

В Е Р О Љ У Б Т Р А Ј К О В И Ћ

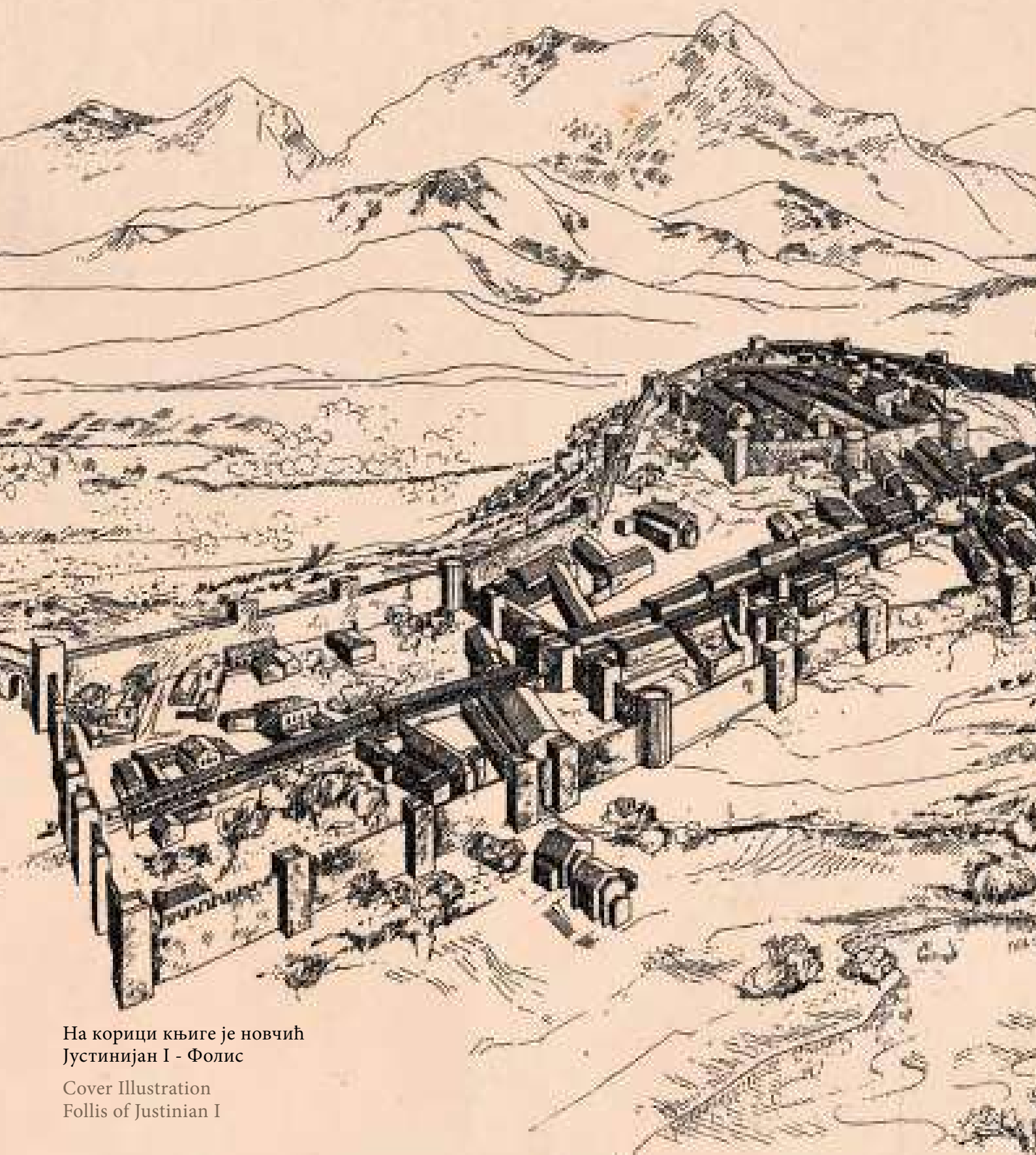
ЦАРИЧИН ГРАД

JUSTINIANA PRIMA

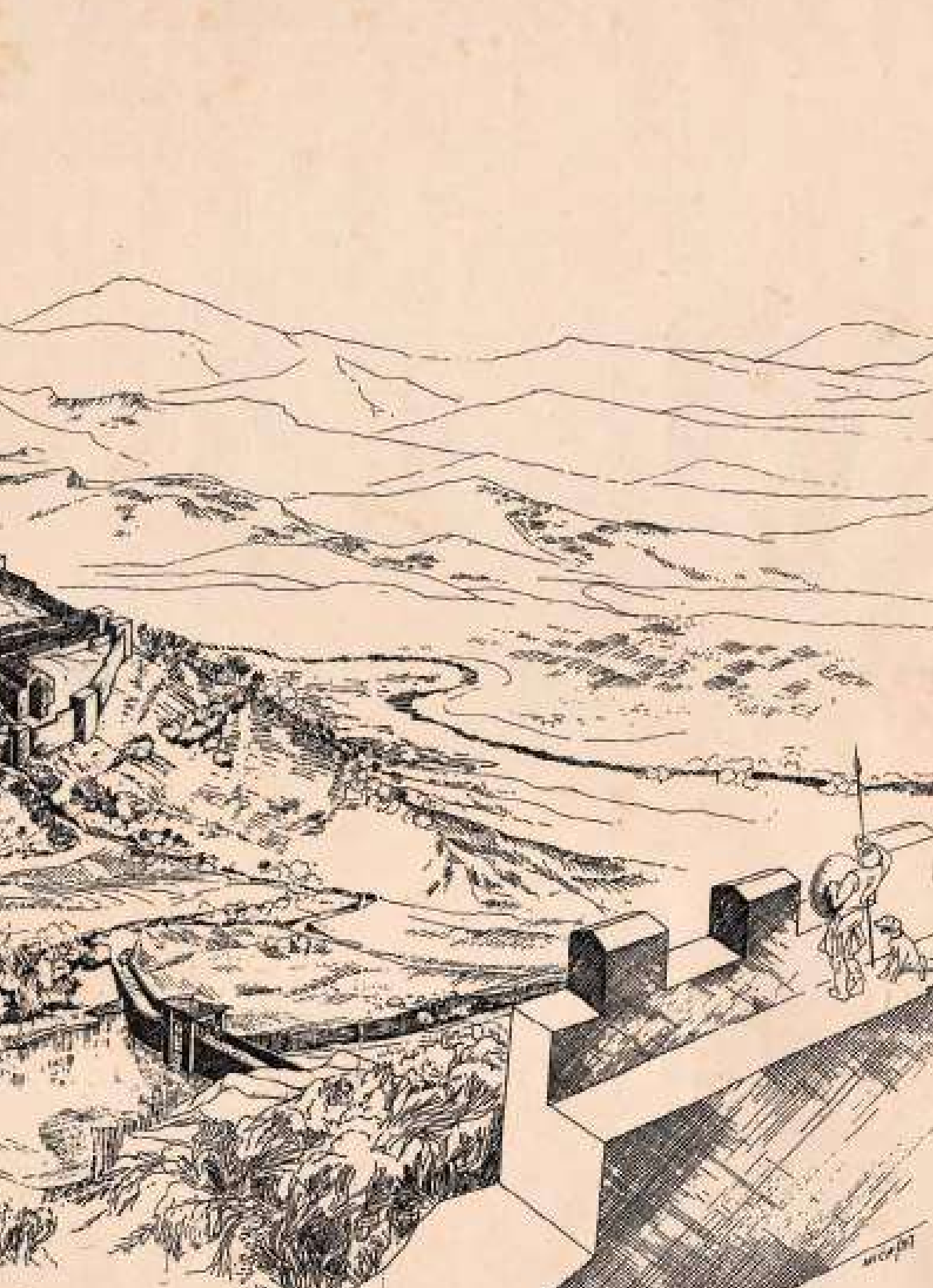
ИЗГУБЉЕНИ ГРАД У
ПОДНОЖЈУ РАДАН ПЛАНИНЕ
THE LOST CITY AT THE FOOT
OF RADAN MOUNTAIN

На корици књиге је новчић
Јустинијан I - Фолис

Cover Illustration
Follis of Justinian I

В Е Р О Љ У Б Т Р А Ј К О В И Ћ
Ц А Р И Ч И Н Г Р А Д
 JUSTINIANA PRIMA
IVSTINIANA PRIMA

ИЗГУБЉЕНИ ГРАД У ПОДНОЖЈУ РАДАН ПЛАНИНЕ
THE LOST CITY AT THE FOOT OF RADAN MOUNTAIN

Центар за истраживање и проучавање културно
историјске баштине југа Србије

Лесковац / Leskovac

2023.

Центар за истраживање и проучавање културно
историјске баштине југа Србије

Центар за истраживање и проучавање
културно-историјске баштине југа Србије
Center for research and study of
cultural and historical heritage of south Serbia
Верољуб Трајковић / Veroljub Trajković

Књига 8
Book No. 8

Аутор књиге/ Верољуб Трајковић
Author of the book/ Veroljub Trajković

Одговорни уредник/ Верољуб Трајковић
Editor in chief/ Veroljub Trajković

Рецензент/ Вујадин Иванишевић
Reviewer/ Vujadin Ivanišević

Графички уредник/ Никола Марковић
Graphic editor/ Nikola Marković

ISBN-978-86-86359-12-4

В Е Р О Љ У Б Т Р А Ј К О В И Ћ
Ц А Р И Ч И Н Г Р А Д
JUSTINIANA PRIMA
IVSTINIANA PRIMA

ИЗГУБЉЕНИ ГРАД У ПОДНОЖЈУ РАДАН ПЛАНИНЕ
THE LOST CITY AT THE FOOT OF RADAN MOUNTAIN

Царичин град, археолошко наолазиште
(дрон, Петар Костадиновић)
Justiniana Prima, archaeological site
(drone, Petar Kostadinovic)

*Издавање ове књиге о изгубљеном граду у подножју планине Радан
финансијски су помогли*

Министарство културе Републике Србије
и Привредна комора Србије
Регионална привредна комора Јабланичког и Пчињског управног округа

Publication of this book about the lost city at the foot of Radan Mountain was financially helped by

Ministry of Culture of the Republic of Serbia
Serbian Chamber of Commerce
Regional Chamber of Commerce of the administrative districts of Jablanica and Pčinja

Књигу посвећујем унуци Сташи Миљковић, ученици V разреда
Основне школе „Бора Станковић“ у Губеревцу са жељом да настави
са одличним успехом као и до сада

I dedicate the book to my granddaughter Staša Miljković, a 5th grade
student at the "Bora Stanković" Elementary School in Guberevac, with the
wish for her to continue with excellent work and achieve great success.

Јустинијан I (527-565)
Justinian I (527-565)

САДРЖАЈ

11	1. ЗАХВАЛНИЦА
13	2. УВОД
17	3. IVSTINIANA PRIMA / JUSTINIЈANA PRVA
19	ВИЗАНТИЈА у време Јустинијана I
21	КО је Јустинијан I
23	ЈУСТИНИЈАН градитељ
25	ПОЧЕТАК изградње Јустинијане Прве
32	КРАЈ Јустинијанове династије - ЈУСТИНИЈАНОВО наслеђе
33	ПАД Јустинијане Прве - досељавање СЛОВЕНА на Балканско полуострво
37	4. ЈУСТИНИЈАНА ПРВА/ ЦАРИЧИН ГРАД
39	ЈУСТИНИЈАНА ПРВА – разрушен град
39	ПРВИ ПОДАЦИ О РАЗРУШЕНОМ ГРАДУ
39	ЈУСТИНИЈАНА ПРВА – ЦАРИЧИН ГРАД
41	5. СТО ДЕСЕТ ГОДИНА ИСТРАЖИВАЊА АРХЕОЛОШКОГ ЛОКАЛИТЕТА ЦАРИЧИН ГРАД
43	Истраживања ВЛАДИМИРА ПЕТКОВИЋА (1912-1940)
46	ЦАРИЧИН ГРАД у међуратном периоду
57	Истраживања АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА (1947)
60	Истраживања ЂОРЂА МАНО-ЗИСИЈА (1949-1970)
80	Истраживања ВЛАДИМИРА КОНДИЋА (1975-1994), ВЛАДИСЛАВА ПОПОВИЋА (1997-1999), НОЕЛ ДИВАЛА-NOËL DUVAL (1978-1984) и ЖАН-МИШЕЛ СПИЗЕРА-ЈЕАН-МИШЕЛ SPISER (1978-1991)
88	Истраживања БЕРНАРА БАВАНА-BERNARD BAVANT (1997-2018), КАТРИН ВАНДЕРХЕЈДЕ -CATHERINE VANDERHEYDE (2019. и надаље) и ВУЈАДИНА ИВАНИШЕВИЋА (1999. и надаље)
115	6. Историја КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИХ РАДОВА НА Царичином граду
145	7. СРПСКО-ФРАНЦУСКА САРАДЊА на Царичином граду
155	8. НАЛАЗИ као резултати истраживања
219	9. ЦАРИЧИН ГРАД-ЈУСТИНИЈАНА ПРИМА АРХЕОЛОШКО НАЛАЗИШТЕ Приказ археолошког налазишта Царичин град данас-Архитектонске реституције
359	10. ПОПУЛАРИЗАЦИЈА И ПРЕЗЕНТАЦИЈА Царичиног града
369	11. ВАСКРС Царичиног града по други пут Номинациони досије Долазак председника државе Републике Србије, Александра Вучића, на Царичин град Капитални пројекат Владе Републике Србије Улога локалне власти у стварању услова за туристичку експлоатацију Царичиног града
381	12. Биографија

THE CONTENT

11	1. LETTER OF THANKS
13	2. INTRODUCTION
17	3. IVSTINIANA PRIMA / JUSTINIANA PRIMA
19	BYZANTIA during the time of Justinian I
21	Who is Justinian I?
23	JUSTINIAN the builder
25	BEGINNING of the construction of Justiniana Prima
32	END of Justinian's dynasty - JUSTINIAN'S legacy
33	THE FALL of Justiniana Prima I - the migration of SLAVS to the Balkan Peninsula
37	4. JUSTINIANA PRIMA/ CARIČIN GRAD
39	JUSTINIANA PRIMA – ruined city
39	FIRST INFORMATION ABOUT THE RUINED CITY
39	JUSTINIANA PRIMA = CARIČIN GRAD
41	5. ONE HUNDRED AND TEN YEARS OF RESEARCH AT THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF CARIČIN GRAD
43	Research of VLADIMIR PETKOVIĆ (1912-1940)
46	CARIČIN GRAD in the interwar period
57	Research of ALEKSANDAR DEROK (1947)
60	Research of ĐORĐE MANO-ZISI (1949-1970)
80	Research of VLADIMIR KONDIĆ (1975-1994), VLADISLAV POPOVIĆ (1997-1999), NOEL DIVAL (1978-1984) and JEAN-MICHEL SPISER (1978-1991)
88	Research of BERNARD BAVANT (1997-2018), CATHERINE VANDERHEYDE (2019 onwards) and VUJADIN IVANIŠEVIĆ (1999 onwards)
115	6. History of CONSERVATION AND RESTORATION WORKS in Caričin Grad
145	7. SERBIAN-FRENCH COOPERATION in Caričin Grad
155	8. FINDINGS as research results
219	9. CARIČIN GRAD - JUSTINIJANA PRIMA ARCHEOLOGICAL SITE Presentation of the archaeological site Caričin grad today - Architectural restorations
359	10. POPULARIZATION AND PRESENTATION of Caričin grad
369	11. RESURRECTION of Caričin grad for the second time Nomination file The visit of the President of the Republic of Serbia, Aleksandar Vučić, to Caričin grad Capital project of the Government of the Republic of Serbia The role of the local government in creating conditions for the tourist exploitation of Caričin grad
381	12. Biography

ЗАХВАЛНИЦА

Ја бих да се захвалим свима онима који су истински подржавали идеју о изради публикације „Царичин град – изгубљени град у долини Радан планине”, али и онима који су покушавали да спрече њено објављивање. И једни и други давали су ми огромну снагу да истрајем у жељи да се појави један овакав рукопис, намењен широј читалачкој публици.

Кроз Царичин град прошло је пуно врских и признатих археолога, као што су Владимир Петковић, Франц Месеснел, Александар Дероко, Светозар Радојчић, Ђорђе Мано-Зиси, Невенка Спремо Петровић, Владимир Кондић, Владислав Поповић и Вујадин Иванишевић, са српске, а са француске стране активно су учествовали познати археолози: Ноел Дивал (Noël Duval), Жан-Мишел Спизер (Jean-Michel Spieser), Бернар Баван (Bernard Bavant) и Катрин Вандерхејде (Catherine Vanderheyde). Сви они заједно су допринели да се о Царичином граду данас много више зна, и зато им дугујемо вечну захвалност.

Највећу захвалност дугујем др Вујадину Иванишевићу, дописном члану Српске академије наука и уметности, на изврсној рецензији и несебичној помоћи током израде ове публикације.

Захвалност упућујем и др Ивану Бугарском, др Владану Здравковићу, Горану Јовићу, директору Привредне коморе Србије – Регионалне привредне коморе Јабланичког и Пчињског управног округа, Ивану Богдановићу, председнику општине Лебане као и Зорану Димитријевићу, генералном менаџеру «Керамика» Лесковац.

Захваљујем стручно-техничкој подршци Марије Шабић, Николе Марковића, Снежане Гавриловић, Прима Фото АДМ, АFREестудију Ниш. Сви они дали су неизмеран допринос да књига буде језички сређена и савремено дизајнирана са обрађеним фотографијама. Захвалност дугујем и врским фотографима: Зорану Радосављевићу – Кикију, Петру Костадиновићу – Перхану, Владимиру Прокоповићу – Проки, Небојши Борићу и Вујадину Иванишевићу – Вуји.

Велику заслугу у објављивању ове књиге има и Министарство културе Републике Србије, те захвалност упућујем министарки културе Маји Гојковић, као и комисији Министарства, која је прихватила пројекат „Царичин град – изгубљени град у подножју Радан планине”. Поред Министарства културе велику заслугу што ће ова књига угледати светлост дана има и породица Öcalgiray: гдин Adnan Öcalgiray и гдин Giray Öcalgiray, те им овим путем исказујемо велику захвалност.

Захвалност дугујем и многим установама, пре свега Археолошком институту Београд, Републичком заводу за заштиту споменика културе Београд и Заводу за заштиту споменика културе Ниш, на коришћењу и уступању њихове архивске грађе, фототеке и осталих материјала.

На крају, захвалност исказујем и онима који су на све начине покушали да спрече објављивање овог рукописа као израз нове неписмености у историји цензуре и интелектуалног бешчашћа. Будући да смо на истој линији културног прегалаштва, остаје нада да ће превагнути колегијалност и професионализам.

Верољуб Трајковић

LETTER OF THANKS

I would like to express my gratitude to all those who truly supported the idea of creating the publication "Caričin grad - The Lost City in the Radan Mountain Valley", but also to those who tried to prevent its publication. Both of them gave me great strength to persevere in the desire to make such a manuscript intended to a wide readership.

Many excellent and renowned archaeologists passed through Caričin grad, such as Vladimir Petković, Franc Mesesnel, Aleksandar Deroko, Svetozar Radojčić, Đorđe Mano-Zisi, Nevenka Spremo Petrović, Vladimir Kondić, Vladislav Popović and Vujadin Ivanišević on the Serbian side and well-known archaeologists: Noel Duval, Jean-Michel Spieser, Bernard Bavant and Catherine Vanderheide actively participated on the French side. All of them together contributed to the fact that much more is known about Caričin grad today, and for that we owe them eternal gratitude.

I owe the greatest gratitude to Dr. Vujadin Ivanišević, corresponding member of the Serbian Academy of Sciences and Arts, for his excellent review and selfless help during the preparation of this publication.

I also express my gratitude to Dr. Ivan Bugarski, Dr. Vladan Zdravković, Goran Jović, Director of the Serbian Chamber of Commerce - Regional Chamber of Commerce of the Jablanica and Pčinj administrative districts, To Ivan Bogdanović, president of the Municipality of Lebane, as well as Zoran Dimitrijević, general manager of "Keramika" Leskovac.

I thank the professional and technical support of Marija Šabić, Nikola Marković, Snežana

Gavrilović, Prima Foto ADM, Afree studio Niš. All of them made an immeasurable contribution to making the book linguistically organized and of a modern design, with processed photographs. I also owe thanks to the excellent photographers: Zoran Radosavljević - Kiki, Petar Kostadinović - Perhan, Vladimir Prokopović - Proka, Nebojša Borić and Vujadin Ivanišević - Vuja.

The Ministry of Culture of the Republic of Serbia also has a great merit in the publication of this book, and I thank the Minister of Culture Maja Gojković, as well as the Commission of the Ministry of Culture, which accepted the project "Caričin grad - The Lost City in the Radan Mountain Valley".

The merits for publishing this book and giving it the opportunity to see the light of day go to Ministry of Culture as well as the Öcalgiray family: Mr. Adnan Öcalgiray and Mr. Giray Öcalgiray, to whom we hereby express our deepest gratitude.

I am also grateful to many institutions, primarily the Archaeological Institute of Belgrade, the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments in Belgrade and the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, for the use and provision of photographs from their archive, photo collection and other material.

Finally, I express gratitude to those who, in every way, tried to prevent the publication of this manuscript, which is an expression of a new illiteracy in the history of censorship and intellectual dishonesty. Since we are on the same line of cultural predicament, there remains hope that collegiality and professionalism will prevail.

Veroljub Trajković

УВОД

У историји византијске цивилизације, владавина цара Јустинијана I (527–565) означена је као пресудно доба у развоју византијске империје. Споменици из његовог времена представљају врхунац византијске уметности. Један од њих јесте и Јустинијана Прва, за коју многи археолози и историчари сматрају да је то данашњи археолошки локалитет, Царичин град.

Иако је ово тема, првенствено намењена археолозима, један од разлога што сам одлучио да се бавим Царичиним градом, јесте чињеница да прошлост, тј. историја, нерадо открива своје тајне. Тако је и са Царичиним градом, археолошким локалитетом, чији се остаци налазе надомак варошице Лебане, у истоименој општини. Мада археолози, већ више од једног века, покушавају да разоткрију тајне Царичиног града, он и данас представља праву мистерију. Живот града и његових житеља побуђује многа питања. Много је врхунских археолога истраживало прошлост и вишевековну историју Царичиног града, од којих ћу поменути оне најважније: Владимир Петковић, Франц Месеснел, Александар Дерок, Светозар Радојчић, Ђорђе Мано-Зиси, Невенка Спремо-Петровић, Владимир Кондић, Владислав Поповић и Вујадин Иванишевић (тренутно водећи ауторитет за поменути локалитет). Поред српских археолога, на истраживању

локалитета активно су учествовали и познати француски археолози: Ноел Дивал (Nöel Duval), Жан-Мишел Спизер (Jean-Michel Spieser), Бернар Баван (Bernard Bavant), Катрин Вандерхејде (Catherine Vanderheyde).

Сви ови српски и светски признати археолози годинама су истраживали и радили на прикупљању и састављању делића доказа са овог локалитета, како би доказали да се ради о Јустинијани Прими, граду који је подигао велики цар Јустинијан I, за кога историја каже да је рођен у овим крајевима. Наравно, добијена сазнања увек могу да се надограђују, како би се дошло до коначне истине. И даље ће се водити расправе о томе да ли је ово Јустинијана Прима или није, уз констатацију да ће се једини могући одговор добити и заснивати на посредним доказима. О томе ће одлучивати бројни научници који се баве овом темом.

Као аутору, намера ми је била да се овим текстом приближим обичном човеку и понудим му одређен ниво сазнања, пре свега туристичке провенијенције, у контексту досадашњих истраживања прича које живе међу локалним становништвом, помешане са легендама. Једном речју, штиво из кога обични посетиоци могу да добију основна сазнања о настанку, изградњи и нестанку Царичиног града.

Аутор

INTRODUCTION

In the history of Byzantine civilization, the reign of Emperor Justinian I (527–565) is marked as a crucial period in the development of the Byzantine Empire. The monuments from his time represent the pinnacle of Byzantine art. One of them is Justiniana Prima, which many archaeologists and historians believe is today's archaeological site, Caričin grad.

Although this topic is intended primarily for archaeologists, one of the reasons I decided to deal with Caričin grad is the fact that the past, i.e. history, is reluctant to reveal its secrets. This is also the case with Caričin grad, an archaeological site, the remains of which are located near the town of Lebane, within the same municipality. Even though the archaeologists have been trying to reveal the secrets of Caričin grad for more than a century, it still represents a true mystery. The life of the city and its inhabitants raises many questions. Many top archaeologists researched the past and centuries-old history of Caričin grad, of which I will mention the most important ones: Vladimir Petković, Franc Mesesnel, Aleksandar Derok, Svetozar Radojčić, Đorđe Mano-Zisi, Nevenka Spremo-Petrović, Vladimir Kondić, Vladislav Popović and Vujadin Ivanišević (currently the leading authority for the abovementioned locality). Apart from Serbian

archaeologists, well-known French archaeologists also actively participated in the research of the site: Noel Duval, Jean-Michel Spieser, Bernard Bavant and Catherine Vanderheyde.

All these Serbian and world-renowned archaeologists have been researching and working for years to collect and compile pieces of evidence from this site, in order to prove that it is Justiniana Prima, a city built by the great emperor Justinian I, whom history says was born in this area. Of course, the acquired knowledge can always be upgraded in order to reveal the final truth. There will continue to be discussions about whether this is Justiniana Prima or not, with the conclusion that the only possible answer will be obtained and based on circumstantial evidence. This will be decided by numerous scientists who are dealing with this topic.

My intention as an author was to get closer to the common people with this text and offer them a certain level of knowledge, primarily of tourist provenance, in the context of previous research into stories that, mixed with legends, live among the local population. In a word, the reading from which ordinary visitors can get basic knowledge about the origin, construction and disappearance of Caričin grad.

Author

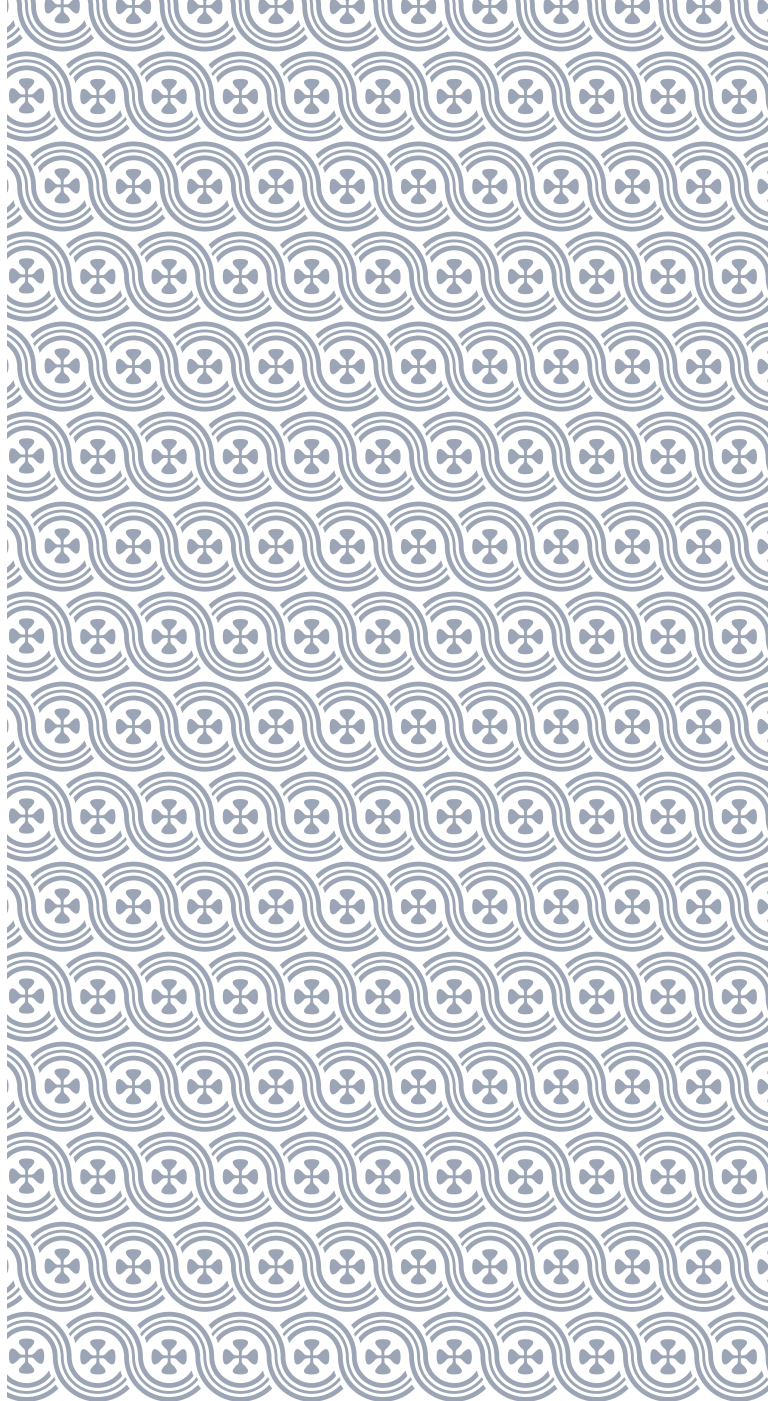

BEOGRAD

Carićin grad

Координате: Н 42° 54' 23» Е 21° 42' 56»
Coordinates: N 42° 54' 23» E 21° 42' 56»

JUSTINIANA PRIMA
IVSTINIANA PRIMA

ВИЗАНТИЈА у време Јустинијана I

Тачан датум настанка Источног римског царства (Византије) тешко је утврдити. Већина историјских извора слаже се да је Византијско царство постојало од 330. до 1453. године. Током свог постојања, границе Византије су се стално мењале. У доба Јустинијана I, у VI веку, допирале су од Шпаније, на западу, до Месопотамијске низије, на истоку, и од Црног мора и Подунавља, на северу, до приморских предела средоземне Африке, на југу. Јустинијан I је био вођен снажном жељом за потпуном обновом Римског царства у некадашњим границама. „Ми гајимо наду да ће нам бог дати да повратимо подручја старог Римског царства, која су нам силом отета”, записао је у једном едикту.¹ Освојивши суседне варварске области, удвостручио је територију царства. Захваљујући способним војсковођама, најпре Велизару, а касније и Нарзесу, потукао је Вандале у Се-

BYZANTIA during the time of Justinian I

It is difficult to determine the exact date of origin of the Eastern Roman Empire (Byzantium). Most historical sources agree that the Byzantine Empire existed from 330 to 1453 AD.

During its existence, the borders of Byzantium were constantly changing. At the time of Justinian I, in the 6th century, they reached from Spain in the west, to the Mesopotamian plain in the east, and from the Black Sea and the Danube in the north, to the coastal regions of Mediterranean Africa in the south.

Justinian I was driven by a strong desire for the complete restoration of the Roman Empire within its former borders. “We hope that God will allow us to recover the territories of the old Roman Empire, which were taken from us by force,” he wrote in an edict.¹

By conquering the neighbouring barbarian areas, he doubled the territory of the empire. With the help of capable military leaders, first Belisarius and later Narses, he defeated the Vandals in North

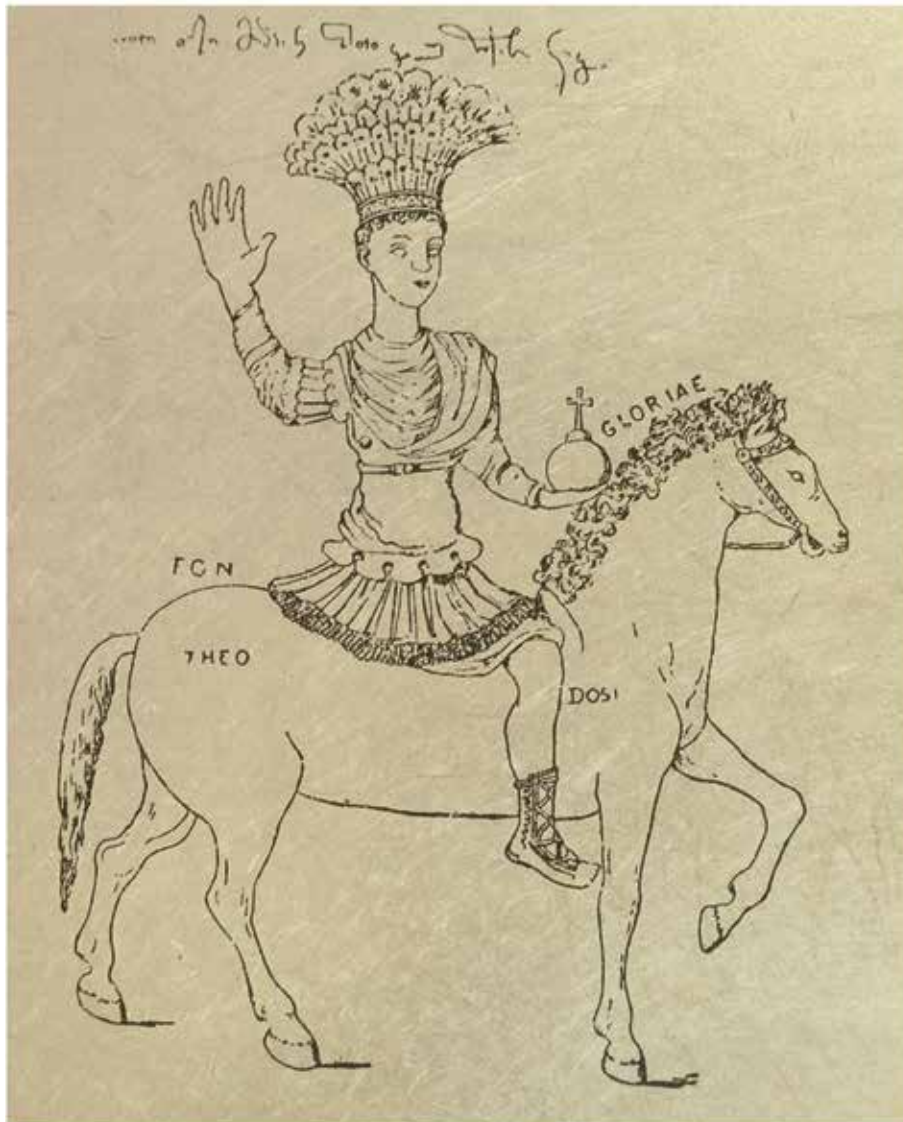
Карта Византијског царства у време Јустинијана I (обрада Верољуб Трајковић)
Map of the Byzantine Empire at the time of Justinian I (designed by Veroljub Trajković)

¹ Филип¹ Шепард, *Византија*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд, 1972,

¹ Филип¹ Шепард, *Византија*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд, 1972,

верној Африци 534. године, Источне Готе на Сицилији и у Далмацији 554. године и Западне Готе у Шпанији, исте године. Истовремено је успешно одбио нападе Персијанаца и Словена. Ступањем цара Јустина I (518) на престо Византијског царства, започела је владавина Јустинијанове династије, која је окончана

Africa in 534, the Eastern Goths in Sicily and Dalmatia in 554 and the Western Goths in Spain in the same year. At the same time, he successfully repelled the attacks of Persians and Slavs. The rule of the Justinian dynasty began with the accession of Emperor Justin I (518) to the throne of the Byzantine Empire, and ended with the death

Цртеж коњаничке статуе цара Јустинијана (1430)
Drawing of the equestrian statue of emperor Justinian (1430)

смрћу цара Јустина II (578). У том периоду, државотворна слика Византије све се јасније заокруживала, а нарочито за време владавине Јустинијана I (527-565), једног од најзначајнијих византијских владара. Византијско царство у том периоду почиње све више да се одваја од Рима, и профилише као самосвојно.

of Emperor Justin II (578). The state-building image of Byzantium became increasingly clear in that period, especially during the reign of Justinian I (527-565), one of the most important Byzantine rulers. In that period, the Byzantine Empire began to diverge more and more from Rome, and profiled itself as independent.

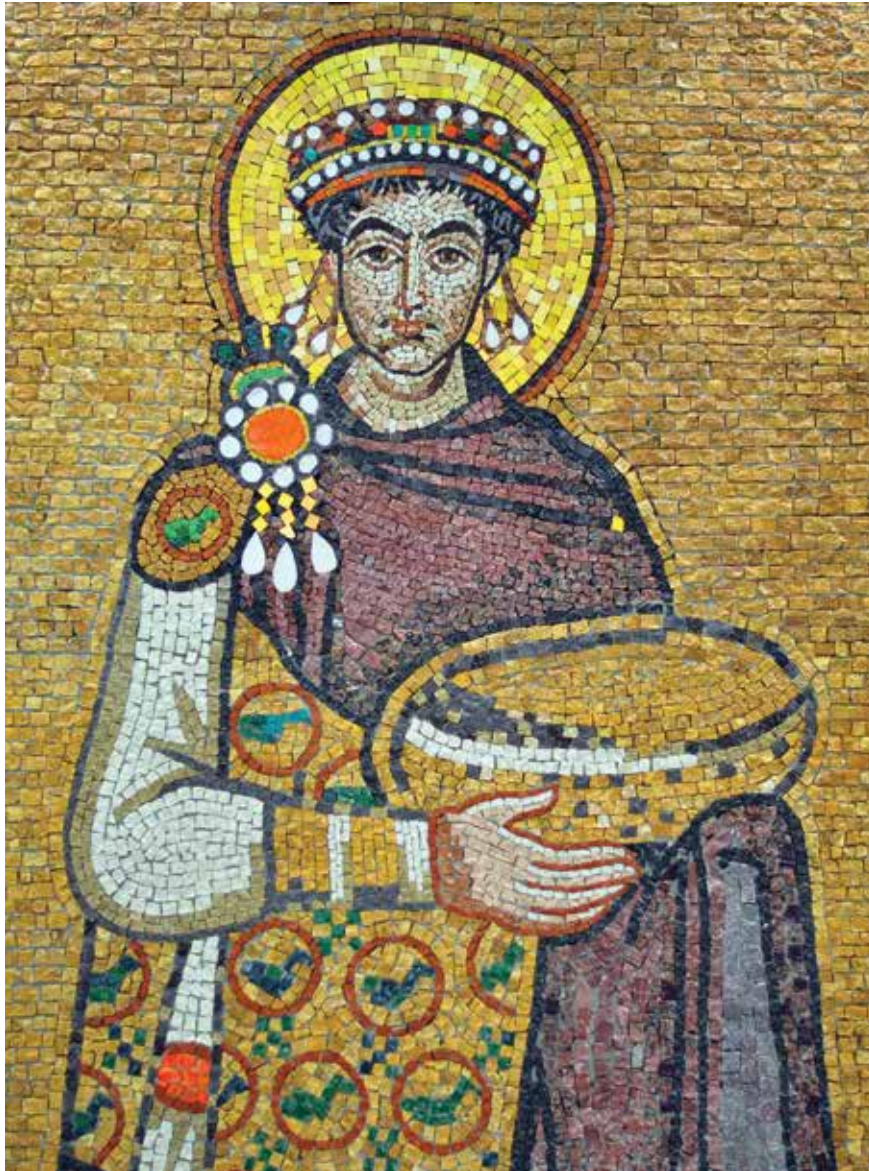

КО је Јустинијан I?

Право име цара Јустинијана I, императора Источног римског царства, гласи Флавије Петар Саватије Јустинијан (*Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus*).² Рођен је 482. године, у сељачкој породици, у месту Таурисион, провинција Средоземна Дакија, недалеко од Ниша (*Naissus*).

WHO is Justinian I?

The real name of Emperor Justinian I, the emperor of the Eastern Roman Empire, is Flavius Petrus Sabbatius Justinianus (*Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus*).² He was born in the year of 482, in a peasant family, in the town of Taurision, province of Mediterranean Dacia, not far from Niš (*Naissus*).

Слика Јустинијана I (527-565)
Portrait of Justinian I (527-565)

---

² На диптиху из 521. године, поводом Јустинијановог ступања на место конзула, остало је записано и његово име које је добио на рођењу, а коме је додато усвојено Јустинијан – Флавије Петар Саватије Јустинијан (*Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus*).

---

² On the diptych from the year 521, on the occasion of Justinian's accession to the post of consul, his birth name was also recorded, to which was added the adopted Justinian - Iustinianus.

Његова будућност и каснији животни пут везана је за ујака Јустина. Након смрти цара Анастасија, 518. године, Јустин је, као заповедник гарде, у скоро 70. години живота, преузео трон Источног византијског царства, којим ће владати све до 527. године. Освајањем престола ударени су темељи нове династије, у историји познатој као **Јустинијанова династија (518–578)**.³ Наследио га је његов сестрић и усвојени син, Јустинијан. Јустинијан је на позив свога ујака рано дошао у Цариград, где је био васпитаван у римском и хришћанском духу. Поставши помоћник новог цара, Јустинијан је, у ствари, посредно, заједно са ујаком Јустином, владао још од 518. године. Врло брзо је добио неколико важних звања, најпре 521. титулу конзула, а већ 525, на предлог Сената, и титулу цезара. Јустин I је све време водио бригу о младом Јустинијану, подучавајући га разним вештинама. Говорило се да је на трон дошао првенствено захваљујући својим способностима, али и многобројним услугама, којима је задужио свог ујака. За цара (августа) Источног римског царства, у одсуству болесног Јустина, крунисао га је патријарх Епифанијан, на Ускрс 1. (4) априла 527. године. Царством је владао све до 565. године.

Јустинијанови портрети у мозаику⁴ приказују човека који није изгледао као цар. Био је средњег раста, тамне косе и црвенкасте боје лица. Како га описују историчари ондашњег времена, његово добродушно лице било је без браде, на коме је обично лебдео осмех. Јустинијан је деловао неупадљиво, иако је био обдарен мудрошћу и одлучношћу, које су поседовали малобројни владари.

Као цар, придржавао се строгог режима. Јео је мало и често постио, од раног јутра бавио се државним пословима, а до дубоко у ноћ изучавао право, теологију, музику и архитектуру. По речима његовог биографа Прокопија, био је најприступачнији човек на свету, који је примао на разговор све људе, без обзира на њихов сталеж.

Током своје владавине, дуге 38 година, Јустинијан I је заслужан за бројне промене у држави. Најпре је отпочео обнову царства. У време цара Анастасија, царство је било поприлично разрушено током борби и сукоба, који су за последицу имали спаљивање читавих насеља, као и земљотресима, који су изазвали велика

His future and subsequent life path is connected to his uncle Justin. After the death of Emperor Anastasius in 518, Justin, as commander of the guard, at the age of almost 70, took over the throne of the Eastern Byzantine Empire, which he ruled until 527. The foundations of a new dynasty, in history known as the **Justinian dynasty (518–578)**³ were laid with the conquest of the throne. He was succeeded by his nephew and adopted son, Justinian. At the invitation of his uncle, Justinian came early to Constantinople, where he was brought up in the Roman and Christian spirit. Having become the assistant of the new emperor, Justinian, in fact, ruled indirectly, together with his uncle Justin, since 518. Soon after, he received several important titles, first in the year of 521 the title of a consul and, on the proposal of the Senate, in the year of 525, the title of Caesar. Justin I took care of the young Justinian all the time, teaching him various skills. It was said that he came to the throne primarily due to his abilities, but also due to many favours, he did for his uncle. He was crowned emperor (Augustus) of the Eastern Roman Empire in the absence of the sick Justin, by Patriarch Epiphanius, on Easter, April 1st 527. He ruled the empire until the year of 565.

Justinian's mosaic portraits⁴ show a man who did not look like an emperor. He was of medium height, with dark hair and a reddish complexion. As historians of the time describe him, his good-natured face was without a beard, and usually with a smile. Justinian seemed unremarkable, although he was endowed with wisdom and determination that only few rulers possessed.

As emperor, he adhered to a strict regime. He ate little and often fasted, from early in the morning he dealt with state affairs, and until late at night, he studied law, theology, music and architecture. According to his biographer Procopius, he was the most approachable man in the world, who welcomed all people, regardless of their status. During his 38-year reign, Justinian I was responsible for numerous changes in the state. First, he began the restoration of the empire. During the time of Emperor Anastasius, the empire was quite destroyed due to battles and conflicts, which resulted in the burning of entire settlements, as well as earthquakes, which caused great material

³ Šarl Dil: *Istorija vizantije*, Beograd 2008, str. 21. http://www.vikivand.com/ch/Popis_bizantiskih_careva

⁴ Ričard Krauthajmer, Slobodan Ćurčić: *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*. GK Beograd, 2008, str. 201.

³ Šarl Dil: *Istorija vizantije*, Beograd 2008, str. 21. ; http://www.vikivand.com/ch/Popis_bizantiskih_careva

⁴ Ričard Krauthajmer, Slobodan Ćurčić: *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*. GK Beograd, 2008, str. 201.

материјална разарања. Његовим залагањем изграђена су бројна утврђења⁵, прелепе зграде, богослужбени објекти и бројни градови. Повратио је многе изгубљене територије у северној Африци, Италији и Шпанији. Кодификацијом римског права дао је правни основ својој владавини. Угасио је Платонову академију. Спроведене су и административне и верске реформе, где је Јустинијана Прима постала седиште архиепископа, а истовремено је замишљена и као престоница префектуре Илирик.

ЈУСТИНИЈАН градитељ

У жељи да врати сјај и раскош некадашње Римске империје, цар Јустинијан I, силовито је кренуо у обнову и изградњу многих утврђења и градова широм Византијског царства. Пресудан догађај збио се јануара 532. године (побуна Ника). Престоница је постала поприште великих изгреда, изазваних пожаром, који су трајали пет дана, и готово половину града Цариграда претворили у прах и пепео. Јустинијан је одмах позвао најбоље архитекте, Исидора из Милета (Милетски) и Антемија из Трала (Тралски), који су заслужни за изградњу неких од најчувенијих архитектонских дела: базилика св. Аполинарија Нуово у Равени и св. Димитрија у Солуну, цркве са полигоналном основом, као што је црква св. Сергија и Вакха у Цариграду, величанствени храм Света Софија (сазидан између 532. и 537. године), црква Сан Витале у Равени, која је била главно упориште византијске власти у Италији, и много других објеката широм царства. У цркви Сан Витале, са обе стране олтара, налазе се чувени мозаици. Један је мозаик његове супруге, царице Теодоре, са дворском пратњом, како цркву дарује златним пехаром, а други мозаик цара Јустинијана, такође са пратњом, како цркву дарује златном посудом, коју држи у руци. Ови мозаици означили су почетак византијског стила у сликарству, који је постао доминантан у црквама. Зато се Јустинијанова владавина сматра пресудним добом у историји византијске цивилизације. Према Прокопију (*De aedif.*, IV 4), у области северно од Дарданије, обновљено је или подигнуто 138 утврђења, а у нишкој области, од 39 поменутих кастела, 32 су новосаграђена.

---

⁵ В.Иванишевић, Касноантички град у Илирику и његова трансформација, Константин Велики у византијској и српској традицији, ур. Љ. Максимовић, (Београд 2015), 56

destruction. Numerous fortifications⁵, beautiful buildings, places of worship and numerous cities were built thanks to his efforts. He recovered many lost territories in North Africa, Italy and Spain. By codifying Roman law, he gave a legal basis to his rule. He shut down Plato's Academy. Both administrative and religious reforms were implemented, where Justiniana Prima became the seat of the archbishop, while at the same time, it was conceived as the capital of the prefecture of Illyricum.

JUSTINIAN the builder

Wanting to restore the splendour and luxury of the former Roman Empire, Emperor Justinian I violently embarked on the restoration and construction of many fortifications and cities throughout the Byzantine Empire. The crucial event took place in January 532 (the riots of Nika). The capital became the scene of great riots, caused by a fire, which lasted for five days and turned almost half of the city of Constantinople into dust and ashes. Justinian immediately invited the best architects: Isidore of Miletus (of Miletus) and Anthemius of Tralus (of Tral), who were responsible for the construction of some of the most famous architectural works such as: the Basilica of St. Apollinaria Nuovo in Ravenna and St. Demetrius in Thessaloniki, churches with a polygonal base, such as the church of St. Sergius and Bacchus in Constantinople, the magnificent temple of Hagia Sophia (built between 532 and 537), the church of San Vitale in Ravenna, which was the main stronghold of Byzantine power in Italy, and many other buildings throughout the empire. There are famous mosaics on both sides of the altar in the church of San Vitale. One is a mosaic of his wife, Empress Theodora, with the court retinue, presenting the church with a golden cup, and the other is a mosaic of Emperor Justinian, also with his retinue, presenting the church with a golden bowl, which he holds in his hand. These mosaics marked the beginning of the Byzantine style in painting, which became dominant in churches. That is why Justinian's reign is considered a crucial era in the history of Byzantine civilization. According to Procopius (*De aedif.*, IV 4), 138 fortifications were rebuilt or built in the area north of Dardania, and 32, out of the 39 mentioned castles, were newly built in the area of Niš.

---

⁵ В.Иванишевић, Касноантички град у Илирику и његова трансформација, Константин Велики у византијској и српској традицији, ур. Љ. Максимовић, (Београд 2015), 56.

Мозаик царице Теодоре са дворском пратњом - Мозаик из базилике Сан Витале у Равени, црква је освећена 547.године
 Mosaic of the empress Teodora with her entourage - Mosaic in the basilica of San Vitale in Ravenna, church consecrated in 547

Мозаик цара Јустинијана I са дворском пратњом - Мозаик из базилике Сан Витале у Равени, црква је освећена 547.године
 Mosaic of the emperor Justinian I with his court retinue - Mosaic in the basilica of San Vitale in Ravenna, church consecrated in 547.

ПОЧЕТАК

изградње Јустинијане Прве / Ivstiniane Prime/

На основу XI новеле из 535. године, којом је озваничена *Iustiniana Prima*, можемо рећи да је почетак изградње Јустинијане Прве започео у раној фази Јустинијанове владавине, негде око 530. године. Имајући у виду тадашње прописе о максималној дужини трајања радова од пет година, претпоставља се да је изградња Јустинијане Прве већим делом трајала до 535. године. Није искључена и могућност да су припреме, у виду допремања материјала, могле почети и раније, што се поклапа са доласком Јустинијана на власт, 527. године. Нови град, за који се данас мисли да је Јустинијана Прима, изграђен је на потпуно новој локацији, на земљишту које нема претходних грађевинских слојева, као задужбина цара Јустинијана I (527–565). Град је назвао Јустинијана Прва (*Ivstiniana Prima*). Изградити потпуно нови град, за релативно кратак временски период, представља и данас приличан грађевински подухват, а свакако да је био прави изазов у VI веку.

BEGINNING

of the construction of Justiniana Prima /Ivstiniana Prima/

Based on the XI Novella from the year of 535, which made *Justiniana Prima* official, we can say that the beginning of the construction of *Justiniana Prima* began in the early phase of Justinian's reign, somewhere around 530. Bearing in mind the regulations of the time, according to which the maximum duration of works was five years, it is assumed that the construction of *Justiniana Prima* lasted for the most part until 535. There is also the possibility that the preparations, in the form of the supply of materials, could have started even earlier, which coincides with Justinian's coming to power in 527. The new city, which today is thought to be the *Justiniana Prima*, was built on a completely new location, on land with no previous building layers, as an endowment of Emperor Justinian I (527–565). He named the city *Justiniana Prima* (*Ivstiniana Prima*). Building a completely new city, in a relatively short period is still a considerable construction undertaking today, and it certainly was a big of a challenge in the 6th century.

3Д Реконструкција Јустинијане Прве (*Ivstiniana Prima*), (3Д реституција Владан Здравковић)
3D Reconstruction of Justiniana Prima (*Ivstiniana Prima*), (3D Vladan Zdravković)

Полазећи од ондашњег законодавства, Јустинијана Прима, по свему судећи, грађена је у неколико етапа: Акропољ, као највиши део града, Горњи град, који се налазио испод Акропоља, и Доњи град, у јужном делу градског комплекса.⁶

Најпре су подигнути Акропољ и Горњи град са бедемима, да би се наставило са пробијањем улица и изградњом бедема Доњег града. Следећа етапа је посвећена преградњи и обликовању уличних портика и насељавање слободних простора између грађевина, улица и бедема.

Хронолошки гледано, прва етапа изградње Јустинијане Приме одвијала се тридесетих година VI века, друга етапа – током пете и шесте деценије, да би последња етапа, започета у доба владавине Јустина II Млађег (565–578), а завршена за време цара Ираклија (614–615), у великом пожару, означила промене у урбаној структури града.⁷

Прва етапа изградње Јустинијане Прве протекла је у подизању Акропоља и Горњег града са бедемима, који су заједно чинили јединствену урбанистичку целину. Она је такође обухватала, поред бедема и свих улица, Епископску палату, катедралу са Баптисеријумом и Консигнаторијумом, Кружни трг, Грађевине солидне градње поред трга, низ просторија уз Јужну улицу, домус или Вилу и највероватније све три цркве у Горњем граду.

Доњи део града, као урбанистичка целина, по свему судећи, рађен је нешто касније, у такозваној другој етапи градитељске активности Јустинијане Прве. Извршено је пробијање улица и изградња бедема Доњег града. Унутар бедема уклопљена је Базилика са трансептом, као и Терме ван бедема и Триконхална црква. На хронолошким паралелама сва три објекта указују на међусобне сличности њихових мозаика, с једне стране, и мозаика катедралног комплекса, с друге стране. Извршено је преламање Јужне улице код Базилике са трансептом, прислоњен портик исте улице уз спољни зид, као и неприродно мало растојање између ове капије и унутрашњих терми. Што се тиче Акведукта, за сада се претпоставља да је грађен

Based on the legislation of the time, Justiniana Prima was apparently built in several stages: the Acropolis, as the highest part of the city, the Upper Town, which was located below the Acropolis, and the Lower Town, in the southern part of the city complex.⁶

First, they built the Acropolis and the Upper Town with ramparts, in order to continue with the forming of the streets and the construction of the ramparts of the Lower Town. The next stage was dedicated to the reconstruction and shaping of street porticos and the settlement of free spaces between buildings, streets and ramparts.

Chronologically, the first stage of the construction of Justiniana Prima took place in the thirties of the 6th century, the second stage – during the fifth and sixth decades. The last stage, which began during the reign of Justin II Junior (565–578), which was completed during the reign of Emperor Heraclius (614–615), in a great fire, marked changes in the urban structure of the city.⁷

The first stage of the construction of Justiniana Prima took place in the construction of the Acropolis and the Upper Town with ramparts, which together formed a unique urban unit. In addition to the ramparts and all the streets it also included the Episcopal Palace, the cathedral with the Baptistry and the Consignatorium, the Round Square, the solid buildings next to the square, a series of rooms along the South Street, the Domus or Villa and most likely all three churches in the Upper Town.

The lower part of the city, as an urban unit, was apparently built a bit later in the so-called second stage of the construction activity of Justiniana Prima. The streets were formed and the ramparts of the Lower Town were built. The Basilica with a transept was integrated inside the ramparts, and there were the Baths and the Triconch Church outside the ramparts. Regarding chronological parallels, all three objects point to mutual similarities between their mosaics on one hand, and the mosaics of the cathedral complex on the other hand. The refracting of the South Street near the Basilica with the transept, the portico of the same street against the outer wall, as well as the unnaturally small distance between this gate and

⁶ Ирена Љубомировић, Ненад Радуловић, *Прва обнова Византијског царства на Балкану за време Јустинијана, Ниш и Византија, Зборник радова бр. XVII*, Ниш, 2019, стр. 67–74.

⁷ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*. Српска академија наука и уметности. Београд; Кондић–Поповић, Царичин град, 1977, стр. 168–169.

⁶ Ирена Љубомировић, Ненад Радуловић, *Прва обнова Византијског царства на Балкану за време Јустинијана, Ниш и Византија, Зборник радова бр. XVII*, Ниш, 2019, стр. 67–74.

⁷ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*. Српска академија наука и уметности. Београд; Кондић–Поповић, Царичин град, 1977, стр. 168–169.

у исто време када и Акропољ и Горњи град. Све набројане грађевине зидане су у доброј техници и битно су се разликовале од оних у вишим деловима Царичиног града.

Трећа градитељска етапа обележена је предградњама и адаптацијама уличних портика, као и насељавањем слободних простора између грађевина, бедема и улица, и то у свим градским четвртима. Она се одликује сиромашном градњом, са зидовима од ломљеног камена и блата или малтера слабијег квалитета. Атријуми, нартекси и пастофорије изгубиле су своју основну намену и коришћене су у профане сврхе. У некадашњим вртовима, уличним портицима и црквеним анексима, налажена су огњишта, занатске пећи, ручни млинови, пољопривредни и други алати, али увек са византијском керамиком, поготово питосима и новцем. Унутрашње Терме губе првобитну намену, те можда постају култна грађевина тролисне основе, са гробом у некадашњој кади. На основу објављених извештаја, није могуће прецизније разграничити фазе најкаснијег периода Царичиног града. По свој прилици, ради се о једном дужем процесу, који се завршио пожаром. На основу објављених стратиграфских података, могло би се закључити да су спорадично подизане дрвене колибе на рушевинама старијих грађевина. Уз те колибе, а понекад и полуукопане земунце, налажени су украсни делови одеће словенског порекла. С друге стране, пронађени артефакти доказују да се живот у Царичином граду није угасио након велике катастрофе.

Град је подигнут у византијској префектури Илирик, провинција Средоземна Дакија (*Dacia Mediterranea*), у црквеном смислу потчињена архиепископији Јустинијане Прве. У XI новели, од 14. априла 535. године, наилазимо на податак да је Јустинијан разграничио црквене јурисдикције Солуна и новооснованог седишта, то јест Јустинијане Прве, што нас наводи на закључак да је Јустинијана Прва добрим делом била већ изграђена.⁸ Имајући у виду веродостојност историјског извора, са сигурношћу можемо да утврдимо географски положај и место које је Јустинијана Прва заузимала у хијерархији византијског Илирика. Била је црквено седиште широке територије, у чији састав су ушле провинције Средоземна и Приобална Дакија, Прва Мезија, Дарданија, Превалитана, Друга Македонија и источни

⁸ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*. Српска академија наука и уметности. Београд.

the inner thermal baths were conducted. As for the Aqueduct, it is currently assumed that it was built at the same time as the Acropolis and the Upper Town. All listed buildings were built with a good technique and were significantly different from those in the higher parts of Justiniana Prima. The third construction stage was marked by preliminary constructions and adaptations of street porticos, as well as the settlement of free spaces between buildings, ramparts and streets, in all city districts. It is characterized by poor construction, with walls made of broken stone and mud or mortar of lower quality. Atriums, narthexes and pastophories lost their basic purpose and were used for profane purposes. Agricultural and other tools were found in former gardens, street porticos and church annexes, hearths, craft ovens, hand mills, but always with Byzantine ceramics, especially pithos and money. The inner Baths lost their original purpose, and perhaps became a cult building with a trefoil base, with a grave in the former tub. Based on the published reports, it is not possible to, more precisely define, the phases of the latest period of Justiniana Prima. In all probability, it was a long process, which ended in a fire. Based on the published stratigraphic data, it could be concluded that wooden huts were built sporadically on the ruins of older buildings. Decorative parts of clothes of Slavic origin were found near those huts, and sometimes half-buried dugouts. On the other hand, the artefacts found prove that life in the Justiniana Prima did not die out after the great disaster.

The city was built in the Byzantine prefecture of Illyricum, the province of Mediterranean Dacia (*Dacia Mediterranea*), in the ecclesiastical sense subordinated to the archbishopric of Justiniana Prima. In the XI novella, dated April 14th 535, we come across the information that Justinian demarcated the ecclesiastical jurisdictions of Thessaloniki and the newly established seat, that is, Justiniana Prima, which leads us to the conclusion that Justiniana Prima was already largely built.⁸ Bearing in mind the reliability of the historical source, we can determine with certainty the geographical position and the place that Justiniana Prima occupied in the hierarchy of Byzantine Illyricum. It was the church seat of a wide territory, which included the provinces of Mediterranean and Coastal Dacia, First Moesia, Dardania, Praevaliana, Second Macedonia and the eastern part of Second Pannonia, without the area

⁸ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*. Српска академија наука и уметности. Београд.

део Друге Паноније, без области Сирмијума. На овај начин створени су услови за издвајање из јурисдикције Солуна, будући да је за време Атилине владавине, префектура Илирик пребачена из Сирмијума у Солун, на основу чега је ондашњи епископ добио већа права од других.⁹ Но са обнављањем царства на Дунаву, седиште префектуре је поново измештено, у коме је основана нова архиепископија, која је, с једне стране, потчињена директно византијском цару, док је, с друге стране, по духовној линији била потчињена римској столици. На овај начин, Јустинијан је оснивањем Јустинијане Прве овековечио свој родни крај и истовремено успоставио цивилно и црквено седиште у Средоземној Дакији (*Dacia Mediterranea*). Оно што треба истаћи јесте то да нови поглавар новоосноване Јустинијане Прве, поред чина митрополита, који има провинцијско значење, добија и титулу архиепископа, са правом рукополагања на целом простору северног Илирика. Сва ова права цар Јустинијан I потврдиће CXXXI новелом, од 18. марта 545. године.

Град је смештен на раскршћу два важна античка пута, са веома повољним географским положајем. Главна саобраћајница, север-југ, ишла је моравском долином пролазећи кроз Ђуприју (*Horreum Margi*) и Ниш (*Naissus*), да би се преко Царичиног града, избегавајући Грделичку клисуру, спустила до Врања и даље према Скопљу (*Scupi*), а затим вардарском долином до Солуна (*Thessalonica*).¹⁰

Главни историчар и хроничар Јустинијанове епохе, Прокопије из Цезареје, у свом делу *О грађевинама* (*De aedificis*), најбоље је описао изглед града као и разлоге његовог настајања.¹¹ „Негде у области европских Дарданаца, који живе с друге стране трачких граница, у непосредној близини кастела *Bederiana*, беше село по имену *Taurision*. Ту је рођен цар Јустинијан, оснивач светског царства. Опасавши на брзу руку ово село зидом у облику четвороугла и подигавши на сваком углу по једну кулу, начини кастел са четири куле (*Tetrapyrgian*),

⁹ Гранић, Филарет, Оснивање архиепископије у граду Јустинијана Прима 535. године, *Гласник Скопског Научног Друштва*, Скопје 1926. године, стр. 1-22.

¹⁰ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*, Српска академија наука и уметности. Београд.

¹¹ Ненад Радуловић, Градови у Прокопијевим делима на територијама данашње јужне Србије, *Лесковачки зборник бр. LIX*, 2019, стр. 55.

of Sirmium. This way created the conditions for separation from the jurisdiction of Thessalonica, since during the reign of Attila, the prefecture of Illyricum was transferred from Sirmium to Thessalonica, based on which the former bishop received greater rights than others.⁹ However, with the restoration of the empire on the Danube, the headquarters of the prefecture, in which a new archbishopric was founded, was moved again. On one hand it was subordinated directly to the Byzantine emperor, while, on the other hand, it was subordinated to the Roman governance in a spiritual line. Thus, Justinian immortalized his homeland by founding Justiniana Prima and at the same time established a civil and ecclesiastical seat in *Dacia Mediterranea*. What should be emphasized is that the new head of the newly founded Justiniana Prima, in addition to the rank of Metropolitan, which has a provincial meaning, also received the title of archbishop with the right to ordain the entire area of northern Illyricum. Emperor Justinian I will confirm all these rights with CXXXI Novella, dated March 18th 545.

The city is located at the crossroads of two important ancient roads, with a very favourable geographical position. The main road, north-south, went through the Moravian valley, passing through Ćuprija (*Horreum Margi*) and Niš (*Naissus*), to go down, via Justiniana Prima, avoiding the Grdelica Gorge, to Vranje and further towards Skopje (*Scupi*) and then through the Vardar valley to Thessaloniki (*Thessalonica*).¹⁰

The main historian and chronicler of the Justinian era, Procopius of Caesarea, in his work *De aedificis*, best described the appearance of the city as well as the reasons for its creation.¹¹ “Somewhere in the area of the European Dardanians, who live on the other side of the Thracian borders, in the immediate vicinity of the castle of Bederiana, there was a village called Taurision. Emperor Justinian, the founder of the world empire, was born there. Quickly surrounding this village with a wall in the shape of a quadrilateral and erecting a tower at each corner, he built a castle with four towers (*Tetrapyrgian*), and named it so, as well. Next to that very place, he built a wonderful

⁹ Гранић, Филарет, Оснивање архиепископије у граду Јустинијана Прима 535. године, *Гласник Скопског Научног Друштва*, Скопје 1926. године, стр. 1-22.

¹⁰ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*, Српска академија наука и уметности. Београд.

¹¹ Ненад Радуловић, Градови у Прокопијевим делима на територијама данашње јужне Србије, *Лесковачки зборник бр. LIX*, 2019, стр. 55.

па га тако и назва. А поред самог тог места сагради дивну варош и назва је *Justiniana Prima* – на латинском језику то значи Прва – одужујући се тиме својој родитељки. Иначе, било би прикладно да су међусобно здружени РOMEЈИ узели учешћа у овој обавези, будући да је овај крај отхранио свима заједничког спасиоца. Сазидавши тамо и водовод, постиже да град непрекидно обилује непресушном водом. И многих других знатних и помена достојних (грађевина), саградио је оснивач града. Није лако побројати све храмове божје, немогуће је описати све зграде за надлештва, величину тремова, лепоту тргова, чесме, улице, купатила, продавнице. Беше то просто напросто град велик и многољудан и у сваком погледу напредан и достојан да буде метропола читаве области. Јер до толиког значаја се успео. Поред тога, изабран је за архиепископско седиште Илирика, пошто су остали градови изостајали за њим као првим градом по величини. На тај начин он је цару узвратио славу. Јер он се поноси што је родио цара и обратно, овај се дичи што је саградио град. И ово мало што рекох биће довољно. Јер немогуће је све подробно излагати пошто је неминовно да сваки опис цара достојног града испадне лошије него му приличи. И кастел Бедеријану обнови из темеља и утврди много боље.”¹²

Према казивању Прокопија, Јустинијана Прва, као архиепископски град, одликовао се многим велелепним црквеним грађевинама, као што су бројне цркве. У историјским изворима помињу се три архиепископа: Кателијан (*Catellianus*) – на челу архиепископије налазио се око 535. године, Бененат (*Benenatus*) – око 553. и Јован (*Iohannes*) – владао око 591–602. године.¹³

За време владавине Јустинијана I дошло је до реорганизације илирске цркве и стварања самосталне црквене области. Источни Илирик, који је до Јустинијана представљао јединствену црквену област, подељен је жељом цара Јустинијана у две посебне, у црквено-правном погледу међусобно независне црквене области са сопственим средиштима. Иницијатива за ову промену у црквено-административној организацији Илирика потекла је од цара Ју-

town and named it *Justiniana Prima* - in Latin it means The First - thus repaying his parentage. Otherwise, it would have been appropriate if the united Romei had taken part in this obligation, since this region fostered a common saviour of all of them. By building a water supply system there, he achieved that the city was continuously abundant with inexhaustible water. The founder of the city built many other significant buildings and buildings worthy of mention. It is not easy to enumerate all the temples of God, it is impossible to describe all the buildings for authorities, the size of the porches and the beauty of the squares, fountains, streets, baths, and shops. It was simply a large and populous city, advanced in every way and worthy of being the metropolis of the entire area. It raised to such an extent. In addition, it was chosen as the archbishopric seat of Illyricum, since the other cities fell behind it as the first city in size. This way, he returned the glory to the emperor. It is proud to have given birth to the emperor and vice versa, this one is proud to have built the city. This little I said will be enough. It is impossible to explain everything in detail, since it is inevitable that every description of the emperor of a worthy city turns out to be worse than it deserves. He even rebuilt the Bederian castle from the ground up and fortified it much better.”¹²

According to Procopius, as an archbishopric city, Justiniana Prima was characterized by many magnificent church buildings, such as numerous churches. Three archbishops are mentioned in historical sources: Catellian (*Catellianus*) - at the head of the archbishopric around the year of 535, Benenatus (*Benenatus*) - around the year of 553 and Jovan (*Iohannes*) - ruled around the years of 591–602.¹³

During the reign of Justinian I, the Illyrian church was reorganized and an independent church area was created. Eastern Illyricum, which was a single ecclesiastical area until Justinian, was divided by the Emperor Justinian's wish into two separate, ecclesiastically and legally independent ecclesiastical areas with their own centres. The initiative for this change in the ecclesiastical-administrative organization of Illyricum came from Emperor Justinian, and the motives of the act itself were, it

¹² Опис града Јустинијане Приме код Просор. De Aed. IV 1. 17 sqq (ed Haury hl, 2 pag 104 sqq.), превод Ф. Баришића, VIINJ1, 1955, 54–56.

¹³ Ивана Димић, Словенство Јустинијана I – истрајност наратива, Антропологија 19, св. 1, стр. 93 (2019).

¹² Опис града Јустинијане Приме код Просор. De Aed. IV 1. 17 sqq (ed Haury hl, 2 pag 104 sqq.), превод Ф. Баришића, VIINJ1, 1955, 54–56.

¹³ Ивана Димић, Словенство Јустинијана I – истрајност наратива, Антропологија 19, св. 1, стр. 93 (2019).

стинијана, а мотиви самог акта били су, чини се, не толико религиозне колико политичке и црквено-политичке природе. Сасвим је могуће да је позадина свега била Јустинијанова намера да лакше спроводи црквену политику.

Јурисдикциона област нове архиепископије обухватала је укупно пет провинција (епархија) дијецезе Дакије, и то *Dacia mediterranea* (главни град *Serdica*), *Dacia ripensis* (главни град *Ratiaria*), *Moesia prima* или *superior* (главни град *Viminacium*), *Dardania* (главни град *Scupi*) и *Praevalis* (главни град *Scodra*), затим најсевернију провинцију македонске дијецезе *Macedonia secunda* или *saluaris* (главни град *Stobi*), која се граничила са Дарданијом, и напослетку, један део провинције *Pannonia secunda, quae in Bacensi est civitate*.¹⁴

Стварање самосталне архиепископије изазвало је оштру реакцију папе Агапита I (535/6), што је довело до погоршања односа императора и римске столице, те је временом дошло до компромиса. Ово је објављено у СХХХI новели, од 18. марта 545. године, која регулише правни положај архиепископије Јустинијане Прве, где је први пут формално државна власт из Цариграда признала јурисдикцију римског папе на територији Балканског полуострва.¹⁵ Данас Српска православна црква прославља Светог Јустинијана, цара византијског, 14. новембра по Јулијанском, односно 27. новембра по Грегоријанском календару, заједно са његовом женом, царицом Теодором, која је играла велику улогу у његовом животу. Љубав Јустинијана и Теодоре запамћена је као једна од најинтригантнијих у историји. Она - куртизана и глумица, он - високи царски великодостојник. Њихова велика љубав је опстала, што потврђује и Јустиново прихватање Теодоре за Јустинијанову супругу. Јустин је, по наговору Јустинијана I, Теодору уздигао у ранг патриција. Венчали су се 523/4. године. Највећи и најтрајнији споменик, који је Јустинијан I подигао народу Византије, а тиме и читавом западном свету, била је кодификација римског права. У царству су до тада

¹⁴ Трухелка Ђиро, Археолошке белешке из Јужне Србије, стр. 79, Скопље. Крејдун Ю. А., Серов В. В. Новелла XI императора Юстиниана I : коментированный перевод // Изв. Урал. федер. унта. Сер. 2 : Гуманитар. науки. 2018. Т. 20. № 4 (181). С. 129–139.

¹⁵ Др. Бранислав Гранић, Оснивање архиепископије у граду Justiniana Prima 535. године после Хр, *Гласник Скопског Научног Друштва*, I, Скопље 1925, стр. 113.

seems, not so much religious as political and ecclesiastical-political in nature. It is quite possible that the background of everything was Justinian's intention to implement church policy more easily. The jurisdictional area of the new archbishopric included a total of five provinces (eparchies) of the diocese of Dacia, namely *Dacia mediterranea* (the capital *Serdica*), *Dacia ripensis* (the capital *Ratiaria*), *Moesiaprima* or *superior* (the capital *Viminacium*), *Dardania* (the capital *Scupi*) and *Praevalis* (the capital *Scodra*), then the northernmost province of the Macedonian diocese of *Macedonia secunda* or *saluaris* (the capital *Stobi*), which bordered with Dardania, and finally, a part of the province of *Pannonia secunda, quae in Bacensi est civitate*.¹⁴

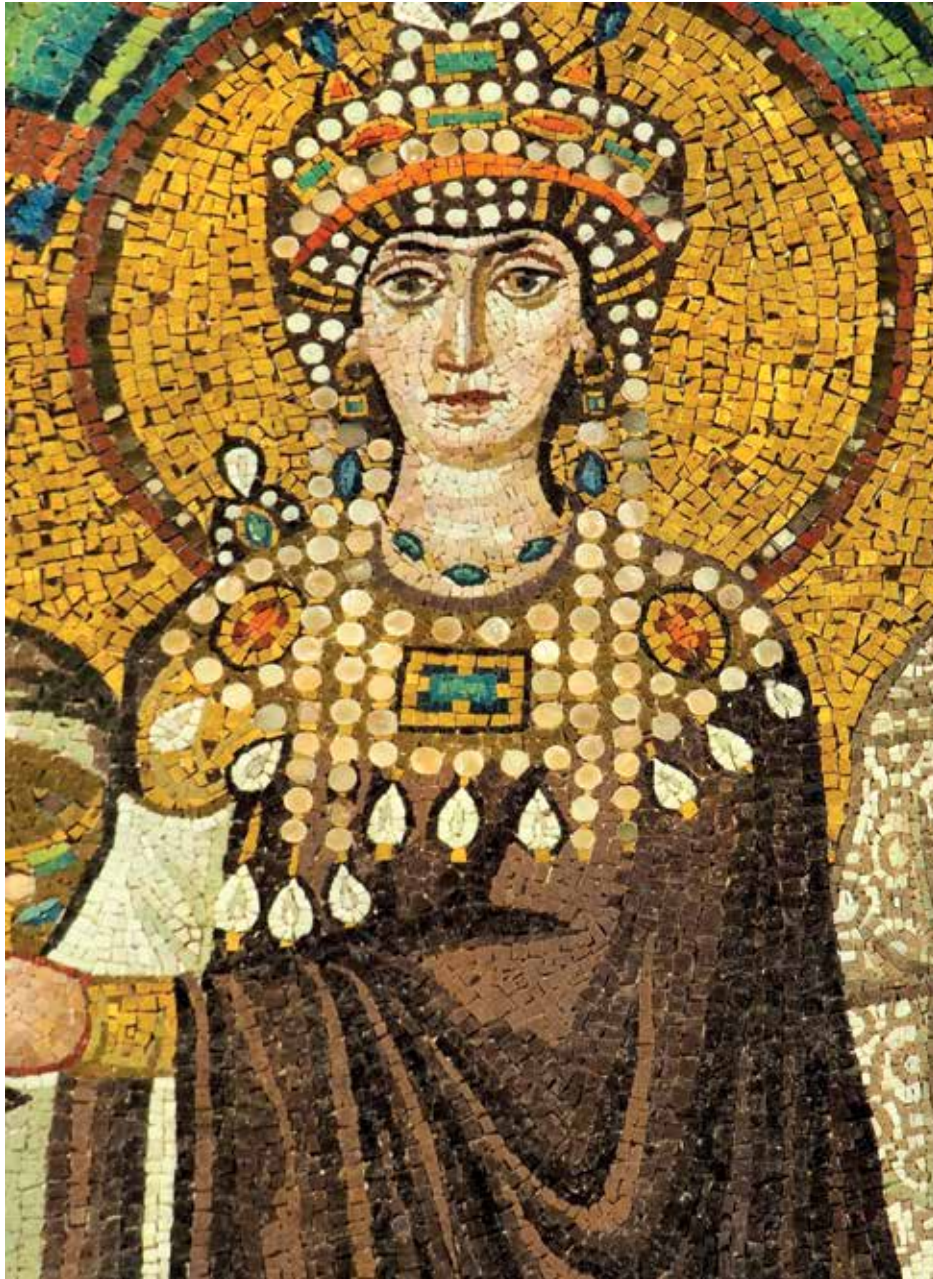
The creation of an independent archbishopric caused a sharp reaction by Pope Agapitus I (535/6), which led to a worsening of the relationship between the emperor and the Roman governance, and a compromise was reached over time. This was published in the novel CXXXI, dated March 18th 545, which regulates the legal position of the archbishopric of Justiniana Prima, and where, for the first time, the state power from Constantinople formally recognized the jurisdiction of the Roman Pope on the territory of the Balkan Peninsula.¹⁵

Today, the Serbian Orthodox Church celebrates Saint Justinian, Emperor of Byzantium, on November 14th according to the Julian calendar, i.e. November 27th according to the Gregorian calendar, together with his wife, Empress Theodora, who played a big role in his life. The love of Justinian and Theodora is remembered as one of the most intriguing in history. She - a courtesan and an actress, he - a high imperial dignitary. Their great love survived, which is confirmed by Justin's acceptance of Theodora as Justinian's wife. At the urging of Justinian I, Justin elevated Theodora to the rank of patrician. They got married in the year of 523/4.

The greatest and most lasting monument, which Justinian I gave to the people of Byzantium, and thus to the entire Western world, was the codification of Roman law. Up to then, carelessness and

¹⁴ Трухелка Ђиро, Археолошке белешке из Јужне Србије, стр. 79, Скопље. Крејдун Ю. А., Серов В. В. Новелла XI императора Юстиниана I : коментированный перевод // Изв. Урал. федер. унта. Сер. 2 : Гуманитар. науки. 2018. Т. 20. № 4 (181). С. 129–139.

¹⁵ Др. Бранислав Гранић, Оснивање архиепископије у граду Justiniana Prima 535. године после Хр, *Гласник Скопског Научног Друштва*, I, Скопље 1925, стр. 113.

Слика царице Теодоре супруге Јустинијана I
Portrait of Empress Theodora, wife of Justinian I

владали јавашлук и безакоње, становништво је било склоно подмићивању, порези су се слабо наплаћивали, а судови били неефикасни и пристрасни. Одмах по доласку на власт, 528. године, он је основао законодавну комисију од 16 најбољих правника тога времена, на челу са Гајем Трибонијаном, источноримским правником (500–547. н. е.).¹⁶ Њихов задатак је био да кодификују целокупну правну заоставштину Римског царства. Резултат рада те комисије било је доношење Јустинијановог грађанског законика (*Corpus Iuris Civilis*), који

¹⁶ Филип Шепард, *Византија*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд, 1972,

lawlessness reigned in the empire, the population was prone to bribery, taxes were poorly collected and the courts were inefficient and biased. Immediately upon coming to power, in the year of 528, he established a legislative commission of 16 of the best jurists of the time, headed by Gaius Tribonianus, an Eastern Roman jurist (500–547 AD)¹⁶. Their task was to codify the entire legal legacy of the Roman Empire. The result of the commission's work was the adoption of Justinian's Civil Code (*Corpus Iuris Civilis*), which was published in the year of 529, renewed in the year

¹⁶ Филип Шепард, *Византија*, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Београд, 1972,

је објављен 529, обновљен 534. године, а који се и данас сматра једним од најзначајнијих правних докумената. Гај Трибонијан је 532. саставио уџбеник римског цивилног права, *Institutiones*, а аутор је и ревидиране верзије царских конститутивних закона, *Codex repetitiae praelectionis*. Сматра се последњим великим римским правником.

Да би уредио администрацију и правосуђе, Јустинијан је 535. обнародовао две велике уредбе, чиме су чиновници добили нове дужности. Укинуо је куповање положаја у служби, и реорганизовао судску администрацију и престоничку полицију.

КРАЈ Јустинијанове династије ЈУСТИНИЈАНОВО наслеђе

Флавије Петар Саватије Јустинијан Први умро је 13. новембра 565. године. Његова нада у обнову Римског царства остала је само пусти сан. Царство, које је створио, почело је полако да се распада. То је уједно био и почетак краја Јустинијанове династије, која је успостављена доласком Јустина I на власт, 518. године. На престо је потом ступио његов сестрић, Флавије Јустин Млађи Август или Јустин II (565–578). Већ у првим годинама своје владавине (568), водио је рат са Лангобардима у Италији. У рату са Аварима и Персијанцима претрпео је неколико великих пораза. Персијанци су 573. заузели стратешки важну византијску тврђаву Дару, због које је Јустин II доживео нервни слом, чије ће последице осећати до краја живота. Због неспособности да самостално влада, на наговор своје жене Софије, за цезара-сувладара 574. поставио је усвојеног Тиберија Другог Константина, који ће после смрти Јустина II, 578. постати нови владар Источног римског царства. Нажалост, Тиберије је владао врло кратко, до 582. године. Наследио га је његов зет, Флавије Маврикије Тиберије Август, који ће владати пуних 20 година (582–602). Маврикије је остао упамћен као веома способан владар и велики заштитник православне вере. Сматра се и за аутора једог од првих византијских дела о војној вештини, *Стратегикона*. Након побуне унутар царства, која се десила 602. године, погубљен је заједно са члановима своје породице.

of 534, and which is still considered one of the most important legal documents. Gaius Tribonian compiled a textbook of Roman civil law, *Institutiones*, in the year of 532, and he is also the author of a revised version of the imperial constitutive laws, *Codex repetitiae praelectionis*. He is considered the last great Roman jurist.

In order to organize the administration and the judiciary, Justinian promulgated two great decrees in the year of 535, which gave officials new duties. He abolished the purchase of positions in the service, and reorganized the court administration and the police of the capital.

END of Justinian's dynasty JUSTINIAN'S legacy

Flavius Peter Savatius Justinian I died on November 13th 565. His hope for the restoration of the Roman Empire remained just a dream. The empire, which he created, began to slowly disintegrate. It was also the beginning of the end of the Justinian dynasty, which was established when Justin I came to power in the year of 518. Then his cousin, Flavius Justin Junior August or Justin II (565–578), ascended the throne. In the first years of his reign (568), he led a war against the Lombards in Italy. In the war with the Avars and the Persians, he suffered several major defeats. In 573, the Persians captured the strategically important Byzantine fortress of Dara, which caused Justin II to experience a nervous breakdown, the consequences of which he would feel for the rest of his life. Due to his inability to rule independently, at the persuasion of his wife Sophia, he appointed the adopted Tiberius II Constantine as Caesar-co-ruler in 574, who would become the new ruler of the Eastern Roman Empire after the death of Justin II in 578. Unfortunately, Tiberius ruled for a very short time, until 582. He was succeeded by his son-in-law, Flavius Maurice Tiberius Augustus, who would rule for a full period of 20 years (582–602). Maurice was remembered as a very capable ruler and a great protector of the Orthodox religion. He is also considered the author of one of the first Byzantine works on military art, the *Strategikon*. After a rebellion within the empire, which took place in 602, he was executed together with members of his family.

Цар Јустин II (565-578).
Emperor Justin II (565-578).

ПАД Јустинијане Приме ДОСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО

После смрти цара Јустинијана, 565. године, сви успеси, које је постигао за живота, почињу да се урушавају. Царство, које је створио, полако почиње да се распада. Године 568. део територије Византијског царства, напали су Лангобарди и заузели скоро пола Италије.¹⁷ Од 572. до 591. вођен је рат са Персијанцима, који се повољно завршио по Византију. Почетком VII века, области у Шпанији, које је својевремено заузео Јустинијан I, прелазе у руке Западних Гота. Са истока су упали Персијанци и том приликом заузели делове тери-

¹⁷ Шарл Дил, Историја византијског царства, глава 2, стр. 26, 1919 ; <http://116.202.101.38/%C5%A0arl%20Dil~Istorija%20vizantijskog%20carstva.pdf>

THE FALL of Justiniana Prima- THE IMMIGRATION OF SLAVS TO THE BALKAN PENINSULA

After the death of Emperor Justinian in 565, all the successes he achieved during his lifetime began to collapse. The empire he created slowly started to fall apart. One part of the territory of the Byzantine Empire was attacked by the Lombards in 568, and they occupied almost half of Italy.¹⁷ A war with the Persians was fought from 572 to 591, which ended favourably for Byzantium. At the beginning of the 7th century, the areas in Spain, which were once occupied by Justinian I, passed into the hands of the Western Goths. The Persians invaded from the east and occupied parts of the territories of today's Syria, Palestine and

¹⁷ Шарл Дил, Историја византијског царства, глава 2, стр. 26, 1919 ; <http://116.202.101.38/%C5%A0arl%20Dil~Istorija%20vizantijskog%20carstva.pdf>

торија данашње Сирије, Палестине и Египта, а Авари су упадали на просторе балканских провинција царства. Пропадање Јустинијановог царства кренуло је неповратно, јер његови наследници нису могли да се супротставе варварским походима. Урушавање царства зауставиће се на тренутак у периоду владавине цара Ираклија (610–641).

Осим ратова, који су вођени на целој територији Источног римског царства, са једнаком жестином одвијали су се и ратови на Балканском полуострву. Авари и Словени свирепи су пустошили ове области. Освајајући утврђења на Дунаву, опседајући Солун и претећи Цариграду, почињу да се трајно насељавају на тлу Балканског полуострва.

Још крајем V века, на Балканском полуострву појављује се нова група народа – Словени, чија се прапостојбина налазила између Балтичког мора на северу, планине Карпати на југу, реке Одре на западу и реке Дњепра на истоку. То је заправо простор данашње Руске Федерације, Украјине и Пољске. Словени нису били пуки варвари, већ су се бавили земљорадњом, сточарством, ловом, риболовом, пчеларством, израдом чамаца (моноксил). Све до прихватања хришћанства били су многобошци. Пролазак Хуна кроз „Врата народа“ 375, довео је до великих сеоба Словена.¹⁸ Сеобе су се одвијале у три главна правца, на основу којих су се формирале три групе словенских народа. На истоку су били Источни Словени (данашњи Руси, касније Белоруси, Украјинци и Русини), на западу Западни Словени (Чеси, Словаци, Пољаци, Моравци и Лужички Срби), а на југу Јужни Словени (Срби, Хрвати, Словенци, Бугари, и касније Црногорци, Македонци и Бошњаци).

Западни Словени заузели су некадашње територије Германа, између Елбе и средњег тока Дунава. Источни Словени, по казивању историчара Јорданеса, у VI веку основали су краљевину Анта, на простору између Дњестра и Дона, док Јужни Словени избијају на доњи ток Дунава.

За време владавине цара Јустинијана I забележени су први упади Јужних Словена. Заузет ратовима против Визигота и Острогота у Италији и Шпанији, као и на северу Африке, а на истоку против Персијанаца, истовремено је на Балканском полуострву подизао многа утврђења, како би одбранио царство од упада

Egypt, while the Avars invaded the territories of the Balkan provinces of the empire. The decline of Justinian's empire began irretrievably, due to inability of his successors to oppose the barbarian campaigns. The collapse of the empire stopped for a moment during the reign of Emperor Heraclius (610–641).

Apart from the wars fought on the entire territory of the Eastern Roman Empire, the wars on the Balkan Peninsula also took place with equal ferocity. Avars and Slavs savagely ravaged these areas. Conquering the fortifications on the Danube, besieging Thessaloniki and threatening Constantinople, they began to settle permanently on the grounds of the Balkan Peninsula.

At the end of the 5th century, a new group of people appeared on the Balkan Peninsula - the Slavs, whose ancestral home was located between the Baltic Sea in the north, the Carpathian Mountains in the south, the Odra River in the west and the Dnieper River in the east. It is actually the area of today's Russian Federation, Ukraine and Poland. The Slavs were not mere barbarians, but engaged in agriculture, livestock farming, hunting, fishing, beekeeping, boat-making (monoxyl). They were polytheists until the point when they accepted Christianity. The passing of the Huns through the "Gate of Nations" in 375 led to large migrations of Slavs.¹⁸ Migrations took place in three main directions, which led to formation of three groups of Slavic peoples. In the east were the East Slavs (today's Russians, later Belarusians, Ukrainians and Rusyns), in the west the West Slavs (Czechs, Slovaks, Poles, Moravians and Lusatian Serbs), and in the south the South Slavs (Serbs, Croats, Slovenes, Bulgarians, and later Montenegrins, Macedonians and Bosniaks).

The Western Slavs occupied the former territories of the Germans, between the Elba and the middle course of the Danube. According to the historian Jordanes, the Eastern Slavs founded the kingdom of Antes in the 6th century, in the area between the Dniester and the Don, while the Southern Slavs emerged on the lower reaches of the Danube.

The first incursions of the South Slavs were recorded during the reign of Emperor Justinian I. Even though being busy with wars against the Visigoths and Ostrogoths in Italy and Spain, as well as in the north of Africa and in the east against the Persians, he simultaneously built many fortifications on the Balkan Peninsula in order to defend the empire from the incursions of the Slavs

¹⁸ За почетну годину Велике сеобе народа узима се 375. н. е, односно пролазак азијског племена Хуни кроз Врата народа (простор између Урала и Каспијског језера).

¹⁸ AD 375 is taken as the starting year of the Great Migration, that is, the passage of the Asian tribe Huns through the Gate of Nations (the space between the Urals and the Caspian Lake).

Словена и других варварских племена. Јустинијан очигледно није имао довољан број војника како би сачувао сва та утврђења, па су слабости царства искористили Словени. На почетку, поготово у периоду 548-551, упадали су на византијску територију и редовно је пљачкали, да би касније почели и да се трајно насељавају. Тако су настале прве области насељене Словенима, које су Византинци назвали Склавини. Користећи пропаст Хунског царства, а услед заузетости Византије сталним борбама са Готима, Склавини тј. Словени у другој половини V века, насељавају се у великом броју на просторима Молдавије и Влашке. Убрзо након смрти цара Јустинијана, из Азије се 567-578. године на простор Панонске низије доселило моћно племе Авари, са којима су Словени ушли у савез. Тако је створена озбиљна војна сила, која је током бројних упада на територију Источног римског царства, освојила Сирмијум –Сремску Митровицу (*Sirmium*), Сингидунум – Београд (*Singidunum*) и Виминацијум – Костолац (*Viminacium*). Осогољени успесима, Словени и Авари извршили су неуспешну опсаду Солуна (*Thessalonika*), другог по величини града у Византији, као и саме престонице Византије, Цариграда (626), након чега се њихов савез распао.

На основу оскудних података, претпоставља се да је у овим аварско-словенским нападима на самом почетку VII века, уништен један од драгуља из Јустинијанове епохе, Јустинијана Прва. Варварска племена разорила су и запалила град, тако да је он уништен у великом пожару. Последњи подаци, који датирају из 602. године, односе се на архиепископију, као средиште нове самосталне црквене области, па се сматра да је и она напуштена услед напада поменутих племена.¹⁹

Многа утврђења страдала су током VI и VII века, када су Словени сами, или у заједници са другим народима, упадали на територију Византије, убијајући и пљачкајући постојеће становништво, које се по правилу није враћало на стара огњишта.

and other barbarian tribes. Justinian apparently did not have enough soldiers to protect all these fortifications, so the Slavs took advantage of the empire's weaknesses. At the beginning, especially in the period 548-551, they raided the Byzantine territory and regularly plundered it, while later began to settle permanently. This was the creation of the first areas inhabited by Slavs, which the Byzantines called Sclavini. Taking advantage of the collapse of the Hun Empire, and due to Byzantium's occupation with constant battles with the Goths, Sclavini, i.e., Slavs settled in large numbers in the areas of Moldavia and Wallachia in the second half of the 5th century.

Shortly after the death of Emperor Justinian, in 567-578, the powerful Avar tribe, with whom the Slavs entered into an alliance, moved to the area of the Pannonian Basin from Asia. Thus, a serious military force was created, which conquered Sirmium - Sremska Mitrovica (*Sirmium*), Singidunum - Belgrade (*Singidunum*) and Viminacium - Kostolac (*Viminacium*) during numerous incursions into the territory of the Eastern Roman Empire. Encouraged by success, the Slavs and Avars unsuccessfully besieged Thessaloniki (*Thessaloniki*), the second largest city in Byzantium, as well as the capital of Byzantium Constantinople (626), after which their alliance fell apart.

Based on scarce data, it is assumed that one of the jewels of Justinian's era, Justiniana Prima, was destroyed during these Avar-Slavic attacks at the very beginning of the 7th century. Barbarian tribes destroyed and burned the city, so that it was destroyed in a great fire. The last data, from 602, refer to the archbishopric as the centre of a new independent church area, thus it is considered that it was also abandoned due to the attacks of the mentioned tribes.¹⁹

Many fortifications were destroyed during the 6th and 7th centuries, when the Slavs alone, or together with other peoples, invaded the territory of Byzantium, killing and looting the existing population, which as a rule did not return to their old hearths.

¹⁹ Владимир Ћоровић, Историја српског народа, стр. 31.

¹⁹ Владимир Ћоровић, Историја српског народа, стр. 31.

Карта насељавање Словена на Балканско полуострво (обрада Верољуб Трајковић)
 Map of the settlement of Slavs on the Balkan Peninsula (designed by Veroljub Trajković)

У ТАКВИМ НАПАДИМА СТРАДАЛА ЈЕ И ЈУСТИНИЈАНА ПРВА.

Иако су подаци о времену нестанка Јустинијане Прве малобројни и недовољно историјски потврђени, остава новца из 613. године²⁰, која је пронађена у прозору једне грађевине близу Форума, упућује на то да је *Justiniana Prima* поделила судбину оближњег Ниша (*Naissus*) и многобројних градова Северног Илирика. Стога можемо слободно рећи да је Јустинијана Прва нестала у великом пожару аварско-словенских освајања, негде између 613. и 616. године. Са нестанком града дошло је и до померања становништва и пражњења овог простора. Могуће је да је један мали број преживелих остао на спаљеним огњиштима.

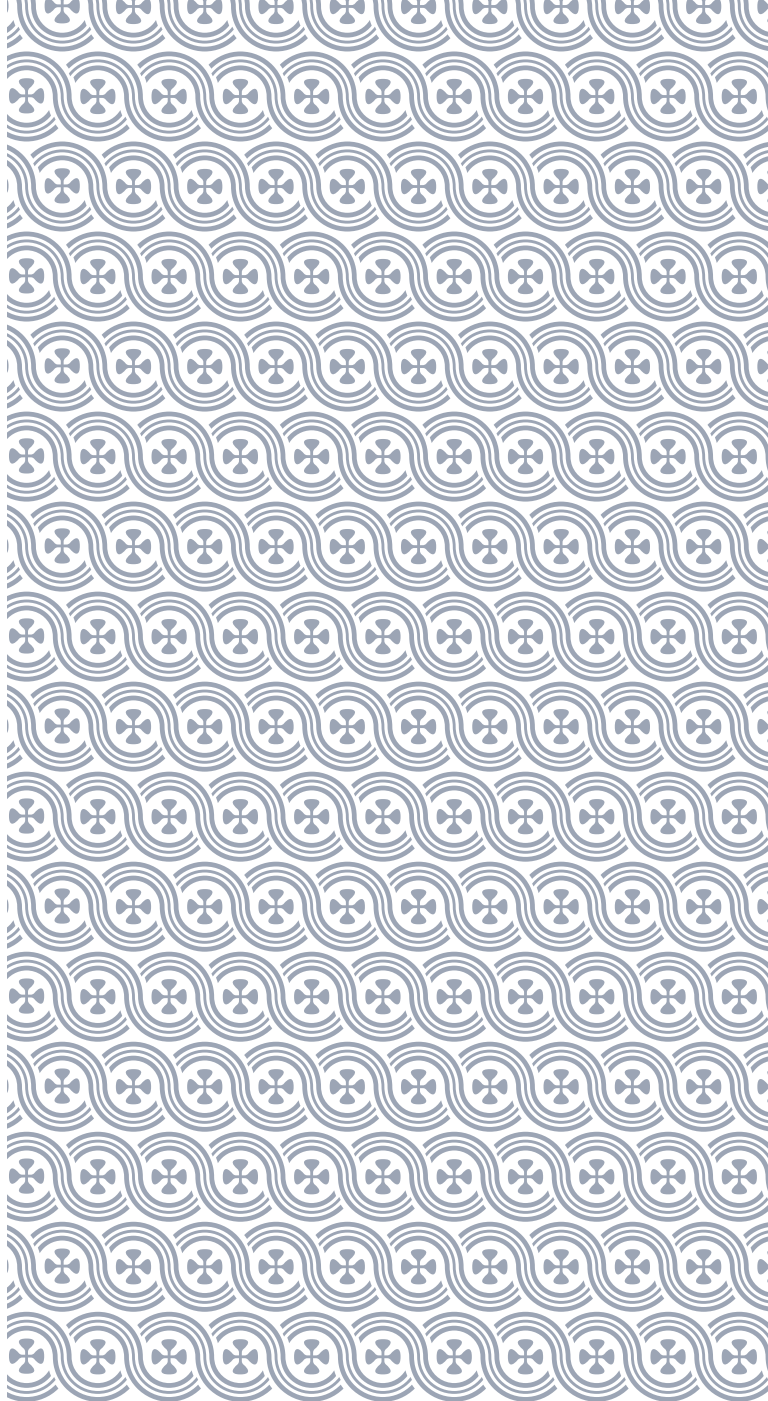
JUSTINIANA PRIMA WAS DESTROYED IN SUCH ATTACKS.

Although the data on the time of Justiniana Prima's disappearance are scarce and insufficiently historically confirmed, a stash of money from 613²⁰, found in the window of a building near the forum, indicates that *Justiniana Prima* shared the fate of nearby Niš (*Naissus*) and numerous cities of Northern Illyricum. Therefore, we can safely say that Justiniana Prima disappeared in the great fire of the Avar-Slavic conquests, sometime between 613 and 616. With the disappearance of the city, there was a displacement of the population and the emptying of this area. It is possible that a small number of survivors remained on the burnt hearths.

²⁰ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*. Српска академија наука и уметности, стр 170, Београд; Славенка Ерцеговић Павловић, Десанка Костић, *Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја*, Београд, 1988, 45.

²⁰ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*. Српска академија наука и уметности, стр 170, Београд; Славенка Ерцеговић Павловић, Десанка Костић, *Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја*, Београд, 1988, 45.

ЈУСТИНИЈАНА ПРВА / ЦАРИЧИН ГРАД
JUSTINIANA PRIMA / CARIČIN GRAD

ЈУСТИНИЈАНА ПРВА-разрушени град - ПРВИ ПОДАЦИ о разрушеном граду

Велики пожар уништио је до темеља Јустинијану Прву, један од најзначајнијих урбаних центара на простору некадашњег централног Илирика. На овом простору смењивали су се бројни господари. Тек након ослобођења од Турака, 1878. године, најпре Санстефанским миром, а потом и Берлинским конгресом, дефинисане су границе новоослобођених крајева, када ова територија долази под управу тадашње Краљевине Србије. У то време српска, па и светска историографија, не располаже довољним подацима о граду који је подигао велики византијски цар Јустинијан I, рођен на простору данашње Србије. Након више од 13 векова, почињу да се јављају први подаци о рушевинама некадашњег Јустинијановог града, за шта треба захвалити познатим српским и страним путописцима попут Мите Ракића²¹, Милана Ђ. Милићевића²², Феликса Каница²³ и Константина Јиричека.²⁴

Димитрије Мита Ракић (1846-1890), по налогу генерала Косте Протића, начелника Оперативног одељења српске Врховне команде, добио је задатак да у новоослобођеним крајевима проучи све писане споменике старе српске књижевности, и да о томе обавести Врховну команду. Поступајући по налогу, Ракић је посебну пажњу обратио на културну баштину српске средњовековне државе. Обилазећи Србију, стигао је и до општине Лебане, где је наишао на узвишење између села Штулца и Свињарице, на коме су се налазиле „развалине некакога града од кога се сачувало платно од некаке куле, високо 3, а широко 2 метра, зидано старинском четвртастом туглом”. У својим забелешкама записао је следеће:

Неки наши људи причали су ми да се остаци

²¹ Ракић М.:Из нове Србије, *Отаџбина IV*, Београд 1880, 362-363.

²² Милићевић М.:*Краљевина Србија*. Краљевска српска државна штампарија, Београд 1884, 352.

²³ Kanitz F.: Das Königreich Serbien und das Serbevvolk von Römerzeit bis zur Gegenwart II. В. Meyer, Leipzig 1909, 328.

²⁴ Константин Јиричек: *Историја Срба*, први део до 1371. године. Београд, 1911, превод Јован Радонић 1911.

JUSTINIANA PRIMA-ruined city - FIRST INFORMATION on the ruined city

A great fire completely destroyed Justiniana Prima, one of the most important urban centres in the area of the former central Illyricum. Numerous rulers changed in this area. Only after the liberation from the Turks in 1878, first by the Peace of San Stefano, and then by the Congress of Berlin, were the borders of the newly liberated regions defined, when this territory came under the administration of the former Kingdom of Serbia. At that time, Serbian and even world historiography did not have enough data about the city built by the great Byzantine emperor Justinian I, who was born in what is now Serbia. The first information about the ruins of the former city of Justinian began to appear after more than 13 centuries, for which we should thank famous Serbian and foreign travel writers such as Mita Rakić²¹, Milan Đ. Milićević²², Feliks Kanic²³ and Konstantin Jiricek²⁴.

Dimitrije Mita Rakić (1846-1890), by order of General Kosta Protić, head of the Operations Department of the Serbian High Command, was tasked with studying all the written monuments of old Serbian literature in the newly liberated areas, and inform the High Command about it. Acting on the order, Rakić paid special attention to the cultural heritage of the Serbian medieval state. Traveling around Serbia, he also reached the municipality of Lebane, where he came across a hill between the villages of Štulac and Svinjarica, and found “the ruins of a city from which the canvas of a kind of tower was saved, 3 meters high and 2 meters wide, built with ancient square unbaked bricks”. In his notes, he wrote the following: “Some of our people told me that the remains of of the wall can be followed for two hours, but the locals

²¹ Ракић М.:Из нове Србије, *Отаџбина IV*, Београд 1880, 362-363.

²² Милићевић М.:*Краљевина Србија*. Краљевска српска државна штампарија, Београд 1884, 352.

²³ Kanitz F.: Das Königreich Serbien und das Serbevvolk von Römerzeit bis zur Gegenwart II. В. Meyer, Leipzig 1909, 328.

²⁴ Константин Јиричек: *Историја Срба*, први део до 1371. године. Београд, 1911, превод Јован Радонић 1911.

зида познају у обиму од 2 часа, али ме мештани увераваху да то није истина, и да је ово све што се види на земљи.²⁵

Иако мештани нису много знали о остацима ромејског града, Ракић је сазнао да је локално становништво ове зидине називало двојак - једни су га звали Царичина, а други Старичина. У својим белешкама, које су касније објављене, Мита Ракић је још додао:

О овој Царичини не зна нико ништа да прича... У околини града има, веле, један бунар, зидан каменом. Један старац од 80 година памти га тако запуштена, и прича да је 'старо-времски' - и то је све.

Овакви подаци су ипак били драгоцени јер су скренули пажњу јавности, што ће касније довести до дугогодишњих истраживања на остацима старог града у подножју планине Радан.

assured me that this is not true, and that this is all that can be seen on the ground."²⁵

Although the locals did not know much about the remains of the Roman city, Rakić found out that the local population called these walls two names - some called it *Caričina*, and others *Old lady's (Staričina)*. In his notes, which were later published, Mita Rakić also added:

No one knows what to say about this Caričina... They say that there is a well in the vicinity of the city, built out of stone." An 80-year-old man remembers it so neglected, and says that it is 'old-fashioned' - and that's all.

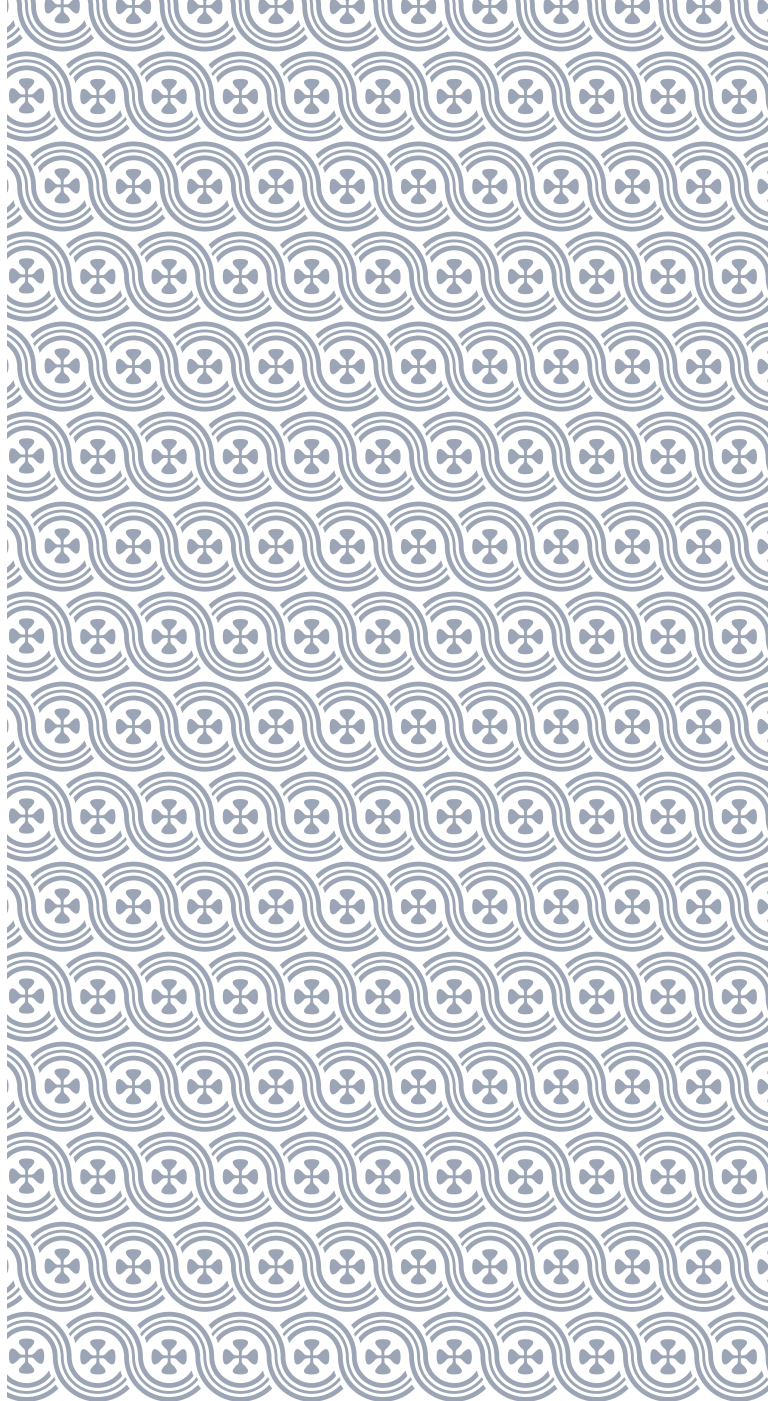
Such data were, nevertheless, valuable because they drew the public's attention, which would later lead to long-term research on the remains of the old city at the foot of Radan Mountain.

Царичин град у подножју Радан планине- (Дрон, Ray Dream - 2018)
Caričin grad at the foot of Radan Mountain,(Dron, Ray Dream-2018)

²⁵ Мита Ракић: *Из нове Србије*. Лесковац 1987, 52.\1909, 328.

²⁵ Мита Ракић: *Из нове Србије*. Лесковац 1987, 52.

**СТО ДЕСЕТ ГОДИНА ИСТРАЖИВАЊА
АРХЕОЛОШКОГ ЛОКАЛИТЕТА
ЦАРИЧИН ГРАД**

**ONE HUNDRED AND TEN YEARS OF
RESEARCHING THE CARIČIN GRAD
ARCHAEOLOGICAL SITE**

Тридесетак година након првих података које је објавио Мита Ракић, направљен је план о почетку истраживања археолошког локалитета Царичин град. Бригу о првим истраживањима заборављеног царског града, која су започела у другој половини 1912. године, готово пред сам почетак Балканских ратова, преузеле су државне установе Краљевин Србије. Царски град или *Царичина*, како су мештани у оно време називали локалитет, лоциран је у долинама Јабланице и Пусте Реке, у подножју планине Радан, на крајњем западу Лесковачке котлине. Удаљен је 28 километара од Лесковца, административног и културног седишта Јабланичког округа, и 7 километара од варошице Лебана, на чијој се територији локалитет налази. Можемо са сигурношћу рећи да се Царичин град налази у атару села Штулац, на тремеђи три општинска центра – Лебана, Медвеђе и општине Бојник.

Историја истраживања ВЛАДИМИРА ПЕТКОВИЋА (1912–1940)²⁶

Прве сонде, које су означиле почетак систематског ископавања (која трају до дана данашњег), отворене су 11. августа 1912. године.²⁷ На челу екипе био је млади археолог, Владимир Петковић. Од тог тренутка, покренута је велика стручна битка за новооткривени археолошки локалитет, Царичин град, како би се доказало да је у питању Јустинијана Прва, град који је подигао византијски цар Јустинијан I. На основу добијених резултата и историјских извора, изнете су прве теорије о називу насеља и периоду његовог постојања. Један од

²⁶ **Владимир Р. Петковић**, рођен 30. септембра 1874. у Доњој Ливадици код Велике Плана. Дипломирао на Филозофском факултету 1897. у Београду, а докторирао 1905. у Халеу. По доласку у Србију, обављао функцију помоћника чувара управника Народног музеја у Београду, а касније постао редовни професор Филозофског факултета. Био је директор Народног музеја и први директор Археолошког института САНУ. Редовни члан Српске академије науке и уметности и члан више европских учених друштава. Од 1931. уређивао стручни часопис *Старинар*. Преминуо је 13. новембра 1956. у Београду.

²⁷ Петковић В.: Извештај о ископавању у Царичином Граду код Лебана у 1912. години. Годишњак СКА XXVII, Београд 1913, 285–291.

About thirty years after the first data, which was published by Mita Rakić, a plan was made to start researching the archaeological site Caričin grad. The state institutions of the Kingdom of Serbia took over the first investigations of the forgotten imperial city, which began in the second half of 1912, just before the beginning of the Balkan Wars. The Imperial City or Caričina, as the locals called the locality at the time, is located in the valleys of Jablanica and Pusta Reka, at the foot of the Radan Mountain, in the extreme west of the Leskovac basin. It is 28 kilometers far from Leskovac, the administrative and cultural seat of the Jablanica district, and 7 kilometers far from the town of Lebane, on territory of which the site is located. We can say with certainty that Caričin grad is located within the village of Štulac, at the tripoint of the three municipal centres of Lebane, Medveđa and the municipality of Bojnik.

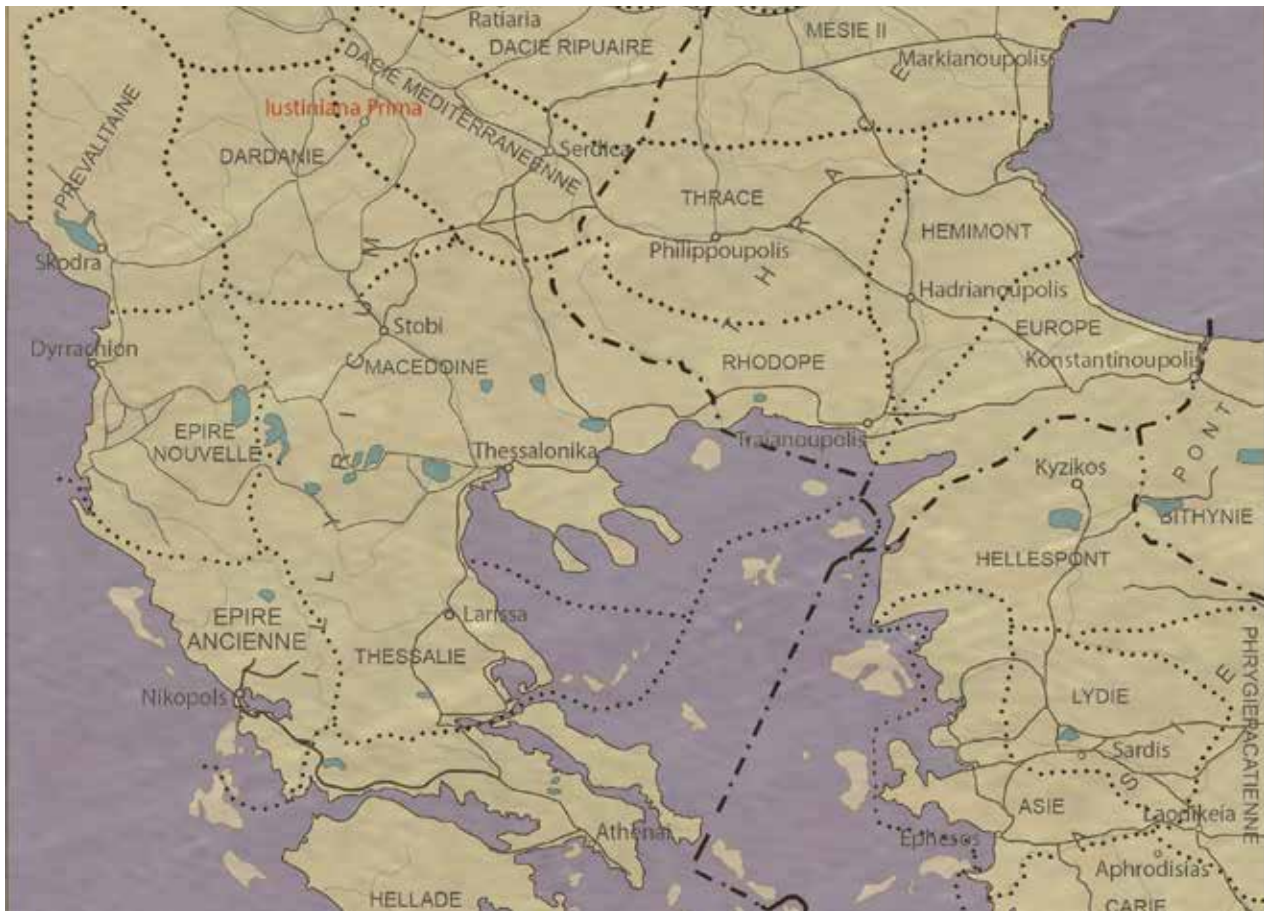
History of research by VLADIMIR PETKOVIĆ (1912–1940)²⁶

The first probes, which marked the beginning of systematic excavation (continuing to this day), were opened on August 11th 1912²⁷. The team leader was a young archaeologist, Vladimir Petković. From that moment on, a major professional battle was launched for the newly discovered archaeological site, Caričin grad, to prove that it was Justiniana Prima, the city built by the Byzantine emperor Justinian I.

The first theories about the name of the settlement and the period of its existence were pre-

²⁶ **Vladimir R. Petković**, born on September 30, 1874 in Donja Livadica near Velika Plana. Graduated from the Faculty of Philosophy in Belgrade in 1897, and received his doctorate in Halle in 1905. After arriving in Serbia, he held the position of assistant custodian of the manager of the National Museum in Belgrade, and later became a full professor at the Faculty of Philosophy. He was the director of the National Museum and the first director of the Archaeological Institute of the Serbian Academy of Sciences. Regular member of the Serbian Academy of Science and Arts and member of several European academic societies. From 1931, he edited the expert magazine "Starinar". He died on November 13, 1956 in Belgrade.

²⁷ Петковић В.: Извештај о ископавању у Царичином Граду код Лебана у 1912. години. Годишњак СКА XXVII, Београд 1913, 285–291.

Балкан у 6. веку (обработано Верољуб Трајковић)
 The Balkans in the 6th century (designed by Veroljub Trajković)

првих налаза на локалитету били су остаци тробродне базилике на платоу Акропољ, дуга 70 м, са тројном апсидом, трочланим олтарском простором, свештеничким степенишним седиштима (*sintron*), и на западном делу, портиком са стубовима. Откривени су и многобројни Јустинијански капители. Ови прелепи и монументални налази дали су Петковићу основ да у свом извештају, објављеном у *Годишњаку Српске краљевске академије*, изађе са тезом идентификације Царичиног града са Јустинијаном Примом.²⁸ На велику жалост преваходно српске, али и светске археологије, започета истраживања 1912. године насилно су прекинута, јер је Србија већ почетком октобра ушла против Отоманске империје у неизбежни Први балкански рат, наредне, 1913. у Други балкански рат, а већ јула 1914. и у Први светски рат, у историји познат као Велики рат (1914-1918). Сумирајући резултате Владимира Петковића, прва истраживања разрушене Јустинијане

sent based on the obtained results and historical sources. One of the first finds on the site were the remains of a three-nave basilica on the Acropolis plateau, 70 m long, with a triple apse, a three-member altar space, priest's stair seats (*sintron*), and a portico with columns in the western part. Numerous *Justinian capitel*s were also discovered. These beautiful and monumental findings gave Petković the basis to come out with the thesis of identifying Caričin grad with Justiniana Prima²⁸ in his report, published in the *Yearbook of the Serbian Royal Academy*. To the great regret of primarily Serbian, but also world archaeology, the researches that started in 1912 were violently interrupted. At the beginning of October, Serbia entered the inevitable First Balkan War against the Ottoman Empire, then, in 1913, the Second Balkan War, and already in July 1914 the First World War, known in history as the Great War (1914-1918).

Summarizing the results of Vladimir Petković, the first researches of the ruined Justinijana Prima

²⁸ Grabar A.: *Les monuments de Tsaritchin Grad et Justiniana Prima*. Cahiers Archéologiques III, Paris 1948, 49-63. и Petković V.: *Les fouilles de Tsaritchin Grad*. Cahiers Archéologiques III, Paris 1948, 40-48.

²⁸ Grabar A.: *Les monuments de Tsaritchin Grad et Justiniana Prima*. Cahiers Archéologiques III, Paris 1948, 49-63. и Petković V.: *Les fouilles de Tsaritchin Grad*. Cahiers Archéologiques III, Paris 1948, 40-48.

Владимир Петковић (1874-1956)
Vladimir Petković (1874-1956)

Приме дала су наду да се после четворовековне убикације на другим просторима, први пут смислено су повезана са остацима старог града, пронађених на узвишењу код села Штулца у општини Лебане. Према садашњој административној подели, локалитет се граничи на

gave hope that after four centuries of ubiquity in other areas, they are for the first time meaningfully connected with the remains of the old city, found on a hill near the village of Štulce in the municipality of Lebane. According to the current administrative division, the locality is

истоку и југоистоку са Градом Лесковцем, на југозападу и западу општином Медвеђом, и са севера општином Бојник. Баш како је хроничар и историчар тог времена, Прокопије, описао у својом делу *О грађевинама* (De aed., IV 1). Поред Прокопија, и други византијски историчари и хроничари, као што су Малала (*Chron XVI*), Евагрије (*Eccl. hist., IV 1*), а нарочито Јован Антиохијски (*Chronici Fragmenta*, Harmes 6, 1872, 339)²⁹, Јустинијану Приму видели су на југу Србије, у непосредној близини Ниша (*Naisuss*). Даља истраживања разрушеног града, на челу са Владимиром Петковићем, наставиће се након завршетка Првог светског рата, у периоду између два рата.

ЦАРИЧИН ГРАД у међуратном периоду

Србија је из Великог рата изашла са много људских и материјалних жртава, нападена и економски сломљена, те су прва истраживања на Царичином граду отпочела тек 1936. године. Професор Владимир Петковић, уз подршку Српске краљевске академије и Београдског универзитета, обновио је истраживања на археолошком локалитету. Она су прекинута избијањем Другог светског рата. Кроз извештаје,³⁰ које је сваке године уредно објављивао у часописима *Старинар*, *Југословенски историјски часопис*, као и многим другим, може се

²⁹ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*. Српска академија наука и уметности, стр. 164, Београд

³⁰ Петковић В.: Ископавање Царичина Града код Лебана. *Старинар сер. III, XII*, Београд 1937, 81–92., исти: *Ископавање Царичина Града код Лебана 1937*. Југословенски историјски часопис III, 1–4, Љубљана – Загреб – Београд 1937, 612 – 613.; Mesesnel F.: *Ископавање Царичина Града код Лебана год. 1937*. *Старинар сер. III, XIII*, Београд 1938, 179–189; Петковић В.: *Ископавање Царичина Града код Лебана 1938. год.* *Старинар сер. III, XIV*, Београд 1939, 141–152. Погледати још и: Петковић В. *Извештај о ископавању Царичина Града код Лебана*. Годишњак СКА XLIX, Београд 1939, 349–352. исто: *Ископавање Царичина Града 1938. год.* Југословенски историјски часопис V, Љубљана – Загреб – Београд 1939, 381–383.; Петковић В.: *Извештај о ископавању у Царичином Граду 1940. год.* Годишњак СКА L, Београд 1940, 259–261.; Saria V.: *Византијски оловни печат из Царичина Града*. *Старинар сер. III, XIV*, Београд 1939, 3–6.

bordered on the east and south-east by the town of Leskovac, on the south-west and west by the municipality of Medveđa, and on the north by the municipality of Bojnik. Just as the chronicler and historian of that time, Procopius, described in his work *On Buildings* (De aed., IV 1). In addition to Procopius, other Byzantine historians and chroniclers, such as Malala (*Chron XVI*), Evagrius (*Eccl. hist., IV 1*), and especially John of Antioch (*Chronici Fragmenta*, Harmes 6, 1872, 339)²⁹ saw Justiniana Prima in the south of Serbia, in the immediate vicinity of Niš (*Naisuss*). Further research of the ruined city, led by Vladimir Petković, will continue after the end of the First World War, in the period between the two wars.

CARIČIN GRAD in the interwar period

Serbia came out of the Great War with many human and material victims, suffering and economically broken, so the first researches on the Caričin grad began in 1936. With the support of the Serbian Royal Academy and the University of Belgrade, professor Vladimir Petković renewed research at the archaeological site. They were interrupted by the outbreak of the Second World War. The chronology of his successful research, as well as the results of excavations, can be seen through the reports³⁰, which he regularly published every year in the magazines “*Starinar*”

²⁹ Кондић, В., Поповић, В. (1977). *Царичин град: утврђено насеље у византијском Илирику*. Српска академија наука и уметности, стр. 164, Београд

³⁰ Петковић В.: Ископавање Царичина Града код Лебана. *Старинар сер. III, XII*, Београд 1937, 81–92., исти: *Ископавање Царичина Града код Лебана 1937*. Југословенски историјски часопис III, 1–4, Љубљана – Загреб – Београд 1937, 612 – 613.; Mesesnel F.: *Ископавање Царичина Града код Лебана год. 1937*. *Старинар сер. III, XIII*, Београд 1938, 179–189; Петковић В.: *Ископавање Царичина Града код Лебана 1938. год.* *Старинар сер. III, XIV*, Београд 1939, 141–152. Погледати још и: Петковић В. *Извештај о ископавању Царичина Града код Лебана*. Годишњак СКА XLIX, Београд 1939, 349–352. исто: *Ископавање Царичина Града 1938. год.* Југословенски историјски часопис V, Љубљана – Загреб – Београд 1939, 381–383.; Петковић В.: *Извештај о ископавању у Царичином Граду 1940. год.* Годишњак СКА L, Београд 1940, 259–261.; Saria V.: *Византијски оловни печат из Царичина Града*. *Старинар сер. III, XIV*, Београд 1939, 3–6.

видети хронологија његових успешних истраживања, као и резултати ископавања. Рад Владимира Петковића на ископавању Царичиног града, пратиле су и дневне новине, *Политика* и *Време*, из којих се српска јавност редовно информисала.

У интервју датом за новине *Време*, у априлу 1931. године, Владимир Петковић је истакао да је, од тренутка када је започео истраживања на новооткривеном археолошком локалитету, оспорио пређашње веровање да се Јустинијана Прима налази код Скопља. Подсетио је јавност да је аустријски научник Вилхелм Томашек (W. Tomaschek) још раније изразио истоветну сумњу, и да је био мишљења да се она налази јужно од Ниша (*Naissus*), налазећи пуно утемељење у писању византијских историчара, пре свега Прокопија, Јована од Антиохије и Владимир Петковић је подвукао да се важност овог места, које су мештани називали *Царичина*, види из народног предања и да о томе говоре многе легенде:

Царица која је владала тим градом, увидела је да не може да опстане без воде. Тражила је зато широм своје земље све способне људе који би јој довели воду, а она ће их наградити. После дужег времена јавио се са својим проналаском један обичан свињар. Он је довео воду у град. Међутим, због свог обичног посла, који је у то време био можда најмизернији, требало је да буде убијен како би се царица спасила напасти. Свињар чује да му се спрема убиство и крену са својим колима и нешто хлеба у бекство. Село одакле је побегао назвао је народ доцније Свињарцима; место где му је из кола испао тулац, назвао је народ Штулац; место где су почели коњи да гегају назвао је Гегле; место где је из кола испао хлеб, назвало се Лебане, и најзад, тамо где су свињара војници стигли и убили, названо је Бојник. На свим тим местима данас постоје села која носе иста имена.³¹

За наставак истраживања, била су неопходна финансијска средства. Стога је Владимир Петковић писао фондацији покојног Луке Ћеловића, познатом српском задужбинару, како би дошао до потребног новца за ископавање. Ипак, на одобрење је чекао пуних пет година. Финансирање је потпомогла Српска краљевска академија, тако да је 20. августа 1936. године започето поновно ископавање. Исте године, Владимир Петковић је са својом екипом кренуо пут Лебана. Експедицију су још чинили:

“the Yugoslav historical magazine”, as well as many others. The daily newspapers, “Politika” and “Vreme”, from which the Serbian public was regularly informed, followed Vladimir Petković’s work on the excavation of Caričin grad.

In an interview given to the “Vreme” newspaper in April 1931, Vladimir Petković pointed out that, from the moment he began researching the newly discovered archaeological site, he disputed the previous belief that Justiniana Prima was located near Skopje. He reminded the public that the Austrian scientist Wilhelm Tomaschek (W. Tomaschek) expressed the same doubt even earlier, and that he was of the opinion that it was located south of Niš (Naissus), finding full foundation in the writings of Byzantine historians, primarily Procopius, John of Antakya. Vladimir Petković also underlined that the importance of this place, which the locals called *Caričina*, can be seen from folklore and that many legends tell about it:

The Empress who ruled that city saw that she could not survive without water. Therefore, she searched all over her country for all capable people who would help her bring water, and she would reward them. After a long time, an ordinary pig farmer came forward with his invention. He brought water to the city. However, because of his ordinary job, which at that time was perhaps the most miserable, he should have been killed in order to save the empress from being attacked. The pig farmer heard that he was about to be murdered, and ran away with his cart and some bread. The people later called the village from where he fled Svinjarci; the place where the club fell from his car, the people called Štulac; the place where the horses started to gallop -Geglje; the place where the bread fell out of the cart was called Lebane, and finally, where the soldiers arrived and killed the pig farmer, was called Bojnik. There are villages that bear the same names in all those places today.³¹

Financial resources were necessary for continuation of the research. Therefore, Vladimir Petković wrote to the foundation of the late Luka Ćelović, a well-known Serbian endowment, in order to get the necessary money for the excavation. However, he waited five years for approval. Serbian Royal Academy supported the funding and the excavation began again on August 20th 1936. The same year, Vladimir Petković and his team set off for Lebane. The expedition was also made up of: Branko Milanković, Jakov Pavelić and Vladimir

³¹ *Време*, 24. април 1931, Г. др. Петковић верује да је код Лебана открио темеље великог византијског града Јустинијане Приме, стр. 3.

³¹ *Време*, 24. април 1931, Г. др. Петковић верује да је код Лебана открио темеље великог византијског града Јустинијане Приме, стр. 3.

Бранко Миланковић, Јаков Павелић и Владимир Стојановић. На локалитету су их сачекали локални представници: Јован Ненадовић, народни посланик Гаја Николић, пензионер из Лебана Никола Димитријевић, срески начелник [...Игрошанац], представник општине Лебане В. Трајковић, као и представник техничког одељења из Лесковца. Ова екипа је са археолозима била у сталном контакту, како на локалитету тако и ван њега. О ископавањима на археолошком локалитету Царичин град извештавале су дневне новине *Политика* и *Време*.³² Истраживање је започело 20. августа, а трајало је до 17. септембра 1936. године, на коме је било ангажовано 70 радника.³³ Крајем јула следеће године, Владимир Петковић, у друштву Франца Месеснела, ондашњег доцента Универзитета у Скопљу, и директора Народне библиотеке у Београду, Бранка Милаковића, наставио је са ископавањем Царичиног града. У интервјуу датом *Политици*, од 25. августа 1937. године, под насловом *У Царичини, недалеко од Лебана, врше се ископавања једне цркве, за коју се мисли да је била задужбина цара, Јустинијана Прима, већа од Аја Софије*, детаљно је говорио о томе.³⁴ За потребе ископавања, дневно је било ангажовано 80 радника, углавном локалних мештана. Радови су завршени крајем августа.³⁵ Ископавање је настављено и наредне године, у периоду септембар-октобар. На локалитету је радило преко сто мештана.³⁶ О резултатима истраживања, Петковић је обавестио јавност. По њему, радило се о другој по величини цркви у Јустинијановом царству, после Аје Софије (Св. Софије) у Цариграду, и само 7 метара краћој. Реч је о веома раскошно украшеној цркви, што се могло закључити по остацима мозаика, безбројним коцкицама разнобојног стакла, капителима стубова и слично. Међутим, локално становништво је у великој мери

³² *Време*, 24. април, 1936, Наши научници открили су у близини Лебана највећу стару хришћанску цркву после цариградске Свете Софије, стр. 10.

³³ Владимир Р. Петковић, Ископавање Царичиног града код Лебана, *Старинар, трећа серија. књ. 12*, 1936, стр. 80.

³⁴ *Политика*, бр. 10506, 25. август 1937, стр. 14.

³⁵ Франце Месеснел, Ископавање Царичиног града код Лебана 1937, *Старинар, трећа серија. књ. 13*, 1938, стр. 179.

³⁶ Владимир Р. Петковић, Ископавање Царичиног града код Лебана 1938, *Старинар, трећа серија. књ. 14*, 1939, стр. 141.

Stojanović. Local representatives awaited them at the location: Jovan Nenadović, MP Gaja Nikolić, pensioner from Lebane Nikola Dimitrijević, county chief [...Igrošanac], representative of the Municipality of Lebane V. Trajković, as well as a representative of the technical department from Leskovac. This team was in constant contact with the archaeologists, both on and off the site. The daily newspapers "*Politika*" and "*Vreme*" reported on the excavations at the archaeological site-the Caričin grad.³² The research began on August 20th, and lasted until September 17th 1936, in which 70 workers were engaged.³³

At the end of July of the following year, Vladimir Petković, in the company of Franc Mesesnel, an assistant professor at the University of Skopje at the time, and the director of the National Library in Belgrade, Branko Milaković, continued with the excavation of Caričin grad. In an interview given to "*Politika*", dated August 25th 1937, he gave detailed explanation under the title *In Caričina, not far from the town of Lebane, we are working on the excavation of a church, which is thought to have been the endowment of the emperor, Justinian the First, and believe it is larger than the Hagia Sophia*.³⁴

For the purpose of excavation, 80 workers, mostly local residents, were hired daily. The works were completed at the end of August³⁵. Excavation continued the following year, in the period September-October. Over a hundred locals worked on the site.³⁶ Petković informed the public about the results of the research. According to him, it was the second largest church in Justinian's empire, after Hagia Sophia (St. Sophia) in Constantinople, and only 7 meters shorter. It was a very lavishly decorated church, which could be concluded from the remains of mosaics, countless cubes of multi-coloured glass, capitels of columns and the other things. However, the local population largely destroyed the site. For their personal

³² *Време*, 24. април, 1936, Наши научници открили су у близини Лебана највећу стару хришћанску цркву после цариградске Свете Софије, стр. 10.

³³ Владимир Р. Петковић, Ископавање Царичиног града код Лебана, *Старинар, трећа серија. књ. 12*, 1936, стр. 80.

³⁴ *Политика*, бр. 10506, 25. август 1937, стр. 14.

³⁵ Франце Месеснел, Ископавање Царичиног града код Лебана 1937, *Старинар, трећа серија. књ. 13*, 1938, стр. 179.

³⁶ Владимир Р. Петковић, Ископавање Царичиног града код Лебана 1938, *Старинар, трећа серија. књ. 14*, 1939, стр. 141.

Акропољ-Крстионица 1937. године (снимак Археолошког института)
Acropolis-Baptistery in 1937 (photo Archaeological Institute)

уништило локалитет. Они су за своје личне потребе срушили зидове цркве до темеља, градећи од опеке и камена своје породичне зграде и друге објекте. Поред цркве, пронађен је и велики број градишта, црквишта и локалитета, као што су Радиновац, Злата, Леце и други, што указује на густу насељеност. Све ово је по Петковићевим речима, упућивало на то да је ово био богат крај, са изузетно развијеним занатством и трговином, и да је, према свему судећи, представљао седиште војне и црквене власти, што ће се касније и потврдити.

Кад је реч о редоследу истраживања, Петковић је најпре довршио рад на великој базилици, а онда је кренуо у нова истраживања, откривши писцину од мермерних плоча са портиком и систем довођења и одвођења воде. У нартексу су пронађени мозаици са мотивима птица и других животиња. Пронађени су многобројни капители који стилски припадају VI веку и карактеристични су за епоху великог византијског василевса Јустинијана. У средини Акропоља пронађена је огромна црквена грађевина. У западном делу грађевине пронађен је базен за воду, уграђен у стени. Откривена су два реда портика, који су рас-

needs, they demolished the walls of the church to the ground, building their family buildings and other buildings out of bricks and stones. A large number of construction sites, church sites and localities were found in addition to the church, such as Radinovac, Zlata, Lece and others, which indicates a dense population. According to Petković, all information indicated that this was a rich region, with extremely developed crafts and trade, and that, by all accounts, it was the seat of military and church power, which would later be confirmed.

When it comes to the order of the research, Petković first completed the work on the large basilica, and then he started new research, discovering a pool made of marble slabs with a portico and a water supply and drainage system. Mosaics with motifs of birds and other animals were found in the narthex. Numerous capitels that stylistically belong to the 6th century and are characteristic of the era of the great Byzantine emperor Justinian have been found. A huge church building was found in the middle of the Acropolis. In the western part of the building, a water basin was found, embedded in the rock. Two rows of

Акропољ-писцина 1937. године (снимак Археолошког института)
Acropolis-cistern in 1937 (photo Archaeological Institute)

поређени целом дужином главне улице поред Архиепископске палате и цркве. У Архиепископској палати пронађен је оловни печат, који је, по свему судећи, био царски печат који је припадао цару Маврикију.

У наставку истраживања 1938. године, Владимиру Петковићу се придружио словеначки стручњак Франц Месеснел. Након завршене кампање, децембра 1938. године у Коларчевом народном универзитету, одржано је предавање Владимира Петковића под насловом *Археолошко откриће Царичиног града код Лебана изазвало је праву сензацију међу научницима*.³⁷ Том приликом упознао је присутне, као и целокупну српску, па и светску јавност, са најновијим открићима пронађеним на археолошком локалитету Царичин град. Најпре је говорио о географском положају локалитета, да насеље лежи изван великих комуникација, недалеко од Лесковца и Лебана, смештено на терасастим брежуљцима изнад Свињаричке реке, а да је на највишем брежуљку лоциран плато опасан бедемима и потпуно изолован

porticoes were discovered, which are distributed along the entire length of the main street next to the archbishop's palace and the church. A leaden seal was found in the archbishop's palace, which, by all accounts, was an imperial seal belonging to Emperor Mauritius.

In the continuation of the research in 1938, Vladimir Petković was joined by Slovenian expert Franz Mesesnel. After the end of the campaign, in December 1938, Vladimir Petković held a lecture at the National University of Kolarac, under the title *The archaeological discovery of Caričin grad near Lebane caused a real sensation among scientists*³⁷. On that occasion, he introduced the present ones, as well as the entire Serbian and world public, to the latest discoveries found at the archaeological site of Caričin grad. First, he spoke about the geographical location of the site- that the settlement lies outside of major communications, not far from Leskovac and Lebane, located on terraced hills above the Svinjarica River, and that on the highest hill is a plateau surrounded

³⁷ *Политика*, 15. децембар 1938. https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Periodika/SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A/1938/12/15?pageIndex=00015

³⁷ *Политика*, 15. децембар 1938. https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Periodika/SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A/1938/12/15?pageIndex=00015

Царски оловни печат цара Маврикија (снимио Небојша Борић)
Imperial lead seal of the Emperor Mauricius (photo by Nebojša Borić)

од комплекса грађевина, расутих по падинама брда.

Децембра 1939. године, дневни лист *Време*, објавио је разговор са професором Петковићем, у тексту под насловом *Царичин град представља за науку исто што и откриће Помпеје*.³⁸ У тексту се говори о новим открићима. Откривен је Кружни трг (Форум), који се налазио источно од Акропоља, у коме су се укрштале улице, као и капија на јужној страни бедема и обележена траса улице, која се од Форума протеже у правцу југа. Дуж целе западне стране улице откривене су 24 просторије, а на источној страни, близу бедема, откривена је градска вила (*Villa urbana*).

Приликом ископавања пронађен је велики број капитела, мозаика, торзо једне бронзане статуе, глава медузе у бронзи и ситнији предмети (лампице, ножеви, посуђе и др.). Откопан је и Баптистеријум, постављен јужно од ђаконикона Епископске цркве, тако да обе грађевине чине једну архитектонску целину. У простору испод куполе откривена је писцина у облику крста, обложена мермером.

До почетка Другог светског рата, Владимир Петковић је успео да истражи и такозвану Епископску палату. Реч је о комплексу грађевина на простору од око 200 метара квадратних. Протумачен је као Епископски двор са анексима. По њему, у централној грађевини налази се свечана сала, док су источне и западне просторије намењене црквеним радионицама, односно свештеничким и гостинским собама. У току 1938. године започета су ис-

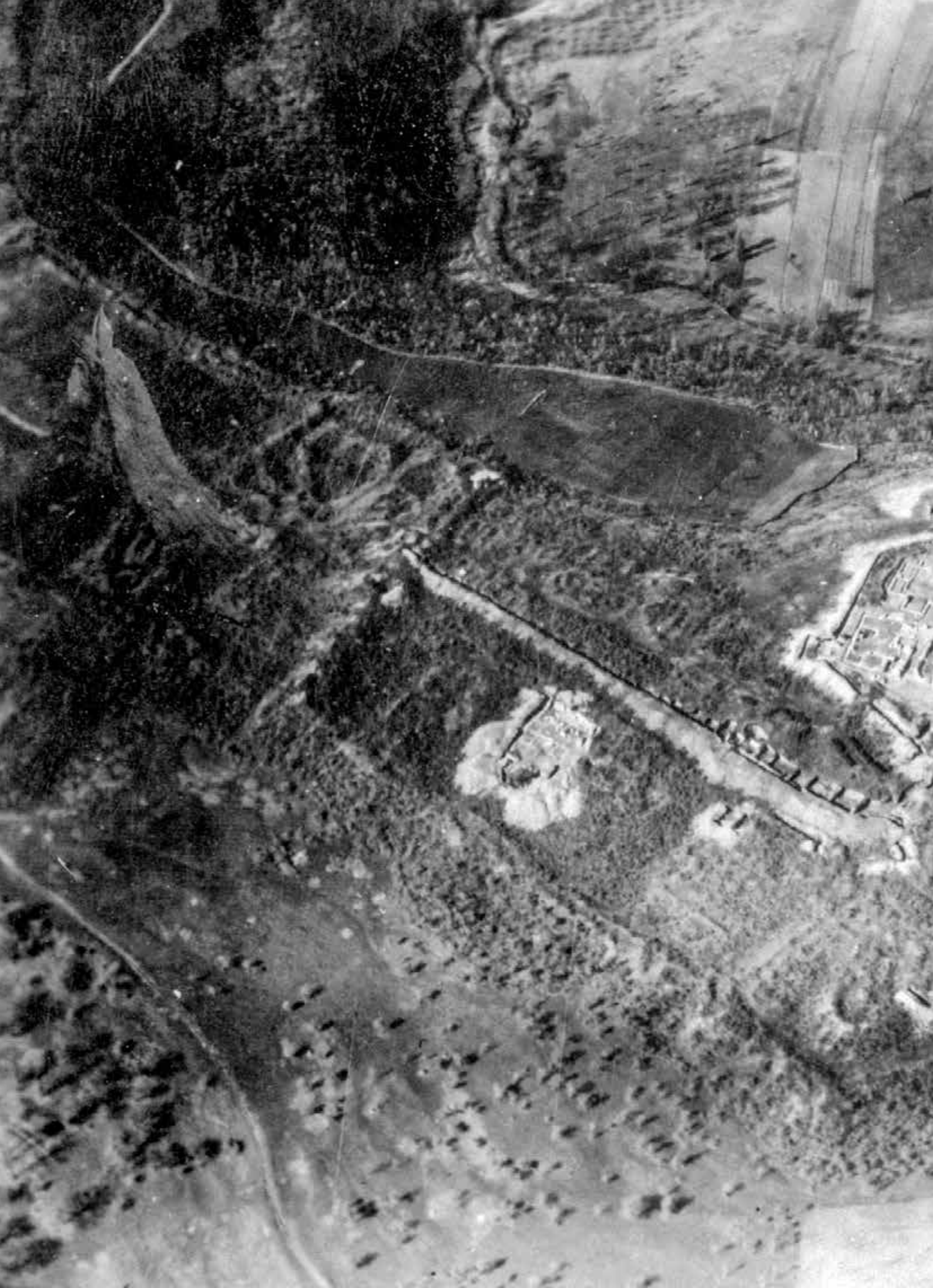
by ramparts and completely isolated from the complex of buildings scattered on the slopes of the hill.

In December 1939, the daily newspaper “*Vreme*” published an interview with Professor Petković, in an article entitled *The Caričin grad has the same value for science as the discovery of Pompeii*.³⁸ The text talks about new discoveries. The Round Square (Forum) was discovered, located east of the Acropolis where the streets intersected, as well as the gate on the southern side of the ramparts and the marked route of the street, which extends from the forum in a southerly direction. 24 rooms were discovered along the entire western side of the street, and a city villa (*Villa urbana*) was discovered on the eastern side, near the ramparts. During the excavation, a large number of capitels, mosaics, the torso of a bronze statue, the head of a medusa in bronze and smaller objects (lamps, knives, dishes, etc.) were found. The Baptistery, placed south of the deacon icon of the Episcopal Church, was also excavated, so that both buildings form one architectural unit. A pool, in the shape of a cross, lined with marble, was discovered in the area under the dome.

By the beginning of World War II, Vladimir Petković managed to explore the so-called Episcopal Palace. It is a complex of buildings on an area of about 200 square meters. It was interpreted as the Episcopal Palace with annexes. According to him, there is a ceremonial hall in the central building, while the eastern and western rooms are intended for church workshops, i.e. priests

³⁸ *Време*, 30. децембар 1939

³⁸ *Време*, 30. децембар 1939.

Снимак из ваздуха 1938. године
Aerial snapshot from 1938

Горњи град, Крстообразна базилика 1938. (снимак Археолошког института)
Upper Town, Cruciform Basilica in 1938 (photo Archaeological Institute)

копавања Горњег града. Откопан је у целости Кружни трг са деловима улица, које су од њега полазиле ка неким од капија. Трг је у пречнику имао 22 метра, са портиком широким три метра. У средини кружне површине пронађен је камени постамент, на који је била постављена царска статуа, као и два велика комада ливене бронзе, највероватније делови стојеће фигуре Јустинијана са одећом и оклопом римског генерала.³⁹

Због избијања Другог светског рата (1941), по други пут прекинути су радови на археолошком локалитету Царичин град. Сумирајући резултате истраживања изгубљеног града у подножју планине Радан, под руководством Владимира Петковића, може се рећи да је на археолошком локалитету Јустинијана Прва = Царичин град, откривен комплекс Акропоља са бедемима, Епископска базилика, Источна капија, куле, Консигнаторијум, Крстионица,

and guest rooms. The excavations of the Upper Town began in the course of 1938. The Round Square was excavated in its entirety with parts of the streets that led from it to some of the gates. The square was 22 meters in diameter, with a portico three meters wide. A stone pedestal was found in the middle of the round area, on which the emperor's statue was placed, as well as two large pieces of cast bronze, most likely parts of a standing figure of Justinian with the clothes and armour of a Roman general³⁹.

Works on the archaeological site of Caričin grad were interrupted for the second time due to the outbreak of the Second World War (1941). Summarizing the results of the research of the lost city at the foot of Radan Mountain under the leadership of Vladimir Petković, it can be said that the Acropolis complex with ramparts, the Episcopal Basilica, the Eastern Gate, towers, the

³⁹ Владимир Р. Петковић, Ископавање Царичиног града код Лебана 1938, *Старинар*, трећа серија. књ. 14, 1939.стр. 141 ; Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Нов налаз дела царске статуе из Царичиног града - Јустинијане Приме, *Лесковачки зборник*, бр. LIX, 2019, стр. 9.

³⁹ Владимир Р. Петковић, Ископавање Царичиног града код Лебана 1938, *Старинар*, трећа серија. књ. 14, 1939.стр. 141 ; Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Нов налаз дела царске статуе из Царичиног града - Јустинијане Приме, *Лесковачки зборник*, бр. LIX, 2019, стр. 9.

Реконструкција статуе цара Јустинијана I са оргиналним фрагментима (реконструкција Владан Здравковић)
Reconstruction of the statue of Emperor Justinian I with original fragments (reconstruction Vladan Zdravković)

централна улица са портицима, Епископска палата и анекси. У Горњем граду истражен је Кружни трг, Јужна капија, делимично улице са портицима, Крстообразна црква, црква са криптом, делови објекта уз Јужну улицу, као и објекти у непосредној близини, као што је базилика у Свињарици, базилика и Терме у Радиновцу, утврђење код цркве Светог Илије, Брана на Царичинској реци и др.

По завршетку рата, Владимир Петковић је промовисао своје налазе, а заједно са Андреом Грабаром (André Grabar, 1896–1990), у часопису *Археолошке свеске* (*Cahiers Archeologique*)⁴⁰ за 1948. годину, изашао је са тврдњом у погледу убикације, тј. идентификације Царичиног града са Јустинијаном Првом. Износећи убедљиво своје аргументе, двојица научника су успела да допру до већине еминентних светских стручњака, који су били спремни да прихва-

⁴⁰ Grabar A.: Les monuments de Tsaritchin Grad et Justiniana Prima. *Cahiers Archéologiques III*, Paris 1948, 49–63. и Petković V.: Les fouilles de Tsaritchin Grad. *Cahiers Archéologiques III*, Paris 1948, 40–48.

Consignatorium, the Baptistery, the central street with porticos, Episcopal Palace and annexes were found at the archaeological site of Justiniana Prima = Caričin grad. The Round Square, the South Gate, parts of streets with porticoes, the Cross-shaped church, the church with the crypt, parts of the building along the South Street as well as buildings in the immediate vicinity, such as the basilica in Svinjarica, the basilica and Baths in Radinovac, the fortress near the church of St. Elijah, the dam on the Carica River, etc., were investigated in the Upper Town.

After the end of the war, Vladimir Petković promoted his findings, and, in the journal “*Archaeological Volumes*” (*Cahiers Archeologique*)⁴⁰ for 1948, together with André Grabar (1896–1990), he came out with an assertion regarding the location, i.e. identification of the Caričin Grad with

⁴⁰ Grabar A.: Les monuments de Tsaritchin Grad et Justiniana Prima. *Cahiers Archéologiques III*, Paris 1948, 49–63. и Petković V.: Les fouilles de Tsaritchin Grad. *Cahiers Archéologiques III*, Paris 1948, 40–48.

Горњи град, Крстообразна базилика 1938. (снимак Археолошког института)
Upper Town, Cruciform Basilica in 1938 (photo Archaeological Institute)

те тезу о идентификацији Царичиног града. Данас, након једног века истраживања, без обзира на непостојање епиграфске потврде, може се слободно рећи да је светска јавност, без сумње, прихватила тезу да је Јустинијана Прима заправо новооткривени локалитет у народу познат као Царичина, тј. Царичин град.

Justiniana Prima. Presenting their arguments convincingly, the two scientists managed to reach most of the world's eminent experts, who were ready to accept the thesis about the identification of the Caričin Grad. Today, after a century of research, regardless of the lack of epigraphic confirmation, it can be freely said that the world public has, without a doubt, accepted the thesis that Justiniana Prima is actually a newly discovered locality popularly known as Caričina, i.e. Caričin grad.

Историја истраживања АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА⁴¹ и СВЕТОЗОРА РАДОЈЧИЋА⁴² (1947)

Убрзо након завршетка Другог светског рата, Федеративна Народна Република Југославија наставила је са подршком археолошким истраживањима на Царичином граду, како би се радови покренули.⁴³ Најпре је на основу сагласности Комитета за научне установе Универзитета и високе школе Народне Републике Србије, Археолошки институт Српске академије наука формирао екипу за нова ископавања, која ће кренути са истраживањем 1947. године.⁴⁴ За руководиоца екипе именован је Владимир Петковић, а за његове помоћнике одређени су архитекта Александар Дероко и Светозар Радојчић. Непосредно пред полазак, дошло је до промене у саставу екипе. По савету лекара, Владимир Петковић је због болести одустао од пута, а Археолошки институт је за новог руководиоца⁴⁵ именовано Александра Дерока.

Дероко и Светозар Радојчић првог септембра 1947. кренули су за Лебане, где су после извесних задржавања у Курвинграду код Дољевца, стигли на локалитет четвртог септембра и сутрадан започели са истраживањем. Њима се придружио Милорад Панић - Сурепа из Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне Републике

---

⁴¹ **Александар Дероко**, рођен 4. септембра 1894. у Београду. Дипломирао архитектуру на Филозофском факултету у Београду. Академик, професор архитектуре, сликар, етнограф, писац, један од 1300 каплара у Првом светском рату, логораш. Добитник највиших државних награда. Преминуо је 30. новембра 1988. у Београду.

⁴² **Светозар Радојчић**, рођен 14. маја 1909. у Сремским Карловцима. Дипломирао историју уметности на Филозофском факултету у Београду. Био је професор Београдског универзитета и редовни члан САНУ. Добитник највиших државних награда. Преминуо је 20. октобра 1978. у Београду

⁴³ Дероко А., Радојчић С.: Откопавање Царичина Града 1947. године. *Старинар н. с. I*, Београд 1950, 119–142.

⁴⁴ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 1.

⁴⁵ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 1.

History of the research of ALEXANDER DEROK⁴¹ and SVETOZAR RADOJČIĆ⁴² (1947)

Shortly after the end of the Second World War, the Federative People's Republic of Yugoslavia continued to support archaeological research at the Caričin grad, in order to get the works started⁴³. Based on the agreement of the Committee for Scientific Institutions of the University and College of the People's Republic of Serbia, the Archaeological Institute of the Serbian Academy of Sciences first formed a team for new excavations, which will start the research in 1947⁴⁴. Vladimir Petković was appointed as the head of the team, and architects Aleksandar Derok and Svetozar Radojčić were appointed as his assistants. There was a change in the composition of the team just before departure. On the advice of the doctor, Vladimir Petković gave up the trip due to illness, and the Archaeological Institute appointed Aleksandar Derok as the new manager⁴⁵.

Derok and Svetozar Radojčić left for Lebane on the first of September 1947, where, after some stops in Kurvingrad near Doljevac, they arrived at the site on the fourth of September and started research the next day.

They were joined by Milorad Panić - Surepa from the Institute for the Protection and Scientific Study of Cultural Monuments of the National

---

⁴¹ **Aleksandar Deroko**, born on September 4, 1894 in Belgrade. He graduated in architecture at the Faculty of Philosophy in Belgrade. Academician, professor of architecture, painter, ethnographer, writer, one of the 1300 corporals in the First World War, prisoner of war. Winner of the highest state awards. He died on November 30, 1988 in Belgrade.

⁴² **Svetozar Radojčić**, born on May 14, 1909 in Sremski Karlovci. Graduated in art history at the Faculty of Philosophy in Belgrade. He was a professor at Belgrade University and a regular member of SANU. Winner of the highest state awards. He died on October 20, 1978 in Belgrade

⁴³ Дероко А., Радојчић С.: Откопавање Царичина Града 1947. године. *Старинар н. с. I*, Београд 1950, 119–142.

⁴⁴ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 1.

⁴⁵ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 1.

Александар Дероко (1894-1988)
Aleksandar Deroko (1894-1988)

Србије, који је инсистирао на конзерваторским захватима и одржавању ископина.⁴⁶ Током 1947. године, настављено је откопавање Северне улице, као и истраживања и

---

⁴⁶ Мано Зиси Ђ. (1964): *О педесетогодишњици радова на Царичином Граду*. Старинар н.с. XV-XVI, Београд, 53-59.

Republic of Serbia, who insisted on conservation measures and maintenance of excavations ⁴⁶. During 1947, the excavation of North Street continued, as well as research and excavations in the

---

⁴⁶ Мано Зиси Ђ. (1964): *О педесетогодишњици радова на Царичином Граду*. Старинар н.с. XV-XVI, Београд, 53-59.

ископавања у деловима у окружењу око Форума (Кружног трга), Источне капије Горњег града и дуж читаве Источне улице. Приликом истраживања Базилике са криптом, у подземној просторији откривени су урушени стубови и капители, делови мозаика и фресака који су красили цркву. На простору Доњег града, на јужном бреду, први пут су спроведена истраживања са циљем дефинисања обима градског језгра. Откопани су делови угаоних кула и делимично Јужна капија, а радови су се спроводили и на брани на Царичинској реци. Александар Дероко и Светозар Радојчић скренули су пажњу на постојање Подграђа, као нове целине, које је било брањено земљано-палисадном фортификацијом. Ова истраживања, усмерена на низ одвојених целина, јасно су указала на сву слојевитост Царичиног града, која није ограничена само на утврђено урбано језгро, већ и на његову непосредну околину.

У време њихове кампање, приведена су крају истраживања Базилике са криптом и први пут су започета истраживања на простору Доњег града, на јужном бреду, са циљем одређивања оквира градског језгра.⁴⁷

Настављено је ископавање на јужној страни града. На Ј/И углу откопана је кула кружне основе, и рашчишћена цела Западна улица, између Форума и епископског дела града. Откопана је Источна улица, између Форума и градске капије. Пронађен је ред стубаца од опеке, који је сачињавао портик између средњег дела улице и северног тротоара, који је у време Владимира Петковића био раскопан, али за време рата поново закрчен земљом. Откопана је крипта грађевине С/И од Форума. У њој су нађена стабла (изломљена) четири стуба и четири капитела са волутама. Несумњиво је да је ова крипта припадала цркви, испред које је био велики отворени атријум, који је излазио својом западном фасадом на главну Северну улицу града. Завршено је ископавање Јужне спољне капије, а откопана је и западна страна улаза.

Александар Дероко и Светозар Радојчић вратили су се у Београд 31. августа 1947. године.⁴⁸ Из дневника истраживања (1947–1970) јасно се види да 1948. на археолошком локалитету Царичин град нису вршена ископавања, и да су тек крајем августа 1949, под руководством

areas surrounding the Forum (Round Square), the East Gate of the Upper Town and along the entire East Street. Collapsed columns and capitels, parts of mosaics and frescoes that decorated the church were discovered in the underground room during the investigation of the Basilica with the crypt. Research was for the first time conducted on the area of the Lower Town, on the southern rampart, with the aim of defining the extent of the city's core. Parts of the corner towers and partially the South Gate were excavated, and work was also carried out on the dam on the Caričina river. Aleksandar Deroko and Svetozar Radojčić drew attention to the existence of Podgrađe, as a new entity, which was defended by earth-palisade fortification. These investigations, focused on a number of separate units, clearly indicated all the stratification of Caričin grad, which is not limited only to the fortified urban core, but also to its immediate surroundings.

At the time of their campaign, the research of the Basilica with the crypt was brought to an end and for the first time research was started in the area of the Lower Town, on the southern rampart, with the aim of determining the framework of the city's core.⁴⁷

Excavation continued on the southern side of the city. A tower with a round base was excavated at the S/E corner, and the entire West Street, between the Forum and the episcopal part of the city was cleared. East Street, between the City Gate Forum, was excavated. A row of brick columns was found, which formed a portico between the middle part of the street and the northern sidewalk. It was excavated during the time of Vladimir Petković, but was again clogged with earth during the war. The crypt of the building S/I of the Forum was excavated. The trees (broken), four pillars and four capitels with volutes were found in it. There is no doubt that this crypt belonged to the church, in front of which was a large open atrium, which went out on its western facade to the main North Street of the city. Excavation of the South Outer Gate has been completed, and the western side of the entrance has also been excavated.

Aleksandar Deroko and Svetozar Radojčić returned to Belgrade on August 31st 1947.⁴⁸

The research diary (1947–1970) clearly shows that no excavations were carried out at the archaeological site- Caričin grad in 1948 and that new excavations were started only at the end of

⁴⁷ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 2.

⁴⁸ Исто, стр. 7.

⁴⁷ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 2.

⁴⁸ Ibid., pp. 7.

Ђорђа Мано-Зисија, започета нова ископавања. Маја 1948. основан је Народни музеј у Лесковцу, који ће се од тог тренутка активно укључити у све активности спровођене на археолошком локалитету Царичин град.

Историја истраживања ЂОРЂА МАНО-ЗИСИЈА⁴⁹ (1949–1970)

Археолошка истраживања на Царичином граду од 1949. године преузима Ђорђе Мано-Зиси, спољни научни сарадник Археолошког института. Мано-Зиси је још на почетку изашао са новим планом програмског истраживања, укључивши Музеј и његове стручњаке у истраживање. Постојала је реална потреба за рационализацијом послова и планским континуитетом услова рада, као и за техничком и механичком подршком.⁵⁰ У периоду свог истраживачког мандата (1949–1970), предност је дао завршетку претходно откривених грађевинских целина, да би затим прешао на истраживање нових споменика. У сарадњи са архитектом Невенком Спремо Петровић, започета су нова истраживања, у која је први пут била укључена и конзервација. Најпре је извршена анализа авионских снимака и топографија у оквиру локалитета, а затим се приступило истраживању.

Екипу су, поред Мано-Зисија, чинили још Ђорђе Орлов, студент архитектуре, Драгослав и Љубиша Поповић, Душан Димитријевић и Божидар Тасић, препаратори.

Крајем августа 1949.⁵¹ започета су нова ископавања у Доњем граду, југоисточно од капије којом се улази у Средњи град.

Простор истраживања је подељен и размерен координантном мрежом. Отворене су четири

---

⁴⁹ Ђорђе Мано-Зиси, рођен 15. јануара 1901. у Будимпешти. Дипломирао историју уметности на Филозофском факултету у Београду. Специјализовао класичну археологију у Берлину код Герхарта Роденвалта. Од 1928. па до пензионисања 1970. радио је у Народном музеју у Београду. Био је члан археолошких института у Немачкој и Бечу. Добитник Валтровићеве награде. Преминуо је 2. децембра 1995. у Београду.

⁵⁰ Бернар Баван, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima – Царичин Град*, Народни музеј Лесковац, стр. 18, 2006.

⁵¹ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град – Дневници 1947–1970*, стр. 8.

August 1949, under the direction of Đorđe Mano-Zisi. The National Museum in Leskovac was founded in May 1948 and from that moment on was actively involved in all the activities carried out at the archaeological site Caričin grad.

History of research by ĐORĐA MANO-ZISI⁴⁹ (1949–1970)

Đorđe Mano-Zisi, an external scientific associate of the Archaeological Institute, has taken over the archaeological research in Caričin grad since 1949. At the very beginning, Mano-Zisi came up with a new programmatic research plan, involving the Museum and its experts in the research. There was a real need for job rationalization and planned continuity of working conditions, as well as for technical and mechanical support⁵⁰. During the period of his research mandate (1949–1970), he prioritized the completion of the previously discovered building units, and then moved on to the research of new monuments. New research was started in cooperation with the architect Nevenka Spremo Petrović, which, for the first time included conservation. First, they carried out the analysis of aerial photographs and topography within the locality and then started the research.

In addition to Mano-Zisi, the team also consisted of Đorđe Orlov, an architecture student, Dragoslav and Ljubiša Popović, Dušan Dimitrijević and Božidar Tasić, preparers.

New excavations in the Lower Town began at the end of August 1949⁵¹, southeast of the gate leading to the Middle Town.

The research space was divided and scaled by a coordinate network. Four test probes were opened, which confirmed the existence of the

---

⁴⁹ Đorđe Mano-Zisi, born on January 15, 1901 in Budapest. Graduated in art history at the Faculty of Philosophy in Belgrade. Specialized in classical archeology in Berlin under Gerhart Rodenwalt. From 1928 until his retirement in 1970, he worked at the National Museum in Belgrade. He was a member of the archaeological institutes in Germany and Vienna. Winner of the Valtrović Award. He died on December 2, 1995 in Belgrade.

⁵⁰ Bernard Bavant, Vujadin Ivanisevic, *Ivstiniana Prima – Caricin grad*, The National museum, Leskovac, pp. 18, 2006.

⁵¹ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade *Caričin grad – Diaries 1947–1970*, pp. 8.

Ђорђе Мано-Зиси (1901-1995)
Đorđe Mano-Zisi (1901-1995)

пробне сонде, које су потврдиле постојање зидова и њихове правце. Прва сонда је показала постојање дебелог слоја рушевина од камена и византијских цигли. У другој сонди откривени су зидови камена. У трећој и четвртој сонди, на 30 центиметара испод хумуса, пронађен је кровни материјал тегула византијске цигле са ознаком крста, и фрагменти словенске кера-

walls and their directions. The first probe showed the existence of a thick layer of stone ruins and Byzantine bricks. In the second probe, stone walls were discovered. In the third and fourth probes, 30 centimetres below the humus, they found the roofing material of Byzantine brick- tegulas with a cross mark and fragments of Slavic ceramics with

мике са цик-цак орнаментом. Пронађени су и мозаици у виду спиралних кругова и осмица. Констатована је и правоугаона просторија, која је крстообразно постављена у односу на апсиду. Постојећој екипи на локалитету у међувремену су се придружили још неки чланови: Фрањо Фелдхамер, Недељко Виријевић, Олга Шафарик, Марија Славнић, Јелисавета Станојевић, Бранислав Митић, Ирма Чермошник, Мирослав Курандић.

У току кампање, екипу су посетили најпре Веља Ивановић, директор новооснованог Народног музеја у Лесковцу.

У међувремену, настављено је са откопавањем нартекса, као и скидањем шута на прилазу ка средњем и јужном броду, почевши од трансепта.⁵² Пронађен је један број стубова и капитела, а међу њима и капител са монограмом цара Јустинијана. Основу монограма чини латинско N, чија се прва линија претвара у T, док се у горњем углу, нешто мањим форматом, налази урезано S, а у доњем углу V у лигатури са првом линијом N.⁵³

a zigzag ornament. They also found mosaics in the form of spiral circles and figures of eights. A rectangular room, which was placed in the shape of a cross in relation to the apse, was also discovered. In the meantime, some other members joined the existing team at the location: Franjo Feldhamer, Nedeljko Virijević, Olga Šafarik, Marija Slavnić, Jelisaveta Stanojević, Branislav Mitić, Irma Čermošnik, Miroslav Kurandić.

During the campaign, the team was first visited by Velja Ivanović, director of the newly founded National Museum in Leskovac.

In the meantime, the excavation of the narthex continued, as well as the removal of rubble on the approach to the middle and south aisles, starting from the transept.⁵² A number of columns and capitals were found, among them a capital with the monogram of Emperor Justinian. The base of the monogram consists of the Latin N, whose first line turns into a T, while in the upper corner, in a slightly smaller format, there is an incised S, and in the lower corner a V in ligature with the first line of the N.⁵³

Капител са монограмом цара Јустинијана (снимио Небојша Борић)
Capital with the monogram of Emperor Justinian (photo by Nebojša Borić)

⁵² Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 13.

⁵³ Исто, стр. 15.

⁵² Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caricin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 13.

⁵³ Ibid., pp. 15.

У завршном делу ископавања, пронађени су мозаици, како подни тако и зидни. Покрај зида, у јужном броду, пронађени су већи фрагменти на циглама са сводова у отвореноплавој, наранџастој, тамнозеленој, тамноцрвеној, жутој, црној и окер боји.⁵⁴ Потпуно је откривен мозаик у средњем делу нартекса. Систем мозаика се састојао у композицији и нарочито наглашавању простора визуелним дељењем. Правоугаоник је имао бордуру на истоку и северу од црних и белих пруга, као оквира са орнаментима троугаоних пресека кругова, са испупченом страном, као фризом. Главна површина је у плетеницама крстообразних кругова, који праве централни круг по четири у ширини. У великим круговима налазе се представе птица у ходу,⁵⁵ са главом окренутом уназад, правилно окренутим напред, у ставу чешања подигнуте ноге, груди, тражење хране или отвореног кљуна. Техника рада је црно-бели преплет, са белим површинама кругова и сликама правилно црних коцкица, са уметнутим разнобојним камењем, обично на крилима (плаво, зелено, жуто), на крилима и ногама (жута, црвена) птица. На угловима и периферним круговима присутне су представе биљака (махом зелене и црне боје).

На јужном делу правоугаоника, од југа ка северу, види се каснија преправка оштећења првобитног мозаика. Фигура је неправилног облика, ромбоидна, са повијеним темама и угловима, оивичена уском бордуrom, а распрострањена је у четири троугла, добијена дводијагоналним пресеком. Пречник круга подељен крстом на осам поља. Крајеви и средине тако добијених полупречника везани су гирландима. Саме дијагонале су оплетене лозом и листовима, правећи две веће и једну мању елипсу. У троуглима међу дијагоналима, обе стране великих спирала окренутих према центру из којих излазе две лозе, представљена је по једна птица, голуб и патка која гризе лишће. Цртеж је рађен слободно, црним коцкама на белој основи уметничком рутином. У додиру са стазом међу угаоним ступцима, ова поправка је сведена на малом троугаоном простору, изравњаном малтерном основом. Ископавања на Царичином граду трајала су до 15. септембра 1949. године, када је екипа напустила локалитет и вратила се назад за Београд.

Сређином јула следеће године, на локалитет Царичин град пристигли су Ђорђе Мано-Зиси,

In the final part of the excavation, both floor and wall mosaics were found. Next to the wall, in the southern aisle they found larger fragments on the bricks from the vaults in light blue, orange, dark green, dark red, yellow, black and ochre⁵⁴. The mosaic in the middle part of the narthex has been completely revealed. The mosaic system consisted in the composition and especially the emphasis of the space by visual division. The rectangle had a border on the east and north made of black and white stripes, like a frame with ornaments of triangular sections of circles, with a raised side, like a frieze. The main surface is in braids of cruciform circles, which make a central circle four in width. In the large circles there are representations of birds in walking motion,⁵⁵ with the head turned back and the body properly turned forward, in the scratching posture of raised leg, chest, foraging or with an open beak. The technique of work is black and white interlacing, with white surfaces of circles and images of regular black cubes, with inserted multi-coloured stones, usually on the wings (blue, green, yellow) and on the wings and legs (yellow, red) of the birds. On the corners and peripheral circles, there are representations of plants (mainly green and black).

On the southern part of the rectangle, from south to north, you can see the later modification of the damage to the original mosaic. The figure is irregularly shaped, rhomboid, with bent themes and corners, bordered by a narrow border, and is divided into four triangles, obtained by a bidirectional section. Diameter of a circle is divided into eight fields by a cross. The ends and middles of the resulting radii are tied with garlands. The diagonals themselves are woven with vines and leaves, making two larger and one smaller ellipse. A bird, a dove and a duck biting leaves are represented in the triangles between the diagonals, on either side of the large spirals facing the centre from which two vines emerge. The drawing was done freely, with black cubes on a white background, using an artistic routine. In contact with the path between the corner columns, this repair is reduced to a small triangular space, levelled with a plaster base. Excavations at Caričin grad lasted until September 15th 1949, when the team left the site and returned to Belgrade.

In mid-July of the following year, Đorđe Mano-Zisi, Vera Ivanović, Nedeljko Virijević, Georgije Orlov, Branimir Bugarčić, as well as architecture students on practice, Smilja Kanareški and Milica

⁵⁴ Исто, стр. 18.

⁵⁵ Исто, стр. 19.

⁵⁴ Ibid., pp. 18.

⁵⁵ Ibid., pp. 19.

Вера Ивановић, Недељко Виријевић, Георгије Орлов, Бранимир Бугарчић, као и студенти архитектуре на пракси, Смиља Канарески и Милица Симић.⁵⁶ Седamnaестог јула екипа је кренула са чишћењем рова на спољној страни јужног брода базилике, у јужном делу града.⁵⁷ Пронађен је канал, који води од јужне зграде према централном каналу на средини улице, према капији. На сектору базилике, у западном делу северног брода, откривен је пиластар северног зида и крстообразни стубац између северног и средњег брода.

У кампањи из 1950. године, екипу и раднике повремено је посећивао директор Народног музеја у Лесковцу, Велимир Веља Ивановић, а у септембру и председник Српске академије наука, др Синиша Станковић. Те године, археолошки локалитет је добио првог чувара, Љубисава Пешића. Наследио га је његов син Градимир, који ће дуго водити бригу о самом локалитету.

Средином августа, на локалитет је пристигла нова екипа, која ће радити на конзервацији мозаика. Чинили су је: Милан Духаћ, Гордана Томић Трифунац, Емил Чершков, Ђорђе Стричевић и Божидар Томић.⁵⁸ Неколико дана касније, пристигле су Невенка Спремо Петровић и Иванка Николајевић Стојковић.⁵⁹ Под руководством Духаћа кренула је конзервација мозаика (борба човека са лавом), па су уследили (пастир с овцама), (борба са медведом), (во-крава), (коњ), (кентаур), (јачахи) и тако редом. Урађена је конзервација северних зидова атријума са продуженим малтером, као и конзервација Источне улице, конзервирани су зидови, прагови улаза - ломљени камен, спроведено пломбирање цементом.

Потом је уследила конзервација зидова и бунара атријума. На крају кампање извршено је фотографисање мозаика, базилике атријума и улице колор филмом. Екипа је престала са радом 16. септембра, када је бригу о локалитету до следеће године преузео Љубисав Пешић, чувар Царичиног града.

Као и сваке године, пре почетка кампање и доласка београдске екипе, први је на локалитет долазио Велимир Веља Ивановић. На дан Св. Илије, на археолошки локалитет, заједно са

Симић, arrived⁵⁶ at the location of Caričin grad. On the 17th of July, the team started cleaning the trench on the outside of the southern nave of the basilica, in the southern part of the city.⁵⁷ They found a channel, leading from the southern building to the central channel in the middle of the street, towards the gate. The pilaster of the northern wall and the cruciform column between the northern and middle aisles were discovered in the sector of the basilica, in the western part of the northern aisle.

In the 1950 campaign, the team and workers were occasionally visited by the director of the National Museum in Leskovac, Velimir Velja Ivanović, and by the president of the Serbian Academy of Sciences, Dr. Siniša Stanković in September. That year, the archaeological site got its first keeper, Ljubisav Pešić. He was succeeded by his son Gradimir, who will take care of the locality for a long time.

In mid-August, a new team arrived at the site to work on the conservation of the mosaic. It consisted of: Milan Duhać, Gordana Tomić Trifunac, Emil Čerškov, Đorđe Stričević and Božidar Tomić⁵⁸. A few days later, Nevenka Spremo Petrović and Ivanka Nikolajević Stojković⁵⁹ arrived. The conservation of the mosaics began under the leadership of Duhać (a fight between a man and a lion), and then there were (a shepherd with sheep), (a fight with a bear), (an ox-a cow), (a horse), (a centaur), (riders) and so on. The conservation of the northern walls of the atrium with extended plaster was done, as well as the conservation of the East Street, the walls, thresholds of the entrance were preserved - broken stone, sealing with cement was carried out.

This was followed by the conservation of the walls and well of the atrium. At the end of the campaign, the mosaic, the basilica, the atrium and the street were photographed in colour. The team stopped working on September 16th, when Ljubisav Pešić, the guardian of Caričin grad, took over the care of the site until the following year. As every year, before the start of the campaign and the arrival of the Belgrade team, Velimir Velja Ivanović was the first to come to the site. On the day of St. Ilija, the architect Nevenka

⁵⁶ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 21.

⁵⁷ Исто, стр. 21.

⁵⁸ Исто, стр. 32.

⁵⁹ Исто, стр. 40.

⁵⁶ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 21.

⁵⁷ Ibid., pp. 21.

⁵⁸ Ibid., pp. 32.

⁵⁹ Ibid., pp. 40.

Олгом Сифниос, студенткињом архитектуре, прва је стигла архитекта Невенка Спремо Петровић.⁶⁰ Четрнаестог августа, на локалитет је пристигао и Ђорђе Мано-Зиси, када је почела конзервација базилике у Доњем делу града. Сутрадан је стигла студенткиња архитектуре, Смиља Каначки. Екипа је тог дана радила на рашчишћавању атријума Базилике са криптом. Пронађен је капител импостни са плитким рељефним волутама, акантом и крстом. Најпре су конзервирани сводови а затим се приступило дозиђивању порушених делова на источним фасадама бочних бродова, као и на фасади јужног брода. У међувремену је завршена конзервација зидова западних травеја крипте, бочних зидова централног дела и бочних бродова. Црква са криптом, источно од Северне улице, у потпуности је конзервирана и фугована. Завршено је конзервирање стубаца у Источној улици, настављено фуговање цркве и конзервирани остаци зидова од цигле у атријуму. Такође, и зидање сувог зида на прелазу из нивоа атријума у ниво крипте. На крају ове кампање, урађена је потпуна конзервација и фуговање цркве са криптом, источно од Северне улице.⁶¹

Почетком јула 1952. године, извршен је избор пријема радника, које је Народни одбор општине Прекопчелица одредио за радове на Царичином граду.⁶² Екипа је стигла првог јула, а чинили су је: Невенка Петровић Спремо, Добрила Поповић, асистенткиња Народног музеја у Београду, Милка Пауновић, студенткиња архитектуре, и Радомир Петровић, геометар из Београда. У овој години било је предвиђено откопавање сектора између Базилике са криптом, Источне и Северне улице и источног бедема. У међувремену, на локалитет је допутовао археолог Емил Чершков. Очишћена је просторија јужно од атријума базилике, коју су 1947. године открили Александар Дероко и Светозар Радојчић. У одељењу, које се налазило према јужним улазним вратима у крипту, нађена је остава пољопривредног алата. У међувремену је из Ниша допутовао Ђорђе Мано-Зиси, у пратњи асистената из Народног музеја у Београду, Миливоја Величковића и Душана Крстића. Сутрадан су приспели Ђорђе Стричевић, асистент Археолошког института, и Иванка Николајевић

⁶⁰ Исто, стр. 32.

⁶¹ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 45.

⁶² Исто, стр. 46.

Spremo Petrović⁶⁰ was the first to arrive at the archaeological site, together with Olga Sifnios, a student of architecture.

Đorđe Mano-Zisi arrived at the site on 14th August, when the conservation of the basilica in the Lower part of the city began. The next day, an architecture student, Smilja Kanački, arrived. That day the team cleared the atrium of the basilica with the crypt. An impost capital with shallow relief volutes, an acanthus and a cross was found. The vaults were conserved first, and then they started building the destroyed parts on the eastern facades of the side naves, as well as on the facade of the southern nave. In the meantime, they completed the conservation of the walls of the western aisles of the crypt, the side walls of the central part and the side naves. The church with the crypt, east of the North Street, has been completely preserved and grouted. The preservation of the columns in East Street was completed, the grouting of the church continued, and the remains of the brick walls in the atrium were conserved. Furthermore, this included the construction of a dry wall at the transition from the level of the atrium to the level of the crypt. At the end of this campaign, complete conservation and grouting of the church with the crypt, east of North Street, was done.⁶¹

At the beginning of July 1952, the People's Committee of the municipality of Prekopčelica made a selection of workers who were appointed for the works on Caričin grad⁶². The team arrived on 1st July, and it consisted of: Nevenka Petrović Spremo, Dobrila Popović, an assistant at the National Museum in Belgrade, Milka Paunović, an architecture student, and Radomir Petrović, a surveyor from Belgrade. The plan for this year was to excavate the sector between the Basilica with the crypt, East and North streets and the eastern rampart. In the meantime, archaeologist Emil Čerškov arrived at the site. The room south of the atrium of the basilica, which was discovered in 1947 by Aleksandar Derok and Svetozar Radojčić, was cleaned. In the department, located towards the southern entrance to the crypt, they found a cache of agricultural tools. Meanwhile, Đorđe Mano-Zisi arrived from Niš, accompanied by assistants from the National Museum in Belgrade, Milivoje Veličković and Dušan Krstić. Đorđe Stričević, assistant of the Archaeological

⁶⁰ Ibid., pp. 32.

⁶¹ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 45.

⁶² Ibid., pp. 46.

Базилика са криптом (снимак Археолошког института)
Basilica with a crypt (photo Archaeological Institute)

Стојковић, асистент Византолошког института Српске академије наука. Због снимања писцине у Баптистеријуму поред Епископске базилике, детаљно је очишћен шут. Због конзервације мозаика у Баптистеријуму, започето је скидање шута, којим је мозаик после ранијег откопавања био прекривен ради заштите. Снимљен је Консигнаторијум базилике и одређен положај базилике у Доњем граду. Потпуно је откривен мозаички патос у северном компартименту ексонартекса. Снимљен је Акропољ, комплекс зида јужно од крипте и Источне улице, као и Консигнаторијум базилике и одређен положај базилике у Доњем граду. Конзервирани су зидови зграде јужно од крипте. Снимљен је комплекс зида зграда јужно од крипте и Источне улице. Извршено је снимање Кружног трга и оријентисања за план Базилике са криптом. Завршена је конзервација зграде јужно од крипте, пронађен фрагментовани јонски импост капитела с латинским крстом, дугуљаста перла од

Institute, and Ivanka Nikolajević Stojković, assistant of the Byzantine Institute of the Serbian Academy of Sciences, arrived the next day. Due to the filming of the pool in the Baptistry next to the Episcopal Basilica, the rubble was thoroughly cleaned. In order to conserve the mosaics in the Baptistry, they started removing the rubble, with which the mosaic was covered for protection after the earlier excavation. The Consignatorium of the Basilica was recorded and the location of the Basilica in the Lower Town was determined. The mosaic floor in the northern compartment of the exonarthex was fully revealed. The Acropolis, the wall complex south of the crypt and East Street, as well as the Consignatorium of the Basilica and the location of the Basilica in the Lower Town were photographed. The walls of the building to the south of the crypt were preserved. The wall complex of buildings south of the crypt and East Street was photographed. The recording of the Round Square and the orientation for the plan of the basilica with the crypt were carried out. The

плаве стаклене пасте на импосту. Завршено је и чишћење зидова презбитеријалног дела Крстообразне цркве и откривен источни зид северног трансепта ове грађевине. Очишћено је степениште, којим се са трема улице силазило у северни трем атријума, и отпочело се са откопавањем комплекса града северозападно од форума. Настављено је са конзервацијом зидова северне куле Источне капије. Упоредо је вршено и суво зидање већ конзервираних зидова комплекса јужно од крипте. Нађен је бронзани фрагмент статуе. Започето је конзервирање мозаика у Баптистеријуму. Такође и конзервирање северне куле Источне капије, чиме је овај комплекс скоро потпуно конзервиран, сем рестаурације лука на улазу између просторије. Почело је и конзервирање апсиде Крстообразне цркве. Откривена је спољна страна олтарске апсиде. Започето је откривање јужне конхе, која показује лучни облик. Довршено је конзервирање апсиде Крстообразне цркве и конзервација комплекса јужно од крипте, а северно од Источне улице. Завршено је конзервирање подног мозаика у Баптистеријуму и ексонартексу Епископске базилике. Током чишћења зидова Епископске базилике, у западном зиду трема атријума нађен је оловни печат са монограмом. Откопан је комплекс северозападно од трга. Почело је конзервирање зидова Баптистеријума новом техником, без употребе цемента, већ врућим кречом, како би се испробао нов начин конзервације. При ископавању цркве ван бедема града откопано је 28 фрагмената штукатуре пластичне декорације. У јужној конхи нађен је један пиластер капител малог формата, са дугуљастим акантовим лишћем. Западно од параклиса пронађена су два јонска импост капитела. У цркви ван бедема извршено је чишћење нартекса и његових бочних компартимената, завршено суво зидање Источне капије. Завршено је откопавање трема Крстообразне цркве, као и чишћење пода у атријуму и другим просторијама. Конзервирани су зидови доње базилике. Откопан је комплекс северозападног трга. Завршено је откопавање атријума цркве ван бедема. У јужном трему атријума идентификован је јонски импост капител јужне колонаде, разбијен на два дела. Започето је са чишћењем и конзервацијом мозаичког пода у наосу и нартексу цркве. Довршено је чишћење атријума цркве ван бедема и копање дренажних канала око грађевине. Извршено је конзервирање мозаика у нартексу цркве. Цртан је мозаик при

conservation of the building south of the crypt was completed, and they found a fragmented Ionic capital impost with a Latin cross, an oblong bead of blue glass paste on the impost. The cleaning of the walls of the presbytery part of the Cruciform Church was completed and the eastern wall of the northern transept of this building was uncovered. The staircase leading down from the street porch to the northern porch of the atrium was cleared, and the excavation of the city complex northwest of the forum began. Conservation of the walls of the northern tower of the Eastern Gate continued. At the same time, the dry masonry of the already preserved walls of the complex south of the crypt was carried out. A bronze fragment of the statue was found. Conservation of the mosaics in the Baptistery has begun. Moreover, they were working on the preservation of the northern tower of the East Gate, with which this complex was almost completely preserved, except for the restoration of the arch at the entrance between the rooms. Conservation of the apse of the Cruciform Church has also begun. The outer side of the altar apse was discovered. The discovery of the southern conch, which shows an arched shape, has begun. The conservation of the apse of the Cruciform Church and the conservation of the complex south of the crypt and north of East Street have been completed. The conservation of the floor mosaic in the Baptistery and exonarthex of the Episcopal Basilica has been completed. During the cleaning of the walls of the Episcopal Basilica, they found a lead seal with a monogram in the western wall of the porch of the atrium. A complex was excavated north-west of the square. In order to try out a new method of conservation they begun the conservation of the walls of the Baptistery with a new technique, without the use of cement, but with hot lime. 28 fragments of stucco plastic decoration were unearthed during the excavation of the church outside the city walls. A pilaster capital of small format, with oblong acanthus leaves, was found in the southern conch. Two Ionic impost capitals were found west of the chapel. The narthex and its side compartments were cleaned, and the dry masonry of the East Gate was completed in the church outside the ramparts. Excavation of the porch of the Cruciform Church was completed, as well as cleaning of the floor in the atrium and other rooms. The walls of the lower basilica have been preserved. The complex of the north-western square was excavated. Excavation of the atrium of the church outside the ramparts has been completed. The Ionic impost capital of the south

улазу у наос цркве ван бедема, која је уједно и геодетски снимљена. У цркви ван бедема завршена је конзервација мозаика. Радови су завршени 31. августа 1952. године.

Следеће године, крајем јула 1953. године, започети су припремни радови за почетак нових истраживања, која су трајала од четвртог до тридесетог августа. Радови су извођени под надзором археолога Александра Новаковића. Археолошка екипа је на терен пристигла четвртог августа, на челу са руководиоцем свих радова, Ђорђем Мано-Зисијем, и управником Народног музеја, Велимиром Ивановићем, а у пратњи Невенке Спремо Петровић, Љубице Зотовић, Данице Димитријевић и осталих чланова екипе.⁶³ Откопавања су почела северозападно и југозападно од централног Кружног трга, почев од западне капије Акропоља. Место истраживања је подељено на четири сектора, у којима је радило више група. Почело је чишћење Триконхалне цркве ван бедема ради припреме за конзервацију овог објекта. Откопавања су вршена на свим установљеним секторима, у којима су се појављивали трагови ватре или пожара (печена земља и гар). У Триконхалној цркви, ван бедема, настављено је чишћење зидова на делу нартекса северног и јужног параклиса и северне и јужне конхе, где су пронађене коцкице зидног мозаика у јужној конхи, као и чишћење зидова апсиде. Откривен је јужни и североисточни део полукружне куле, на средини њеног спољњег зида. Настављено је са конзервацијом зидова, на Триконхалној цркви ван бедема. Рађено је на завршавању зидова оба параклиса и прешло се на зидове наоса. У Триконхосу је настављено са конзервацијом зидова. Завршени су зидови од параклиса, зидови наоса до половине бочних конхи и започело се са конзервацијом апсиде. Завршена је конзервација ове грађевине, са довршавањем јужног зида источног правца наоса и фуговањем оштећених и слабих страна зидова. Испуњене су уже пукотине у овим зидовима истим продуженим малтером, али су увучене за неколико центиметара пре лица зида, како би се познавале. Вршена је местимична конзервација на очишћеним деловима Базилике у Доњем граду. То су била углавном подзиђивања зидова атријума. Приликом ископавања откривен је велики број различитих налаза, тј. предмета. Пронађена је

colonnade, broken into two parts, was identified in the south porch of the atrium. Cleaning and conservation of the mosaic floor in the nave and narthex of the church has begun. The cleaning of the atrium of the church outside the ramparts and the digging of drainage channels around the building have been completed. The mosaics in the narthex of the church were conserved. A mosaic, which was also geodetically recorded, was drawn at the entrance to the nave of the church outside the ramparts. The conservation of the mosaics has been completed in the church outside the ramparts. The works were completed on August 31st, 1952.

Preparatory work for the start of new research began the following year, at the end of July 1953, and lasted from the 4th to 13th August. The works were carried out under the supervision of archaeologist Aleksandar Novaković. The archaeological team arrived on the field on 4th August, led by the manager of all works, Đorđe Mano-Zisi, and the manager of the National Museum, Velimir Ivanović, accompanied by Nevenka Spremo Petrović, Ljubica Zotović, Danica Dimitrijević and other members of the team.⁶³ Excavations began north-west and south-west of the central Round Square, starting from the western gate of the Acropolis. Several groups worked on the research site that was divided into four sectors. The cleaning of the Triconchal Church outside the ramparts has begun in order to prepare for the conservation of this building. Excavations were carried out in all established sectors, in which traces of fire or wildfire (baked earth and char) appeared. They continued cleaning the walls in the part of the narthex of the northern and southern chapels and the northern and southern apse in the Triconch Church, outside the ramparts, where they found wall mosaic cubes in the southern apse, and as well continued the cleaning of the walls of the apse. The southern and north-eastern parts of the semi-round tower were discovered, in the middle of its outer wall. They continued conservation of the walls on the Triconchal Church outside the ramparts. The work on finishing the walls of both chapels was done and then they moved on the walls of the nave. The conservation of the walls continued in Trikonchos. The walls of the chapel, the walls of the nave up to half of the lateral apsis were completed, and the conservation of the apse began. The conservation of this building has been completed, with the completion of the southern wall of the eastern direction of the nave

⁶³ Документација Археолошког института у Београду: *Радови на археолошком ископавању 1953. год.*, стр. 1.

⁶³ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Works on archaeological excavation 1953*, pp. 1.

цигла са цртежима, на којима је урезан брадати људски лик. Пронађен је оловни печат, који са једне стране има представу Богородице са Емануелом у попрсју, а са друге стране монограм компонован са крстом. Пронађен је још и златни новац са попрсјем владара, који држи глоб са крстом у руци, као и бакарни новац Јустина II. Поред њега, са обе стране, нађени су десет комада бакарног византијског новца, Јустина I и Јустинијана.⁶⁴

Године 1954. завршена су истраживања Грађевина североисточно и југозападно од Кружног трга. Откопани су нови објекти, као што су Базилика испод Акропоља у Горњем граду, Цистерна у Доњем граду, као и Терме ван градских бедема. Као последње, али не и у потпуности истражене, биле су Градска вила (*Villa urbana*) у Горњем граду⁶⁵ и Двојна базилика и Терме у Доњем граду.

Почетком јула исте године⁶⁶, настављена су истраживања. Руководилац је био Ђорђе Мано-Зиси, научни сарадник Археолошког института у Београду, а поред њега, екипу су чинили и: Велимир Веља Ивановић, директор лесковачког музеја, Невенка Петровић Спремо, асистент Археолошког института у Београду, Радомир Петровић, геоматар из Београда, Даница Дана Димитријевић, асистент Народног музеја у Београду, студенти археологије Живан Јанковић и Нада Крајичић, студенти архитектуре Љиљана Миленковић и Софија Јањивопани, студенти историје уметности Сретен Петковић и Љубиша Каписазовић и Божидар Тошић, препаратор.

Према плану за 1954.⁶⁷ годину, био је предвиђен наставак откривања сектора југозападно од Трга дуж јужне улице. Упоредо са тим, рађена је конзервација претходних и овогодишњих ископина, као и капије између средњег и јужног дела града. Што се тиче конзервације, одређено је да се конзервирају зграде југозападно од Трга, откопане претходне године, као и западни део капије на бедуму, између средњег

and grouting of the damaged and weak sides of the walls. The narrower cracks in these walls were filled with the same extended plaster, but they were recessed a few centimetres before the face of the wall, so that they would be visible. Partial conservation was carried out on the cleaned parts of the Basilica in Lower Town. These were mainly the construction works on the walls of the atrium. A large number of different findings, i.e. subjects, were discovered during the excavation. A brick with drawings of a carved bearded human figure was found. A lead seal, with the representation of the Virgin Mary with Emmanuel in the bust on one side, and a monogram composed with a cross on the other side was found. A gold coin with a bust of the ruler holding a globe with a cross in his hand was also found, as well as a copper coin of Justin II. Next to it, on both sides, they found ten pieces of Byzantine copper coins of Justin I and Justinian.⁶⁴

The investigations of the buildings north-east and south-west of Round Square were completed in 1954. New buildings, such as the Basilica under the Acropolis in the Upper Town, the Cistern in the Lower Town, as well as the Baths outside the city walls were excavated. The last, but not fully explored, were the City Villa (*Villa Urbana*) in the Upper Town⁶⁵ and the Double Basilica and Baths in the Lower Town.

The research continued at the beginning of July of the same year⁶⁶. The manager was Đorđe Manozisi, research associate of the Archaeological Institute in Belgrade, and besides him, the team also included: Velimir Velja Ivanović, director of the Leskovac Museum, Nevenka Petrović Spremo, assistant of the Archaeological Institute in Belgrade, Radomir Petrović, surveyor from Belgrade, Danica Dana Dimitrijević, assistant of the National Museum in Belgrade, archaeology students Živan Janković and Nada Krajičić, architecture students Ljiljana Milenković and Sofija Janjivopani, art history students Sreten Petković and Ljubiša Kapisazović and Božidar Tošić, preparer.

According to the plan for 1954⁶⁷, it was planned

⁶⁴ Документација Археолошког института у Београду, *Радови на археолошком ископавању 1953. год*, стр. 1–24.

⁶⁵ Мано-Зиси Ђ.: *Ископавања на Царичином Граду*. Старице н.с. XVII, Београд 1966, 163–166.

⁶⁶ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caricin grad - Diaries 1947–1970*, pp. 76.

⁶⁷ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947–1970*, стр. 76.

⁶⁴ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade, *Works on archaeological excavation 1953*, pp. 1–24.

⁶⁵ Мано-Зиси Ђ.: *Ископавања на Царичином Граду*. Старице н.с. XVII, Београд 1966, 163–166.

⁶⁶ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caricin grad - Diaries 1947–1970*, pp. 76.

⁶⁷ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caricin grad - Diaries 1947–1970*, pp. 76.

и јужног града, коју је својевремено откопао 1937. године Владимир Петковић. Довршено је чишћење западног дела капије средњег бедема, као и источни и западни зидови зграде југозападно од Трга, али и постављена оплата за рад на луковима. Један део екипе (Невенка Петровић Спремо, Радомир Петровић и Даница Димитријевић), и ове године отишли су у обилазак терена до Деливоде, ради проналазка трасе водовода Петрове Горе до Царичиног града. Том приликом су пронађени почетни делови водовода. Настављен је рад на конзервацији зидова зграде југозападно од Трга: на делу кружног зида југозападног трема Трга, јужног зида, јужног трема Западне улице, преградног зида између прве и друге одаје, као и на северном лучном отвору западног дела друге одаје, који ће бити цео реконструисан, пошто је нађен у довољно великом делу, премда веома растрошен. Радови на конзервацији зграде југозападно од Трга настављени су на свим већ почетим зидовима, као и на горњим радовима опеке западног дела капије средњег бедема. На горњем делу капије средњег бедема настављена је конзервација попуњавањем ломљеним каменом, величине велике ширине капије. Довршен је рад на конзервацији капије средњег бедема. Почела је конзервација југоисточног угла одаје са ступцима северозападно од Трга, где је зид рађен једним делом од опеке. Тиме је потпуно довршен рад на конзервацији сектора југозападно од Трга, који је био у овогодишњем плану.

Године 1955⁶⁸, екипа Археолошког института Српске академије наука на локалитет је пристигла готово у истом саставу, као и прошле године. Новајлија у тиму био је археолог Драгослав Срејовић, који ће касније постати светски познати археолог. Руководиоци сектора приликом ископавања били су Даница Димитријевић, Сретен Петковић и Драгослав Срејовић. Техничко руковођење и фотографисање поверено је Радомиру Петровићу, док су техничко снимање и цртање радили студенти Митровић и Радишић. За чишћење, препарирање и класифицирање био је задужен Љубиша Каписазовић. Управљање конзерваторским пословима поверено је архитекти града Београда, Мирославу Николићу. Што се тиче самог плана, одлучено је да се ради на ископавању у северозападном делу јужног

to continue the discovery of the sector south-west of the Square along the southern street. At the same time, they carried out the conservation of the previous and this year's excavations, as well as the gate between the central and southern part of the city. As for conservation, it was decided to conserve the buildings southwest of the Square, excavated the previous year, as well as the western part of the gate on the rampart, between the central and southern city, which was once excavated in 1937 by Vladimir Petković. The cleaning of the western part of the gate of the middle rampart has been completed, as well as the eastern and western walls of the building southwest of the Square, but they also set the formwork for works on the arches. One part of the team (Nevenka Petrović Spremo, Radomir Petrović and Danica Dimitrijević) went on a tour of the field to Delivoda this year, in order to find the water supply route from Petrova Gora Mountain to Caričin grad. On that occasion, they found the initial parts of the water supply system. Works were continued on the conservation of the walls of the building south-west of the Square: part of the circular wall of the south-western porch of the Square, the southern wall, the southern porch of West Street, the partition wall between the first and second chamber, as well as the northern arched opening of the western part of the second chamber. The last was completely reconstructed, since it was found in a large enough part, although very worn out. Works on the conservation of the building south-west of the Square continued on all the already started walls, as well as on the upper brickwork of the western part of the gate of the middle rampart. Conservation continued on the upper part of the gate of the middle rampart, the size of the large width of the gate, by filling it with broken stone. The conservation works on the gate of the middle rampart have been completed. Conservation has begun on the south-east corner of the columned chamber north-west of the Square, where one part of the wall was made of brick. This completed the works on the conservation of the sector south-west of the Square, which was in this year's plan. In 1955⁶⁸, the team of the Archaeological Institute of the Serbian Academy of Sciences arrived at the site with almost the same composition as the previous year. The newcomer to the team was the archaeologist Dragoslav Srejić, who would later become a world-famous archaeologist. The managers of the sector during the excavation were Danica Dimitrijević, Sreten Petković and Dragoslav Srejić. Technical management and photography was entrusted to Radomir Petrović,

⁶⁸ Исто, стр. 88.

⁶⁸ Ibid., pp. 88.

града, настављајући се на претходнике, као и улице јужно од централног трга, чиме ће се повезивати комплекс под бедемом Акропоља са оним јужно од Источне улице. Извршиће се конзервација капије Акропоља и угрожених зидова са ранијих ископавања око централног Трга, с тим да се очисти откопани комплекс у централном делу града. План је такође обухватио активности ван бедема јужног града, источно од базилике, при чему ће се откопавати објекти који се појављују на основу конфигурације терена.

Приликом чишћења коловоза улице Акропоља, који иде у правцу исток-запад, пронађен је добро очуван шахт канализационе мреже. Завршено је рашчишћавање улице и портика западно од капије Акропоља. Настављено је чишћење Јужне улице. Очишћена је западна мала улица јужно од зграде са луковима. Започета је конзервација спољњег јужног зида зграде са луковима. Завршена је конзервација јужног зида зграде са луковима југозападно од трга, и започето чишћење и конзервација стубаца оба портика Јужне улице.

У 1956. години, екипа на Царичином граду отпочела је радове по директиви руководиоца пројекта, Ђорђа Мано-Зисија, који је извесно време провео на радовима у Белој Паланци, на испитивању Ремезијане. У складу са планом, концентрација активности је усмерена према довршењу ископавања зграде источно од доње градске Базилике ван бедема (субурбијум), чије је откривање започето прошле године. Сем овога, екипа је имала у плану да уради конзервацију истог објекта, спроведе одржавање ранијих ископина, као и да успостави контролу стања мозаика⁶⁹.

Радови су започети откривањем мозаика у базилици у Доњем делу града. Интересантно је рећи и то да се још тада размишљало о изградњи куће за рад и смештај екипе, или будућег локалног музеја, јужно од великог шанца испред бедема јужног (Доњег града). Идеја није реализована, мада је било покушаја за време директорског мандата Верољуба Трајковића и председника општине Лебане, Радослава Лазе Лазаревића, да се изгради наменска зграда, коју би користили археолози у време археолошких ископавања на локалитету Царичин град. На њихово лично залагање,

⁶⁹ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 105.

while technical filming and drawing were done by students Mitrović and Radišić. Ljubiša Kapisazović was in charge of cleaning, dissecting and classifying. The management of the conservation works was entrusted to the architect of the city of Belgrade, Miroslav Nikolić. As for the plan itself, it was decided to pursue the excavation in the north-western part of the southern city, like the predecessors, as well as the streets south of the central square, which would connect the complex under the ramparts of the Acropolis with the one south of East Street. Conservation of the Acropolis gate and endangered walls from earlier excavations around the central Square were to be conducted, with the purpose of cleaning the excavated complex in the central part of the city. The plan also included activities outside the ramparts of the southern city, east of the basilica, whereby objects that appear based on the configuration of the terrain would be excavated.

During the cleaning of the roadway of Acropolis Street, which runs in the east-west direction, a well-preserved manhole of the sewage network was found. The clearing of the street and the portico west of the Acropolis gate has been completed. The cleaning of South Street continued. The Western small Street south of the arched building has been cleared. Conservation of the outer southern wall of the building with arches has begun. The conservation of the southern wall of the building with the arches southwest of the square was completed, and the cleaning and conservation of the columns of both porticoes of South Street began.

In 1956, the team at Caričin grad started works according to the directive of the project manager, Đorđe Mano-Zisi, who spent some time on the works in Bela Palanka, examining Remesiana. In accordance with the plan, the concentration of activity was directed towards the completion of the excavation of the building east of the lower city Basilica outside the ramparts (suburbium), the discovery of which began the previous year. Apart from this, the team had planned to do the conservation of the same object, carry out the maintenance of earlier excavations, as well as to establish control of the condition of the mosaic⁶⁹. The works began with the discovery of mosaics in the basilica in the Lower part of the city. It is also interesting to say that even back then they considered the construction of a house for the work and accommodation of the team, or a future local museum, south of the large moat in front of the southern (Lower Town) ramparts. The idea was not realized, although there were attempts

⁶⁹ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 105.

помоћница министра финансија, Мила Јездимировић, прихватила је идеју о финансирању таквог објекта. Зграда је после дужег времена направљена и дат јој је назив Теодора. Данас представља визиторски центар Туристичке организације општине Лебане. Да би се зграда заштитила од евентуалног отуђења, дата је на трајно управљање Скупштини општине Лебане, Заводу за заштиту споменика културе Ниш и Министарству културе Републике Србије. Захваљујући оваквом концепту власништва, зграда је сачувана од приватизације која је захватила Србију.

Радови су настављени, па се тако приступило откопавању базена, који је започет још прошле године. Истовремено је започето и чишћење хипокауста хоризонталним и вертикалним скидањем шута са јужне стране. Ђорђе Митровић, Бора Јовановић и Драгослав Срејовић започели су копирање мозаика, који је откривен ради контроле у базилици. Откривен је и очишћен мозаик у централном делу атријума. Почела је и конзервација очишћених зидова у атријуму. Завршена је конзервација угаоног стуба у југозападном углу атријума, и настављен рад на конзервацији северног угла северног крила атријума, као и североисточног угла. Истовремено, завршена је конзервација североисточног угла базена у јужном травеју источног трема атријума. Завршена је конзервација очишћених зидова атријума, подзиђивање западног зида, североисточног угла северног крила атријума, као и северо-западног угла атријума.

Године 1957. настављају се ископавања на Царичином граду.⁷⁰ На челу екипе налазио се Ђорђе Мано-Зиси, а њен члан био је и гост из Мантове (Италија), проф. др Умберто Гибалди (Umberto Gibaldi). Према плану за извођење радова, и ове године радило се на даљем откривању Јужне улице, као и на испитивању комплекса зграда у западном делу средњег града јужно од Акропоља, чија је конфигурација примећена и на авионском снимку. Подељена су појединачна задужења. За Дневник био је задужен Сретен Павловић, техничком документацијом бавио се Радомир Петровић, секторски руководиоци били су Видосава Галовић (вршила је надзор на сектору улице) и Сретен Петковић (руководио је сектором

during the directorship of Veroljub Trajković and the president of the municipality of Lebane, Radoslav Laza Lazarević, to provide a building, which would be used by archaeologists during archaeological excavations at the site of Caričin grad. On their personal advocacy, the assistant Minister of finance, Mila Jezdimirović, accepted the idea of financing such an object. The building was built after a long time and was given the name "Teodora". Today it represents the visitor centre of the Tourist Organization of the Municipality of Lebane. In order to protect the building from possible alienation, it was given for permanent management to the Assembly of the Municipality of Lebane, the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš and the Ministry of Culture of the Republic of Serbia. Thanks to this concept of ownership, the building was saved from the privatization that engulfed Serbia.

The works continued, and thus began the excavation of the pool, which was started the previous year. At the same time, the cleaning of the hypocaust was initiated by horizontal and vertical removal of rubble from the south side. Đorđe Mitrović, Bora Jovanović and Dragoslav Srejiović started copying the mosaic, which was uncovered for inspection in the basilica. The mosaic in the central part of the atrium was discovered and cleaned. The conservation of the cleaned walls in the atrium has also begun. Conservation of the corner column in the south-west corner of the atrium was completed, and works continued on the conservation of the north corner of the north wing of the atrium, as well as the north-east corner. At the same time, the conservation of the north-east corner of the pool in the southern aisle of the eastern porch of the atrium was completed. The conservation of the cleaned walls of the atrium, the construction of the west wall, the north-east corner of the north wing of the atrium, and the north-west corner of the atrium have been completed.

Excavations at Caričin grad⁷⁰ continued in 1957. The team was led by Đorđe Mano-Zisi, and its member was a guest from Mantua (Italy), prof. Dr. Umberto Gibaldi (*Umberto Gibaldi*). According to the plan for the execution of the works, this year included dealing with the further discovery of South Street, as well as the examination of the complex of buildings in the western part of the middle city south of the Acropolis, the configuration of which was also observed on the aerial photograph. Individual duties were divided. Sreten Pavlović was in charge of Daybook, technical documentation was handled by Radomir Petrović,

⁷⁰ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 123.

⁷⁰ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caricin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 123.

испитивања новог комплекса зграда). Водећи рачуна о одржавању ранијих ископина, у источном делу средњег града на централном Тргу и целе Западне улице, брзо је завршено чишћење и вађење корова и траве. У базилици је завршено чишћење простора портика западно од нартекса.

Током 1958. године, ископавања се настављају. На локалитет су пристигли Ђорђе Мано-Зиси, Радомир Петровић, Невенка Спремо Петровић и Светлана Ненадовић⁷¹, а придружио им се и новопостављени директор Народног музеја у Лесковцу, Љубомир Балић. Отпочето је ископавање Јужне улице, као наставак прошлогодишњих радова. Кренула је и конзервација на базилици јужно од Акропоља. Рад је почео на северном пиластру трема, као и на зидовима северног параклиса и на северном зиду северног брода. Потом је завршен цео зид апсиде, источни зид јужног брода и део јужног зида, као и врат јужног параклиса и западни део јужног зида. Завршена је конзервација јужног зида јужног брода.

Археолошка ископавања на Царичином граду 1959. године започела су у суботу 15. августа.⁷² Екипа је била готово у истом саставу као и прошле године, с тим што је као гост боравила Карла Брус Оера (dr Carla Brusa-Oerra), са миланског Филозофског факултета. Финансирање ове кампање омогућили су Археолошки институт Српске академије наука, Народни музеј у Београду и Народни музеј у Лесковцу. Први пут се на локалитету појављује апсолвент класичне филологије, Петар Петровић. Планом рада за ову кампању обухваћено је откривање објекта јужно од последње откривене базилике у јужном подножју Акропоља, у западном делу средњег дела града. Сем тога, предвиђени су и мањи захвати у погледу конзервације и одржавања раније откопаних објеката. У овим ископавањима откривен је капител са волутама (импостни капител). Настављени су радови на откривању унутрашњости грађевине. Ове године одлучено је да се конзервира источни део Епископске базилике, тј. централна апсида и две мале бочне. Започета је и конзервација зидова трију апсида Епископске базилике, поготово на спољним странама средње и се-

⁷¹ Исто, стр. 140.

⁷² Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 145.

sector managers were Vidosava Galović (supervised the street sector) and Sreten Petković (led the sector for testing the new building complex). Taking care of the maintenance of earlier excavations, in the eastern part of the middle town on the central square and the entire Western Street, the cleaning and removal of weeds and grass was quickly completed. The cleaning of the portico area west of the narthex has been completed in the basilica.

The excavations continued during 1958. Đorđe Mano-Zisi, Radomir Petrović, Nevenka Spremo Petrović and Svetlana Nenadović⁷¹ arrived at the site, and were joined by the newly appointed director of the National Museum in Leskovac, Ljubomir Balić. Excavation of South Street begun, as a continuation of previous year's work. Conservation also started on the basilica south of the Acropolis. Works began on the north pilaster of the portico, as well as on the walls of the north chapel and on the north wall of the north aisle. Then the entire wall of the apse, the eastern wall of the southern nave and part of the southern wall, as well as the neck of the southern chapel and the western part of the southern wall were completed. The conservation of the southern wall of the southern nave was completed.

Archaeological excavations at Caričin grad in 1959 began on Saturday, August 15th⁷². The team had almost the same composition as previous year, with Dr. Carla Brusa-Oerra, the guest from the Faculty of Philosophy in Milan. Financing of this campaign was made possible by the Archaeological Institute of the Serbian Academy of Sciences, the National Museum in Belgrade and the National Museum in Leskovac. For the first time, a graduate student in classical philology, Petar Petrović, appeared on the site. The work plan for this campaign included the discovery of the object south of the last discovered basilica at the southern foot of the Acropolis, in the western part of the middle part of the city. Apart from that, smaller interventions in terms of conservation and maintenance of previously excavated buildings were also planned. A capital with volutes (impost capital) was discovered in these excavations. Works on uncovering the interior of the building continued. This year, it was decided to conserve the eastern part of the Episcopal Basilica, i.e. central apse and two small lateral ones. The conservation of the walls of the three apses of the Episcopal Basilica has also begun, especially on the outer sides of the middle

⁷¹ Ibid., pp. 140.

⁷² Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 145.

верне апсиде. Настављено је са конзервацијом олтарског дела Епископске базилике. Радило се и на конзервацији порушених стубића хипокауста у Терми.

Током 1960. године⁷³, планирани су претежно конзерваторски радови и то радови на заштити зидова. Боравак на локалитету трајао је краће него обично, свега двадесетак дана. Екипу су чинили: архитекта Невенка Спремо Петровић, асистент Археолошког института, Србољуб Букмировић, археолог, Паулина Рашић, студент, Велиша Булатовић, професор Ђорђе Мано-Зиси и археолог Десанка Костић, из лесковачког музеја. Отпочело је чишћење зидова северне куле Источне капије, улице од Трга на југу па до Крстообразне грађевине, Источне улице, као и чишћење оштећених делова зидова крипте. Потом се приступило конзервацији. Конзервисани су зидови северне куле Источне капије и источни зид, ступци северног и јужног трема Источне улице, а на крају поправљени и оштећени делови крипте. У току кампање, Царичин град су посетили директори Археолошког института и Народног музеја у Лесковцу, Ђурђе Бошковић и Хранислав Ракић.

Године 1962. кампања је кренула с чишћењем раније ископаних објеката, источно од доњоградске базилике према бедемима могуће прилазне капије. Трајала је врло кратко, свега десетак дана. Рађена је конзервација, одржавање и испитивање Царичиног града, и то углавном средствима лесковачког Музеја и нешто мало средствима Археолошког института. Радовима је руководио Ђорђе Мано-Зиси, а екипу су чинили археолог Десанка Костић, кустос Народног музеја у Лесковцу, Милан Јовановић, кустос Народног музеја у Врању, археолози Софија Којић и Невенка Спремо Петровић, руководилац конзервације, и Велиша Булатовић из Лесковца.

Одмах је отпочело систематско чишћење простора, Виле урбане, Триконхалне цркве ван бедема и велике базилике са Крстионицом и палате на Акропољу. Од конзерваторских послова завршена је конзервација Терми и апсиде Виле урбане.

Након завршетка радова, одржан је симпозијум о 50-годишњици радова на Царичинском граду. Тим поводом, откривен је мозаик у доњоградској базилици, како би га видели

⁷³ Исто, стр. 149.

and northern apses. Conservation of the altar part of the Episcopal Basilica continued. Work was also done on the conservation of the destroyed columns of the hypocaust in Baths.

During 1960⁷³, mainly conservation works were planned, namely works on the protection of the walls. The stay at the locality was shorter than usual, only about twenty days. The team consisted of: an architect Nevenka Spremo Petrović, an assistant of the Archaeological Institute, Srboљub Bukmirović, an archaeologist, Paulina Rašić, a student, Veliša Bulatović, a professor Ђорђе Мано-Зиси and an archaeologist Desanka Kostić, from the Leskovac museum. The cleaning of the walls of the northern tower of the East Gate, the street from the Square in the south to the Cruciform Building, East Street, as well as the cleaning of the damaged parts of the crypt walls, begun. Then the conservation started. The walls of the north tower of the East Gate and the east wall, the columns of the north and south porches of East Street were conserved, and finally the damaged parts of the crypt were repaired. During the campaign, the directors of the Archaeological Institute and the National Museum in Leskovac, Ђурђе Бошковић and Hranislav Rakić, visited Caričin grad.

In 1962, the campaign started with the cleaning of the previously excavated buildings, east of the Lower Town's basilica towards the ramparts of the possible access gate. It lasted quite short, only ten days. Conservation, maintenance and examination of Caričin grad was carried out, mainly with the funds of the Leskovac Museum and a little with the funds of the Archaeological Institute. The works were directed by Ђорђе Мано-Зиси, and the team consisted of an archaeologist Desanka Kostić, a curator of the National Museum in Leskovac, Milan Jovanović, a curator of the National Museum in Vranje, archaeologists Sofija Kojić and Nevenka Spremo Petrović, head of conservation, and Veliša Bulatović from Leskovac.

The systematic cleaning of the area, the Villa Urbana, the Trikonochal Church outside the ramparts and the large basilica with the Baptistry as well as the palace on the Acropolis began immediately. Among the conservation works, the conservation of the Thermal Baths and the apse of Villa Urbana has been completed.

After the completion of the works, a symposium was held on the 50th anniversary of the works on Caričin grad. On that occasion, a mosaic was unveiled in the Lower Town's basilica, so that the

⁷³ Ibid., pp. 149.

учесници симпозијума. Симпозијум је одржан 11. и 12. августа 1962. године у Лесковцу и на Царичином граду.⁷⁴

Следеће, 1963. године, екипа у саставу: Невенка Спремо Петровић, Комелија Дробни, Велиша Булатовић, Јован Росић, студент архитектуре, и Ђорђе Мано-Зиси, стигла је на локалитет. Радови су започели откопавањем комплекса између Терме и базилике у Доњем граду. Откривени су обимни зидови капије и јужни зид северне куле. Започета је и конзервација Триконхалне цркве. У недостатку лапидаријума, декоративна пластика у доњоградској базилици и Крстообразној цркви покривена је песком, тер-папиром и прочишћеном земљом, и тако заштићена. Потом се приступило конзервацији зидова грађевине на југоисточном углу централног Трга и апсиде у Вили урба-

participants of the symposium could see it. The symposium was held on August 11th and 12th, 1962 in Leskovac and Caričin grad⁷⁴.

The following year, 1963, a team consisting of: Nevenka Spremo Petrović, Komelija Drobni, Veliša Bulatović, Jovan Rosić, an architecture student, and Đorđe Mano-Zisi, arrived at the site. The works began with the excavation of the complex between the Baths and the basilica in the Lower Town. The extensive walls of the gate and the southern wall of the northern tower were discovered. The conservation of the Triconch Church was also started. In the absence of a lapidary, the decorative plastic in the Lower Town's Basilica and the Church of the Cross was covered with sand, tar-paper and purified earth, and thus protected. Then started the conservation of the walls of the building on the southeast corner of the central Square and the apse in Villa Urbana.

Крстообразна црква (снимак Археолошког института)
Cruciform church (photo Archaeological Institute)

⁷⁴ Документација Народног музеја у Лесковцу: *Извештај о раду из 1962. године* (необјављена грађа); Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 172.

⁷⁴ Documentation of the National museum in Leskovac: *Work report from 1962* (unpublished material); Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 172.

ни. Завршени су радови на ископавању улице према западу, као и радови на конзервацији југоисточно од централног Трга.

По дозволи Завода за заштиту споменика културе Републике Србије, јула 1964. године⁷⁵ започета су нова археолошка ископавања са конзервацијом. Екипа у саставу: Ђорђе Мано-Зиси, Софија Којић, Јован Росић, Гордана Коцић, Катарина Мано-Зиси, студент историје уметности, Десанка Костић из лесковачког Музеја, и конзерватори Невенка Спремо Петровић и Радомир Петровић, стигла је на локалитет. Кренуло се са конзервацијом капије, камени блокови су стављени на своја првобитна места. Постављени су камени блокови дуж северне стране и малтерисани цементом. Извршена је конзервација и рестаурација јужног и северног крила капије. Отпочето је рестаурирање линије ступца трема са северне стране улице. Завршена је конзервација спољне и унутрашње апсиде, као и конзервација апсидног простора са рестаурацијом субселија, а завршена је и конзервација северног трема улице. На целом простору истраживања пронађено је пуно различитог материјала од мраморних фрагмената, кубични капител и одломци стубова, композитни кубични капител познојустинијанске епохе. Следеће, 1965. године,⁷⁶ почела су нова ископавања са конзервацијом. На локалитет су пристигли Невенка Спремо Петровић, Катарина Мано-Зиси, Борис Илаковић, виши кустос музеја у Задру, Миодраг Марковић, студент архитектуре у Нишу, Ђорђе Мано-Зиси, археолози Десанка Костић и Душица Минић, Илија Аћимовић и Александар Васић. Одмах је почело рашчишћавање досада откривених објеката, као и објеката који ће се радити у току ове године. План је био да се открије улица која води од Источне капије Доњег града, па према главној саобраћајници која води од средње капије према Јужној капији, као и грађевине северно од доњоградске базилике.

У трагању за јужним тремом улице проширено је копање према базилици. Интересантно је рећи и то да је чувар ископина на Царичином граду, Љубисав Пешић, у тренутку чишћења корова наишао на комплекс северозападно од трга, и у касније дозиданом зиду са блатом, пронашао једну оставу из свакодневног живота.

Настављено је чишћење трема Јужне улице, идући од базилике према северу. Конзервисан

Works on the excavation of the street to the west have been completed, as well as conservation works southeast of the central Square.

New archaeological excavations with conservation began with the permission of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia, in July 1964⁷⁵. The team consisting of: Ђорђе Мано-Зиси, Софија Којић, Јован Росић, Гордана Кочић, Катарина Мано-Зиси, art history student, Desanka Kostić from the Leskovac Museum, and conservators Nevenka Spremo Petrović and Radomir Petrović, arrived at the site. They began with the conservation of the gate and the stone blocks were placed in their original places. Stone blocks were placed along the north side and plastered with cement. Conservation and restoration of the southern and northern wings of the gate was carried out. Restoration of the line of the porch column on the north side of the street has begun. The conservation of the outer and inner apses has been completed, as well as the conservation of the apse space with the restoration of the subcelli, and the conservation of the north porch of the street has also been completed. A lot of different material from marble fragments, a cubic capitel and fragments of columns, a composite cubic capitel of the late Justinian era was found throughout the research area. New conservation excavations began the following year, 1965⁷⁶. Nevenka Spremo Petrović, Katarina Mano-Zisi, Boris Ilaković, senior curator of the museum in Zadar, Miodrag Marković, architecture student in Niš, Ђорђе Мано-Зиси, archaeologists Desanka Kostić and Dušica Minić, Ilija Aćimović and Aleksandar Vasić arrived at the site. They immediately began clearing of previously discovered objects, as well as the objects planned for that year. The plan was to uncover the street leading from the East Gate of the Lower Town, then towards the main thoroughfare leading from the Middle Gate to the South Gate, as well as the buildings north of the Lower Town's Basilica.

In the search for the southern porch of the street, the excavation was extended towards the basilica. It is also interesting to say that the keeper of the excavations at Caričin grad, Ljubisav Pešić, came across a complex north-west of the square while clearing weeds, and in the later added wall with mud, he found a storage room from everyday life. The cleaning of the porch of South Street continued, going from the basilica to the north. The

⁷⁵ Исто, стр. 185.

⁷⁶ Исто, стр. 185.

⁷⁵ Ibid., pp. 185.

⁷⁶ Ibid., pp. 185.

је зид између бедема и грађевина са две апсиде. Завршена је конзервација апсиде јужног одељења и конзервација зида између бедема и грађевине са две апсиде

У овој кампањи завршено је чишћење Источне улице трема главне и Јужне улице, као и откривање спољних зидова на ивици, са јужне стране Источне улице.

Почетком септембра 1966. године,⁷⁷ започете су припреме за нову кампању истраживања и конзервације на археолошком локалитету Царичин град. Екипа у саставу: Ђорђе Мано-Зиси, археолози Јелена Милојевић и Миодраг Марковић, Десанка Костић, кустос лесковачког музеја, Невенка Спремо Петровић и Братислав Лукић, фотограф Народног музеја у Београду, почела је са ископавањем комплекса грађевине између доњоградске базилике и Источне улице и главне магистрале субурбијума.

Исте године, основана је још једна установа (Завод за заштиту споменика културе у Нишу), са задатком да се стара о заштити непокретних културних добара на територији срезова Ниш и Лесковац. У извршавању својих надлежности, Завод за заштиту сарађивао је са сродним институцијама и установама заштите на терену региона, нарочито са музејима у Алексинцу, Бору, Врању, Лесковцу, Нишу, Пироту и Прокупљу.⁷⁸

Следеће, 1967. године, из непознатих разлога, није било радова на археолошком локалитету Царичин град.

Током 1968. године, кампања је трајала веома кратко (21.9-2.10). Стручну екипу су сачињавали: Ђорђе Мано-Зиси, научни саветник Народног музеја у Београду, Невенка Спремо Петровић, научни сарадник Археолошког института у Београду, Миодраг Марковић из Ниша, Јелена Милојевић, археолог из Београда и Десанка Костић, кустос Народног музеја у Лесковцу. Одмах су започети радови на откривању Триконхалне зграде,⁷⁹ крај средње капије у субурбијуму која је започета још 1966. године, откривањем спољних обимних зидова

wall between the ramparts and buildings with two apses has been preserved. The conservation of the apse of the southern section and the conservation of the wall between the ramparts and the building with two apses have been completed. The cleaning of the East Street porches of Main and South Streets was completed in this campaign, as well as the uncovering of the outer walls on the edge, on the south side of East Street.

Preparations for a new campaign of research and conservation at the archaeological site of Caričin grad began at the beginning of September 1966⁷⁷. The team consisting of: Đorđe Mano-Zisi, archaeologists Jelena Milojević and Miodrag Marković, Desanka Kostić, curator of the Leskovac Museum, Nevenka Spremo Petrović and Bratislav Lukić, photographer of the National Museum in Belgrade, began excavating the complex of buildings between the Lower Town's basilica and East Street and the main highways of the suburbium.

Another institution (the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš) was founded the same year, with the task of protecting immovable cultural assets on the territory of the counties of Niš and Leskovac. Regarding the fulfilment of responsibilities, the Institute for the Protection cooperated with related institutions and institutions for protection in the field of the region, especially with museums in Aleksinac, Bor, Vranje, Leskovac, Niš, Pirot and Prokuplje.⁷⁸ For unknown reasons, there were no works on the archaeological site of Caričin grad the following year, 1967.

During 1968, the campaign lasted very short (21.9-2.10). The expert team consisted of: Đorđe Mano-Zisi, scientific advisor of the National Museum in Belgrade, Nevenka Spremo Petrović, scientific associate of the Archaeological Institute in Belgrade, Miodrag Marković from Niš, Jelena Milojević, archaeologist from Belgrade and Desanka Kostić, curator of the National Museum in Leskovac. Works immediately began on the discovery of the Triconchal Building⁷⁹, near the middle gate in the suburbium, which started in 1966, with the discovery of the external perimeter

⁷⁷ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 208.

⁷⁸ Ивана Цветковић, Ана Момчиловић Петронијевић, Преглед конзерваторских радована археолошком налазишту Царичин град, 50. година Завода, *Гласник Завода за заштиту споменика културе*, Ниш 2015, стр. 42.

⁷⁹ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 221.

⁷⁷ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 208.

⁷⁸ Ивана Цветковић, Ана Момчиловић Петронијевић, Преглед конзерваторских радована археолошком налазишту Царичин град, 50. година Завода, *Гласник Завода за заштиту споменика културе*, Ниш 2015, стр. 42.

⁷⁹ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad - Diaries 1947-1970*, pp. 221.

око јужне и северне апсиде. У простору између куле и источне апсиде примећена је основа тањег преградног зидића, који је повезивао кулу и грађевине. Продужено је ископавање западне стране триконхоса. По свему судећи, екипа је дошла до закључка да је триконхос у секундарној фази служио култном обреду до простора првог компартимента. Триконхални део је имао карактер аподитеријума, први компартимент са два базена и водоводном инсталацијом као фригидаријум. Други компартимент је одговарао тапидаријуму са два базенчића у облику апсидоле, и трећи део са суспензурама одговарао је калидаријуму. Са северне стране бедема, пружао се један крак водовода, који је био повезан са тепидаријумом. Започело се са детаљним чишћењем водног канала,⁸⁰ код базена Епископске базилике, као и чишћење дна базена.

Године 1969. није било радова.

Кампања на Царичином граду током 1970.⁸¹ првенствено је била фокусирана на израду скица, којом су Терме у субурбијуму фиксирани за постојеће откривене објекте. На тај начин, омогућено је учртавање Терме и ситуациони план Царичиног града. Због евентуалног рушења у току зиме, чиме би се изгубио њихов првобитан изглед, извршени су неопходни санациони радови на грађевинама у субурбијуму.

Ово је уједно била и последња година Ђорђа Мано-Зисија, у улози руководиоца археолошких ископавања. Поред њега, екипу су сачињавали још: Миодраг Марковић, Ђорђе Цанић и Десанка Костић. Специјални гост био је Пол Албер Феврије (Paul-Albert Février) из Француске, који је разгледао локалитет. На почетку је констатовано да је преко потребна конзервација, како би се поједини зидови сачували, и тако сачувао првобитан изглед, нарочито у комплексу Доњег града. У овој кампањи подзидан је лук на бедуму Доњег града, зид на грађевини са две апсиде, и на крају подзидани делови грађевине у Доњем граду, између Источне улице и доњоградске базилике.

Након дводеценијског рада (1949–1970), екипа на челу са Ђорђем Мано-Зисијем, на бази свог искуства о недостатку и мањкавости приликом археолошких ископавања, дала је препоруку за будуће активности на археолошком локалите-

walls around the southern and northern apses. In the space between the tower and the eastern apse, they noticed the foundation of a thinner dividing wall, which connected the tower and the buildings. Excavation of the western side of the triconchos was extended. By all accounts, the team came to the conclusion that in the secondary phase, the triconchos served a cultic rite, up to the space of the first compartment. The triconchal part had the character of an apodyterium, the first compartment with two basins and a plumbing installation as a frigidarium. The second compartment corresponded to the tapidarium with two small pools in the shape of an apsidole, and the third part with suspensions corresponded to the calidarium. On the northern side of the rampart, there was a branch of the water supply, which was connected to the tepidarium. The detailed cleaning of the water channel,⁸⁰ near the pool of the Episcopal Basilica, as well as the cleaning of the bottom of the pool, has begun.

There were no works in 1969.

The campaign in Caričin grad during 1970⁸¹ was primarily focused on the creation of sketches, with which the Baths in the Suburbium were fixed to the existing discovered objects. This way, it was possible to map out the Thermal Baths and the situational plan of Caričin grad. The necessary rehabilitation works were carried out on the buildings in the suburbium due to possible demolition during winter, which would lead to loss of their original appearance.

This was also the last year of Đorđe Mano-Zisi in the role of head of archaeological excavations. In addition to him, the team also included: Miodrag Marković, Đorđe Canić and Desanka Kostić. The special guest was Paul Albert Février from France, who toured the site. At the beginning, it was stated that conservation is badly needed, in order to save some walls, and thus preserve the original appearance, especially in the Lower Town complex. In this campaign, they built the arch on the rampart of the Lower Town, the wall of the building with two apses, and finally the parts of the building in the Lower Town, between East Street and the Lower Town's Basilica.

After two decades of work (1949–1970), and based on their experience of deficiencies and shortcomings during archaeological excavations, the team led by Đorđe Mano-Zisi gave a recommendation for future activities at the archaeological site of

⁸⁰ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град – Дневници 1947–1970*, стр. 224.

⁸¹ Исто, стр. 228.

⁸⁰ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad – Diaries 1947–1970*, pp. 224.

⁸¹ Ibid., pp. 228.

ту Царичин град.⁸² Та препорука се огледала у недостатку и потреби одређених кадрова, као што су: јачање екипе са искусним археологом, који би се бавио организационо-документарним пословима, архитектом и конзерватором за квалитетним снимањем свих објеката за комплексну научну публикацију и за њихово конзерваторско публикување, побољшање услова одржавања и контроле на лицу места бољом чуварском службом и побољшањем услова боравка приступа саобраћаја на терену Царичиног града, на јачању сарадње између Археолошког института и Народног музеја у Лесковцу, и на крају обезбедити помоћ Завода за заштиту споменика културе у Нишу.

Годину је обележила смрт др Невенке Спремо Петровић (1925-1970), која је на локалитету радила двадесет година, оставивши велики траг у конзервацији Царичиног града (1948-1968). Тиме је завршено једно поглавље у раду на археолошком локалитету Царичин град, будући да су у јесен 1970. године престале све активности.

Ископавања под руководством Ђорђа Мано-Зисија завршена су 1970. године. У том периоду, у целости су истражене Базилика са трансептом, Велике терме, Двојна црква и започете Терме уз Јужну капију Средњег града. Прекид, који је настао на једном од најзначајнијих локалитета шестог века, Царичином граду, због престанка испитивачко-конзерваторских радова па све до оснивања нове екипе, попуњен је активностима новооснованог Завода за заштиту споменика културе у Нишу. Завод у Нишу 1973. године, први пут након оснивања, преузео је мере заштите за читав низ откривених објеката на локалитету, како би се спасили од даљег пропадања. У настојању да се наставе испитивачко-конзерваторски радови, Завод је конкурисао за средства, како би наставио са реализацијом предузетих мера заштите и проучавања најугроженијих објеката у комплексу града. Поред рашчишћавања терена, прикупљања документације и других припремних радова, испитиван је терен у непосредној близини базилике, у централном делу комплекса и триконхалне грађевине. Током ових радова, у олтарском простору Триконхалне цркве, откривен је врло јак извор, који је подривао темеље, и у највећој мери утицао на распадање зидова олтарског дела цркве. У том смислу, Завод је током 1974. године предузео мере на спасавању једног од

Caričin grad⁸². The recommendation was reflected in the lack and need of certain personnel, such as: strengthening the team with an experienced archaeologist who would deal with organizational and documentary work, an architect and conservator for high-quality recording of all objects for a complex scientific publication and for their conservation publication, improvement of conditions regarding maintenance and on-site control by better guard service, and improving the conditions of accommodation, access to traffic on the grounds of the Caričin grad, on strengthening the cooperation between the Archaeological Institute and the National Museum in Leskovac, and finally obtaining the assistance of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš. The year was marked by the death of Dr. Nevenka Spremo Petrović (1925-1970), who worked on the site for twenty years, leaving a big mark on the conservation of Caričin grad (1948-1968). This concludes one chapter in the works at the archaeological site of Caričin grad, since all activities ceased in the fall of 1970.

Excavations under the direction of Đorđe Mano-Zisi were completed in 1970. In that period, the Basilica with the transept, the Great Baths, the Double Church, were fully explored and the exploration of the Baths along South Gate of the Middle Town has begun.

The interruption, which occurred at one of the most important sites of the sixth century, Caričin grad, due to the termination of the examination and conservation works until the establishment of a new team, was filled by the activities of the newly established Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš. In 1973, the institute in Nis, for the first time after its establishment, took protective measures for a whole series of discovered objects on the site, in order to save them from further deterioration. In an effort to continue the research and conservation works, the Institute applied for funds in order to continue with the implementation of the protective measures taken and the study of the most endangered buildings in the city complex. In addition to clearing the terrain, collecting documentation and other preparatory works, the terrain in the immediate vicinity of the basilica, in the central part of the complex and the triconchal building was examined. During these works, a very strong spring was discovered in the altar area of the Triconch Church, which undermined the foundations and had the greatest impact on the disintegration of the walls of the altar part of the church. Therefore, during 1974, the Institute took measures to save one of the most endangered

⁸² Исто, стр. 229.

⁸² Ibid., pp. 229.

најугроженијих објеката, Триконхалне цркве, лоциране ван градских бедема. Санирани су подземне воде, које су подривале темељне зидове цркве, тако што је урађен систем дренажних канала и бунара. С обзиром на значај самог локалитета, као и обим предстојећих радова у обављању испитивачко- конзерваторских радова, Заводу у Нишу и Народном музеју у Лесковцу прикључили су се Народни музеј у Београду и Републички завод за заштиту. План је био да ове установе у 1975. години обаве испитивачко-конзерваторске радове на архитектури и мозаику термалног објекта, који се, као и Триконхална црква, налазио ван градских бедема.

ИСТОРИЈА ИСТРАЖИВАЊА
ВЛАДИМИРА КОНДИЋА⁸³
(1975-1994),
ВЛАДИСЛАВА ПОПОВИЋА⁸⁴
(1997-1999),
НОЕЛА ДИВАЛА (NÖEL
DUVAL, 1978-1984)
и ЖАН-МИШЕЛА СПИЗЕРА
(JEAN-MICHEL SPISER,
1978-1991)

Након вишегодишње паузе, донета је одлука о наставку истраживања на археолошком локалитету Царичин град. Радове су преузели Владимир Кондић и Владислав Поповић, уз сарадњу архитекте Чедомира Васића, задуженог за конзерваторско-рестаураторске посло-

---

⁸³ **Владимир Кондић**, рођен 1932. године. Био је директор Археолошког института у Београду, а у периоду 1973-1980. директор Народног музеја у Београду. Руководилац многих истраживачких пројеката и аутор бројних радова и публикација. Преминуо је 1994. године у Београду.

⁸⁴ **Владислав Поповић**, рођен 21. децембра 1930. године у Београду. Дипломирао 1953. на Одсеку за археологију, а докторирао на Сорбони 1956. године. У Археолошком институту радио у периоду 1965-1977. године. Био је члан САНУ од 1983, и Француске академије наука, од 1990. године. Предавао је на Филозофском факултету у Београду Методологију археолошких истраживања. Био је руководио пројекта археолошких ископавања на Царичинином граду. Аутор великог броја радова. Преминуо је 8. октобра 1999. године у Београду.

buildings, the Triconch Church, located outside the city walls. The underground water, which was undermining the foundation walls of the church, was stopped by constructing a system of drainage channels and wells. Considering the importance of the site itself, as well as the scope of the upcoming works in the performance of research and conservation works, the Institute in Niš and the National Museum in Leskovac were joined by the National Museum in Belgrade and the Republic Institute for Protection. The plan, these institutions had in 1975, was to carry out research and conservation work on the architecture and mosaic of the thermal facility, which, like the Triconch Church, was located outside the city walls.

HISTORY OF RESEARCH
VLADIMIRA KONDIĆ⁸³
(1975-1994),
VLADISLAV POPOVIĆ⁸⁴
(1997-1999),
NOEL DIVAL (NÖEL DUVAL,
1978-1984)
and JEAN-MICHEL SPISER
(1978-1991)

The decision to continue research at the archaeological site Caričin grad was made after a multi-year break. The works were taken over by Vladimir Kondić and Vladislav Popović, with the cooperation of architect Čedomir Vasić, who was in charge of conservation and restoration

---

⁸³ **Vladimir Kondić**, born in 1932. He was the director of the Archaeological Institute in Belgrade, and in the period 1973-1980, director of the National Museum in Belgrade. Manager of many research projects and author of numerous papers and publications. He died in 1994 in Belgrade.

⁸⁴ **Vladislav Popović**, born on December 21, 1930 in Belgrade. Graduated in 1953 at the Department of Archaeology, and received his doctorate at the Sorbonne in 1956. He worked at the Archaeological Institute in the period 1965-1977. He was a member of SANU since 1983 and of the French Academy of Sciences since 1990. He taught the Methodology of Archaeological Research at the Faculty of Philosophy in Belgrade. He was the manager of the project of archaeological excavations in Caričin grad. Author of a large number of works. He died on October 8, 1999 in Belgrade.

ве, а бринуо је и о архитектонском снимању и ревизији снимљених пројеката. Почетком септембра 1975. године, основана је Комисија за радове на Царичином граду, састављена од истакнутих стручњака, о чему је присутне на самој седници обавестио архитекта Момчило Митровић, ондашњи директор Завода за заштиту споменика културе у Нишу.⁸⁵ Комисија је основана с циљем контролисанијих истраживања, па је самим тим дошло до промене у начину руковођења археолошких истраживања. За председника Комисије изабран је Ђорђе Мано-Зиси, а за чланове: Ђурђе Бошковић, Драгослав Срејовић, Бранислав Вуловић, Владимир Кондић, Владислав Поповић, Момчило Митровић, Чедомир Васић и Милорад Медић. За руководиоца пројекта изабран је виши научни сарадник, Владимир Кондић, док је за његовог заменика изабран Владислав Поповић. Он је у појединим сегментима дао већи допринос неголи сам Владимир Кондић, руководиоца пројекта. Лично познанство са Ноелом Дивалом, допринело је томе да уважени француски стручњак 1978. године дође на археолошки локалитет Царичин град и узме значајног учешћа у истраживању. Након смрти Владислава Кондића, Владислав Поповић преузима руковођење пројектом. Као руководиоца целокупног пројекта, Кондић је, у сарадњи са Владиславом Поповићем, израдио петогодишњи пројекат, који је обухватао научно-истраживачке, конзерваторске (архитектура, мозаици, покретни материјал), као и радове у вези са формирањем и вођењем документације.

Решењем нишког Завода,⁸⁶ настављено је са радовима на техничкој заштити комплекса Царичин град. Они су обухватили претходне истраживачко-археолошке радове, пратеће археолошке радове, и конзерваторско-реставраторске радове на архитектури и мозаику. На састанку је још договорено да се до краја априла 1976. године уради елаборат, који ће дугорочно сагледати све радове. Убрзо је усвојен нови програм конзерваторско-реставраторских радова на Царичином граду за период

⁸⁵ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, Царичин град, *Записник са прве седнице Комисије*бр. 368, необјављена грађа, 1976.

⁸⁶ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, *Решење о наставку радова на техничкој заштити комплекса Царичин град*, бр 883/1 од 18.6.1975.

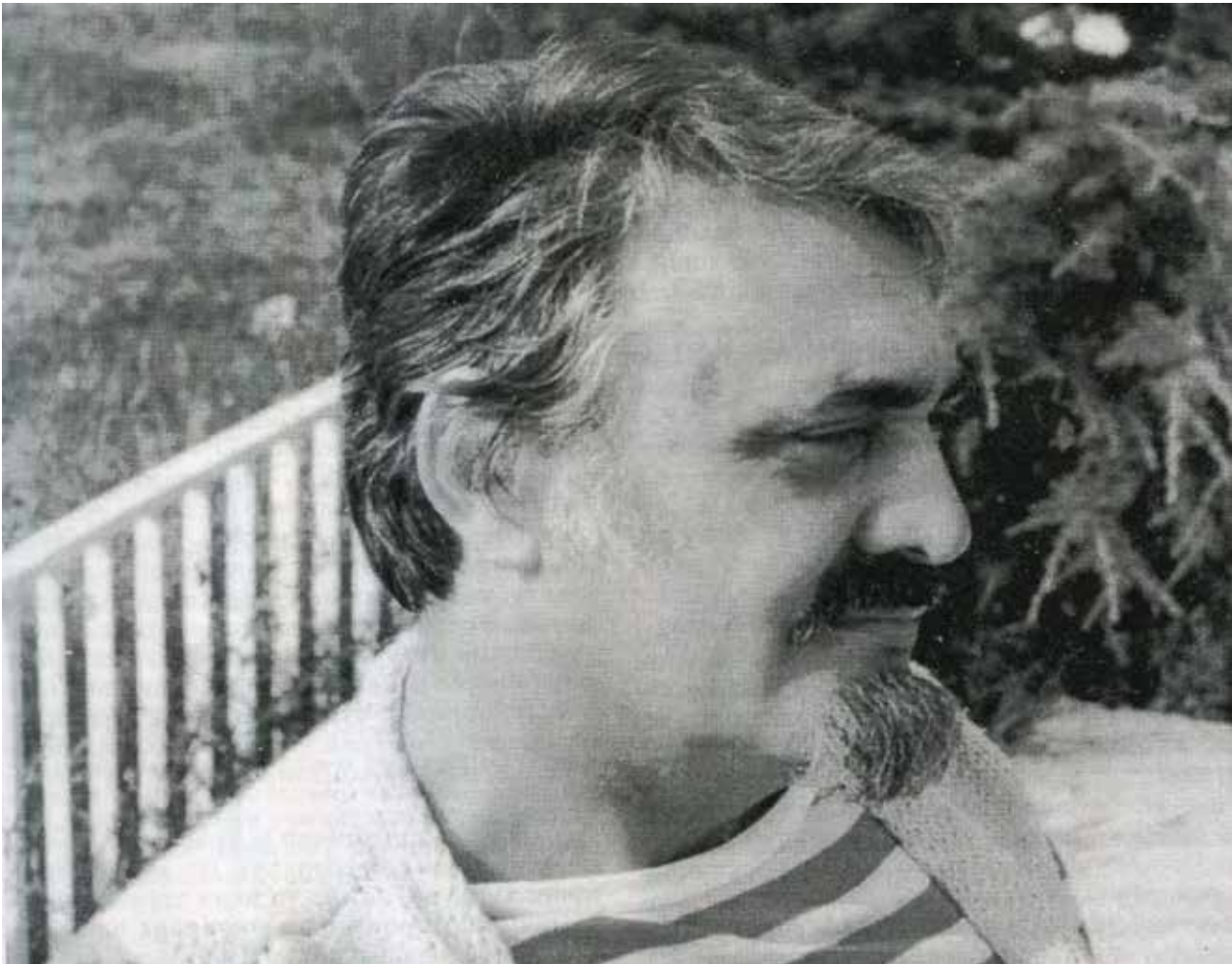
work, and who also took care of the architectural recording and revision of the recorded projects. The Committee for Works on Caričin grad was established at the beginning of September 1975, and was composed of prominent experts. The architect Momčilo Mitrović, then director of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis⁸⁵, revealed this information at the meeting. The commission was established with the aim of more controlled research, and therefore there was a change in the way of managing archaeological research. Đorđe Mano-Zisi was elected as the President of the Commission, and as members: Đurđe Bošković, Dragoslav Srejić, Branislav Vulović, Vladimir Kondić, Vladislav Popović, Momčilo Mitrović, Čedomir Vasić and Milorad Medić. Vladimir Kondić, a senior research associate, was chosen as the project manager, while Vladislav Popović was chosen as his deputy. In certain segments, he made a greater contribution than Vladimir Kondić, the project manager did, himself. Personal acquaintance with Noel Dival contributed to the fact that the respected French expert came to the archaeological site Caričin grad in 1978 and took a significant part in the research. After the death of Vladislav Kondić, Vladislav Popović took over the management of the project. As the manager of the entire project, Kondić, in cooperation with Vladislav Popović, created a five-year project, which included scientific research, conservation (architecture, mosaics, movable material), as well as works related to the formation and management of documentation. With the decision of the Institute of Niš⁸⁶, the works on the technical protection of the Caričin grad complex continued. They included previous research-archaeological works, accompanying archaeological works, and conservation-restoration works on architecture and mosaics.

At the meeting, it was also agreed to make an elaboration by the end of April 1976, which would take a long-term view of all the works. Soon, a new program of conservation and restoration works on Caričin grad was adopted for the period 1975–1980⁸⁷. This program launched a comprehensive campaign of archaeological research,

⁸⁵ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, Caričin grad, *Minutes from the first session of the Commission no. 368*, unpublished material, 1976.

⁸⁶ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, *Decision on continuation of works on the technical protection of the Caričin grad complex*, no 883/1 since 18.6.1975.

⁸⁷ *Ibid.*, *The Program on conservation-restoration works on Caričin grad for the period 1975 to 1980*

Владимир Кондић (1932-1994)
Vladimir Kondić (1932-1994)

1975-1980. године.⁸⁷ Овим програмом је покренута свеобухватна кампања археолошких истраживања, којом је руководио Владимир Кондић, виши научни сарадник Археолошког института у Београду, у сарадњи са Душаном Максимовићем, стручним сарадником Завода за заштиту споменика културе Ниш. Радови су отпочели 16. јуна и трајали су до 25. новембра 1975. године.

Нова екипа је располагала скромним буџетом. Извела је додатне радове на недовршеним објектима (Терме и Триконхалне цркве изван бедема, Двојне цркве у Доњем граду и западне куле на капији између Доњег и Горњег града). Изведена су додатна истраживања на Цистерни, као и у оквиру комплекса седишта војне администрације (Principia).⁸⁸

⁸⁷ Исто, *Програм конзерваторско-рестауратрских радова на Царичином граду за период 1975. до 1980. год.*

⁸⁸ B. Bavant, Vl. Kondić, J.M. Spieser, *Caričin Grad II, Le quartier sud-ouest de la Ville Haute* (Collection de l'École française de Rome,75), Belgrade-Rome, 1990.

led by Vladimir Kondić, senior research associate of the Archaeological Institute in Belgrade, in cooperation with Dušan Maksimović, expert associate of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš. The works started on June 16th and lasted until November 25th, 1975. The new team had a modest budget. The team carried out additional works on unfinished buildings (Baths and Triconch Church outside the ramparts, Double Church in the Lower Town and the western towers at the gate between the Lower and Upper Town). Additional research was carried out on the Cisterna, as well as within the complex of the headquarters of the military administration (Principia)⁸⁸.

A one-nave church was unearthed about 350 meters from the southern rampart of Lower Town. French experts from the French School in Rome (École française de Rome), Noel Duval

⁸⁸ B. Bavant, Vl. Kondić, J.M. Spieser, *Caričin Grad II, Le quartier sud-ouest de la Ville Haute* (Collection de l'École française de Rome,75), Belgrade-Rome, 1990.

Горњи град-Принципија-1980. године (снимио Небојша Борић)
Upper Town-Principia-1980 (photo by Nebojša Borić)

На око 350 метара од јужног бедема Доњег града, откопана је једнобродна црква. На овом пројекту истраживања Царичиног града, српској екипи ће се од 1978. године придружити француски стручњаци из Француске школе у Риму (École française de Rome), Ноел Дивал (Nöel Duval) и Жан-Мишел Спизер (Jean-Michel Spieser). Од тог тренутка, српско-француска сарадња траје и дан-данас, пуних 45 година, уз прекиде објективне природе, као што је злочиначка НАТО агресија на СР Југославију.

Програмом конзерваторско-рестаураторских радова на Царичином граду, за период 1975-1980. године, предвиђени су они објекти чији је степен угрожености до те мере нарушен, да је морао бити приоритетно заштићен због губљења своје оригиналности. На неким од њих дотада није било чак ни превентивних конзерваторских захвата (Двојна црква и Крстобразна црква). У ову групу објеката програмом су обухваћени и триконхос и базилика у Доњем граду. Радови су почели да се изводе по договореној динамици, а одређени су и појединачни руководиоци за сваку врсту радова. Тако је Владимир Кондић, поред тога што је био главни руководилац пројекта, руководио и археолошко-истраживачким радовима, Душан

and Jean-Michel Spieser joined the Serbian team in this research project of the Caričin grad in 1978. From that moment, the Serbian-French cooperation continues to this day, for a full 45 years, with interruptions of an objective nature, such as the criminal NATO aggression against the SR. Yugoslavia.

The program of conservation-restoration works in Caričin grad, for the period 1975-1980 took into account those objects whose degree of endangerment has been impaired to such an extent that it had to be protected as a priority due to the loss of its originality. Some of them did not even have preventive conservation measures until then (the Double Church and the Cruciform Church). The triconchos and the basilica in the Lower Town were also included in this group of buildings. The works were being carried out according to the agreed dynamics, and individual managers were appointed for each type of work. Thus, Vladimir Kondić, in addition to being the main manager of the project, also managed the archaeological and research works, Dušan Maksimović the accompanying archaeological works, Čedomir Vasić the conservation and restoration works on the architecture, and Stojan Petković the conservation and restoration works on the mosaic.

In the next medium-term plan for the period 1983-1985, the program of systematic archaeo-

Максимовић пратећим археолошким радовима, Чедомир Васић конзерваторско-рестаураторским радовима на архитектури, а Стојан Петковић конзерваторско-рестаураторским радовима на мозаику.

У наредном средњорочном плану за период 1983–1985. године, програм систематско археолошких и сондажних радова на Царичином граду, био је усмерен на дефинисање урбаних простора Акропоља, Средњег града и Доњег града, како би се поједини, раније откопани пунктови, спојили у јединствену целину и тако омогућили њихову конзервацију и презентацију широј јавности. Овако програмирани радови наставили би већ започете активности у оквиру вишегодишњег програма археолошких и конзерваторских радова на локалитету, са циљем привођења локалитета могућности употребе у туристичке сврхе.⁸⁹ Сондажни археолошки радови на Акропољу Царичиног града у 1983. години, дали су запажене резултате у дефинисању укупног хоризонталног плана, са свим елементима његовог архитектонског склопа. Археолошким третманом обухваћени су Консигнаторијум, Епископска палата и делови бедема и кула Акропоља. Кад је реч о грађевинама, треба рећи да су они делимично истраживани у ранијим испитивачким фазама. Тако је грађевина Консигнаторијум површно испитана још давне 1937. године, у време Владимира Петковића, а затим и 1952, за време Ђорђа Мано-Зисија, са урађеним шематским планом, који није детаљно завршен. Сондажним археолошким радовима у 1983. години грађевина је у потпуности истражена и снимљена са свим неопходним елементима, потребним за идеалну реконструкцију објекта. Исти случај је и са Епископском палатом, где су прва истраживања била такође у време Владимира Петковића (1936–1938), као и у време конзервације архитекте Слободана Ненадовића (1948–1949).

На тротоарима Средњег града, у југозападном сектору између јужног бедема и Виле урбане, започети су археолошки радови на откривању археолошких објеката, који би унели нове елементе у урбану шему, чиме би се омогућило доношење нових закључака у вези са укупним просторним планирањем Царичиног града. У току ископавања Епископске палате, на више

logical and sounding works on Caričin grad was aimed at defining the urban areas of the Acropolis, the Middle Town and the Lower Town, in order to combine previously, individually excavated points, into a single unit and thus enable their conservation and presentation to the general public. The works programmed in this way would continue the already started activities within the multi-year program of archaeological and conservation works on the site, with the aim of bringing the site to use for tourist purposes⁸⁹. Probing archaeological works on the Acropolis of Caričin grad in 1983 gave remarkable results in defining the overall horizontal plan, with all the elements of its architectural structure. The archaeological treatment includes the Consignatorium, the Episcopal Palace and parts of the ramparts and the tower of the Acropolis. When it comes to the buildings, it should be said that they were partially investigated in earlier investigation phases. Thus, the Consignatorium building was superficially examined back in 1937, during the time of Vladimir Petković and then in 1952, during the time of Đorđe Mano-Zisi, with a schematic plan drawn up, but not completed in detail. The building was fully explored and recorded in 1983 with all the necessary elements needed for an ideal reconstruction of the building. The same is the case with the Episcopal Palace, where the first investigations were conducted also during the time of Vladimir Petković (1936–1938), as well as during the conservation of the architect Slobodan Nenadović (1948–1949).

Archaeological works have begun on the sidewalks of the Middle Town, in the south-western sector between the southern rampart and the Villa Urbana, in order to uncover archaeological objects that would introduce new elements into the urban scheme and thus enable new conclusions to be drawn regarding the overall spatial planning of the Caričin grad. Later repairs and additions made of broken stone bound with mud were observed in several places during the excavation of the Episcopal Palace. An opening in the rampart was found on the northern outer side of the building during the surveying works on the Episcopal Palace with a linear probe. By further extension of the works, it was determined that it was his, so far registered tower of the Acropolis,

⁸⁹ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, *Царичин град – систематска и сондажна археолошка истраживања, средњорочан програм за период 1983–1985. годину*, бр. 213 /1 од 19.4.1983), Завод за заштиту споменика културе Ниш, необјављена грађа, 1983.

⁸⁹ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, *Caričin grad – systematic and probing archaeological research, medium-term program for the period 1983–1985*, no. 213 /1 од 19.4.1983), the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, unpublished material, 1983.

места уочене су касније поправке и доградња од ломљеног камена везаног блатом. Приликом извођења сондажних радова на Епископској палати линеарном сондом, са северне спољне стране објекта констатован је отвор бедема. Даљим проширењем радова, утврђено је да се ради о његовој до сада регистрованој кули Акропоља, са степеништем за излазак на шетну стазу бедема.⁹⁰

У периоду 1985–1986. године, археолошка систематска истраживања обављана су у два сектора. Године 1985. активности су усмерене на завршавање истраживачких радова у југозападном сектору Горњег града, између Јужне капије и Водоторња, започетих 1978. године. Такође, настављена су започета истраживања из 1983. године, у југозападном сектору Доњег града.⁹¹ Након извршене електромагнетне проспекције, настављено је истраживање насеља на југозападном делу платоа Доњег града. Овим истраживањем откривени су делови Јужне улице и трема, који су се од Горњег града спуштали ка Јужној капији Доњег града, као и делови објеката западно од улице. Улица је била поплочана великим каменим блоковима неправилног облика. У централном делу овог простора, у дворишту око кога су се налазиле грађевине, тј. објекти, пронађени су бројни остаци материјалне културе, међу којима се по бројности издвајају предмети од метала. Основе истражених сектора 1985. године архитектонски су и фотографски документоване, као и ситуација целог простора. Покретни археолошки материјал комплетно је обрађен.⁹² Са француским партнером договорено је да се постигнути резултати, у оквиру заједничке сарадње, објављују искључиво у заједничкој југословенско-француској публикацији Царичин град. Интересантно је напоменути и то, да се уз француску екипу, на локалитету

⁹⁰ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, *Царичин град, Извештај о систематским и сондажним археолошким истраживањима на Царичином граду у 1983. години* бр 108/1 од 21.2.1984.

⁹¹ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, *Извештај о систематским и археолошким истраживањима Царичиног града у 1985 и 1986. години*, бр. 123 /1 од 13.II.1987) Завод за заштиту споменика културе Ниш, необјављена грађа, 1987.

⁹² Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, *Извештај о истраживањима на Царичином граду у 1985. годину*, бр. 288 /1 од 16.V.1986) Завод за заштиту споменика културе Ниш, необјављена грађа, 1986.

with a staircase for exiting to the walkway of the ramparts.⁹⁰

In the period 1985–1986, archaeological systematic research was carried out in two sectors. In 1985, activities were focused on completing research works in the south-western sector of the Upper Town, between the South Gate and the Water Tower, started in 1978. Furthermore, the research, in the south-western sector of Lower Town⁹¹ that started in 1983 was continued. After the electromagnetic prospecting, the exploration of the settlement on the south-western part of the Lower Town plateau continued. This research uncovered parts of the South Street and the porch, which went down from the Upper Town to the South Gate of the Lower Town, as well as parts of buildings west of the street. The street was paved with large, irregularly shaped stone blocks. In the central part of this area, in the yard around which there were buildings, i.e. objects, numerous remains of material culture were found, among which metal objects stand out in terms of number. The foundations of the investigated sectors in 1985 were architecturally and photographically documented, as well as the condition of the entire area. The movable archaeological material has been completely processed.⁹² The French partner agreed that the results achieved within the framework of cooperation, would be published exclusively in the joint Yugoslav-French publication “*Caričin grad*”. It is also interesting to note that, along with the French team, a second-year architecture student, Vujadin Ivanišević, appeared at the Caričin grad site. Practically since 1978, he started participating in the excavations of the archaeological site. He will then become an assistant at the Archaeological Institute in Belgrade⁹³, and

⁹⁰ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, *Caričin grad – systematic and probing archaeological research on Caričin grad in 1983*, no 108/1 since 21.2.1984.

⁹¹ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, *Caričin grad – systematic and probing archaeological research in 1985 and 1986*, no. 123 /1 since 13.II.1987) the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, unpublished material, 1987.

⁹² Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, *Report on research in Caričin grad in 1985*, no. 288 /1 since 16.V.1986) the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, unpublished material, 1986.

⁹³ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, *Research program in 1985*, no. 486/1 since 08.7.1985, the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, unpublished material, 1985.

Царичин град појавио студент друге године архитектуре, Вујадин Иванишевић. Он је практично од 1978. године почео да учествује на истраживањима ископина археолошког локалитета. Потом ће се појављивати као асистент Археолошког института у Београду,⁹³ да би касније, најпре 1997. године постао заменик Владиславу Поповићу, а од 1999, након његове смрти, и руководиоца ископавања на локалитету. У том својству налази се и дан-данас. Наредне, 1986. године, истраживања су била усмерена на простор између стамбеног објекта познатијег као *Villa urbana*, који се налазио на тераси јужно од базилике, у подножју Акропоља и бедема. У овим истраживањима откривено је степениште куле, као и канал, који је испод степеништа и бедема спроводио воду ван града. Приликом истраживања пронађен је разноврстан археолошки материјал.⁹⁴ У овој години урађени су и конзерваторско-реставраторски радови (дерсовање и надзиђивање) на појединим објектима централне и источне грађевине епископског комплекса.

У оквиру међународног програма културне сарадње између СФРЈ и Републике Француске, за период 1989-1991. године, истраживачки радови за 1990. годину усмерени су на привођење краја истраживања у југозападном сектору Доњег града, започетих 1981. године. Маја 1992, због увођења међународних санкција Савезној Републици Југославији, долази до новог прекида у истраживању Царичиног града, који ће трајати до новембра 1996. године, када су санкције укинуте. У том периоду, преминуо је Владимир Кондић (1994), руководиоца пројекта на Царичином граду. Након паузе услед међународне изолације, обновљена су систематска ископавања и успостављена је нова сарадња са Републиком Француском. Потписан је нови, шести по реду уговор о југословенско-француској сарадњи, у трајању од три године (1997-1999). Овим програмом предвиђен је наставак истраживања Стамбеног квартала у југозападном делу Доњег града. Обе стране претрпеле су кадровске измене. За нове руководиоце истраживања постављени су Владислав Поповић, са Филозофског факултета у Београду, коме

⁹³ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, *Програм истраживања у 1985. години*, бр. 486/1од 08.7.1985, Завод за заштиту споменика културе Ниш, необјављена грађа, 1985.

⁹⁴ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, *Записник са прве седнице Комисијебр. 123/1*, Завод за заштиту споменика културе Ниш, необјављена грађа, 1987.

later, in 1997, the deputy of Vladislav Popović, and after his death in 1999, the head of excavations at the site. He is still holding the position. The following year, 1986, research was focused on the space between the residential building better known as *Villa Urbana*, which was located on the terrace south of the basilica, at the foot of the Acropolis and the ramparts. These investigations discovered the staircase of the tower, as well as the channel, which carried water outside the city under the staircase and ramparts. Various archaeological material was found during the research⁹⁴. This year, conservation and restoration works (plastering and building) were carried out on certain buildings in the central and eastern buildings of the episcopal complex.

As part of the international program of cultural cooperation between the SFRY and the Republic of France, for the period 1989-1991., research works for 1990 were aimed at bringing to an end the research in the south-western sector of Lower Town that started in 1981.

Due to international sanctions against the Federal Republic of Yugoslavia, there was a new interruption in the research of Caričin grad in May 1992, which would last until November 1996, when the sanctions were removed. During that period, Vladimir Kondić (1994), project manager at Caričin grad, passed away. After a pause due to international isolation, systematic excavations were resumed and new cooperation with the French Republic was established. A new, sixth contract on Yugoslav-French cooperation was signed, for the period of three years (1997-1999). This program envisaged the continuation of the research of the Residential Quarter in the south-western part of Lower Town. Both sides underwent personnel changes. The newly appointed leaders of the research, from the Serbian side, were Vladislav Popović, from the Faculty of Philosophy in Belgrade, who was assisted by Vujadin Ivanišević, scientific associate of the Archaeological Institute in Belgrade. On the French side, the management of the research was entrusted to Bernard Bavant, a scientific associate of the CNRS, a former member of the French School in Rome. The researches that started in 1978 were conducted in two phases, namely: the first phase in 1978-1990, led by Vladimir Kondić and Jean-Michel Speiser,

⁹⁴ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, *Minutes from the first session of the Commission no. 123/1*, the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, unpublished material, 1987.

ће асистирати Вујадин Иванишевић, научни сарадник Археолошког института у Београду, са српске стране. Са француске стране, руковођење истраживањима је поверено Бернару Бавану (Bernard Bavant), научном сараднику CNRS-а, бившем члану Француске школе у Риму. Ова истраживања, започета још 1978. године, реализована су у две фазе, и то: прва фаза 1978-1990, чији су руководиоци били Владимир Кондић и Жан-Мишел Спизер, и друга фаза 1997-2008, под руководством најпре Владислава Поповића, кога је након смрти (1999) заменио Вујадин Иванишевић, с једне стране, и Бернара Бавана, с друге стране. Програм истраживања је предвиђао једну кампању годишње. Након ових истраживања, добијена је нова слика о урбанизму Царичиног града, са посебним освртом на стамбену архитектуру и материјалну културу.

Систематска истраживања изведена 1997. године, трајала су скоро четири недеље, од првог до 24. септембра текуће године, са циљем да, с једне стране, прецизније одреде крајње границе кварта због јаснијег сагледавања обима истраживања, као и даљег програма радова, и с друге стране, ради подробнијег тумачења целина, које су делимично откривене у периоду 1989-1990. године, извршити проширење ископа према југу.⁹⁵

Истраживања у 1998. години заправо представљају логички след истраживања из 1997. године, који су обележили обнављање ископавања југозападног стамбеног кварта Доњег града. У тој години предвиђено је истраживање бедема, који и са јужне и са западне стране уоквирују квартал, као наставак ископавања стамбених објеката у источном и јужном делу сектора. Истражена је значајна површина од близу 475 квадратних метара. Том приликом откривен је нови улаз, као и део западног зида. У 1998. години, радови на Царичином граду били су подељени на припремне радове, у оквиру којих су обављена чишћења простора пре конзервације и истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови, у оквиру којих су обављена надзиђивања каменом и опеком делова бедема Акропоља. Најпре су створени услови за извођење истраживачких радова на архитектури тако што су најпре обављени припремни радови. Очишћен је простор између Епископске палате и бедема Акропоља, сам бедем северно од улазне капије, укључујући и северну кулу потковичастог облика. Ови радови су имали за циљ да због конзерватор-

⁹⁵ Др Бернард Бавант, др Вујадин Иванишевић, Царичин град - Истраживања у 1998. години, *Лесковачки зборник XXXIX*, Лесковац, 1999, стр. 4.

and the second phase in 1997-2008, under the leadership of Vladislav Popović, who was replaced after his death (1999) by Vujadin Ivanišević, on one hand, and Bernard Bavant, on the other.

The research program envisaged one campaign per year. After these researches, they obtained a new image of the town planning of Caričin grad, with a special focus on residential architecture and material culture.

The systematic research carried out in 1997 lasted for almost four weeks, from 1st to 24th September of the same year. On one hand, the aim was to determine, more precisely, the final boundaries of the town's quarter due to a clearer understanding of the scope of the research, as well as the further work program. On the other hand, the aim of the systematic research was a more detailed interpretation of the parts, which were partially discovered in the period 1989-1990, and expanding the excavation to the south.

Research in 1998 actually represent a logical sequence of research from 1997, which marked the renewal of the excavation of the south-western residential quarter of Lower Town. The plan for that year was to explore the ramparts, which frame the residential area on both the southern and western sides, as a continuation of the excavation of residential buildings in the eastern and southern parts of the sector. A significant area of nearly 475 square meters was investigated. A new entrance was discovered on that occasion, as well as part of the western wall ⁹⁵.

In 1998, the works on Caričin grad were divided into preparatory works, which included the cleaning of the area before conservation and research and conservation-restoration works, which included the stone and brick building of parts of the Acropolis ramparts. First of all, the conditions for conducting research work on architecture were created by carrying out preparatory work. The area between the Episcopal Palace and the ramparts of the Acropolis, the rampart itself north of the entrance gate, including the horse-shoe-shaped northern tower, was cleared. These works aimed to answer two important questions due to conservation and restoration works. Firstly, confirmation of whether there were steps north of the Acropolis gate from the inside to get to the crown of the ramparts, and secondly, to examine the condition of the cloaca between the Episcopal Palace and the ramparts of the Acropolis, so that they can be used to drain the area through which

⁹⁵ Др Бернард Бавант, др Вујадин Иванишевић, Царичин град - Истраживања у 1998. години, *Лесковачки зборник XXXIX*, Лесковац, 1999, стр. 4.

ско-рестаураторских радова одговоре на два важна питања. Прво, потврда да ли постоје степенице северно од капије Акропоља са унутрашње стране за излазак на круниште бедема, и друго, испитати стање клоаке између Епископске палате и бедема Акропоља, како би могле да се користе за одводњавање простора кроз који пролази после чишћења. И на једно, и на друго питање, одговор је био позитиван, тако да су конзерваторско-рестаураторски послови могли да се наставе.⁹⁶

Историја истраживања
ВУЈАДИНА ИВАНИШЕВИЋА⁹⁷
(1999. и надаље),
БЕРНАРА БАВАНА
(BERNARD BAVANT,
1997-2018)
и КАТРИН ВАНДЕРХЕЈДЕ
(CATHERINE VANDERHEYDE,
2019. и надаље)

У тешким тренуцима за нашу земљу, Вујадин Иванишевић, научни сарадник Археолошког института у Београду, заједно са др Бернаром Баваном, преузео је руковођење археолошким локалитетом Царичин град. Те године је покренута НАТО агресија на Југославију и њено недужно становништво. Археолошка истраживања су била знатно отежана. Но без обзира на новонасталу ситуацију, српско-француске екипе договориле су се да не прекидају ископавања и наставе са радом, с тим што је смањен одређен број учесника и број истраживачких дана.

У периоду њиховог руковођења, истражено је у целости насеље, које се развијало на простору између западног бедема и главне улице Доњег

⁹⁶ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, *Извештај о истраживачким и конзерваторским радовима на Акропољу Царичиног града у 1988. годину*, бр. 912 /2 од 19.II.1988) Завод за заштиту споменика културе Ниш, необјављена грађа, 1988.

⁹⁷ Вујадин Иванишевић, рођен 26. фебруара 1958. године у Београду. Докторирао 1996. на Одељењу за археологију Филозофског факултета. Од 1986. године ради у Археолошком институту. Иностранци дописни члан Академије натписа и лепе књижевности Француског института (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de l'Institut de France) од 2016, а за дописног члана САНУ изабран 2018. године.

it passes after cleaning. The answer to both questions was positive, so conservation and restoration work could continue.⁹⁶

History of research
VUJADIN IVANISEVIC⁹⁷
(1999. onwards),
BERNARD BAVANT (1997-2018)
and CATHERINE
VANDERHEJDE
(2019. onwards)

In difficult times for our country, Dr. Vujadin Ivanišević, scientific associate of the Archaeological Institute in Belgrade, together with Dr. Bernard Bavant, took over the management of the archaeological site of Justiniana Prima. During that year, the NATO aggression against Yugoslavia and its innocent population was launched. Archaeological research was much more impeded. However, regardless of the new situation, the Serbian-French teams agreed not to interrupt the excavations and continue their work, with only reducing a certain number of participants and the number of research days.

During the period of their leadership, they explored the entire settlement that developed in the area between the western rampart and the

⁹⁶ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, *Report on research and conservation works on Acropolis of Caricin grad in 1988*, no. 912 /2 since 19.II.1988) the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, unpublished material, 1988.

⁹⁷ Vujadin Ivanišević, born on February 26, 1958 in Belgrade. Doctorate in 1996 at the Department of Archeology of the Faculty of Philosophy. Since 1986, he has been working at the Archaeological Institute. Foreign corresponding member of the Academy of Inscriptions and Fine Literature of the French Institute (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de l'Institut de France) since 2016, and elected as a corresponding member of SANU in 2018.

града, заједно са фортификацијом – јужним и западним бедемом, Јужном капијом, портиком, улицом, Акведуктом. Добијени су нови резултати о бедему, као и о две куле, које су га ојачавале. Археолошка истраживања Царичиног града настављена су 2000. и 2001. године, са повећаним обимом радова. Кампања је трајала дуже и имала је за циљ да се, заједно са јужним и западним бедемом, истражи насељени квартал у југозападном делу Доњег града. Након ових радова, добијен је прецизнији поглед на изглед града, а бројни налази омогућили су шири поглед на начин градње, који је примењиван у време постојања града, у 6. веку. Резултати тог истраживања пружили су нове податке о грађевинама, бедемима, као и касније изграђеним објектима подигнутим на слободним површинама уз фортификације, на коме су сачувани архитектонски елементи и добро дефинисан урбанистички план насеља. Овим је дат добар повод истраживачима да се укључе у израду архитектонских реституција. У томе је предњачила Катедра за визуелне комуникације Архитектонског факултета, са пројектом „Визуелизације и компјутерске презентације културно-историјских локалитета”, који касније прерастају у 3Д моделовање Царичиног града и завршавају се анимацијом, тј. виртуелним обиласком локалитета.⁹⁸ И у кампањи 2000. године откривен је знатан број налаза.⁹⁹ Кампања из 2001. пружила је и низ нових података о јужном бедему и Јужној капији Доњег града, грађевинама у јужном делу кварта, као и основама објекта у северном делу ископа, чије је истраживање завршено. Током кампање у југозападном и југоисточном делу кварта, у потпуности су истражена два стамбена објекта, чије је ископавање започето 2000. године. Том приликом откривен је стаклени тег који је служио за мерење златног новца, као вид сведочанства о чврстој административној контроли града централне администрације. Пронађене су три матрице за израду појасних језичака, као и многи други предмети. У редовним годишњим извештајима Вујадина Иванишевића и Бернара Бавана, у периоду од 1998. до 2003. године, јасно се види да је

⁹⁸ Владан Здравковић, Израда 3Д архитектонских студија историјских споменика, конципирање, одржавање и похрањивање дуготрајних пројеката – 3Д архитектонска студија Царичиног града – Јустинијане Приме, *Лесковачки зборник LX*, 2020, стр. 113.

⁹⁹ Bernard Bavant, Вујадин Иванишевић, Царичин град: Истраживања у 2000. години, *Лесковачки зборник XLII*, 2002, стр. 55–68.

main street of Lower Town, together with the fortifications - southern and western ramparts, southern gate, portico, street, and aqueduct. New results were obtained about the rampart, as well as about the two towers that strengthened it. Regarding the finds, three folios of Justinian I from the early phase of minting are worth mentioning. The archaeological research of Justiniana Prima continued in 2000 and 2001, with an increased scope of work. The campaign lasted longer and aimed to explore, together with the southern and western ramparts, the inhabited quarter in the south-western part of the Lower Town. New areas were explored, which resulted in the discovery of the general plan of the Lower Town. After these works, a more precise view of the appearance of the city was obtained, and numerous finds enabled a broader view of the construction method, which was applied during the existence of the city, in the 6th century. The results of that research provided new data on buildings, ramparts, as well as later built facilities constructed on free land with fortifications, which preserved architectural elements and a well-defined urban plan of the settlement. This gave researchers a good reason to get involved in the creation of architectural restitutions. The Department of Visual Communications of the Faculty of Architecture took the lead in this, with the project “Visualization and computer presentation of cultural and historical sites”, which later grew into 3D modelling of Caričin grad and ended with animation, i.e. virtual tour of the locality⁹⁸. A number of findings⁹⁹ were discovered in the campaign of 2000. The 2001 campaign also provided a series of new data on the southern rampart and the Southern Gate of the Lower Town, the buildings in the southern part of the quarter, as well as the foundations of the building in the northern part of the excavation, the research of which has been completed. During the campaign in the south-western and south-eastern parts of the quarter, two residential buildings, whose excavation began in 2000, were fully explored. On that occasion, they discovered a glass weight, used to measure gold coins, as a kind of testimony of the firm administrative control of the city by the central administration. Three matrices for making belt tabs were found, as well as many other items.

⁹⁸ Владан Здравковић, Израда 3Д архитектонских студија историјских споменика, конципирање, одржавање и похрањивање дуготрајних пројеката – 3Д архитектонска студија Царичиног града – Јустинијане Приме, *Лесковачки зборник LX*, 2020, стр. 113.

⁹⁹ Bernard Bavant, Вујадин Иванишевић, Царичин град: Истраживања у 2000. години, *Лесковачки зборник XLII*, 2002, стр. 55–68.

Вујадин Иванишевић-Катрин Вандерхејде-Бернар Баван
Vujadin Ivanišević-Katrin Vanderheide-Bernar Bavant

под њиховим руководством истражена површина стамбеног кварта у југозападном делу Доњег града и да је значајно проширена, и то од главне улице на истоку Јужне капије Доњег града, на југоистоку, и бедема, на југу и западу. Ова површина са остацима фортификације обухватала је близу 80 метара у правцу север-југ и седамдесетак метара у правцу исток-запад. Резултати ископавања односили су се на грађевине у самом кварту, као и на саму главну улицу.

Током 2004/2005. године у југозападном делу Доњег града, настављено је са ископавањима југоисточне угаоне куле, као и чишћење два нова сектора, где су касније отворене 17 сонди. Заправо, ископавање и проучавање куле започето је још у сезони 2002/2003, када је ископавање прекинуто проналаском фрагмената фрескописаног материјала, што је захтевало долазак и интервенцију стручњака специјалиста из конзерваторског центра „Дијана” (Народни музеј Београд), те је тако 2005. године омогућен наставак истраживања.

Поред ископавања, ова кампања је била посвећена и припреми публикације о истраживању стамбеног кварта Доњег града. Обе кампање су трајале од почетка јуна до друге половине јула 2004/2005. године

У наредним годинама, покренут је велики пројекат, чију је реализацију финансирала Европска унија преко ЕАП-е (Европска агенције за реконструкцију), а који се ослањао на научне резултате добијене вишедеценијским археолошким истраживањима Царичиног града. Пројекат „Заштита културног наслеђа и туристичка презентација археолошког и историјског локалитета Царичин град”¹⁰⁰ реализовао је Народни музеј у Лесковцу. Руководилац пројекта био је Верољуб Трајковић, музејски саветник историчар и директор Народног музеја у Лесковцу.¹⁰¹ И овог пута, сада у својству координатора, несебичну помоћ при реализацији пројекта пружио је Вујадин Иванишевић. Резултати пројекта

¹⁰⁰ Пројекат је финансирала Европска унија, а реализовали су га Европска агенција за реконструкцију и развој (EAR) у оквиру програма Регионалног друштвеног развоја, в. Бернар Баван, Вујадин Иванишевић, *Iustiniana Prima-Царичин Град*, предговор, Верољуб Трајковић 2006: 7–11.

¹⁰¹ *Документација Народног музеја Лесковац*, Пројекат „Заштита културног наслеђа и туристичка презентација археолошког и историјског локалитета Царичин град”, 2006) ; *Наша реч*, 9. септембар 2005, стр. 7; Исто, 28. јули 2006; Исто, 13. октобар 2006.

Regular annual reports of Vujadin Ivanišević and Bernard Bavant, in the period from 1998 to 2003 show that, under their leadership, the team investigated and significantly expanded the area of the residential quarter in the south-western part of Lower Town- from the main street in the east, southern gates of Lower Town in the south-east, and the ramparts in the south and west. This area with the remains of the fortification covered nearly 80 meters in the north-south direction and about seventy meters in the east-west direction. The results of the excavation related to the buildings in the quarter itself, as well as to the main street.

The excavations of the south-eastern corner tower continued in the south-western part of Lower Town during 2004/2005, as well as the cleaning of two new sectors, where 17 probes were later opened. In fact, the excavation and study of the tower began in the 2002/2003 season, when the excavation was interrupted by the discovery of fragments of fresco material, which required the arrival and intervention of specialists from the conservation centre “Dijana” (National Museum Belgrade), and therefore, in 2005 enabled to continue the research.

In addition to the excavation, this campaign was also devoted to the preparation of a publication on the research of the residential quarter of Lower Town. Both campaigns lasted from the beginning of June to the second half of July 2004/2005.

The following years brought launching of a large project, whose implementation was financed by the European Union through the EAP (European Agency for Reconstruction), and which relied on the scientific results obtained from the decades-long archaeological research of Caričin grad. The project “Protection of cultural heritage and tourist presentation of the archaeological and historical site of Caričin grad”¹⁰⁰ was implemented by the National Museum in Leskovac. The head of the project was Veroljub Trajković, museum advisor, historian and director of the National Museum in Leskovac¹⁰¹. Once more, now in the capacity of the coordinator, Vujadin Ivanišević provided selfless help in the implementation of the project. The results of the project were as

¹⁰⁰ The project was financed by the European Union, and was implemented by the European Agency for Reconstruction and Development (EAR) within the Regional Social Development program, в. Бернар Баван, Вујадин Иванишевић, *Iustiniana Prima-Царичин Град*, предговор, Верољуб Трајковић 2006: 7–11.

¹⁰¹ *Documentation of the National Museum in Leskovac*, Project „Protection of cultural heritage and tourist presentation of the archaeological site Caričin grad”, 2006) ; *Наша реч*, 9. September 2005, pp. 7; Исто, 28. July 2006; Ibid., 13. October 2006.

су следећи: завршени су радови на уређењу локалитета; уклоњена је сувишна вегетација на целом простору града; дислоциран је комплетан шут, настао приликом ранијих ископавања, са циљем обезбеђивања несметаног и сигурног кретања екипе на самом локалитету. Урађена је маркетиншка презентација, постојећи туристичко-информативни материјал осавремењен је 3Д техником аутора Владана Здравковића. Створени су предуслови за израду анимације и квалитетну презентацију архитектуре, у смислу виртуелног обиласка величанственог града, и улазак у неке од његових најзначајнијих грађевина. Такође, објављена је публикација аутора Иванишевић-Баван,¹⁰² одштампани бројни деплијанти и плакате, и на крају, урађена је Студија о презентацији и уређењу археолошког локалитета Царичин град. Њена намена је успостављање будућих праваца уређења и експлоатације Царичиног града. Осим тога, пројекат је предвидео куповину разне опреме, као што је тотална станица за потребе локалитета. Реализацијом овог пројекта ударени су нови темељи развоја Царичиног града. У даљим истраживањима, примењене су савремене недеструктивне методе, које су дале прецизне и детаљне резултате са новим подацима о просторном распореду грађевина. Током 2006. године, програму српско-француског истраживања прикључили су се и стручњаци из Немачке, тј. Римско-германског централног музеја у Мајнцу, са циљем спровођења физичко-хемијских анализа предмета и сировина ради изучавања технологије, производње и ресурса. Ово је дало успеха приликом истраживања југоисточне угаоне куле Доњег града, где су откривени трагови стакларских активности, а који су темељно обрађени управо у музеју у Мајнцу.

Вујадин Иванишевић и Бернар Баван, руководиоци програма на Царичином граду, у свом извештају навели су, да су због припреме нове публикације, смањили обим истраживања и ископавања на локалитету за 2007. и 2008. годину¹⁰³ у односу на претходне године. Захваљујући Алену Керморвану (Alain Kermorvan, Université de Tours), северна падина Горњег града истражена је путем магнетне

¹⁰² Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima-Царичин Град*, предговор, Верољуб Трајковић 2006: 7–11.

¹⁰³ Вујадин Иванишевић, Бернар Бавант, Царичин град - преглед истраживања 2007. и 2008. године, *Лесковачки зборник*, XLVIX, 2009, 247.

follows: the site development works have been completed; excess vegetation has been removed throughout the city; the complete rubble, created during earlier excavations, has been dislocated, with the aim of ensuring the unhindered and safe movement of the team on the site itself.

A marketing presentation was made, the existing tourist information material was modernized with the 3D technique of author Vladan Zdravković. Prerequisites have been created for the production of animation and a high-quality presentation of architecture, in the sense of a virtual tour of the magnificent city, and entry into some of its most significant buildings. Moreover, a publication by the authors Ivanišević-Bavant¹⁰² was published, numerous leaflets and posters were printed, and finally, a Study on the presentation and arrangement of the archaeological site of Caričin grad was made. Its purpose was to establish the future direction of the development and exploitation of Caričin grad. In addition, the project provided for the purchase of various equipment, such as a total station for the needs of the site. New foundations for the development of Caričin grad were laid with the implementation of this project. In further research, modern non-destructive methods were applied, which gave precise and detailed results with new data on the spatial arrangement of buildings. During 2006, experts from Germany joined the Serbian-French research program, i.e. of the Romano-Germanic Central Museum in Mainz, with the aim of conducting physico-chemical analyses of objects and raw materials for the study of technology, production and resources. This gave success during the exploration of the south-east corner tower of the Lower Town, where traces of glassmaking activities were discovered, and which were thoroughly processed in the museum in Mainz.

Vujadin Ivanišević and Bernar Bavant, program managers at Caričin grad, stated in their report that they reduced the scope of research and excavation at the site for 2007 and 2008¹⁰³ compared to previous years due to the preparation of a new publication. Thanks to Alain Kermorvan (Université de Tours), the northern slope of the Upper Town was investigated by means of magnetic detection in 2007. The results of the

¹⁰² Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima-Царичин Град*, предговор, Верољуб Трајковић 2006: 7–11.

¹⁰³ Вујадин Иванишевић, Бернар Бавант, Царичин град - преглед истраживања 2007. и 2008. године, *Лесковачки зборник*, XLVIX, 2009, 247.

детекције 2007. године. Резултати електромагнетног снимања потврдили су постојање многих објеката, углавном оријентисаних у правцу север-југ, мада је било и другачијих примера у зависности од терена. Током кампање 2007/2008. године, ископавања су била усмерена на југоисточну угаону кулу Доњег града, чија су истраживања завршена, а потом и на јужни валум, који је штитио прилаз граду, чије је истраживање завршено 2008. године. Захваљујући темељним ископавањима комплекса на југоисточној угаоној кули, реконструисани су и прецизно датирани културни слојеви истраживања. Посебну улогу у одбрани града имали су одбрамбени ровови, ископани на јужној и источној страни Доњег града. Судећи по структури и нагомиланости песка, то је био одводни канал јарка, којим је вода текла из виших, западних делова јарка ка нижим, источним деловима. Након вишедеценијског ископавања (1981–2008), завршено је истраживање насеља у југозападном делу Доњег града и фортификације у јужном делу Доњег града.

Од 2009. године, са француским партнерима започет је нови програм истраживања северне падине Горњег града, смештене подно Акропоља. Ова посебно издвојена целина Царичиног града није била предмет досадашњих истраживања. Потписан је нови уговор истраживања између Француске школе у Риму, испред француске стране, и Археолошког института у Београду, испред српске стране.¹⁰⁴ Програмом су и даље руководили Вујадин Иванишевић и Бернар Баван. Уговор је потписан до 2014. године. Започета је нова фаза српско-француских истраживања, која ће трајати од 2009. до 2014. године, са циљем истраживања северне падине Горњег града, смештене подно Акропоља. Пре тога су извршена геофизичка истраживања, која су указала на постојање бројних зграда и грађевина, лепеасто постављених на падини са одређеном инфраструктуром улица и мањих пролаза. У намери да се добију прецизне основе објеката током 2009/2010. године, археолошке екипе су радиле на чишћењу и скидању горњег слоја хумуса.

Након електромагнетског истраживања Алана Кермоврана, Археолошки институт у Београду, у склопу сарадње са екипом Римско-германске комисије (РГК) из Франкфурта, 2010. године

electromagnetic survey confirmed the existence of many objects, mostly oriented in the north-south direction, although there were also different examples depending on the terrain. During the 2007/2008 campaign, the excavations were focused on the south-eastern corner tower of the Lower Town, whose research was completed, and then on the southern embankment, which protected the approach to the city, whose research was completed in 2008. Thanks to thorough excavations of the complex on the south-east corner tower, the cultural research layers were reconstructed and precisely dated. Defensive trenches dug on the southern and eastern sides of the Lower Town played a special role in the defence of the city. Judging by the structure and accumulation of sand, it was the drainage channel of the ditch, through which water flowed from the higher, western parts of the ditch to the lower, eastern parts. After several decades of excavation (1981–2008), the investigation of the settlement in the south-western part of Lower Town and the fortifications in the southern part of Lower Town was completed.

Since 2009, a new research program of the northern slope of Upper Town, located at the foot of the Acropolis, has been started with French partners. This part of Caričin grad, which was particularly isolated, has not been the subject of previous research. A new research contract was signed between the French School in Rome, on the French side, and the Archaeological Institute in Belgrade, on the Serbian side¹⁰⁴. The program was still managed by Vujadin Ivanišević and Bernar Bavant. The contract was valid until 2014. A new phase of Serbian-French research has begun, which would last from 2009 to 2014, with the aim of researching the northern slope of Upper Town, located at the foot of the Acropolis. Before that, geophysical surveys were carried out, which indicated the existence of numerous buildings and structures, positioned on the slope and fan-shaped, with a certain infrastructure of streets and smaller passages. In order to obtain the precise basis of the facilities during 2009/2010, archaeological teams worked on cleaning and removing the top layer of humus.

After Alan Kermovran's electromagnetic research, as part of the cooperation with the team of the Roman-Germanic Commission (RGK) from Frankfurt, the Archaeological Institute in

¹⁰⁴ Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник LI*, 2011, 353.

¹⁰⁴ Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник LI*, 2011, 353.

спровео је још једно снимање геомагнетском методом. Екипа Института за археолошку проспекцију и виртуелну археологију „Лудвиг Болцман” из Беча, 2015. године извела је снимање, које је истовремено дало и најплодоносније резултате.

Године 2011. радило се на основу два засебна програма археолошких истраживања. Први програм се бавио дефинисањем урбанизма систематским археолошким ископавањем северне падине Горњег града, а други је био усмерен на истраживачке радове, везане за конзервацију фортификације бедема Акропоља.

Анализе топографије терена и снимака говоре о постојању грађевинских целина распрострањених између северног бедема Акропоља и северног бедема Горњег града. На западном делу падине истражена су два објекта-куће, где је испитан дебео слој страдао у пожару, а који је на основу нумизматичког датовања указао да се ради о објектима изграђеним после 602. године. Објекти су били економског карактера и зидани су каменом у сухозиду од лаких материјала – лепом и ћерпићем. Од налаза треба поменути велику хлебну пећ, као и два оловна печата цара Јустинијана I, откривеним у унутрашњости правоугаоне куле на северном беду.

У оквиру другог програма, програма конзервације и рестаурације фортификације Акропоља, изведени су радови на истраживању бедема. У 2011. истражена је правоугаона кула на северном беду, потерна на западном беду и потерна на северном беду поред правоугаоне куле, потковичаста кула на северном беду, правоугаона кула на јужном беду и делимично потковичаста кула на јужном беду. Захваљујући овим истраживањима, могло се кренути у делимичну реконструкцију.¹⁰⁵ Исте године урађено је и ЛиДАР снимање, површине 12 км². Захваљујући примени ове технике, откривен је бедем северног и источног подграђа, и утврђен правац подземног канала градског Акведукта, у коме се јасно види да је лоциран југозападно од града. Лидарско снимање је на крају дефинисало маршруту скоро целе подземне трасе Акведукта од Свињаричког градишта до Царичиног града. Година 2012. је била година својеврсног јубилеја, у којој се навршио један век од првог

Belgrade conducted another survey using the geomagnetic method in 2010. In 2015, the team of the “Ludwig Boltzmann” Institute for Archaeological Prospecting and Virtual Archaeology from Vienna performed the recording, which at the same time gave the most fruitful results.

In 2011, work was carried out on the basis of two separate programs of archaeological research. The first program dealt with the definition of urbanism through the systematic archaeological excavation of the northern slope of the Upper Town, and the second was focused on research works related to the conservation of the fortifications of the Acropolis ramparts.

Analyses of the topography of the terrain and recordings speak of the existence of construction units distributed between the northern rampart of the Acropolis and the northern rampart of the Upper Town. Two buildings-houses were investigated on the western part of the slope, where the examined thick layer perished in a fire, and which, based on numismatic dating, indicated that these were buildings built after the year of 602. The buildings were of an economic character and were built with stone in a dry wall made of light materials - mud and adobe. Among the finds, we should mention a large bread oven, as well as two lead seals of Emperor Justinian I, discovered inside the rectangular tower on the northern rampart.

As part of the second program, the program of conservation and restoration of the Acropolis fortification, works were carried out on the research of the ramparts. A rectangular tower on the north rampart, a “chase gate” on the west rampart and a “chase gate” on the north rampart next to a rectangular tower, a horseshoe-shaped tower on the north rampart, a rectangular tower on the south rampart and a partially horseshoe-shaped tower on the south rampart were investigated in 2011. Thanks to these researches, it was possible to begin partial reconstruction¹⁰⁵. In the same year, a 12 km big, 2 LiDAR survey was also carried out. Thanks to the application of this technique, the ramparts of the northern and eastern suburbs were discovered, and the direction of the underground channel of the city’s Aqueduct was determined, which clearly showed that it was located south-west of the city. In the end, “LiDAR” recording defined the route of almost the entire underground route of the Aqueduct

¹⁰⁵ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2011. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2012, str. 97.

¹⁰⁵ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2011. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2012, str. 97.

Георадарска снимања Горњег града, 2015. (снимио Вујадин Иванишевић)
GPR recordings of Upper Town, 2015 (photo by Vujadin Ivanišević)

ископавања Царичиног града.

Давне 1912. године, ондашњи помоћник Народног музеја у Београду, Владимир Петковић, ученик познатог немачког византолога Карла Крумбахера (Carl Krumbacher), започео је истраживања на новооткривеном локалитету, недалеко од Лебана. То је време првих записа, првих открића и резултата, поистовећивања локалитета са Јустинијаном Примом и многих других научних запажања.¹⁰⁶

Године 2012, у северном подграђу спроведена су сондажна ископавања. У оквиру систематских ископавања северне падине Горњег града, настављена су истраживања фортификације Акропоља за потребе конзервације и ресторације. Треба рећи и то да је, захваљујући Археолошком институту и његовим учешћима у разним међународним пројектима, као што је ArchaeoLandscapes Europe, започето снимање околине Царичиног града Лидаром. На основу анализе ЛиДАР снимака добијено је низ

from Svinjarica Castle to Caričin grad.

The year 2012 was a kind of jubilee year, in which a century passed since the first excavation of Caričin grad. Back in 1912, the then assistant of the National Museum in Belgrade, Vladimir Petković, a student of the famous German Byzantium scholar Carl Krumbacher, began research at the newly discovered site, not far from town of Lebane. It was the time of the first records, the first discoveries and results, the identification of the site with Justiniana Prima and many other scientific observations¹⁰⁶

Probe excavations were carried out in the northern suburb in 2012. As part of the systematic excavations of the northern slope of the Upper Town, research into the Acropolis fortification continued for the purposes of conservation and restoration. It should also be said that, LiDAR recording of the surroundings of Caričin grad has begun thanks to the Archaeological Institute and its participation in various international projects,

¹⁰⁶ Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњице истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник*, LI, 2011, 354.

¹⁰⁶ Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњице истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник*, LI, 2011, 354.

Акропољ-Кула Ф (снимио Вујадин Иванишевић)
Acropolis-Tower F (photo by Vujadin Ivanišević)

нових података о граду и околини. Програм лидарских снимања овог краја допуњаван је током наредних година, а теренска евалуација података највише се односила на обилазак снимљених рановизантијских утврда и, нарочито, Акведукта Царичиног града.

Од 24. јуна 2013. кренула је нова кампања истраживања северне падине Горњег града, у трајању од пет недеља. Археолозима из Србије и Француске придружили су се и научници из Римско-германског централног музеја у Мајнцу. Њихов задатак је био да применом најсавременијих метода изврше припремне радове за реализацију великог истраживачког пројекта, који је почео да се реализује од 2014. године. Обухваћено је узорковање тла и анализа климе, археозоологија и ботаника у 6. веку. Такође, овом кампањом је предвиђен и обилазак планине Радан, како би се припремио терен за долазак друге групе немачких научника из Бохума, коју је предводио Унсал Јалцин (Ünsal Yalçın), са циљем истраживања античког рударства.

Истраживана су насеља, као и рушевине једног јавног објекта, тј. Хореума, у источном

such as ArchaeoLandscapes Europe. Based on the analysis of LiDAR images, a number of new data about the city and its surroundings were obtained. The LiDAR recording program of this region was supplemented during the following years, and the field evaluation of the data mostly related to the tour of the recorded early Byzantine fortifications and, especially, the Aqueduct of the Caričin grad. Since June 24th 2013, a new five-week research campaign of the northern slope of Upper Town began. Archaeologists from Serbia and France were joined by scientists from the Roman-Germanic Central Museum in Mainz. Their task was to use the most modern methods to carry out preparatory work for the realization of a large research project, which began to be realized in 2014. It included soil sampling and climate analysis, zoo-archaeology and botany in the 6th century. This campaign also included a visit to Radan Mountain, in order to prepare the ground for the arrival of another group of German scientists from Bochum, led by Ünsal Yalçın, with the aim of researching ancient mining.

Settlements were investigated, as well as the ruins of a public building, i.e. Horreum, in the eastern

Акропољ-Потерна на западном беду-Канал (снимио Вујадин Иванишевић)
Acropolis-“Poterna” on the western rampart-Canal (photo by Vujadin Ivanišević)

делу падине, који припада првобитној градњи, односно првобитној грађевинској фази. Исто тако, 2013. је истражен део источног бедема Акропоља са степеништем и потковичасте куле, које су се ископавале још од 1938. године. Део источног бедема са степеништем једна је од најбоље очуваних партија фортификације Акропоља, до нивоа другог реда опеке. Са круништа бедема и степеништа скинут је само танак слој хумуса, што сведочи да су ти делови били раније откопани.¹⁰⁷

Исте године, приликом ископавања потковичасте куле јужно од улаза у Акропољ, у слоју нивелације, откривени су нови делови бронзане позлаћене статуе посвећене цару Јустинијану I (горњи део оклопа левог рамена). Реч је о ретким налазима касноантичких бронзаних статуа, које су красиле форуме царских градова. Овај новооткривени фрагмент статуе један је у низу, јер су делови статуе откривени и у ранијим ископавањима из 1940, 1947, 1952,

part of the slope, which belonged to the original construction, i.e. the original construction phase. Likewise, in 2013, they explored the part of the eastern rampart of the Acropolis with the staircase and the horseshoe-shaped tower, which had been under excavation since 1938. The part of the eastern rampart with the staircase is one of the best-preserved parts of the Acropolis fortification, up to the level of the second row of bricks. Only a thin layer of humus was removed from the serrated parapet of the ramparts and the staircase, which proves that these parts were excavated earlier¹⁰⁷.

In the same year, during the excavation of the horseshoe-shaped tower south of the entrance to the Acropolis, in the levelling layer, new parts of the bronze gilded statue dedicated to Emperor Justinian I (the upper part of the left shoulder armour) were discovered. We are talking about rare finds of late antique bronze statues, which adorned the forums of imperial cities. This newly discovered fragment of the statue was one in a

¹⁰⁷ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2013. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2014, str. 83.

¹⁰⁷ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2013. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2014, str. 83.

1953. и 1955. године.¹⁰⁸

Од 2014. године, археолошка ископавања на Царичином граду ушла су у нову фазу истраживања, када се француско-српском тиму прикључио тим немачких археолога и других стручњака.¹⁰⁹ Реч је о Римско-германском централном музеју (Römisch-Germanisches Zentralmuseum) у Мајнцу, чија је улога била примена нових метода снимања на терену. Током 2014, у сарадњи са француским Националним центром за научна истраживања и Римско-германским музејом у Мајнцу, истражен је простор северне падине Горњег града. Након чишћења овог дела, анализе су показале да се ради о стамбеном и густо насељеном делу града. Објекат, зидан у техници *opus mixtum*, посебно је скренуо пажњу. У питању је објекат намењен за житницу (Хореум), лоциран уз северну улицу Горњег града. Већ у време Јустинијана I, ова концепција је напуштена, а око Хореума изграђено ново насеље, чије су зграде ослоњене на бедем Акропоља. Током времена, а нарочито у последњој фази свог постојања, мењаће своју форму, како у физичком тако и у наменском смислу. Најбољи пример таквих промена види се на самом Хореуму, који је од објекта за житнице постао објекат богат остеоолошким материјалом, где се јасно препознаје касапски отпад.

Немачка екипа је почела прикупљање узорака великих размера за потребе археозолошких, археоботаничких и археопедолошких анализа. Прикупљање је рађено на уобичајан начин - просејавањем и флотацијом на самом терену. Почетком 2015. године, у периоду 17-27. марта, на локалитету су покренута нова истраживања, фокусирана на такозване неструктивне и неинвазивне методе, које је европска археологија увелико примењивала. Ради се о геофизичким истраживањима на ширем простору, како би се добила права слика о некадашњој структури античких и урбаних центара. Оваква истраживања рађена су 80-их и 90-их година, али су тада примењиване другачије методе (геоелектрика и геомагнет). Разлика између ових метода јесте у томе да се у 2015. години радило георадаром, који даје

series, as parts of the statue were also discovered in earlier excavations in 1940, 1947, 1952, 1953 and 1955.¹⁰⁸

Since 2014, the archaeological excavations at Caričin grad entered a new phase of research, when a team of German archaeologists and other experts joined the French-Serbian team¹⁰⁹. We are talking about the Roman-Germanic Central Museum (Römisch-Germanisches Zentralmuseum) in Mainz, whose role was the application of new recording methods in the field. The area of the northern slope of the Upper Town was explored during 2014 in cooperation with the French National Centre for Scientific Research and the Roman-Germanic Museum in Mainz. After cleaning this part, the analyses showed that it was a residential and densely populated part of the city. The building, built in the *opus mixtum* technique, drew particular attention. It is a building intended for a granary (Horreum), located along the northern street of Upper Town. This concept was abandoned at the time of Justinian I, and a new settlement was built around Horreum, whose buildings rested on the ramparts of the Acropolis. Over time, and especially in the last phase of its existence, it has changed its form, both in the physical and in the purposeful sense. The best example of such changes can be seen at Horreum itself, which turned from a building for granaries into a building rich in osteological material, where butcher's waste is clearly recognizable.

The German team began collecting samples on a large scale for the purposes of zoo-archaeological, archaeo-botanical and archaeo-pedological analyses. The collection was done in the usual way - by sieving and flotation on the field itself. New research was launched on the site at the beginning of 2015, in the period 17-27th March, focused on the so-called non-destructive and non-invasive methods, which European archaeology widely applied. It was about geophysical research in a wider area, in order to get a true picture of the former structure of ancient and urban centres. Such research was done in the 80s and 90s, but then different methods (geoelectricity and geomagnetism) were applied. The difference between these methods is that, ground-pene-

¹⁰⁸ Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Нов налаз дела царске статуе из Царичиног града - Јустинијане Приме, *Лесковачки зборник бр LIX*, 2019, стр. 9.

¹⁰⁹ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2014. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2017, str. 127.

¹⁰⁸ Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Нов налаз дела царске статуе из Царичиног града - Јустинијане Приме, *Лесковачки зборник бр LIX*, 2019, стр. 9.

¹⁰⁹ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2014. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2017, str. 127.

Акропољ-Кула Г-Степениште (снимио Вујадин Иванишевић)
Acropolis-Tower G-Staircase (photo by Vujadin Ivanišević)

бољи увид у геофизику терена на Царичином граду. Истраживања георадаром урадили су стручњаци института „Ludwig Boltzmann” из Беча.

Захваљујући овој методи, откривени су нови подаци о градским зградама и зидинама, укључујући цркве и утврђења одбрамбеног система Царичиног града. Пронађене су четири цркве и петнаестак објеката, који се нису видела током ранијих геоистраживања. У најзначајнија открића спада базилика изнад месног гробља села Штулца, где се налази садашња црква Светог Илије из 19. века. Ту је откривена велика тробродна црква са наосом, нартексом и великим атријумом, што даје потпуно нову слику не само о том утврђењу, већ и о Царичином граду у целини. Друга црква је откривена у селу Свињарица, а остале две у Доњем граду. Неке од новооткривених цркви манастирског су типа, што је умногоме утицало на то да Царичин град почне да се посматра као ходочаснички центар. Истражена је траса водовода у дужини од 22 км, која до града води од извора са планине Радан.

Током 2015. године планиране су још две кам-

trating radar was used in 2015, which gave a better insight into the geophysics of the terrain in Caričin grad. Ground-penetrating radar research was carried out by experts from the “Ludwig Boltzmann” Institute in Vienna.

Thanks to this method, new information was discovered about the city’s buildings and walls, including the churches and fortifications of the defence system of the Caričin grad. They found four churches and about fifteen buildings, which were not seen during earlier geological prospecting. Among the most significant discoveries is the basilica above the local cemetery of Stulce village, where the current church of St. Elijah from the 19th century is located. A large three-nave church with a nave, a narthex and a large atrium was discovered there, which gave a completely new image not only of that fortification, but also of the Caričin grad as a whole. The second church was discovered in the village of Svinjarica, and the other two in Lower Town. Some of the newly discovered churches were of the monastery type, which greatly influenced the fact that Caričin grad was started to be perceived as a pilgrimage centre. The 22 km long water supply route, which led to

Акропољ-Кула Г (снимио Вујадин Иванишевић)
Acropolis-Tower G (photo by Vujadin Ivanišević)

пање. Прва - крајем јуна и почетком јула, за коју је предвиђен наставак археолошких ископавања, а друга, тј. трећа, у целини предвиђена је за реализацију крајем године. Наставило се са истраживањима на простору северне падине Горњег града, подно бедема Акропоља. Истражени су делови Хореума, део грађевина северозападно од Кружног трга, део трема Кружног трга, западни и источни део коридора, као и други објекти. Нека од ових истраживања око Трга била су ревизиона, јер су претходни истраживачи радили на појединим деловима града. Прикупљен је велики број узорака за анализу земљишта, археозолошких и археоботаничких остатака, који су након анализе дали одређене одговоре везане за намену истраживаних просторија.

Свакако највреднији налаз представља откриће оставе златног новца, која је похрањена у 6. веку. Ископавањем коридора 4 добијени су нови подаци о комуникацијама на простору северне падине, која је трасирана, судећи према налазима новца кованог пре 538. године. Правац улице одредио је и једини објекат из прве фазе града – Хореум, који уједно пред-

the city from the source on Radan Mountain, was investigated.

Two more campaigns were planned for 2015. The first - at the end of June and the beginning of July, which involved the continuation of archaeological excavations, and the second, i.e. the third, as a whole, was scheduled for implementation at the end of the year. Research continued on the area of the northern slope of the Upper Town, under the ramparts of the Acropolis. Parts of the Horreum, part of the buildings north-west of the Round Square, part of the porch of the Round Square, the western and eastern parts of the corridor, as well as other buildings were investigated. Some of these researches around the Square were revisions, since previous researchers worked on certain parts of the city. A large number of samples were collected for the analysis of soil, zooarchaeological and archaeo-botanical remains, which after analysis gave certain answers related to the purpose of the researched premises.

Certainly, the most valuable find is the discovery of a hoard of gold coins, which were stored in the 6th century. Judging by the findings of coins minted before 538, excavation of Corridor 4, which was traced, yielded new data on commu-

Горњи град-Хореум-Житница-Зазидана врата вестибула (снимио Вујадин Иванишевић)
Upper Town-Horreum-Granary-Walled door of the vestibule (photo by Vujadin Ivanišević)

ставља и једину јавну грађевину на северној падини Горњег града.

У пролазу између потковичасте куле и грађевине 21, уз њен југоисточни угао, откривена је остава златног новца са укупно 27 примерака. У остави су били похрањени златници византијских цара, од Јустина II (565-578) до Тиберија Маврикија (582-602), седам солида и 20 тремисиса. Већина солида и тремисиса искована је у Константинопољу, изузев солида цара Маврикија, који је производ солунске ковнице. Како је у питању тек друга остава златног рановизантијског новца, нађена током археолошких ископавања у Србији, јасно је да је реч о изузетном налазу. Њено чување могло би се довести у везу са аварским и словенским упадима на територији Царства, у последњој деценији 6. века. Пронађена је неоштећена оловна цев, у комплексу југозападно од кружног Трга, што је указало на довођење воде и постојање чесме у граду, о којима је писао Прокопије у делу О грађевинама, а што представља прворазредно откриће.

Трећа кампања у низу, планирана за новембар, фокусира се на истраживања античког

nications in the area of the northern slope. The direction of the street was also determined by the only building from the first phase of the city – the Horreum, which was also the only public building on the northern slope of the Upper Town.

In the passage between the horseshoe-shaped tower and building 21, along its south-eastern corner, a hoard of gold coins with a total of 27 specimens was discovered. The gold coins of the Byzantine emperors, from Justin II (565-578) to Tiberius Mauritian (582-602), seven solidi and 20 tremisses were stored in the storeroom. Most of the solidi and tremisses were minted in Constantinople, with the exception of the solidi of the Emperor Mauritian, which is a product of the Thessalonica mint. As this is only the second hoard of early Byzantine gold coins found during archaeological excavations in Serbia, it is clear that this is an exceptional find. Its preservation could be linked to the Avar and Slavic incursions into the territory of the Empire, in the last decade of the 6th century. An undamaged lead pipe was found in the complex southwest of the Round Square. That indicates the water supply and the existence of a fountain in the city, which Procopius wrote about in his work *On Buildings*, and which represents a first-class discovery.

Акведукт-Остаци изнад стрелишта у Слишану(снимио Вујадин Иванишевић)
Aqueduct-Remains above the shooting range in Slišane (photo by Vujadin Ivanišević)

рударства западног дела Лесковачке котлине. Истраживан је масив Леце-Сијарињска Бања, чији је циљ био да се археолози упознају са функционисањем рударства у 6. веку. Истовремено, компанија GeoGIS из Београда спровела је фотограметријско снимање Царичиног града из ваздуха.

Ископавања током 2015. године допринела су читавом низу нових сазнања, почев од урбанизма града, његовог насељавања и развоја. Пронађени објекти из времена прве градње припадају првобитном плану града (првенствено Хореум, али и комплекс грађевина уз западни портик северне падине Горњег града).¹¹⁰

Од 2016. године, са колегама из Немачке започет је програм циљаног рекогносцирања, где је дошло до испитивања античког и рановизантијског рударства у ширем простору Царичиног града. Рекогносцирања су трајала од 2. до 22. маја 2016. године, у сарадњи са немачким партнером, Римско-германским централним

The third campaign in a row, planned for November, focused on research into ancient mining in the western part of the Leskovac basin. The Lece-Sijarinjska Banja massif was explored, with the aim to familiarize archaeologists with the functioning of mining in the 6th century. At the same time, the GeoGIS Company from Belgrade conducted a photogrammetric filming of Caričin grad from the air.

Excavations during 2015 contributed to a whole series of new findings, starting with the urbanism of the city, its settlement and development. The objects found from the time of the first construction belong to the original plan of the city (primarily the Horreum, but also a complex of buildings next to the western portico of the northern slope of the Upper Town)¹¹⁰.

Since 2016, a targeted reconnaissance program was started with colleagues from Germany, where ancient and early Byzantine mining in the wider area of Caričin grad was investigated. The reconnaissance lasted from 2nd to 22th May 2016, in cooperation with the German partner, the

¹¹⁰ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2015. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2017, str. 103.

¹¹⁰ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2015. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2017, str. 103.

Горњи град-Објекат 23 (снимио Вујадин Иванишевић)
Upper Town-Building 23 (photo by Vujadin Ivanišević)

музејом из Мајнца, а комплетан пројекат финансира је Фондација „Лајбниц“.¹¹¹ Јула 2016. године настављена су систематска археолошка ископавања северне падине Горњег града, започета још 2009. године. Тада су завршена истраживања неколико објеката, као и главне комуникације на северној падини, али и уклоњени слојеви рушења у оквиру Хореума.

Поред сарадника Археолошког института у Београду, учествовали су и сарадници Националног центра за научна истраживања (Centre national de la recherche scientifique UMR 7004) из Стразбура и Римско-германског централног музеја (Römisch-Germanisches Zentralmuseum) из Мајнца. Сви заједно су радили на археоботаничким, археозолошким и педолошким анализама материјала из кампање 2013/2015. године. Поред Вујадина Иванишевића (Археолошки институт Београд), Бернара Бавана (Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg), пројектом истраживања руководио је и Рајнер Шрег (Rainer Schreg, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz).

¹¹¹ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2016. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2018, str. 99.

Roman-Germanic Central Museum from Mainz, and the entire project was financed by the “Leibniz” Foundation ¹¹¹.

In July 2016, the systematic archaeological excavations of the northern slope of the Upper Town, which began in 2009, continued. At that time, the research of several buildings was completed, as well as the main communications on the northern slope, but also the layers of demolition within the Horreum were removed.

In addition to the collaborators of the Archaeological Institute in Belgrade, the collaborators of the National Centre for Scientific Research (Centre national de la recherche scientifique UMR 7004) from Strasbourg and the Roman-Germanic Central Museum (Römisch-Germanisches Zentralmuseum) from Mainz also participated. They all worked together on archaeo-botanical, zooarchaeological and pedological analyses of material from the 2013/2015 campaign. In addition to Vujadin Ivanišević (Archaeological Institute Belgrade), Bernard Bavant (Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg),

¹¹¹ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2016. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd 2018, str. 99.

Екипу су чинили стручњаци различитих профила. Археологе су представљали: Иван Бугарски (Археолошки институт Београд), Катрин Вандерхејде (Catherine Vanderheyde, Université de Strasbourg, Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg), Маријан Баван (Marianne Bavant), Александар Стојановић, Мари Корти (Marie Corty) и Мари Моја (Marie Moya), студенти. Архитектонску екипу чинили су Катрин Дувет (Catherine Duvette, Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg) и Владан Здравковић. Немања Марковић (Археолошки институт Београд) и Хенријет Крол (Henriette Kroll, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz) представљали су археозолошку екипу, а археоботаничке анализе радила је Ана Елена Ројтер (Anna Elena Reuter, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz). Археопедолошки тим су чинили Јаго Јонатан Бирк (Jago Jonathan Birk) и Тобиас Фишер (Tobias Fisher) (Johannes Gutenberg-Universität, Mainz).

Исте екипе наставиле су са ископавањем северне падине Горњег града и током 2017. године. Посебна пажња била је посвећена истраживању Хореума, као и централног простора

the research project was also managed by Rainer Schreg (Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz). The team consisted of experts of various profiles. Archaeologists were represented by: Ivan Bugarski (Archaeological Institute Belgrade), Catherine Vanderheyde, Université de Strasbourg, Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg, Marianne Bavant, Aleksandar Stojanović, Marie Corty and Marie Moya, students. The architectural team consisted of Catherine Duvette (Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg) and Vladan Zdravković. Nemanja Marković (Archaeological Institute Belgrade) and Henriette Kroll (Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz) represented the zooarchaeological team, and the archaeo-botanical analyses were done by Anna Elena Reuter (Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz). The archaeo-pedological team consisted of Jago Jonathan Birk and Tobias Fisher (Johannes Gutenberg-Universität, Mainz). The same teams continued to excavate the northern slope of Upper Town in 2017. Special attention was paid to the research of the Horreum, as well as the central area of the warehouse and the

Горњи град-Објекат 18 (снимио Вујадин Иванишевић)
Upper Town-Building 18 (photo by Vujadin Ivanišević)

складишта и јужног дела вестбила. Узет је велики број археозоолошких, археопедолошких и археоботаничких узорака. Извршено је и биоархеолошко узорковање слоја земљишта од пожара, које би требало да открије намену овог важног привредног објекта. На основу налаза фолиса цара Маврикија из 587/588. године, слој пожара се може датовати у сам крај 6. века.

Ископавања су рађена током јуна и јула.¹¹² Истраживања Царичиног града (Јустинијана Прима) настављена су и у 2018. години, у оквиру пројекта „Српско-француско-немачка археолошка истраживања у области Царичиног града”.¹¹³

У току кампање, спроведене између 3. јула и 4. августа 2018. године, истражен је Хореум, који је крајем 6. века страдао у пожару, што се види, тј. датује фолисом цара Маврикија, кованог у Солуну 593/594. године. Такође, истраживан је и комплекс грађевина подно источног бедема и потковичасте куле Акропоља. У овим истраживањима пронађен је мали број налаза, међу којима се истиче фолис цара Јустинијана I, искован пре 538. године. Фолис указује на рано постојање објекта у коме је пронађен, а који одговара првој фази подизања града. Истраживања свакодневног живота у Царичином граду 2018. године, први пут су изнедрила резултате биоархеолошких испитивања. Пружен је опширан приказ археозоолошких и археоботаничких сведочанстава, као и исхода анализа концентрација елемената и биомаркера у земљишту.¹¹⁴ Захваљујући ангажовању српских и француских истраживача и колега из Немачке, у немачким лабораторијама спроведен је читав низ анализа и проучавања разних изотопа животињских костију и метала. У жељи да се открију разлози наглог пада економије, као и наглог пада популације, рађене су анализе ДНК остатака пацова, како би се утврдило да ли је Царичин град погодила епидемија куге. У склопу уређења археолошког локалитета, коначно је исте године усвојен План детаљне регулације културно-историјског туристичког комплекса „Царичин град”.¹¹⁵

¹¹² Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2017. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd, 2019, str.151.

¹¹³ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2018. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd, 2021, str. 183.

¹¹⁴ Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Програм нових истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник LVII*, 2017, стр. 51-62.

¹¹⁵ <http://www.infocentarjug.rs/oglas-za-rani-javni-uvид-u-plan-detaljne-regulacije-caricin-grad/>, приступљено јануара 2023.

southern part of the vestibule. A large number of zooarchaeological, archaeo-pedological and archaeo-botanical samples were taken. Bio-archaeological sampling of the soil layer from the fire was also carried out, which should reveal the purpose of this important economic building. Based on the findings of the follis of the king of Mauritius from 587/588, the fire layer can be dated to the very end of the 6th century.

Excavations were conducted during June and July¹¹². Investigations of Caričin grad (Justiniana Prima) continued in 2018 as part of the project “Serbian-French-German Archaeological Research in the Area of Caričin grad”.¹¹³

During the campaign conducted between July 3rd and August 4th 2018, they investigated the Horeum, which was destroyed by fire at the end of the 6th century, which can be seen, i.e. dates from the follis of Emperor Mauritius, minted in Thessaloniki in 593/594. Furthermore, the complex of buildings under the eastern rampart and the horseshoe-shaped tower of the Acropolis were investigated. These researches resulted in a small number of findings, among which the follis of Emperor Justinian I, minted before 538, stands out. Follis points to the early existence of the building in which it was found, which corresponds to the first phase of the city’s construction. Investigations of everyday life in Caričin grad in 2018 gave results of bio-archaeological investigations for the first time. An extensive presentation of the zooarchaeological and archaeo-botanical evidence was provided, as well as the results of the analysis of the concentrations of elements and biomarkers in the soil¹¹⁴. Thanks to the involvement of Serbian and French researchers and colleagues from Germany, a whole series of analyses and studies of various isotopes of animal bones and metals were conducted in German laboratories. In order to find out the reasons for the sudden decline in the economy, as well as the sudden drop in the population, DNA analyses of the remains of rats were carried out, in order to determine whether Caričin grad was hit by an epidemic of plague. As part of the arrangement of the archaeological

¹¹² Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2017. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd, 2019, str.151.

¹¹³ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2018. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd, 2021, str. 183.

¹¹⁴ Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Програм нових истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник LVII*, 2017, стр. 51-62.

Горњи град 2009. године-Северна падина-Основе објекта након скидање хумуса (снимио Вујадин Иванишевић)

Upper Town in 2009 - North Slope - Foundations of the building after removal of humus (photo by Vujadin Ivanišević)

Следеће године, због одласка у пензију др Бернара Бавана, дошло је до промене у руковођењу екипом на француској страни. И поред тога, остао је и даље члан француског стручног тима. Истраживања су настављена и у 2019. години. На челу српске екипе био је др Вујадин Иванишевић, док се са француске стране први пут као коруководилац пројекта и руководилац француске екипе, појављује Катрин Вандерхејде (Catherine Vanderheyde, Université de Strasbourg, Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg). Настављено је истраживање археолошког локалитета Царичин град, које је трајало све до 4. августа. Истраживани су објекти северне падине Горњег града, али су поједини објекти, због непотпуног документовања у периоду 1952/1953. године, подвргнути ревизионом поступку у кампањи 2019. године. Ради се о просторијама прислоњеним уз северни портик западне улице Горњег града.

Истовремено, започета су нова ископавања на простору новооткривене цркве Тетраконхоса

site, the Detailed Regulation Plan of the cultural-historical tourist complex "Caričin grad"¹¹⁵ was finally adopted in the same year.

The following year, there was a change in the management of the team on the French side due to the retirement of Dr. Bernard Bavant. Despite this, he remained a member of the French expert team. Research continued in 2019. Dr. Vujadin Ivanišević was at the head of the Serbian team, while Catherine Vanderheyde, Université de Strasbourg, Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg, appeared for the first time as project leader and head of the French team. The research of the Caričin grad archaeological site continued until August 4th. The buildings on the northern slope of Upper Town were investigated, but some buildings were subjected to the audit procedure in the 2019 campaign, due to incomplete documentation in the period 1952/1953. These were rooms adjacent to the northern portico of the western street of Upper Town.

¹¹⁵ <http://www.infocentarjug.rs/oglas-za-rani-javni-uvudu-plan-detaljne-regulacije-caricin-grad/>, приступљено јануара 2023.

Горњи град-Хореум-Житница-Степениште (снимио Вујадин Иванишевић)
Upper Town-Horreum-Granary-Staircase (photo by Vujadin Ivanišević)

у Доњем граду.¹¹⁶ Као резултат георадарских снимања, откривени су многи објекти, како унутар целог града тако и његове шире околине, а међу њима у југоисточном делу Доњег града, примећене су две нове цркве, Тетраконхос и Једнообразна базилика, као и још један градски трг полукружне основе - Сигма трг. У 2019. години приступило се провери очуваности структура тако што је отворена сонда, која је захватала део портика Сигма трга и западни део Тетраконхоса. Према плану истраживања за 2019, скинут је слој хумуса.

Насупрот њима, немачка екипа је наставила са анализама земље археолошких слојева у лабораторијама Универзитета у Мајнцу. Вршене су анализе изотопа костију коза и оваца. Почетком 2020. године свет је погодила пандемија корона вируса (КОВИД 19). Пандемија је довела до глобалних социоекономских поремећаја. Бројни међународни скупови, културни и религијски догађаји одложени су или отказани. Стога су у Србији била ограничена кретања, уведено је ванредно стање, тако да

¹¹⁶ Vujadin Ivanišević, Katrin Vanderhejde, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2019. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd, 2021, str. 187.

At the same time, new excavations were started in the area of the newly discovered tetraconch church in Lower Town¹¹⁶. Many objects were discovered as a result of ground penetrating radar surveys, both within the entire city and its wider surroundings. Two new churches, the Tetraconch and the Uniform Basilica, as well as another semi-round town square - Sigma Square, were noticed among them, in the south-eastern part of the Lower Town. In 2019, the preservation of the structures was checked by opening a probe, which covered part of the portico of Sigma Square and the western part of Tetrakonchos. According to the research plan for 2019, the layer of humus was removed.

In contrast to them, the German team continued with the analyses of the soil of the archaeological layers in the laboratories of the University of Mainz. Isotope analyses of goat and sheep bones were performed.

At the beginning of 2020, the world was hit by the corona virus pandemic (COVID 19). The pandemic has led to global socioeconomic dis-

¹¹⁶ Vujadin Ivanišević, Katrin Vanderhejde, Ivan Bugarski, Caričin grad - arheološka istraživanja u 2019. godini, *Arheologija u Srbiji*, Beograd, 2021, str. 187.

Горњи град-Простор између Хореума-Житнице и објекта 19 ц (снимио Вујадин Иванишевић)
 The Upper Town - The space between the Horreum-Granary and the 19 c building (photo by Vujadin Ivanišević)

је дошло и до одлагања археолошких истраживања на Царичином граду.

Захваљујући георадару и георадарском снимку у 2021. години, на локалитету је дошло до нове димензије истраживања, откривањем Четворолисне централне цркве, од укупно пет, колико их је било у низу на простору Доњег града.

У кампањи из 2022. године, изведеној од 28. јуна до 31. јула, дошло је до важног открића, пронађени су докази који говори о постојању насеља из средњег века. Насеље је пронађено на локацији Тетраконхоса Доњег града Јустинијане Приме. У самом насељу, пронађени су предмети од керамике и метала, као и новац из тог периода. Ради се о остацима кућа из 12. века, у време владавине византијског императора Манојла I Комнина (Manuel I Comnenus). Наиме, пронађена су два новчића који датирају из периода 1162-1164. године. Историјски гледано, то је било време када је Манојло I Комнин предао Дубочицу и Топлицу Стефану Немањи, родоначелнику српске владарске династије Немањића, тако да се ово насеље вероватно може везати за ширење српске др-

рпских држава. Многи међународни састанци, културни и религиозни догађаји су одложени или отицани. Стога, покрети у Србији су били ограничени и уведена је државна ванредна ситуација, што је одложило археолошко истраживање у Царичином граду.

Са открићем Четворолисне централне цркве, из укупно пет, у подручју Доњег града, нова димензија истраживања дошла је на локалитет захваљујући георадару и георадарском снимку у 2021. години.

Важно откриће је учињено у 2022. години, изведеној од 28. јуна до 31. јула, дошло је до важног открића, пронађени су докази који говори о постојању насеља из средњег века. Насеље је пронађено на локацији Тетраконхоса Доњег града Јустинијане Приме. У самом насељу, пронађени су предмети од керамике и метала, као и новац из тог периода. Ради се о остацима кућа из 12. века, у време владавине византијског императора Манојла I Комнина (Manuel I Comnenus). Наиме, пронађена су два новчића који датирају из периода 1162-1164. године. Историјски гледано, то је било време када је Манојло I Комнин предао Дубочицу и Топлицу Стефану Немањи, родоначелнику српске владарске династије Немањића, тако да се ово насеље вероватно може везати за ширење српске др-

Горњи град-Објекат 28 (снимио Вујадин Иванишевић)
Upper Town-Building 28 (photo by Vujadin Ivanišević)

жаве на овом простору у 12. веку.¹¹⁷ Током кампање из 2022. године, започето је скидање слојева рушења Тетраконхоса у источном делу ископне површине, која покрива источни део базилике, са циљем дефинисања слојева и откривања зидова цркве. Нађен је велики број полуфабриката од рога јелена, који упућују на постојање косторезачке радионице. У овом слоју нађена је рановизантијска керамика и велики број животињских костију, који указују да је у питању културни слој радионице, највероватније из друге половине 6. века. Пронађени остаци у даљем слоју показују да је реч о монументалној цркви, чији значај посебно подвлачи полукружни Сигма трг, подигнут испред pročеља Тетраконхоса. Сва ова снимања, са изузетним дугогодишњим резултатима, допринела су да се ово културно добро од изузетног значаја нађе на прелиминарној Унесковој листи светске културне и природне баштине. Након истраживања дугог више од једног века (1912–2022), археолошко налазиште Царичин

¹¹⁷ Вујадин Иванишевић, Извештај систематско археолошких ископавања за 2022. годину, послат Министарству културе – необјављена грађа, 20. децембар 2022.

Serbian ruling dynasty, so this settlement can probably be linked to the expansion of the Serbian state in this area in the 12th century.¹¹⁷

The removal of the layers of the Tetrakonchos demolition in the eastern part of the excavation area, which covered the eastern part of the basilica started during the 2022 campaign, with the aim of defining the layers and revealing the walls of the church. A large number of semi-finished products made from deer antlers were found, which indicate the existence of a bone-carving workshop. Early Byzantine ceramics and a large number of animal bones were found in this layer, which indicate that this was the cultural layer of the workshop, most likely from the second half of the 6th century. The remains found in the further layer show that it is a monumental church, the importance of which is particularly underlined by the semi-round Sigma Square, built in front of the facade of the Tetrakonchos.

All these recordings, with exceptional long-term results, contributed to this extremely important cultural property being on the preliminary UNESCO list of world cultural and natural heritage.

¹¹⁷ Вујадин Иванишевић, Извештај систематско археолошких ископавања за 2022. годину, послат Министарству културе – необјављена грађа, 20. децембар 2022.

Новац Манојла Комнина (1162-1164)-Трахеј (снимио Вујадин Иванишевић)
Coin of Manuel I Comnenus (1162-1164)-Trachea (photo by Vujadin Ivanišević)

град, административно и архиепископско седиште некадашње провинције Илирик, постало је једно од најважнијих урбаних центара у Југоисточној Србији. Дугогодишњи рад изнедрио је велики број истражених грађевина, међу којима и једну од најбољих целина, коју чини Акропољ са откривеном фортификацијом, комплексом Епископске базилике са Крстионицом и остацима Епископског двора, Консигнаторијумом, са централном улицом и портицима. Истраживања у Горњем граду такође су дала одређене резултате, као што су бројне базилике, Кружни трг са улицама и портицима, делови Принципије, Хореум, делови насеља на северној падини града. Поред Акропоља и Горњег града, извршени су и радови у делу Доњег града, као и ван самог града. Истражени су Базилика са трансептом, улице и портици, Двојна базилика, Мале терме, насеља у југозападном делу града. У Подграђу је откривен Триконхос и Велике терме, Акведукт и делови велике Цистерне, четири прстена бедема, који су служили за одбрану града, као и многе друге грађевине. Ови једновековни резултати истраживања плод су рада многобројних екипа, како домаћих тако и страних, почевши од Владимира

After more than a century of research (1912-2022), the archaeological site of Caričin grad, the administrative and archbishopric seat of the former province of Illyricum, became one of the most important urban centres in Southeast Serbia. Long-term work produced a large number of researched buildings, including one of the best ensembles, which consists of the Acropolis with the discovered fortification, the complex of the Episcopal Basilica with the Baptistry and the remains of the Episcopal Palace, the Consignatorium, with a central street and porticoes. Research in the Upper Town also yielded certain results, such as numerous basilicas, the Round Square with streets and porticoes, parts of the Principia, the Horreum, parts of the settlement on the northern slope of the city. In addition to the Acropolis and the Upper Town, works were also carried out in the Lower Town, as well as outside the town itself. The Basilica with the transept, streets and porticos, the Double Basilica, the Small Baths, and the settlements in the south-western part of the city were investigated. The Trikonchos and the Great Baths, the Aqueduct and parts of the Great Cistern, the four rings of ramparts, which served to defend the city, as well as many other buildings, were discovered in "Podgrađe". These century-long research results were the outcome

Петковића (1912-1940), Александра Дерока и Светозара Радојчића (1947), Ђорђа Мано-Зисија (1949-1970), Владимира Кондића (1975-1994), Владислава Поповића (1997-1999) и на крају Вујадина Иванишевића (1999. па надаље), стручњака који се и после две и по деценије руковођења и данас, 2023. године, налази на челу међународне истраживачке екипе. Захваљујући њима, уз нужне прекиде (Балкански ратови, Први и Други светски рат, међународна изолација Југославије), утврђен је габарит града и истражен велики број архитектонских целина.¹¹⁸

of the works of numerous teams, both domestic and foreign, starting with Vladimir Petković (1912-1940), Aleksandar Derok and Svetozar Radojčić (1947), Đorđe Mano-Zisi (1949-1970), Vladimir Kondić (1975-1994), Vladislav Popović (1997-1999) and finally Vujadin Ivanišević (1999 onwards), an expert who, even after two and a half decades of leadership, is still at the head of the international research team today, in 2023. Thanks to them, with the inevitable interruptions (the Balkan wars, the First and Second World Wars, the international isolation of Yugoslavia), the dimensions of the city were determined and a large number of architectural units were investigated.¹¹⁸

Тетраконхос, 2023. (снимио дроном Петар Костадиновић)
Tetrakonchos 2023.(photo by drone Petar Kostadinović)

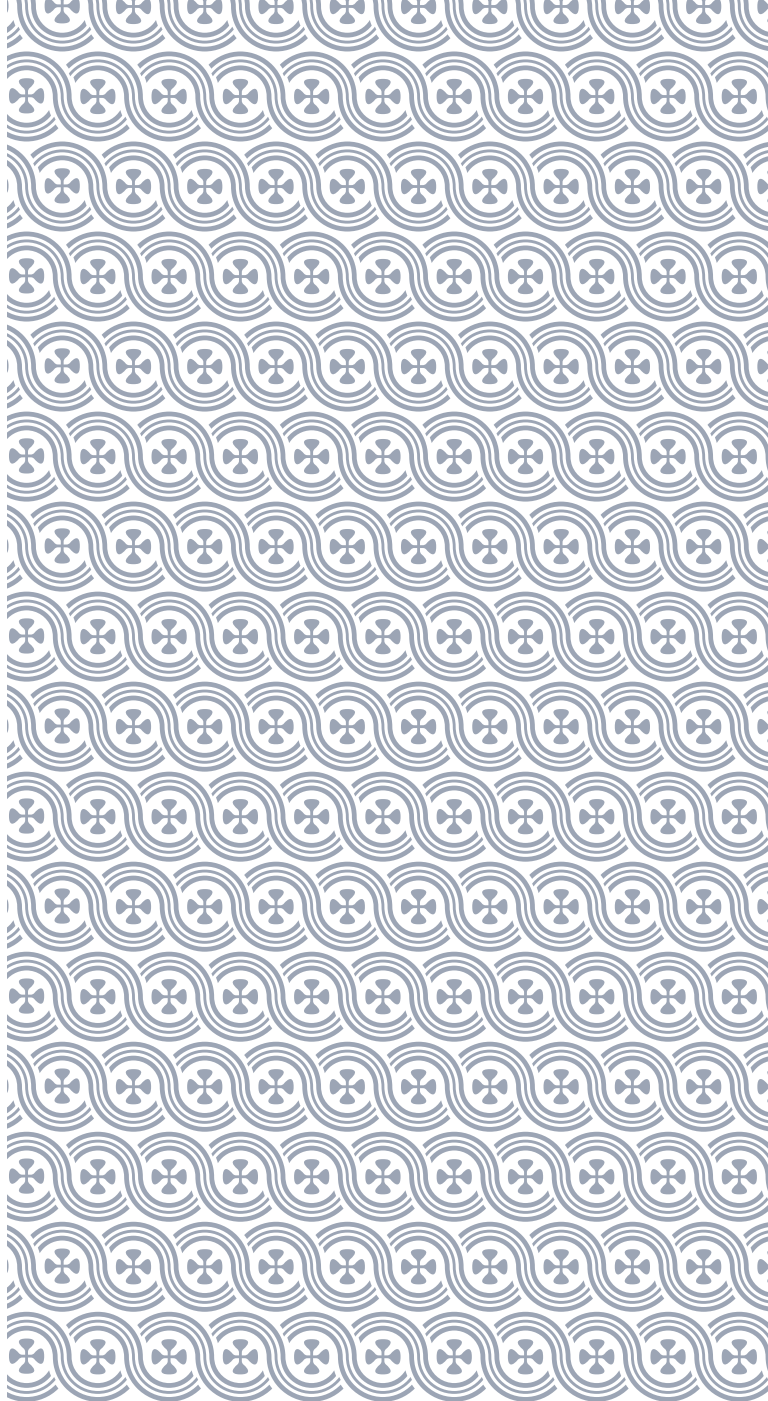
¹¹⁸ Bernard Bavant, Вујадин Иванишевић, Царичин град: Преглед истраживања од 1998. до 2003. године, *Лесковачки зборник XLV*, 2005, стр. 23-36; Иванишевић, Бугарски 2013: 79-84; Иванишевић, Бугарски, Стаменковић 2016: 143-157; <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5539/> приступљено у јануару 2022.

¹¹⁸ Bernard Bavant, Вујадин Иванишевић, Царичин град: Преглед истраживања од 1998. до 2003. године, *Лесковачки зборник XLV*, 2005, стр. 23-36; Иванишевић, Бугарски 2013: 79-84; Иванишевић, Бугарски, Стаменковић 2016: 143-157; <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5539/> приступљено у јануару 2022.

Тетраконхос-Капител (снимио Вујадин Иванишевић)
Tetrakonchos-Capitel (photo by Vujadin Ivanišević)

**ИСТОРИЈА КОНЗЕРВАТОРСКО-
РЕСТАУРАТОРСКИХ РАДОВА
на Царичином граду**

**HISTORY OF CONSERVATION AND
RESTORATION WORKS
on Caričin grad**

Историја КОНЗЕРВАТОРСКО- РЕСТАУРАТОРСКИХ РАДОВА на Царичином граду

Историјат конзерваторско-рестаураторских радова, на археолошком локалитету Царичин град, није био у сагласју са испитивачко-истраживачким радовима. Сам процес започет је много касније, чиме је прескочен читав период истраживања Владимира Петковића (1912–1940). Правни оквир, у виду заштите споменика културе Србије, датира од 1844. године, у оквиру наредбе о забрани рушења старих градова и њихових развалина. Један је од првих аката те врсте у Европи у 19. веку.¹¹⁹ Након завршетка Другог светског рата, 1945. године донесена је Одлука о заштити и чувању културних споменика и старина, а 1948. донет је и Закон о заштити споменика културе и природних реткости. Тиме је заштита споменика културе у Србији и правно утемељена.¹²⁰ Бригу о заштити старина преузеле су установе, као што су народни музеји, заводи за заштиту споменика културе, Археолошки институт и Српска академија наука и уметности. Фебруара 1949. године Царичин град је као археолошко налазиште заштићен, то јест стављен је под заштиту државе, а за културно добро од изузетног значаја проглашен је марта 1979. године.¹²¹ Први, који је покренуо питање примене конзерваторских захвата на археолошком локалитету Царичин град, био је Милан Панић Сурепа, директор Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне Републике Србије.¹²² У постхумно објављеном чланку Невенке Петровић Спремо,¹²³ приказана је генеза при-

¹¹⁹ Стеван Томић, Правна заштита споменика културе у Југославији, *Савезни институт за заштиту споменика културе*, Београд 1958, стр. 22, 23.

¹²⁰ Закон о заштити споменика културе и природних реткости, *Сл. гласник Н. Р. Србије бр. 54*, од 27. XI. 1948, год. IV, члан 2.

¹²¹ Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Н. Р. Србије, бр. 257/49 од 12. фебруара 1949. године. Категорисан је као културно добро од изузетног значаја на основу одлуке Скупштине СРС бр. 29 од 29. 03. 1979. године.

¹²² Мано Зиси Ђ. (1964): О педесетогодишњици радова на Царичином Граду. *Старинар н.с. XV–XVI*, Београд, 53–59.

¹²³ Невенка Петровић, Метода конзервације архитектонских објеката на Царичином граду, *Лесковачки зборник бр. X*, 1970, стр. 25.

History of CONSERVATION AND RESTORATION WORKS on Caričin grad

The history of conservation-restoration works at the archaeological site of Caričin grad was not in agreement with the investigation-research works. The process itself started much later, thus skipping the entire period of Vladimir Petković's research (1912–1940). The legal framework, in the form of the protection of cultural monuments of Serbia, dates back to 1844, within the framework of the order prohibiting the demolition of old cities and their ruins. It was one of the first acts of its kind in Europe in the 19th century¹¹⁹. After the end of the Second World War, in 1945 the Decision on the Protection and Safeguarding of Cultural Monuments and Antiquities was adopted, and in 1948 the Law on the Protection of Cultural Monuments and Natural Rarities was adopted. Thus, the protection of cultural monuments in Serbia was legally grounded¹²⁰. Institutions, such as national museums, institutes for the protection of cultural monuments, the Archaeological Institute and the Serbian Academy of Sciences and Arts, took care of the protection of antiquities. In February 1949, Caričin grad was acknowledged as an archaeological site, that is, it was placed under the protection of the state, and it was declared a cultural asset of exceptional importance in March 1979¹²¹. Milan Panić Surepa, the director of the Institute for the Protection and Scientific Study of Cultural Monuments of the People's Republic of Serbia¹²², was the first to raise the issue of applying conservation measures at the archaeological site of Caričin grad.

Article posthumously published by Nevenka Petrović Spremo¹²³ shows the genesis of the ap-

¹¹⁹ Стеван Томић, Правна заштита споменика културе у Југославији, *Савезни институт за заштиту споменика културе*, Београд 1958, стр. 22, 23.

¹²⁰ Law on the Protection of Cultural Monuments and National Rarities, *Official Gazette of P.R. Serbia no. 54*, since 27. XI. 1948, IV, article 2.

¹²¹ The decision of the Institute for the Protection and Scientific Study of Cultural Monuments P. R. of Serbia, no. 257/49 of February 12, 1949. It is categorized as a cultural asset of exceptional importance based on the decision of the SRS Assembly no. 29 of March 29, 1979.

¹²² Мано Зиси Ђ. (1964): О педесетогодишњици радова на Царичином Граду. *Старинар н.с. XV–XVI*, Београд, 53–59.

¹²³ Невенка Петровић, Метода конзервације архитектонских објеката на Царичином граду, *Лесковачки зборник бр. X*, 1970, стр. 25.

ступа, када је отпочета прва конзервација бетонским „капама” (1947–1950). Касније је одбачена, због сливања атмосферских вода на зидове, па је уведена нова техника – примена продужног малтера, а након тога, цементног малтера без креча. По њеним речима, тај приступ је дао најбоље резултате, иако је „цемент као материјал потпуно стран старим зидовима”. Ауторка истиче да за успешну конзервацију треба најпре обезбедити заштиту зидова непосредно након њиховог откривања, уз сталну негу и конзервацију објеката. Познато је да у дужем периоду конзерваторске активности нису пратиле, какав је случај и данас, темпо археолошких истраживања, нити се пак радило на одржавању већ конзервисаних објеката, што се лоше одразило на целокупну слику самих конзерваторско-рестаураторских радова на археолошком локалитету Царичин град.¹²⁴

Ако је Владимир Петковић био пионир археолошких истраживања, онда је архитекта Слободан Ненадовић био пионир првих конзерваторских захвата на археолошком локалитету Царичин град.

Он је 1948. године, покренуо врло скромне конзерваторске радове на самом Акропољу изгубљеног града, у подножју планине Радан. Извршивши почетна геодетска мерења, направио је прве „стидљиве” конзерваторске захвате такозваним бетонским „капама”. Због одређених мањкавости, ова техника је врло брзо замењена новом, применом продужног малтера, а након тога и цементног малтера без креча. Ову врсту конзервације (технике) Ненадовић је применио на Акропољу. Бетонске капе, као вид заштите, постављене су на зидовима објеката, као што су Епископска базилика, Баптистеријум и Консигнаторијум. Крајем августа 1949. године¹²⁵, на Царичином граду почиње нова истраживачка кампања, на челу са познатим српским археологом, Ђорђем Мано-Зисијем. Он ће, у својству руководиоца истраживања, у сарадњи са архитектом Невенком Петровић Спремо, први пут на рушевинама Царичиног града, паралелно са истраживачким, покренути и конзерваторско-рестаураторске радове. Спроведене су и

proach, the time when the first conservation with concrete “caps” (1947–1950) began. It was later discarded, due to storm water pouring onto the walls, so a new technique was introduced – the application of extension mortar, and after that, cement mortar without lime. According to her, that approach gave the best results, even though “cement as a material is completely odd to old walls”. The author pointed out that for successful conservation, it was first necessary to ensure the protection of the walls immediately after their discovery, along with constant care and conservation of the buildings. It is known that there were long periods when conservation activities did not follow the pace of archaeological research, as is the case today, nor was maintenance of already conserved buildings, which had a bad effect on the overall picture of the conservation and restoration works at the archaeological site of Caričin grad.¹²⁴ If Vladimir Petković was a pioneer of archaeological research, then the architect Slobodan Nenadović was a pioneer of the first conservation interventions at the archaeological site of Caričin grad.

In 1948, he initiated very modest conservation works on the Acropolis of the Lost City, at the foot of Radan Mountain. Having performed the initial geodetic measurements, he made the first “shy” conservation interventions with the so-called concrete “caps”. Due to certain deficiencies, this technique was very quickly replaced by a new one, using an extension mortar, and then cement mortar without lime. Nenadović applied this type of conservation (technique) to the Acropolis. Concrete caps, as a form of protection, were placed on the walls of buildings, such as the Episcopal Basilica, the Baptistery and the Consignatorium.

A new research campaign, headed by the famous Serbian archaeologist, Đorđe Mano-Zisi began in Caričin grad at the end of August 1949¹²⁵. In his capacity as the head of the research and in cooperation with the architect Nevenka Petrović Spremo, he, for the first time started the conservation and restoration works on the ruins of Caričin grad, in parallel with the research. Extensive preparations for conservation were also carried out. The works were primarily related to the connection

¹²⁴ Ненадовић С.: Конзервација Царичина Града. *Музеји* 2, Београд 1949, 91–94. исти: О неким споменицима из Царичина града и околине. *Музеји* 5, Београд 1950, 140–166.

¹²⁵ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град – Дневници 1947–1970*, стр. 6–20.

¹²⁴ Ненадовић С.: Конзервација Царичина Града. *Музеји* 2, Београд 1949, 91–94. исти: О неким споменицима из Царичина града и околине. *Музеји* 5, Београд 1950, 140–166.

¹²⁵ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Caričin grad – Diaries 1947–1970*, pp. 6–20.

опсежне припреме за конзервацију. Радови су се првенствено односили на повезивање и испитивање Средњег града, као и објеката повезаних са Јужном улицом. Те године, у завршном делу ископавања, пронађени су подни и зидни мозаици.

Половином августа 1950. године¹²⁶, на локалитет је стигла екипа¹²⁷ за конзервацију мозаика, на челу са Миланом Духаћем, а нешто касније придружиле су им се и Невенка Петровић Спремо и Иванка Николајевић Стојковић. Завршена је конзервација мозаика (борба човека са лавом), па (пастир с овцама), (борба са медведом), (во-крава), (коњ), (кентаур), (јахачи), и тако редом. Урађена је конзервација северних зидова атријума са продуженим малтером, конзервација Источне улице и зидова, прагова улаза – ломљеним каменом, пломбирање цементом, над тим један ред камен у сувом на спољним странама зида, а изнутра насапање цементом са слојем бусења. Конзервација зидова дуж Источне улице рађена је на неколико начина, и то: 1. пломбирање (суви зид-земља са бусеном), 2. чишћење трпанца усред зида, заливање бетоном и убацивање већег камена, бетон повезује камен са лица обе стране зида и чини чврсту изравнену целину без дозиђивања, 3. зидање опеком у врућем кречном малтеру, горње површине и фуге заливане цементним малтером, 4. зидање у продуженом малтеру и 5. дотеривање насапањем конзервиране површине местимично ситним шутом фрагментима камена и цигле-посипање туцаном циглом, старим кречним малтером и гаражом ради маскирања конзервације (тзв. малтер-патиња).

Техника заштите, која је коришћена при копирању и конзервацији мозаика, јесте затрпавање песком (два центиметра песка па тер-папир, па просејана земља два центиметра, онда осам центиметара опека, и на крају још осам центиметара просејана земља), конзервација зидова и бунара атријума, урађено је суво зидање и преграда око апсиде, као и суво зидање базилике. Такође, завршени су радови на конзервацији зидова базилике и источне стране улице, као и суво зидање бунара.

¹²⁶ Исто, стр. 21–39.

¹²⁷ Поред Милана Духаћа, чланови екипе за конзервацију мозаика били су још Гордана Томић Трифунац, Емил Чершков, Ђорђе Стричевић, Божидар Тасић, а нешто касније им се придружила Невенка Ђорђевић, студенткиња историје уметности; Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град – Дневници 1947–1970*, стр. 21–39.

and examination of the Central City, as well as the buildings connected to the southern street. Floor and wall mosaics were found that year, in the final part of the excavation.

In mid-August 1950¹²⁶, a mosaic conservation team¹²⁷ led by Milan Duhać arrived at the site, and a little later they were joined by Nevenka Petrović Spremo and Ivanka Nikolajević Stojković. The conservation of the mosaics (fight of a man with a lion), then (shepherd with a sheep), (fight with a bear), (a cow), (a horse), (a centaur), (riders), and so on, has been completed. They completed the conservation of the northern walls of the atrium with extended plaster, conservation of the East Street and walls, entrance thresholds - with crushed stone, sealing with cement, a row of dry stone on the outside of the wall, and filling with cement with a layer of sod on the inside. The conservation of the walls along the East Street was done in several ways, namely: 1. sealing (dry wall-earth with sod), 2. cleaning the dirt in the middle of the wall, pouring concrete and inserting a larger stone, the concrete connects the stone on both sides of the wall and makes a solid, levelled unit without additions, 3. masonry with bricks in hot lime mortar, upper surfaces and joints filled with cement mortar, 4. masonry in extended mortar and 5. finishing by filling the conserved surface with small rubble in some places with fragments of stone and bricks - sprinkling with crushed brick, old lime with plaster and mortar to mask the conservation (so-called plaster-patina).

The protection technique, which was used during the copying and conservation of the mosaics was: backfilling with sand (two centimetres of sand, then tar-paper, then two centimetres of sieved earth, then eight centimetres of brick, and finally another eight centimetres of sieved earth), conservation of the walls and well of the atrium. The dry masonry and partition around the apse, as well as the dry masonry of the basilica was also done. Along with that, they conducted works on the conservation of the walls of the basilica and the East side of the street, as well as the dry masonry of the well.

After the pre-war researches of Vladimir Petković (1912–1940) and the post-war researches of Alek-

¹²⁶ Ibid., pp. 21–39

¹²⁷ In addition to Milan Duhać, members of the mosaic conservation team included Gordana Tomić Trifunac, Emil Čerškov, Đorđe Stričević, Božidar Tasić, and a little later Nevenka Đorđević, a student of art history, joined them; Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade: *Caricin grad – Diaries 1947–1970*, p. 21–39.

Након предратних истраживања Владимира Петковића (1912-1940) и поратних Александра Дерока (1947), покренуте су завршне припреме за извођење конзерваторско-рестаураторских радова на Базилици са криптом. Конзервација је почела 21. августа 1951. године. Најпре су конзервирани сводови, а затим се приступило дозиђивању порушених делова на источним фасадама бочних бродова, као и на фасади јужног брода. У међувремену, завршена је конзервација зидова западних травеја крипте, бочних зидова централног дела и бочних бродова, као и потпуна конзервација и фуговање цркве са криптом. На крају ове кампање урађена је потпуна конзервација и фуговање Базилике са криптом, источно од Северне улице.

У 1952. години¹²⁸, продуженим малтером рађена је конзервација зидова од камена у просторијама 1, 3 и 4. Конзервирани су зидови између просторија 3, 4, 5 и 6, притом су поправљени неки делови Базилике са криптом. Такође, конзервирани су зидови зграде јужно од крипте, и изведени радови на зиду између просторија 5 и 7, на средњем продужном зиду између просторија 7 и 8, 9 и 10, и суво подзидан јужни зид атријума поред апсиде уз сам зид. Завршена је конзервација зграде јужно од крипте, сем просторије 2, чија је конзервација почела.

Настављено је са конзервацијом зидова северне куле Источне капије и довршено је конзервирање апсиде Крстообразне цркве. Исто тако, завршена је конзервација комплекса јужно од крипте, а северно од Источне улице.

Завршено је конзервирање подног мозаика у Баптистеријуму и ексонартексу Епископске базилике.

Након тога довршавано је конзервирање зидова Баптистеријума око источне и западне конхе, као и конзервација северног и јужног подужног зида око кракова крста Крстообразне цркве.

Године 1953, у Триконхалној цркви ван бедема настављено је чишћење зидова на делу нартекса северног и јужног параклиса и северне и јужне конхе, где су пронађене коцкице зидног мозаика у јужној конхи. Урађена је конзервација зидова оба параклиса и прешло се на зидове наоса. Завршени су зидови од параклиса, зидови наоса до половине бочних конхи и започело се са конзервацијом апсиде.

sandar Derok (1947), the final preparations for carrying out conservation and restoration works on the Basilica with the crypt were initiated. Conservation began on August 21st 1951. First, they conserved the vaults and then the demolished parts on the eastern facades of the side naves, as well as on the facade of the southern nave. Meanwhile, they completed the conservation of the walls of the western aisles of the crypt, the sidewalls of the central part and the side aisles, as well as the complete conservation and grouting of the church with the crypt. At the end of this campaign, complete conservation and grouting of the Basilica with the crypt, east of North Street, was done.

The stone walls in sections 1, 3 and 4 were conserved with extended mortar in 1952.¹²⁸ The walls between sections 3, 4, 5 and 6 were conserved, while some parts of the Basilica with the crypt were repaired. Furthermore, the walls of the building south of the crypt were conserved, and work was carried out on the wall between rooms 5 and 7, on the middle extension wall between rooms 7 and 8, 9 and 10, and the dry-walled south wall of the atrium next to the apse immediately to the wall itself. They completed the conservation of the building south of the crypt, except for room 2 where they began the conservation.

They continued the conservation of the walls of the northern tower of the East Gate and completed the conservation of the apse of the Cruciform Church. Likewise, the conservation of the complex south of the crypt and north of East Street was completed.

The conservation of the floor mosaic in the Baptistery and exonarthex of the Episcopal Basilica has been completed.

After that, the conservation of the walls of the Baptistery around the eastern and western conches, as well as the conservation of the northern and southern longitudinal walls around the arms of the cross of the Cruciform Church, were completed.

In 1953, they continued the cleaning of the walls in the Triconch Church outside the ramparts, in the part of the narthex of the northern and southern chapels and the northern and southern conch, where they found wall mosaic cubes in the southern conch. The walls of both chapels were conserved and the works were continued on the walls of the nave. The walls of the chapel, the walls of the nave up to half of the lateral conchs were completed, and the conservation of the apse began. At the same time, the dry masonry above the walls of the basilica in the Lower Town was completed. The eastern halves of the northern and

¹²⁸ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 46-74.

¹²⁸ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 46-74.

Истовремено, завршено је и суво зидање над зидовима базилике у Доњем граду. Урађене су источне половине северне и јужне конхе, као и јужни зид источног травеја и источне апсиде. Уз Триконхос је копан и очишћен дренажни ров за одвођење воде, а на зидовима, чија је конзервација завршена, вршена је још једна заштита од каменог сувог зида.¹²⁹

Од 1954. до 1956. године обављали су се радови на откривеним грађевинама око Кружног трга, као и конзервација капије средњег бедема (бедема између Средњег и Доњег града) и Терми ван бедема града.¹³⁰ Такође, реализоване су мање интервенције на мозаицима у Базилици са трансептом, Триконхосу и Термама.

Планом конзервације за 1954. годину¹³¹ предвиђено је да се изврши конзервација остатака прошлогодишњих ископина. Радови су се одвијали досадашњом уобичајеном методом, хватањем горњих слојева продуженим малтером у размери 1:2:5 (цемент:креч:песак). Настављено је са конзервирањем зидова зграде југозападно од трга и то: југозападни трем Кружног трга, као и јужни зид јужног трема Западне улице, затим источни део преградног зида између прве и друге просторије. Техником продужног малтера урађена је и конзервација капије средњег бедема, осигуравајући североисточни оштећени угао. Конзервација зидова зграде југозападно од трга настављена је на јужном зиду јужног трема Западне улице, као и на довршавању рестаурације северног лука западног дела друге просторије. Конзервирана је такође североисточна страна капије средњег бедема. Рад на конзервацији зидова југозападно од трга настављен је на јужном зиду јужног трема Западне улице, на северном зиду прве просторије, као и на углу где се овај зид спаја са кружним зидом према Тргу. Конзервирање капије средњег бедема почело је на горњем делу.

Конзервација зграде југозападно од Трга извођена је на зиду прве просторије, на северо-западном углу, као и на луку између западних делова прве и друге просторије. Бетоном је допуњена оштећена стопа у јужном трему атријума базилике.

¹²⁹ Документација Археолошког института у Београду: *Радови на археолошком ископавању 1953. год.*

¹³⁰ Петровић Н.: Радови на конзервацији објеката Царичиног Града 1954–1956. године. *Зборник заштите споменика VIII*, Београд 1957, 131–136

¹³¹ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град – Дневници 1947–1970*, стр. 76–87.

southern conches, as well as the southern wall of the eastern bay and the eastern apse, were completed. A drainage trench was dug and cleaned for the removal of water along the Trikonchos and another protection of stone dry wall was carried out on the walls where the conservation was completed.¹²⁹

From 1954 to 1956, works were carried out on the uncovered buildings around Round Square, as well as the conservation of the gate of the middle rampart (the rampart between the Middle and Lower Town) and the Baths outside the town ramparts.¹³⁰ Furthermore, minor interventions were carried out on the mosaics in the Basilica with the transept, Trikonchos and Thermal Baths. The conservation plan for 1954¹³¹ envisaged the conservation of the remains of previous year's excavations. It was done using the usual method, by covering the upper layers with extended mortar in a ratio of 1:2:5 (cement:lime:sand).

The preservation of the walls of the building southwest of the square continued: the southwest porch of Round Square, as well as the southern wall of the southern porch of West Street, then the eastern part of the partition wall between the first and second rooms. The conservation of the gate of the middle rampart was also done using the extension plaster technique, securing the damaged north-eastern corner. The conservation of the walls of the building south-west of the square continued on the southern wall of the southern porch of West Street, as well as the completion of the restoration of the northern arch of the western part of the second room. The north-eastern side of the gate of the middle rampart was also conserved. Works on the conservation of the walls southwest of the square continued on the southern wall of the southern porch of West Street, on the northern wall of the first room, as well as on the corner where this wall joins the circular wall facing the Square. Conservation of the gate of the middle rampart started on the upper part.

Conservation of the building south-west of the Square was carried out on the wall of the first room, on the north-west corner, as well as on the arch between the western parts of the first and second rooms. The damaged footing in the south porch of the basilica's atrium was filled with concrete.

¹²⁹ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Радови на археолошком ископавању 1953. год.*

¹³⁰ Петровић Н.: Радови на конзервацији објеката Царичиног Града 1954–1956. године. *Зборник заштите споменика VIII*, Београд 1957, 131–136

¹³¹ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град – Дневници 1947–1970*, стр. 76–87.

На горњем делу капије средњег бедема настављена је конзервација попуњавањем ломљеним каменом, величине ширине капије. Зидови зграде југозападно од трга конзервирани су између прве и друге просторије на источном крају друге просторије, као и ступци у првој просторији. Довршен је рад на конзервацији капије средњег бедема.

Завршена је конзервација зграде југозападно од трга радовима на зидовима западног дела друге просторије. Настављен је рад на првом ступцу трема Јужне улице, као и на југоисточном углу зграде са ступцима северозападно од трга.

Завршена је конзервација првог ступца западног трема Јужне улице, као и југоисточни угао зграде са ступцима северозападно од трга. Тиме је потпуно довршен рад на конзервацији сектора југозападно од трга, који је био у овогодишњем плану.

Током 1955. године¹³², конзервацијом радова на локалитету управљао је архитекта Града Београда, Мирослав Николић. Планом за ову годину предвиђена је конзервација капије Акропоља и угрожених зидова са ранијих ископавања око централног трга.

Започета је конзервација северног крила капије Акропоља. Пошто је рушење лица зида било на око 30 центиметара од плочника улице, то је приликом конзервације зид подигнут на првобитну нађену висину (око 70 центиметара). Цела капија је зидана од ломљеног и притесаног камена, а не од тесаника, како су наведене неке од досада откривених капија Царичиног града.

Конзервација капије Акропоља приведена је крају. На јужном зиду зграде са луковима завршена је конзервација делова зиданих кречним. Завршена је конзервација јужног зида зграде са луковима југозападно од Трга и настављено са конзервацијом стубаца на Јужној улици. Пронађена је основа почетног угаоног ступца и завршена конзервација стубаца Јужне улице. Такође, за конзервацију је припремљен и највише очувани стубац у сонди источног портика, са олуком, који је аналоган одговарајућем ступцу западног портика.

Следеће године¹³³, археолошку екипу је на локалитету дочекао Велимир Ивановић, дирек-

Conservation continued on the upper part of the gate of the middle rampart by filling it with broken stone, the size of the width of the gate. The walls of the building south-west of the square were preserved between the first and second rooms at the eastern end of the second room, as well as the columns in the first room. The conservation works on the gate of the middle rampart have been completed.

The conservation of the building south-west of the square was completed with works on the walls of the western part of the second room. Works continued on the first column of the porch of South Street, as well as on the southeast corner of the building with columns northwest of the square. The conservation of the first column of the western porch of South Street has been completed, as well as the south-east corner of the building with columns north-west of the square. This completed the works on the conservation of the sector south-west of the square, which was in that year's plan. Miroslav Nikolić, the architect of the City of Belgrade managed the conservation works on the site during 1955¹³². The plan for that year envisaged the conservation of the Acropolis gate and endangered walls from earlier excavations around the central square.

Conservation of the northern wing of the Acropolis gate has begun. Since the demolition of the face of the wall was about 30 centimetres from the street pavement, during conservation the wall was raised to its original height (about 70 centimetres). The entire gate was built of broken and pressed stone, not of hewn stone, as it was stated for some of the gates of the Caričin grad that have been discovered so far.

The conservation of the Acropolis gate has come to an end. The conservation of the parts made of lime has been completed on the south wall of the building with arches.

The conservation of the southern wall of the building with arches south-west of the Square was completed, and the conservation of the columns on South Street continued. The base of the initial corner column was found and the conservation of the columns of South Street was completed. In addition, the best-preserved column in the probe of the eastern portico, with a gutter, which was analogous to the corresponding column of the western portico, was prepared for conservation. The following year¹³³, Velimir Ivanović, director of the National Museum in Leskovac welcomed

¹³² Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 88-104.

¹³³ Исто, стр. 105-122.

¹³² Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 88-104.

¹³³ Ibid., pp. 105-122.

тор Народног музеја у Лесковцу. Кад је реч о конзервацији, ове године се радило на истом објекту, као и на одржавању ранијих ископина и контроли стања мозаика.

Почела је и конзервација очишћених зидова у атријуму. Завршена је конзервација угаоног стуба у југозападном углу атријума. Настављен је рад на конзервацији северног угла северног крила атријума, као и североисточног угла. Истовремено, завршена је конзервација североисточног угла базена у јужном травеју источног трема атријума, као и почетак подзиђивања оштећених места у западном зиду грађевине. Завршена је конзервација очишћених зидова атријума, али и подзиђивање западног зида, североисточног угла северног крила атријума, као и северозападног угла атријума. Конзервирани су и ступци у средњем и источном делу хипокауста. Мозаик базилике у јужном делу града, после завршетка копирања, покривен је песком, тер-папиром, песком, циглама и земљом ради заштите.

Године 1957.¹³⁴ скоро и да није било конзервације. Озидана су само у сувом камену два југозападна угла на базилици у западном делу Средњег града.

Током 1958. године,¹³⁵ почела је и конзервација на базилици јужно од Акропоља. Радови су се одвијали на северном пиластру трема, на зидовима северног параклиса, као и на северном зиду северног брода. Конзервисан је цео зид апсиде, источни зид јужног брода и део јужног зида, као и врат јужног параклиса и западни део јужног зида. Завршена је конзервација јужног зида јужног брода. Почела је конзервација зидова трију апсида Епископске базилике. Рађене су само спољне стране средње и северне апсиде, јер је унутрашњост доста чврста. Унутрашње, боље очуване стране ових апсида, само су фуговане цементним малтером.

Радило се и на конзервацији порушених стубића хипокауста у Термама, и настављена је конзервација олтарског дела Епископске базилике.

Током 1960. године¹³⁶, на локалитету су спроведени претежно конзерваторски радови на заштити зидова. Први су на локалитет стигли Невенка Петровић Спремо, археолог Србољуб

the archaeological team at the site. When it comes to conservation, this year included works on the same building, as well as on the maintenance of earlier excavations and the control of the state of the mosaics.

The conservation of the cleaned walls in the atrium has also begun. The conservation of the corner column in the south-west corner of the atrium has been completed. Works continued on the conservation of the northern corner of the northern wing of the atrium, as well as the north-eastern corner. At the same time, they completed the conservation of the north-eastern corner of the pool in the southern bay of the eastern porch of the atrium and began rebuilding the damaged areas in the western wall of the building. The conservation of the cleaned walls of the atrium was completed, as well as the construction of the west wall, the northeast corner of the north wing of the atrium and the northwest corner of the atrium. The columns in the central and eastern part of the hypocaust have also been preserved. The mosaic of the basilica in the southern part of the city, after the copying was finished, covered with sand, tar-paper, sand, bricks and earth for protection.

In 1957¹³⁴, there was almost no conservation. The only thing that was done was building of two south-western corners of the basilica in the western part of the Middle Town in dry stone.

Conservation on the basilica south of the Acropolis began during 1958¹³⁵. Works were carried out on the northern pilaster of the porch, on the walls of the northern chapel, as well as on the northern wall of the northern nave. The entire wall of the apse, the eastern wall of the southern nave and part of the southern wall, as well as the neck of the southern chapel and the western part of the southern wall have been preserved. The conservation of the southern wall of the southern nave has been completed. The conservation of the walls of the three apses of the Episcopal Basilica has begun. Only the outer sides of the central and northern apse were made, since the interior was quite solid. The inner, better-preserved sides of these apses were only grouted with cement mortar.

Works were also done on the conservation of the destroyed columns of the hypocaust in Thermal Baths, and the conservation of the altar part of the Episcopal Basilica continued.

During the 1960¹³⁶, conservation works were mainly aimed at the protection of the walls on the

¹³⁴ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 123-139.

¹³⁵ Исто, стр. 145-158.

¹³⁶ Исто, стр. 159-161.

¹³⁴ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град - Diaries 1947-1970*, p. 123-139.

¹³⁵ Ibid., pp. 145-158.

¹³⁶ Ibid., pp. 159-161.

Букумировић, и архитекта Паулина Рашић. Конкретно, ове године рађена је конзервација на зидовима северне куле Источне капије, где је источни зид потпуно конзервиран, док су се остали подзиђивали и фуговали. Настављена је конзервација зидова северне куле Источне капије и истовремено довршавала су се два почетна ступца северног трема Источне улице, три зида куле и три стуба северног и јужног трема Источне улице. Завршни радови обухватили су конзервацију оштећених места крипте. Током 1961. године,¹³⁷ археолошка екипа је на Царичин град пристигла нешто раније, још почетком маја. На локалитет су први стигли Невенка Петровић Спремо и геометар Радивоје Петровић. У току године предвиђене су две кампање, мајска и јулска. Мајска кампања је била у знаку конзерваторско-рестаураторских радова.

Почело се најпре са конзервацијом централног дела Источне капије. Да би се ипак мало истакао облик ове капије, реконструисан је део обрушених редова опеке, као и два слоја камена у висини од отприлике 0,50 м. Настављено је са поправком оштећених делова на зидовима крипте. Настављени су конзерваторски радови на централном делу Источне капије. У јужном делу поправљено је свих пет редова опеке, који се горњом ивицом равнају са површином прага, док је висина од два слоја камена реконструисана над њима. Истовремено је текла поправка оштећених делова крипте (на јужном зиду јужног брода). Јужна страна овог дела је завршена, а и даље се ради на северној страни. Настављено је са поправком оштећених места на крипти и фуговањем старих спојница. Нивелисана је Јужна улица у правцу капије средњег бедема. Рађена је и конзервација северне стране централног дела Источне капије, где су такође реконструисана два слоја камена над редовима опеке. Прешло се и на попуњавање готово сувим зидом, са врло мало малтера широког зида, на углу полукружног дела капије и северне куле. Започета је конзервација северног лица зида између северног и средњег брода крипте, који до сада није конзервисан, а чије је лице потпуно обрушено.

У међувремену, завршена је конзервација северне стране централног дела Источне капије. Радило се на конзервирању угла између капије и северне куле. Започета је конзервација зидова зграде југоисточно од Трга, као и угла

site. The first to arrive at the site were Nevenka Petrović Spremo, archaeologist Srboљjub Bukumirović, and architect Paulina Rašić. This year, specifically, the conservation was done on the walls of the northern tower of the East Gate, where the eastern wall was completely preserved, while the others were built up and grouted. The conservation of the walls of the north tower of the East Gate continued and at the same time the two initial columns of the north porch of East Street, three walls of the tower and three columns of the north and south porch of East Street were completed. The final works included the conservation of the damaged areas of the crypt.

During 1961¹³⁷, the archaeological team arrived at Caričin grad a little earlier, at the beginning of May. Nevenka Petrović Spremo and surveyor Radivoje Petrović were the first to arrive at the site. Two campaigns were planned during this year, May and July. The May campaign was devoted to conservation and restoration works. The conservation of the central part of the Eastern Gate began first. In order to highlight the shape of this gate, a part of the collapsed rows of bricks, as well as two layers of stone at a height of approximately 0.50 m, were reconstructed. The repair of the damaged parts of the crypt walls continued. Conservation work continued on the central part of the East Gate. All five rows of bricks were repaired in the southern part, the upper edge of which was levelled with the surface of the threshold, while the height of two layers of stone was reconstructed above them. At the same time, the damaged parts of the crypt (on the southern wall of the southern nave) were being repaired. The southern side of this section was finished, and work was still being done on the northern side. The repair of damaged areas on the crypt and grouting of old joints continued. The South Street in the direction of the gate of the middle rampart was levelled. The conservation of the northern side of the central part of the East Gate was also done, where two layers of stone above the rows of bricks were also reconstructed. They also moved on to filling with almost dry wall, with very little plaster of the wide wall, at the corner of the semi-round part of the gate and the north tower. They started the conservation of the northern face of the wall between the northern and middle aisles of the crypt, which has not been conserved until then, and whose face has been completely demolished.

Meanwhile, the conservation of the northern side of the central part of the Eastern Gate was

¹³⁷ Исто, стр. 162-171.

¹³⁷ Ibid., pp. 162-171.

између средњег дела Источне капије и северне куле. Настављена је конзервација северног лица зида, између средњег и северног брода крипте. Завршено је и конзервирање западног зида, зидова зграде југоисточно од Трга. Завршена је конзервација северног лица зида, између средњег и северног брода крипте, као и радови на конзервацији зграде југоисточно од Трга.

Током јула, на Царичином граду спроведена је нова кампања, друга по реду, у којој су настављени конзерваторски радови. На локалитет је стигла екипа у саставу: Паулина Рашић, Мирослав Ранђеловић, Ђорђе Мано-Зиси, Софија Којић и Милан Духаћ, конзерватор Народног музеја у Београду. Убрзо је завршена конзервација северног дела Источне улице, те се прешло на конзервацију југозападног дела Јужне улице. Конзервирана је југоисточна зграда крај Трга и завршена конзервација мозаика у базилици у Доњем граду. На Јужној улици завршена је конзервација стубаца тремова југозападног крстообразног ступца у Базилици са криптом. Извршена је конзервација стубаца Јужне улице. Завршена је конзервација југозападног крстообразног ступца у атријуму Базилике са криптом, ступца на углу североисточно од Форума, на почетку Северне улице, као и југозападног ступца атријума Базилике са криптом. Урађена је конзервација трећег ступца источног трема Јужне улице, и започета конзервација западног зида атријума Крстообразне цркве. Радило се на конзервацији зидова атријума Крстообразне цркве. У међувремену, прешло се на конзервацију зидова атријума базилике у Доњем граду. Завршено је конзервирање западног зида Крстообразне цркве и подигнут је стуб северног трема.

Завршена је конзервација базилике у Доњем граду.

Настављена је конзервација на Термама. Са-зидан је потпорни зид на левом крилу калдаријума и изведено зидање банака и преградних зидова у суво. Настављен је рад у апсиди и надзиђивање преградног зида поред левог ступца у атријум каменом усудо; јужни зид, десно крило калдаријума, западни зид и подзиди потпорног зид левог крила калдаријума. На Триконхосу поправљени су суви зидови. Настављена је конзервација на терену и у цркви у предграђу. На Термама је конзервисан обимни јужни зид. Рађена је конзервација цркве у предграђу (доњи делови углова па-

completed. The corner between the gate and the north tower was conserved. Conservation of the walls of the building southeast of the Square, as well as the corner between the middle part of the East Gate and the North Tower, has begun. The conservation of the northern face of the wall, between the middle and northern aisles of the crypt, continued. Conservation of the western wall, the walls of the building southeast of the Square, has also been completed. The conservation of the northern face of the wall, between the middle and northern aisles of the crypt, has been completed, as well as conservation works on the building southeast of the Square.

A new campaign, the second in a row, was carried out in Caričin grad during July and involved the continuation of conservation works. A team including: Paulina Rašić, Miroslav Randelović, Đorđe Mano-Zisi, Sofija Kojić and Milan Duhać, conservator of the National Museum in Belgrade, arrived at the site. Soon, the conservation of the northern part of East Street was completed, and the conservation works were moved on the south-western part of South Street. The south-east building near the Square was conserved and the conservation of the mosaic in the basilica in Lower Town was completed. On South Street, the conservation of the portico columns of the south-west cruciform column in the Basilica with the crypt was completed. Conservation of the pillars of South Street was carried out. The conservation of the southwest cruciform column in the atrium of the Basilica with the crypt, the column at the corner northeast of the Forum, at the beginning of the North Street, as well as the southwest column of the atrium of the Basilica with the crypt, has been completed. The conservation of the third column of the eastern porch of South Street was done, and the conservation of the western wall of the atrium of the Cruciform Church was started. Works were conducted on the conservation of the walls of the atrium of the Cruciform Church. In the meantime, conservation of the walls of the basilica's atrium in the Lower Town began. The preservation of the western wall of the Cruciform Church was completed and the pillar of the northern porch was erected.

The conservation of the basilica in Lower Town has been completed.

Conservation continued at the Baths. A retaining wall was built on the left wing of the caldarium, and dry masonry of the banks and partition walls was carried out. Works continued in the apse and the building of the partition wall next to the left column in the atrium with dry stone; the southern wall, the right wing of the caldarium, the western wall and the sub-walls of the supporting wall of the left wing of the caldarium. Dry walls were repaired on Trikonchos. Conservation continued in the field and in the church in the suburbs. The

раклиса и сви истурени делови зидова, који су оштећени).

Због одржавања научног симпозијума августа 1962. године,¹³⁸ истраживања и конзервација трајали су кратко, свега десетак дана. Радило се на чишћењу Триконхолне цркве ван бедема и велике Базилике са крстионицом и „Палате” на Акропољу. Завршено је и чишћење последњих одељака на западној страни Јужне улице. Настављена је конзервација јужног зида Терми и апсиде Виле урбане. На апсиди Епископске базилике на Акропољу постављена је плоча са стаклом поводом 50-годишњице ископавања. Апсида Виле урбане била је порушена до каменог сокла и само су се на једном месту, на западном делу, сачували трагови од два реда опеке. Откривен је мозаик у базилици у Доњем граду за симпозијум. Вршена је интензивна конзервација апсиде Виле урбане и дужног зида Терми.

Конзервација Терми је завршена.

Крајем јуна 1963. године,¹³⁹ започета је конзервација заосталих делова објеката. На терен су прве стигле асистенткиња Археолошког института Невенка Петровић Спремо и студенткиња архитектуре Корнелија Дробни. Приликом обиласка локалитета, процењено је да су конзервирани објекти унутар града у релативно добром стању, па је одлучено да се од пропадања заштите неки зидови Триконхо-са ван бедема. Конзервирани су вертикални делови оштећених спољних зидова, рађени опеком. Веома брзо је завршено конзервирање спољног лица јужног зида наоса трифоноса, и настављено са конзервирањем Триконхалне цркве изван бедема. Пренесени су делови декоративне пластике на место затрпавања. Планом конзервације започети су конзерваторски захвати на Термама (учвршћивање анастилозе), Вили урбани и на југоисточном делу централног Трга. У недостатку лапидаријума, декоративна пластика Крстообразне цркве захтевала је заштиту затрпавањем, што је убрзо и учињено покривањем декоративне пластике у базилици у Доњем граду и Крстообразној цркви. Завршена је конзервација

extensive south wall has been preserved at the Baths. The church in the suburbs was conserved (the lower parts of the corners of the chapel and all the projecting parts of the walls, which were damaged).

Due to the holding of a scientific symposium in August 1962¹³⁸, the research and conservation lasted for a short time, only ten days. Work was done on cleaning the Triconch Church outside the ramparts and the large basilica with the baptistery and the “Palace” on the Acropolis. The cleaning of the last sections on the west side of South Street has also been completed. The conservation of the southern wall of the Baths and the apse of Villa Urbana continued. A glass plate was placed on the apse of the Episcopal Basilica on the Acropolis, on the occasion of the 50th anniversary of the excavations. The apse of the Villa Urbana was destroyed up to the stone plinth and traces of two rows of bricks were preserved only in one place, on the western part. A mosaic was unveiled in the basilica in Lower Town for the symposium. Intensive conservation of the apse of Villa Urbana and the long wall of the Baths was carried out. The conservation of the Baths has been completed. The conservation of the remaining parts of the buildings began at the end of June 1963¹³⁹. Assistant of the Archaeological Institute Nevenka Petrović Spremo and architecture student Kornelija Drobni were the first to arrive on the field. During the tour of the locality, it was estimated that the preserved buildings inside the city are in relatively good condition, so it was decided to protect some Triconchos walls outside the ramparts from deterioration. The vertical parts of the damaged exterior walls, made of brick, have been conserved. The conservation of the outer face of the southern wall of the trichonos nave was completed very quickly, and the conservation of the Triconch Church outside the ramparts was continued. Parts of decorative plastic were transferred to the landfill site.

According to the conservation plan, conservation interventions were started at the Thermal Baths (strengthening of the anastylosis), Villa Urbana and the south-eastern part of the central Square. In the absence of a lapidary, the decorative plastic of the Cruciform Church required protection by burial, which was soon done by covering the decorative plastic in the basilica in the Lower Town and the Cruciform Church. The conservation of the apse in Villa Urbana, as well

¹³⁸ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 172-176.

¹³⁹ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 176-184.

¹³⁸ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град - Diaries 1947-1970*, p. 172-176.

¹³⁹ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град - Diaries 1947-1970*, p. 176-184.

апсиде у Вили урбани, као и суспензора у Термама у уређају хипокауста.

Урађена је конзервација зидова југоисточно од централног Трга.

Завршена је конзервација последњих делова рашчишћених зидова југоисточно од централног Трга.

Следеће године¹⁴⁰, екипа је по доласку на терен отпочела са радовима на конзервацији капије. Камени блокови су стављени на своја првобитна места. Конзервирано је јужно крило капије. На западној страни изидан је по један појас од пет слојева и пет слојева камених тесаника. Урађена је конзервација јужног крила капије. Дефинитивно је размештен трећи ред камених блокова, који је фугован. Завршена је конзервација и рестаурација јужног крила капије, затим конзервација северног крила капије са постављањем малтерисаних блокова на чеоним странама. Отпочето је рестаурирање линије ступца трема са северне стране улице. Завршен је рад на конзервацији спољне и унутрашње апсиде, као и конзервирање апсидалног простора са рестаурисањем субселија и северног трема улице.

Након доласка екипе, половином јуна 1965. године¹⁴¹, у Народном музеју у Лесковцу вођени су разговори о организацији рада. Повратком на Царичин град започете су конзерваторске припреме. Очишћени су ступци северног стилобата улице и зид паралелан са овим, између бедема и грађевине са две апсиде. Започети су конзерваторски радови на зиду између бедема и грађевине са две апсиде. Конзервиран је стубац од опеке, наслоњен на бедем, и део каменог стилобата, између овог и другог ступца од опеке. После чишћења зида на апсиди јужне просторије почела је конзервација њеног северног дела. Рађена је конзервација северног дела апсиде јужне одаје. Почео је рад и на конзервацији северног трема Источне улице и завршен стубац од опека (други од Јужне улице). Завршена је конзервација зида између бедема и грађевине са две апсиде, чиме су довршена сва три ступца од опеке. Настављен је рад на конзервацији северног дела апсиде јужне одаје, као и на стилобату

as the suspensor in the Baths in the hypocaust device, have been completed.

Conservation of the walls southeast of the central Square was done.

The conservation of the last parts of the cleared walls southeast of the central square has been completed.

The following year¹⁴⁰, upon arriving at the field, the team began work on the conservation of the gate. The stone blocks were placed in their original places. The southern wing of the gate was conserved. On the western side, one belt of five layers and five layers of stone blocks was built. The southern wing of the gate was conserved. The third row of stone blocks, which was grouted, was definitely placed. The conservation and restoration of the southern wing of the gate was completed, followed by the conservation of the northern wing of the gate with the installation of plastered blocks on the front sides. Restoration of the line of the porch column on the north side of the street has begun. The work on the conservation of the outer and inner apses was completed, as well as the conservation of the apsidal space with the restoration of the subcell and the northern porch of the street.

After the arrival of the team, in mid-June 1965¹⁴¹, there were discussions about the organization of work at the National Museum in Leskovac. Preparations for conservation began with the return to Caričin grad. The columns of the northern stylobate of the street and the wall parallel to this, between the ramparts and the building with two apses, were cleaned. Conservation work begun on the wall between the ramparts and the building with two apses. A brick column, resting on the rampart, and a part of the stone stylobate, between this and the second brick column have been preserved. After cleaning the wall on the apse of the southern room, they began the conservation of its northern part. The northern part of the apse of the southern chamber was conserved. Work also began on the conservation of the northern porch of East Street and the brick pillar (second from South Street) was completed. The conservation of the wall between the ramparts and the building with two apses was completed, thus completing all three brick columns. Work continued on the conservation of the northern part of the apse of the southern chamber, as well as on the stylobate of the northern porch of East Street, where the first brick column to South Street was completed,

¹⁴⁰ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 184-193.

¹⁴¹ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 194-209.

¹⁴⁰ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град - Diaries 1947-1970*, p. 184-193.

¹⁴¹ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град - Diaries 1947-1970*, p. 194-209.

северног трема Источне улице, где је довршен први стубац од опеке до Јужне улице, и део стилобата у ломљеном камену, између првог и другог ступца.

Завршена је конзервација апсиде јужне одаје. У току испитивачке кампање, под надзором Ђорђа Мано-Зисија, марта 1966. године, урађена је конзервација најугроженијих објеката. Ради контроле, њихове очуваности и промене заштитног покривача, откривени су мозаици у базилици у Доњем граду и Термама изван бедема града.¹⁴²

Године 1966.¹⁴³ рађен је комплекс грађевина између базилике у Доњем граду, Источне улице и главне магистрале субурбијума. Најпре је комисија изашла на терен, ради уочавања непосредних потреба за поправке и конзервацију ископина. Констатовано је да је конзервација, спроведена у периоду од 1950. до 1965. године, у већој мери добро одржана, за разлику од конзервација на Акропољу из 1947/1948. године, која је попустила, а њен најугроженији део био је Баптистеријум Епископске цркве на Акропољу.

Саме Терме су добро очуване, али је ипак требало заштитити стубове и базе, тј. напрслине у камену, техником цементног заливања.

Контрола зграда са две апсиде показала је да је требало урадити конзервацију другог брода и средишњих зидова. Потребно је конзервирати стилобат пред Источном капијом и кулом, степениште код средње капије и стилобат главне магистрале са коловозом испунити и делимично назидати, а треба побољшати и конзервацију средње капије.

1. Комисија је такође констатовала да у Крстообразној цркви треба поправити зид код степеништа, базе стубова и степеништа, а оквир апсиде дозидати до нивоа грађевине. У делу северозападног Форума треба извршити следеће радове: 1. извући оригиналне зидове конзервирањем код Западне улице и капије Акропоља; 2. код мале базилике испод Акропоља поправити степеник и јужни зид; 3. општа конзервација Виле урбане, код које је до сада конзервирана само апсида.

На локалитет је са Невенком Петровић Спремо стигао Братислав Николић, фотограф Народне музеја у Београду.

¹⁴² Хроника, Рад Народне музеја у Лесковцу 1966–1970. године, *Лесковачки зборник бр. X*, 1970, стр. 273.

¹⁴³ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град – Дневници 1947–1970*, стр. 210–220.

as well as the part of the stylobate in broken stone, between the first and second columns.

The conservation of the apse of the southern chamber has been completed.

The conservation of the most endangered buildings was carried out during the research campaign under the supervision of Đorđe Mano-Zisi, in March 1966. Mosaics in the basilica in the Lower Town and in the Baths outside the city ramparts were uncovered for the purpose of control, their preservation and the change of the protective covering.¹⁴²

In 1966¹⁴³, a complex of buildings was constructed between the basilica in Lower Town, East Street and the main highway of the suburbium. First, the commission went to the field, in order to observe the immediate needs for repairs and conservation of excavations. It was established that the conservation, carried out in the period from 1950 to 1965, was largely well maintained, in contrast to the conservation on the Acropolis from 1947/1948, which gave way, and its most endangered part was the Baptistery of the Episcopal Church on the Acropolis.

The Baths themselves were well preserved, but the pillars and bases still needed to be protected, i.e. cracks in the stone, using the technique of cement pouring.

Inspection of buildings with two apses showed that conservation of the second nave and central walls should have been done. It was necessary to conserve the stylobate in front of the East Gate and the tower, the staircase at the middle gate and the stylobate of the main highway with the roadway should have been filled and partially built up, and the conservation of the middle gate should have been improved.

1. The Commission also stated that, the wall near the staircase, the base of the pillars and the staircase in the Cruciform Church should be repaired, and the frame of the apse should be built up to the level of the building. In the north-western part of the Forum, the following works should be carried out: 1. extract the original walls by preserving them near West Street and the Acropolis Gate; 2. repair the steps and the south wall near the small basilica under the Acropolis; 3. general conservation of Villa Urbana, where only the apse has been conserved by that time. Bratislav Nikolić, photographer of the National Museum in Belgrade, arrived at the site with Nevenka Petrović Spremo.

¹⁴² Хроника, Рад Народне музеја у Лесковцу 1966–1970. године, *Лесковачки зборник бр. X*, 1970, стр. 273.

¹⁴³ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град – Diaries 1947–1970*, p. 210–220

У току дана откривен је мозаик у базилици у Доњем граду, откривени су и очишћени, мозаици у базилици и Термама, а урађено је и њихово фотографисање. Извршено је конзервирање мозаика у Термама. У кампањи 1966. године, налазиште су посетили: директор Археолошког института, Ђурђе Бошковић, директор пољског Завода за заштиту у Варшави, Тадеуш Полак, директор Завода за заштиту споменика културе у Нишу, Мома Митровић, професори Техничког факултета, декан Душан Бабић и Драгољуб Јовановић, и Павле Мијовић, виши научни сарадник Археолошког института.

Током 1968. године¹⁴⁴ започето је покривање подова Триконхалне цркве. Подови су најпре добро очишћени, а неравнине испуњене песком. Затим су покривене тер-папиром, преко кога је постављен песак и ред опеке. На исти начин заштићене су и каде у фригидаријуму (хладно купатило).

Ова археолошка кампања трајала је врло кратко, тако да није ни било прилике да се изведу већи конзерваторски радови.

У 1969. години на локалитету није било радова.

Кампања из 1970. године¹⁴⁵ трајала је свега три дана (22–25. септембра), а уједно је била и завршна археолошка кампања на локалитету Царичин град под руководством Ђорђа Мано-Зисија. У оквиру конзерваторско-реставраторских радова на локалитету, годинама је блиско сарађивао са Невенком Петровић Спремо, која је исте године преминула. И поред краткотрајног боравка на Царичином граду, екипа је по доласку одмах констатовала да би требало да се што хитније спроведу заштитна зидања, како би се сачувао првобитан изглед грађевина у комплексу Доњег града. Том приликом суво су подзидани и надзидани оронили делови Терми у Доњем граду, подзидан је лук на бедему Доњег града, зид на грађевини са две апсиде, и на крају, делови грађевине у Доњем граду, између Источне улице и базилике.

Одласком екипе са локалитета, завршено је дводеценијско поглавље у периоду од 1949. до

A mosaic was discovered in the basilica in the Lower Town during that day, the mosaics in the basilica and the Baths were discovered and cleaned, and were photographed. Conservation of the mosaics in Baths was carried out. In the campaign of 1966, the site was visited by: director of the Archaeological Institute- Đurđe Bošković, director of the Polish Institute for Protection in Warsaw- Tadeus Polak, director of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš- Moma Mitrović, professors of the Technical Faculty, dean -Dušan Babić and Dragoljub Jovanović, and Pavle Mijović- senior research associate of the Archaeological Institute.

The covering of the floors of the Triconch Church began during 1968¹⁴⁴. The floors were first cleaned well, and unevenness was filled with sand. Then they were covered with tar-paper, over which sand and a row of bricks were placed. The bathtubs in the frigidarium (cold bath) were also protected in the same way.

This archaeological campaign lasted for a short period, so there was no opportunity to carry out major conservation works.

There were no works on the site in 1969.

The campaign from 1970¹⁴⁵ lasted only for three days (September 22nd-25th), and was also the final archaeological campaign at the site of Caričin grad under the leadership of Đorđe Mano-Zisi. As part of conservation and restoration works on the site, he worked closely for years with Nevenka Petrović Spremo, who passed away the same year. Despite the short-term stay in Caričin grad, immediately upon arrival, the team realized that protective masonry should be implemented as soon as possible, in order to preserve the original appearance of the buildings in the Lower Town complex. On that occasion, the dilapidated parts of the Baths in the Lower Town were dry-built and over-built, the arch on the ramparts of the Lower Town, the wall of the building with two apses, and finally, parts of the building in the Lower Town, between East Street and the basilica, were built. A two-decade chapter in the period from 1949 to 1970 was completed with the departure of the team from the site. The period left deep traces in the history of research in Caričin grad, primarily in the application of comparative archaeological research and conservation work.

¹⁴⁴ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 221-227.

¹⁴⁵ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град - Дневници 1947-1970*, стр. 228-229.

¹⁴⁴ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град - Diaries 1947-1970*. p. 221-227.

¹⁴⁵ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град - Diaries 1947-1970*. p. 228-229.

1970. године, које ће у историји истраживања Царичиног града оставити дубоке трагове, првенствено у примени упоредних археолошких истраживања и конзерваторских радова. Након повлачења Ђорђа Мано-Зисија, празнину у активностима на спасавању и истраживању, као и извођењу конзерваторских радова, до формирања нове археолошке екипе, преузео је новоосновани Завод за заштиту споменика културе у Нишу, који је први пут предузео мере спасавања откривених објеката од даљег пропадања.¹⁴⁶ С обзиром на значај локалитета и обимност предстојећих испитивачко-конзерваторских радова, у овај значајни пројекат укључили су се Скупштина општине Лебане, Народни музеј у Лесковцу, Народни музеј у Београду и Републички завод за заштиту споменика културе.

Од 1972. године, у име Завода, руковођење конзерваторско-рестаураторским активностима на грађевинама Акропоља, преузео је архитекта Чедомир Васић.¹⁴⁷

Програмом рада за 1973. годину, предвиђено је рашчишћавање појединих значајних објеката, припрема елабората за дугорочније интервенције, као и консолидација најугроженијих објеката: термалне грађевине и веће базилике, чија дужина износи 70 метара. Такође, прикупљала се и допуњавала документација, а испитиван је и терен у непосредној близини базилике у централном делу комплекса и Триконхалне цркве.¹⁴⁸

Завод је током 1973/1974. године предузео мере за спасавање једног од најугроженијих објеката, Трихонхалне цркве, лоциране ван градских бедема. Обављени су радови на санирању подземних вода, тако што је урађен систем дренажних канала и бунара са унутрашње и спољне стране источног дела објекта. У периоду од прве половине 70-их до прве половине 80-их година XX века, Завод је спровео обимне радове на конзервацији и реконзервацији Епископске базилике са Крстионицом,

---

¹⁴⁶ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, подаци о овим конзервацијама налазе се у Заводу за заштиту споменика културе у Нишу и нису публиковани.

¹⁴⁷ Маја Ј. Ђорђевић, Седам деценија заштите античког наслеђа у Србији – Сирмијум, Ромулијана, Медијана и Јустинијана Прима, *Саопштења L-2018*, стр 233-253

¹⁴⁸ Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град – Извештај о извршењу програма радова у 1975. години*, бр. 374/1 од 19. 03. 1974.

After the retirement of Đorđe Mano-Zisi, the newly established Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš took over the gap in rescue and research activities, as well as the performance of conservation works, until the formation of a new archaeological team. The Institute was the first to take measures to save the discovered objects from further deterioration.¹⁴⁶ Considering the importance of the site and the scope of the upcoming research and conservation works, the Assembly of the Municipality of Lebane, the National Museum in Leskovac, the National Museum in Belgrade and the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments were involved in this important project. Since 1972, on behalf of the Institute, the management of conservation and restoration activities on the buildings of the Acropolis has been taken over by the architect Čedomir Vasić.¹⁴⁷

The work program for 1973 foresaw the clearing of certain significant buildings, the preparation of studies for longer-term interventions, as well as the consolidation of the most endangered buildings: the thermal building and the larger basilica, the length of which is 70 meters. In addition, documentation was collected and supplemented, the terrain in the immediate vicinity of the basilica in the central part of the complex and the Triconch Church was examined.¹⁴⁸

During 1973/1974, the institute took measures to save one of the most endangered buildings, the Triconch Church, located outside the city walls. Groundwater remediation work was carried out by constructing a system of drainage channels and wells on the inside and outside of the eastern part of the building. In the period from the first half of the 70s to the first half of the 80s of the 20th century, the Institute carried out extensive works on the conservation and restoration of the Episcopal Basilica with the Baptistery, the Signatory, the Episcopal Palace, part of the ramparts and the north-eastern tower of the Acropolis, the ramparts between the Middle and Lower Town, Double churches, Baths, Triconch Churches, single nave churches and parts of the Aqueduct.

---

¹⁴⁶ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš, data on these conservations are located in the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš and have not been published.

¹⁴⁷ Маја Ј. Ђорђевић, Седам деценија заштите античког наслеђа у Србији – Сирмијум, Ромулијана, Медијана и Јустинијана Прима, *Саопштења L-2018*, стр 233-253

¹⁴⁸ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade: *Царичин град – Report on execution of the program of works in 1975.*, no. 374/1 from 19. 03. 1974.

Консигнаторијума, Епископске палате, дела бедема и североисточне куле Акропоља, бедема између Средњег и Доњег града, Двојне цркве, Терми, Триконхалне цркве, једнобродне цркве и дела Акведукта.

Такође, Заводу су поверени послови заштите објеката (конзервација) на Царичином граду, и то: Триконхалне цркве, Терми ван бедема, Цркве Ј ван бедема, дела Акведукта, Двојне цркве, део јужног бедема Средњег града, део бедема Акропоља, Епископске базилике, Баптистеријума, Консигнаторијума и Епископске палате. Овако обимна рестаурација поменутих објеката поверена је архитекти Чедомиру Васићу.

Сагледавајући програм конзерваторско-рестаураторских радова на архитектури Царичиног града, за период 1975–1980. године, а имајући у виду степен угрожености објеката и њихово тренутно стање, одабрани су најугроженији објекти који могу да претрпе већа оштећења и тиме заувек изгубе делове оригиналног споменичног садржаја. Одабрани објекти су углавном лоцирани ван бедема и у Доњем граду, где је приступ објектима био најлакши, па је самим тим и могућност физичких оштећења била највећа.

У смислу што прецизнијег приступа заштите, дат је прецизан табеларни преглед којом ће се динамиком изводити конзерваторско-рестаураторски радови, у периоду 1975–1980. године. Табеларни план је усаглашен са потребама археолошких истраживања, конзервације мозаика и конзервације архитектуре. План је резултат договора Владимира Кондића, руководиоца археолошких истраживања, Стојадина Петковића, руководиоца радова на конзервацији, и Чедомира Васића, представника Завода за заштиту споменика културе Ниш, који је био задужен за конзервацију архитектуре на објектима Царичиног града. По том договору, први објекат на коме је рађена конзервација јесте Триконхос, који је рађен 1975. године. Други објекат биле су Терме ван бедема, предвиђене за рад 1975/1976. године. Потом следе: Двојна црква, у 1975. години предвиђена за одржавање, а 1976/1977. за конзервацију, базилика 1977/1978, Терме 1978/1979, и на крају Крстообразна црква, 1979/1980. године.

На Триконхалној цркви ван бедема рађени су археолошки и конзерваторско-рестаураторски радови, започети 1973. и 1974. године. Конкретно, радило се на наставку ископавања унутар објекта и око њега, до дна темеља, како би се створила могућност за импрегнацију зидова грађевине инектирањем. Радови на ископавању ишли су од средине бочних конхи, па према портику са спољне стране. Ископа-

Furthermore, the Institute was entrusted with the works of protection (conservation) of buildings in Caričin grad, namely: Triconch Church, Baths outside the Walls, Church J outside the Walls, parts of the Aqueduct, Double Church, part of the southern wall of the Middle Town, part of the Acropolis wall, the Episcopal Basilica, the Baptistery, Consignatorium and Episcopal Palace. Such a more extensive restoration of the mentioned buildings was entrusted to the architect Čedomir Vasić.

Looking at the program of conservation and restoration works on the architecture of Caričin grad for the period 1975–1980 and taking into account the degree of endangerment of the buildings and their current condition, they selected the most endangered buildings that could suffer greater damage and thus forever lose parts of the original monumental content. The selected buildings were mostly located outside the ramparts and in the Lower Town, where access to the buildings was the easiest and therefore the possibility of physical damage was the greatest.

In terms of a more precise approach to protection, they gave a precise tabular overview of the dynamics of conservation and restoration works in the period 1975–1980. The tabular plan was adapted to the needs of archaeological research, mosaic conservation and architectural conservation. The plan was the result of an agreement between Vladimir Kondić, head of archaeological research, Stojadin Petković, head of conservation works, and Čedomir Vasić, representative of the Institute for the Protection of Cultural Monuments Niš, which was in charge of the conservation of architecture on the buildings of Caričin grad. According to that agreement, the first object to conserve was Triconchos, which was done in 1975. The second facility was the Baths outside the ramparts, planned for 1975/1976. Then followed: the Double Church, scheduled for maintenance in 1975, and for conservation in 1976/1977., the basilica in 1977/1978, the Baths in 1978/1979, and finally the Crucifixion Church in 1979/1980. Archaeological and conservation-restoration works on the Triconchal Church outside the ramparts began in 1973 and 1974. In particular, works were carried out on the continuation of the excavation inside and around the building, to the bottom of the foundation, in order to create the possibility of impregnating the walls of the building by injecting. Excavation works started from the middle of the side conchs, then towards the portico on the outside. Excavations in the nave were carried out along the walls and finally in the portico and compartments over the entire surface, up to the bottom of the foundation after the mosaics were erected.

вања у наосу извођена су уз зидове и на крају у портику и компартиментима по целој површини, до дна темеља након подизања мозаика. У 1975. години на Триконхосу обављени су радови на импрегнацији зидова ињектирањем вишеккомпонентном имулзијом, уз потребне натпритиске, како би се са заменом везива обезбедила потребна статистичка стабилност за евентуалне касније реконструкције.

Кад је реч о Термама ван бедема, 1975. године започети су радови на археолошким ископавањима за потребе конзервације, као и конзерваторско-рестаураторски радови. Најпре су урађена археолошка ископавања уз зидове Терми до дна темеља, како би се зидови ињектирали по читавој њиховој маси. Ископавања су рађена само по спољној страни Терми уз зидове, а по подизању мозаика, урађени су мања истраживачка ископавања у аподитеријуму до стерилног слоја, са спољне стране зида.

Осим ових радова, делимично се одрадила и конзервација, у смислу реконструкције ступца хипокауста, који су били јако оштећени, као у фригидаријуму и тепидаријуму.

Од 1975, у оквиру свеобухватне кампање археолошких истраживања, нишком Заводу се прикључује Археолошки институт у Београду, под руководством Владимира Кондића, а помоћник је био Владислав Поповић.

Програмом конзерваторско-рестаураторских радова на Царичином граду за 1975. годину, предвиђена је и одобрена интервенција и санација два објекта, Триконхалне цркве и Терми ван бедема.¹⁴⁹ На Триконхалној цркви у мањем обиму урађена је конзервација архитектуре. Крајем децембра 1975. године, поводом завршетка радова на објектима, на којима је Завод изводио конзерваторско-рестаураторске радове, основана је Комисија, састављена од стручних сарадника Завода, и то Миодрага Марковића, Љубице Поповић и Дивнице Милосављевић¹⁵⁰, која је поднела Извештај о прегледу извршених радова на локалитету Царичин град.

Програмом конзерваторско-рестаураторских радова у 1975. години руководио је архитекта Чедомир Васић. У свом реферату поднетом Комисији, образложио је да су радови на мозаицима изискивали спорију динамику, услед чега је настала промена у планираном приоритету.

¹⁴⁹ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу: *Царичин град – Извештај о извршењу програма радова у 1975. години*, бр. 2105/1

¹⁵⁰ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу: *Царичин град*, Решење бр. 2029/1 од 19.12.1975.

In 1975, works on the impregnation of the walls were carried out on Triconchos by injecting a multi-component emulsion, with the necessary over-pressures, in order to ensure the necessary statistical stability for possible later reconstructions with the replacement of the binder.

When it comes to the Baths outside the ramparts, the works on archaeological excavations for the purposes of conservation, as well as conservation and restoration works began in 1975. First, archaeological excavations were carried out along the walls of the Baths to the bottom of the foundation, in order to inject the walls throughout their entire mass. Excavations were made only on the outside of the Baths along the walls, and after the mosaics were lifted, smaller research excavations were made in the apodytherium up to the sterile layer, on the outside of the wall.

In addition to these works, conservation was partially carried out in terms of the reconstruction of the hypocaust columns that were badly damaged, as in the frigidarium and the tepidarium.

Since 1975, as part of a comprehensive campaign of archaeological research, the Institute of Archaeology in Belgrade joined the Institute in Niš under the leadership of Vladimir Kondić, while the assistant was Vladislav Popović.

The program of conservation and restoration works on Caričin grad for the year 1975 foresaw and approved the intervention and rehabilitation of two buildings, the Triconch Church and the Baths outside the ramparts¹⁴⁹. On a smaller scale, architectural conservation was done on the Triconchal Church.

A Commission was established at the end of December 1975, upon the completion of works on the buildings where the Institute carried out conservation and restoration works. The Commission was composed of expert associates of the Institute, Miodrag Marković, Ljubica Popović and Divnica Milosavljević¹⁵⁰, who submitted a report on the review of the completed works on the site of Caričin grad.

The program of conservation and restoration works in 1975 was managed by architect Čedomir Vasić. In his report, submitted to the Commission, he explained that the works on the mosaics required slower dynamics, as a result of which there was a change in the planned priority.

During 1976, works continued on the Baths out-

¹⁴⁹ Ниш Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš: *Caričin grad - Report on the execution of the work program in 1975*, no. 2105/1 of 24 December 1975, Niš

¹⁵⁰ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš: *Caričin grad*, Decision no. 2029/1 from 19.12.1975

Током 1976. године, настављени су радови на Термама ван бедема конзервацијом подова, обликовање и обрада конструктивних зидова, као и радови на заштити и реконструкцији зидова и камене пластике на аподитеријуму, која је била јако оштећена. Импрегнација зидова ињектирањем рађена је вишекомпозитном емулзијом, како би се заменом везива грађевине обезбедила солидна статичка стабилност и омогућило даље надзиђивање и обликовање. Други планиран објекат за конзервацију, на коме до сада нису извођени конзерваторски радови, била је Двојна црква у Доњем граду, која је била у поприлично лошем стању. Анализом стања зидова овог објекта, закључено је да су везива у зидовима оштећена и да их хитно треба заменити ињектирањем. Радови на Двојној цркви у Доњем граду настављени су и у 1977. години. Изведени је конзервација и реконструкција, као и дефинитивно обликовање периметралних зидова, док су подови сређени и конзервирани.

Због лакшег разматрања и усвајања вишегодишњих и годишњих програма истраживачких и конзерваторско-рестаураторских радова, праћења извршења програма заштите, усвајања извештаја о реализованим интервенцијама и оцењивања резултата рада и предлагања и старања о унапређењу методологије рада, 1977. године основана је комисија, коју су чинили еминентни стручњаци: Ђорђе Мано-Зиси, Милутин Гарашанин, Богдан Богдановић, Добросав Павловић, Божидар Ферјанчић, Милорад Медић, Петар Петровић, Момчило Павловић и Александар Радовић. На археолошком локалитету Царичин град, током 1977. године, започети су конзерваторско-рестаураторски радови на архитектури базилике у Доњем граду. Ова грађевина је на неки начин представљала посебан конзерваторски проблем, будући да су наос и олтарски простор прекривени подним мозаиком, који је захтевао другачији приступ. Било је неопходно спровести археолошко истраживање како испод самог мозаика тако и неопходне конзерваторске радове на архитектури, да се подлога и мозаик не би осипали. Најпре су обављена неопходна пратећа археолошка ископавања око објекта, а потом урађена конзервација зидова грађевине, ињектирањем неопходних надзиђивања. Паралелно са овим радовима извршена је и консолидација подова у атријуму, као и чишћење бунара, како би се његова вода могла користити за конзерваторско-рестаураторске радове.

side the ramparts with the conservation of the floors, shaping and finishing of the structural walls, as well as works on the protection and reconstruction of the walls and stone plastic on the apodytherium, which was badly damaged. Impregnation of the walls by injection was done with a multi-composite emulsion, in order to replace the binder of the building to ensure solid static stability and enable further building and shaping.

Another planned object for conservation, on which conservation work has not been carried out by that time, was the Double Church in Lower Town, which was in a rather bad condition. By analysing the condition of the walls of this building, it was concluded that the binders in the walls were damaged and that they needed to be urgently replaced by grouting. Works on the Double Church in Lower Town continued in 1977. Conservation and reconstruction were carried out, as well as the definitive shaping of the perimeter walls, while the floors were arranged and conserved.

A commission was established in 1977 with the aim to facilitate consideration and adoption of multi-year and annual programs of research and conservation-restoration works, monitor the execution of protection programs, adopt the reports on implemented interventions and evaluate the work results and propose and ensure the improvement of work methodology. The commission consisted of eminent experts: Ђорђе Мано-Зиси, Милутин Гарашанин, Богдан Богдановић, Добросав Павловић, Божидар Ферјанчић, Милорад Медић, Петар Петровић, Момчило Павловић and Aleksandar Radović.

Conservation and restoration works on the architecture of the basilica in Lower Town began at the archaeological site of Caričin grad during 1977. In a way, this building represented a special conservation problem, since the nave and the altar area were covered with floor mosaics, which required a different approach. It was necessary to carry out archaeological research under the mosaic itself, as well as the necessary conservation work on the architecture, so that the substrate and the mosaic would not crumble. First, the necessary accompanying archaeological excavations were carried out around the building, and then the conservation of the walls of the building was carried out by injecting the necessary superstructures. In parallel with these works, they conducted consolidation of the floors in the atrium as well as the cleaning of the well, so that its water could be used for conservation and restoration works.

Конзервација базилике у Доњем граду настављена је и 1978. године. Обликовани су сви зидови базилике, спроведена конзервација и рестаурација камене пластике, као и подова у бочним бродовима, ђаконикону и проскомидији, чиме је грађевина добила свој крајњи конзерваторски лик.

Исте године започети су радови на Термама у Доњем граду. Претходила су им археолошко-истраживачка ископавања уз зидове Терми, конзерваторско-рестаураторски радови на стабилизацији зидних маса, као и потребна превентивна заштита осетљивих подних површина. Будући да је на Термама планиран двогодишњи рад, радови у 1978. години били су на неки начин припремни за дефинитивно обликовање у 1979. години. У том смислу, изведени су радови на надзиђивању појединих зидова од малтера и опеке, као и на реконструкцији камене пластике.

Након завршетка конзерваторских радова на објектима у Доњем граду, започети су конзерваторски радови у Средњем граду. Први објекат, уједно и најугроженији, предвиђен за конзервацију у 1979. години, била је Крстообразна црква. Након рашчишћавања, почеле су припреме за конзервацију, да би се убрзо прешло на саму конзервацију, као и надзиђивање конструктивних зидова, који су били јако оштећени. Следеће године настављени су конзерваторски радови. Урађено је надзиђивање и обликовање периметралних зидова, дефинитивна конзервација подова грађевине, конзервација и рестаурација прилазног степеништа, конзервација и делимична реконструкција камене пластике.

За Вилу урбану (*Villa urbana*) слободно можемо рећи да је први објекат из другог дугорочног програма, започетог у 1980. години грубим конзерваторским радовима и неопходним пратећим археолошким радовима, за потребе импрегнације зидова грађевине ињектирањем. Ова грађевина је у прошлости била већ једном конзервирана, али је због знатног оштећења појединих делова била неминовна њена реконзервација. Из постојеће документације, види се да је програм рада на Царичином граду за период 1975–1980. године, реализован тако да је сваке године, тј. сваке конзерваторске сезоне, завршаван по један објекат. Године 1975. и 1976. урађена су оба објекта ван бедема, у периоду 1976–1979. завршена су три објекта у Доњем граду, и на крају, од 1979. започети су објекти у Средњем граду, који се 1980. године завршавају са Крстообразном црквом. Конзерваторско-рестаураторским радовима на

Conservation of the basilica in Lower Town continued in 1978. All the walls of the basilica were shaped, the stone sculpture was conserved and restored, as well as the floors in the side naves, diaconicon and proscomidia, which gave the building its ultimate conservation character.

The works on the Thermal Baths in Lower Town began the same year. They were preceded by archaeological and research excavations along the walls of the Baths, conservation and restoration work on the stabilization of wall masses, as well as the necessary preventive protection of sensitive floor surfaces. Since two-year work was planned for the Baths, the works in 1978 were in some way preparatory for the definitive design in 1979. In this sense, works were carried out on the construction of individual walls made of mortar and brick, as well as on the reconstruction of stone plastic.

After the completion of the conservation works on the buildings in the Lower Town, conservation works began in the Middle Town. The first building, also the most endangered, scheduled for conservation in 1979, was the Cruciform Church. The preparations for conservation began after the clearing, and soon they moved on to the conservation itself, as well as the construction of structural walls, which were badly damaged. The conservation work continued the following year. They included construction and shaping of the perimeter walls, the definitive conservation of the floors of the building, the conservation and restoration of the access staircase, the conservation and partial reconstruction of the stone plastic.

We can say that *Villa Urbana* is the first building from the second long-term program, which began in 1980 with rough conservation work and the necessary accompanying archaeological work regarding the impregnation of the walls of the building with grouting. This building was conserved once in the past, but due to significant damage to certain parts, its restoration was inevitable. The existing documentation shows that the program of works on Caričin grad for the period 1975–1980, was executed in a way that one building was completed every year, i.e. every conservation season. Both buildings outside the ramparts were built in 1975 and 1976, three buildings in the Lower Town were completed in the period from 1976 to 1979, and finally, works on the buildings in the Middle Town were started in 1979 and ended in 1980 with the Cruciform Church. The architect Čedomir Vasić (IPCM Niš) managed the conservation and restoration works on the architecture while Stojadin Petković, conservator of the Re-

архитектуре руководио је архитекта Чедомир Васић (ЗЗСК Ниш), док је конзерваторско-рестаураторске радове на мозаику спроводио Стојадин Петковић, конзерватор Републичког завода (РЗЗСК Београд). Исте године, заслугом архитекте Чедомира Васића, извршено је стереофотограметријско снимање Царичиног града и најближе околине, са циљем израде прецизног топографског плана и плана истражених целина, у размери 1 : 1000, са еквидистанцијом од једног метра. На основу овог снимања сачињен је детаљан план града, који је објављен у зборнику (*Caričin Grad II*).¹⁵¹

У оквиру програма културне, научне и техничке сарадње и размене између Савезног извршног већа Скупштине СФР Југославије и Владе Републике Француске за 1983, 1984. и 1985. годину, предвиђена је сарадња у области археологије и заштите културног наслеђа. Овим програмом предвиђена је и сарадња Завода за заштиту споменика културе Ниш са партнерима из Француске.

Поред радова у југозападном сектору Горњег града, настављена су истраживања започета 1983. године у југозападном сектору Доњег града, стварајући услове за конзерваторско-рестаураторске послове.

У уговору, који је Завод за заштиту закључио са „Занат-центром”, јасно се види да су 1984. године изведени радови на Консигнаторијуму, Епископској базилици и западној страни Епископског комплекса. На Консигнаторијуму је рађено дерсовање вертикалних зиданих површина. На Епископској базилици израђивани су крстасти ступци опеком, док је на западној грађевини Епископског комплекса вршено надзиђивање објекта каменом у цементном малтеру, као и надзиђивање зидова објекта. Почетак радова био је планиран за октобар 1984. године, али због извесних финансијских тешкоћа, радови су кренули касније, док је мањи део радова пребачен за 1985. годину, кад су радови и завршени. На комплексу Епископске палате обављени су конзерваторско-рестаураторски радови на западној и централној грађевини Епископског комплекса, као и на северном порталу улице Акропоља. У западној грађевини Епископског комплекса урађено је дерсовање вертикалних зидних површина. У централној грађевини извршено је: надзиђивање зидова опеком, надзиђивање зидова централне грађевине Епископске палате, и дерсовање вертикал-

public Institute (RIPCM Belgrade) carried out the conservation and restoration works on the mosaic. Thanks to the architect Čedomir Vasić, a stereo photogrammetric recording of Caričin grad and its immediate surroundings was carried out the same year. The aim of recording was creating a precise topographical plan and a plan of the investigated units, on a scale of 1:1000, with an equidistance of one meter. A detailed plan of the city was drawn up based on this recording, and was published in the collection (*Caričin grad II*).¹⁵¹

The program of cultural, scientific and technical cooperation and exchange between the Federal Executive Council of the Assembly of SFR Yugoslavia and the Government of the Republic of France for the years 1983, 1984 and 1985, foresaw cooperation in the field of archaeology and protection of cultural heritage. This program envisaged the cooperation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis with partners from France.

In addition to the works in the south-western sector of the Upper Town, research started in 1983 in the south-western sector of the Lower Town was continued, creating conditions for conservation and restoration work.

The contract, which the Institute for Protection concluded with “Zanat-center”, clearly shows that works carried out in 1984 included the Consignatorium, the Episcopal Basilica and the western side of the Episcopal complex. Plastering of vertical masonry surfaces was done at the Consignatorium. Cruciform columns made of brick were done on the Episcopal Basilica, while superstructure of the building with stone in cement mortar, as well as the walls of the building, were done in the western building of the Episcopal complex. The beginning of the works was planned for October 1984, but they started later due to certain financial difficulties and a minor part of the works was transferred to 1985, when they were completed. Regarding the Episcopal Palace complex, conservation and restoration works were carried out on the western and central buildings of the Episcopal complex, as well as on the northern portal of Acropolis Street. Plastering of the vertical wall surfaces was done in the western building of the episcopal complex. Superstructure of the walls with bricks, superstructure of the walls of the central building of the Episcopal Palace and plastering the vertical wall surfaces of the central building of the Episcopal Palace was conducted in

¹⁵¹ Bavant, Kondić, Spieser 1990; уп. Бугарски, Иванишевић 2014: 258, нап. 37, 38.

¹⁵¹ Bavant, Kondić, Spieser 1990; уп. Бугарски, Иванишевић 2014: 258, нап. 37, 38.

них зидних површина централне грађевине Епископске палате. На крају ових радова, на северном порталу улице Акропоља, извршено је надзиђивање стубаца портика опеком. Свим овим конзерваторско-рестаураторским радовима обухваћени су сегменти бедема и североисточна потковичаста кула Акропоља. Током августа 1986. године, Завод за заштиту споменика културе Ниш добио је ново одобрење од Републичког комитета за науку, технологију и информатику СР Србије, да са представницима Републике Француске, а под руководством Владимира Кондића, у периоду од 25. августа до 5. октобра настави са истраживањем на ужој територији Царичиног града. Из извештаја¹⁵² о конзерваторско-рестаураторским радовима, изведеним на Царичином граду 1986. године, види се да је постигнут договор о обављању конзерваторско-рестаураторских радова у комплексу Епископске палате, централне и источне грађевине Епископског комплекса. У централној грађевини Епископског комплекса извршено је надзиђивање њеног источног зида централне грађевине. Следећи захват је био дерсовање вертикалних зидних површина.

На источним грађевинама Епископске базилике урађено је надзиђивање зидова опеком и надзиђивање каменом. Поред тога, надзидан је источни зид централне грађевине и издерсована су платна зидова тонираним малтером. На источној грађевини Епископског комплекса консолидовани су темељни зидови рађени каменом, уз претходно скидање делова конзервације изведене 1984. године, и надзидани фасадни делови зидова опеком и каменом.¹⁵³ Конзерваторско-рестаураторским радовима на Царичином граду у 1987. години били су обухваћени објекти са Епископског комплекса, северни зид, просторија и део северног трема главне улице (Decumanus) Акропоља. Извршени су радови мањег обима, зидање каменом на деловима остатака грађевина на Акропољу, надзиђивање стубаца трема главне улице Акропоља и дерсовање вертикалних зидних површина. Следећа ставка је надзиђи-

¹⁵² Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу: *Извештај о конзерваторско-рестаураторским радовима изведеним на Царичином граду 1986. године*, бр 806/2, од 28. 12. 1986.

¹⁵³ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу: Архивска грађа, *Извештај о конзерваторско-рестаураторским радовима изведеним на Царичином Граду у 1986. години*, бр 806/2, децембар 1986.

the central building. At the end of these works, the columns of the portico were topped with bricks on the northern portal of Acropolis Street. All these conservation-restoration works included segments of the ramparts and the north-eastern horseshoe-shaped tower of the Acropolis.

During August 1986, the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis received a new authorization from the Republic Committee for Science, Technology and Informatics of the SR Serbia to continue with research in the narrower territory of Caričin grad. The research was to be continued with representatives of the Republic of France, under the leadership of Vladimir Kondić, in the period from August 25th to October 5th. The report¹⁵² on the conservation and restoration works carried out in Caričin grad in 1986, clearly shows that an agreement was reached regarding the conservation and restoration works in the Episcopal Palace complex, the central and eastern buildings of the Episcopal complex. The eastern wall of the central building was built in the Episcopal complex. The next intervention was plastering the vertical wall surfaces.

The walls on the eastern buildings of the Episcopal Basilica were covered with brick and built with stone. In addition, the eastern wall of the central building was built over and the canvases of the walls were plastered with tinted plaster. The foundation walls made of stone were consolidated on the eastern building of the Episcopal complex with the previous removal of parts of the conservation performed in 1984, and the facade parts of the walls were covered with brick and stone.¹⁵³ In 1987, conservation-restoration works on the Caričin grad included buildings from the Episcopal complex, the northern wall, a room and part of the northern porch of the main street (Decumanus) of the Acropolis. Small-scale works, including stone masonry on parts of the remains of buildings on the Acropolis, building over the porch columns of the main street of the Acropolis and plastering of vertical wall surfaces were conducted. The next item was the surmounting of the columns of the northern porch of Acropolis Street with bricks, according to the instructions given in the technical description. The technique

¹⁵² Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš: *Report on the conservation and restoration works carried out in Caričin grad in 1986*, no. 806/2, dated 28 December 1986.

¹⁵³ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš: *Archives, Report on the conservation and restoration works carried out in Caričin Grad in 1986*, no. 806/2, December 1986.

вање стубаца северног трема улице Акропоља опеком, по упутствима који су дати у техничком опису. Код ових радова примењена је техника уштинутих спојница продужним малтером. И на крају, урађено је дерсовање вертикалних зидних површина тонираним малтером, са додатком уситњене опеке.

Радови на Царичином граду у 1988. години, подељени су на припремне радове, у оквиру којих су обављена чишћења на радилишту пре конзервације, и истраживачке и конзерваторско-рестаураторске радове, у оквиру којих су обављена надзиђивања каменом и опеком делова бедема Акропоља северно од капије до северне куле.¹⁵⁴

Конзерваторски радови су изведени на делу бедема Акропоља северно од капије па до северне куле. Надзиђивања су обављена опеком и каменом. Интервенисано је на пиластру бедема Акропоља са унутрашње стране, на спољној страни бедема, између капије и потковичасте куле, као и на темељним деловима саме потковичасте куле. Након ових радова, реализованих 1988 године, прекинути су конзерваторско-рестаураторски радови на археолошком локалитету Царичин град.

У француско-југословенском уговору о наставку археолошке сарадње, на локалитету Царичин град, за период 1997-1999. године, обухвата се превасходно програм археолошких истраживања и публикавања резултата, као и конзервација откривеног археолошког материјала и финансирање израде документације. Са југословенске стране, руковођење истраживањима поверено је Владиславу Поповићу, професору Филозофског факултета у Београду, чији је асистент био Вујадин Иванишевић, научни сарадник Археолошког института у Београду. Завод за заштиту споменика културе у Нишу за свог представника одредио је архитекту Чедомира Васића. У међувремену, у периоду стагнације 1990-2010, било је одређених индивидуалних покушаја установа заштите да се на археолошком локалитету оживе конзерваторске активности. Тако је Републички завод за заштиту споменика културе у Београду јуна 1990. године, пријавио програм конзерваторско-рестаураторских радова на мозаику *Базилика са трансептом, нартекс мозаик*. Овим би пројектом руководио Владимир Рашић, рестауратор мозаика,

of pinched joints with an extension mortar was applied in these works. Finally, the vertical wall surfaces were plastered with tinted plaster, with the addition of crushed brick.

The works on Caričin grad in 1988 were divided into preparatory works which included the cleaning at the site before conservation and research and conservation-restoration works which included using stone and brick to cover the parts of the ramparts of the Acropolis north of the gate up to the north tower.¹⁵⁴

Conservation works were carried out on the part of the ramparts of the Acropolis north of the gate up to the north tower. The superstructures were made of brick and stone. Interventions were made on the pilasters of the ramparts of the Acropolis from the inside, on the outside of the ramparts, between the gate and the horseshoe-shaped tower, as well as on the foundation parts of the horseshoe-shaped tower itself. After the works carried out in 1988, the conservation and restoration works at the archaeological site of Caričin grad were stopped.

The French-Yugoslav contract on the continuation of archaeological cooperation at the Caričin grad for the period 1997-1999 primarily included the program of archaeological research and publication of results, as well as conservation of discovered archaeological material and financing of documentation. On the Yugoslav side, the leadership of the research was entrusted to Vladislav Popović, a professor at the Faculty of Philosophy in Belgrade, whose assistant was Vujadin Ivanišević, a research associate at the Archaeological Institute in Belgrade. The Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš appointed the architect Čedomir Vasić as its representative. Meanwhile, during the period of stagnation 1990-2010, there were certain individual attempts by institutions to revive conservation activities at the archaeological site. Thus, in June 1990, the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments in Belgrade reported a program of conservation and restoration works on the mosaic of the *Basilica with the transept, the narthex mosaic*. This project would have been managed by Vladimir Rašić, a mosaic restorer, with the assistance of Milorad Medić and Stojadin Petrović, who were advisors to restorer. It is known that back in 1949/1950, during the

¹⁵⁴ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу: *Архивска грађа, Царичин град, Извештај о истраживачким и конзерваторским радовима на Акропољу од 1 9. 02 1989*, бр. 912/2, необјављена грађа, 1988.

¹⁵⁴ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš: *Archive material, Caričin grad, Report on research and conservation works on the Acropolis dated February 1, 1989*, no. 912/2, unpublished material, 1988.

уз асистенцију Милорада Медића и Стојадина Петровића, који су били у звању саветника рестауратора. Познато је да је још давне 1949/1950. године, Ђорђе Мано-Зиси за време археолошких ископавања Царичиног града, у Доњем граду открио велику Базилику са трансептом, са величанственим мозаиком у средишњем броду и нартексу. Мозаик је био поприлично оштећен, и на њему није рађена конзервација, осим превентивне заштите покривањем песком. Нажалост, због недостатка новца, овај пројекат није реализован, због чега је и сам мозаик претрпео знатно оштећење. Завод за заштиту споменика културе у Нишу 2009. године, израдио је Пројекат конзерваторско-рестаураторских радова на бедемима Акропоља, на основу кога су Министарство културе и информисања и Министарство за инфраструктуру Републике Србије издвојили одређена средства. Тако су 2010, након прекида који је трајао пуних двадесет година, настављени нови конзерваторски радови, под руководством архитекте Милета Вељковића. Радови на бедемима Акропоља спроведени су у периоду 2010–2012. године, где је најпре уклоњено на хиљаде кубика археолошког шута са спољне стране Акропоља. Најпре су на простору југоисточног бедема урађени обимни конзерваторско-рестаураторски радови, да би се убрзо наставили на простору југоисточног бедема, четвороугаоне јужне куле, јужног и југозападног бедема, Западне капије, северозападне потковичасте куле, северног бедема и Северне капије, као и северне четвороугаоне куле. Након ископавања источне потковичасте куле, конзервација је поново заустављена 2013, због недостатка новца.

Године 2013. израђена је документација за наставак радова на бедемима Акропоља – IV фаза, којом би се заокружила целина Акропоља и заштитили сви откривени делови фортификације.

Завод за заштиту споменика културе Ниш 2014. године организовао је састанак, на тему „Могућности рехабилитације археолошког налазишта Царичин град“. Циљ састанка био је да се надлежне институције упознају са актуелном проблематиком, али и текућим плановима и пројектима, чиме ће се постићи већа транспарентност у њиховом раду и превазићи проблеми који успоравају процес рехабилитације Царичиног града. Заједничким закључком свих заинтересованих страна допринело би се унапређењу стања.

Независно од истраживачко-испитивачких и конзерваторско-рестаураторских радова, које су реализовали Археолошки институт у Београду и Завод за заштиту споменика културе у Нишу, Народни музеј у Лесковцу сопственим снагама спроводио је неке пројекте,

archaeological excavations of Caričin grad, Ђорђе Мано-Зиси discovered a large Basilica with a transept in the Lower Town with a magnificent mosaic in the central nave and narthex. The mosaic was quite damaged, and no conservation was done on it, except for preventive protection by covering it with sand. Unfortunately, due to a lack of money, this project was not realized, which is why the mosaic itself suffered considerable damage.

The Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš prepared a Project for conservation and restoration works on the ramparts of the Acropolis in 2009, based on which the Ministry of Culture and Information and the Ministry of Infrastructure of the Republic of Serbia allocated certain funds. Thus, in 2010, after a twenty-year long break, new conservation works were continued under the leadership of architect Mile Veljković. The works on the ramparts of the Acropolis were carried out in the period 2010–2012, where thousands of cubic meters of archaeological debris were first removed from the outside of the Acropolis. Extensive conservation and restoration works were first carried out on the area of the southeastern rampart, and soon continued on the area of the southeastern rampart, the quadrangular southern tower, the southern and southwestern ramparts, the Western Gate, the northwestern horseshoe-shaped tower, the northern rampart and the Northern Gate, as well as the northern quadrangular tower. After the excavation of the eastern horseshoe-shaped tower, conservation was stopped again in 2013, due to lack of money.

Documentation for the continuation of the works on the ramparts of the Acropolis was prepared in 2013- Phase IV, which would encircle the entire Acropolis and protect all discovered parts of the fortification.

In 2014, the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis organized a meeting on the topic of “Possibilities of Rehabilitating the Archaeological Site of Caričin grad “. The goal of the meeting was to introduce the competent institutions with current issues, but also with current plans and projects, which would achieve greater transparency in their work and overcome the problems that slow down the rehabilitation process of Caričin grad. The joint conclusion of all interested parties would contribute to the improvement of the situation.

Independently of the research-examination and conservation-restoration works, which were carried out by the Archaeological Institute in Belgrade and the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, the National Museum in Leskovac carried out some projects on its own, such as: creating conditions for normal work at the site (electricity, water, access road,

као што су: стварање услова за нормалан рад на локалитету (струја, вода, приступни пут, информационе табле, одржавање локалитета), али и реализоваo пројекте реконструкције, под покровитељством Европске уније. Тако је 2006. реализован пројекат „Заштита културног наслеђа и туристичка презентација археолошког и историјског локалитета Царичин град”, који је 90% финансиран из буџета Европске уније и 10% из буџета Народног музеја у Лесковцу. Захваљујући овом пројекту, уклоњен је и размештен сав шут из претходних истраживања, на читавој површини Царичиног града. Уклоњена је комплетна вегетација, од ситног растиња до шуме, чиме је омогућена израда 3Д архитектонске реституције многих грађевина Акропоља, Горњег и Доњег града, као и кратке 3Д анимације, што је касније омогућило израду анимираног филма, у режији архитектке Владана Здравковића. Пројекат је реализован у оквиру програма Регионалног друштвено-економског развоја (RSEDP - Regional Socio-Economic Development Programme). Менаџер пројекта, а уједно и његов руководиоца, био је музејски саветник историчар Верољуб Трајковић, директор Народног музеја у Лесковцу. Координатор пројекта био је Вујадин Иванишевић, са Археолошког института у Београду, а чланови пројектног тима били су архитекта Чедомир Васић, из Завода за заштиту споменика културе Ниш, археолог Перица Шпехар, из Археолошког института Београд и кустос археолог Јулијана Пешић, из Народног музеја у Лесковцу.¹⁵⁵

У периоду 1996–2015, залагањем председника Скупштине општине Лебане, Радослава Лазаревића, директора Народног музеја у Лесковцу, Верољуба Трајковића и Вујадина Иванишевића из Археолошког института, инициран је разговор са Миленком Милом Јездимировић, помоћником министра финансија Републике Србије. Том приликом издејствована су новчана средства за изградњу једног објекта, који би био намењен потребама екипе, за време извођења археолошко-конзерваторских радова на Царичином граду. Започета је изградња новог објекта, који је у првој фази изграђен од темеља до крова, са комплетним ентеријером. Променом управљачке структуре општине Лебане даља изградња је стала (довођење воде до објекта, сређивање смештајног простора и др.). Нажалост, прошло је много година (1996–2016) од започете изградње па до свечаног отварања јула 2016. године. Обје-

¹⁵⁵ Документација Народног музеја Лесковца, Пројекат „Заштита културног наслеђа и туристичка презентација археолошког и историјског локалитета Царичин град”, 2006. године.

information boards, site maintenance), but also implemented reconstruction projects, under the auspices of the European Union. Thus, the project “*Protection of cultural heritage and tourist presentation of the archaeological and historical site Caričin grad*” was realized in 2006, and it was 90% financed from the budget of the European Union and 10% from the budget of the National Museum in Leskovac. Thanks to this project, all rubble from previous research was removed and displaced from the entire surface of Caričin grad. Complete vegetation was removed, from small vegetation to the forest, which enabled the creation of 3D architectural restitution of many buildings of the Acropolis, Upper and Lower Town, as well as short 3D animations, which later enabled the creation of an animated film directed by architect Vladan Zdravković. The project was implemented within the framework of the Regional Socio-Economic Development Program (RSEDP - Regional Socio-Economic Development Programme). The manager of the project, and at the same time its manager, was the museum advisor, historian Veroljub Trajković, manager of the National Museum in Leskovac. The project coordinator was Vujadin Ivanišević, from the Archaeological Institute in Belgrade, and the members of the project team were architect Čedomir Vasić, from the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš, archaeologist Perica Špehar, from the Archaeological Institute in Belgrade, and curator archaeologist Julijana Pešić, from the National Museum in Leskovac.¹⁵⁵ In the period from 1996–2015, the efforts of Radoslav Lazarević, the President of the Municipal Assembly of Lebane, Veroljub Trajković, the manager of the National Museum in Leskovac, and Vujadin Ivanišević from the Archaeological Institute, resulted in initiating conversation with Milenko Milo Jezdimirović, Assistant Minister of Finance of the Republic of Serbia. On that occasion, they managed to obtain funds for the construction of one facility intended for the needs of the team during the archaeological and conservation works on Caričin grad. The construction of the new facility has begun and in the first phase, it was built from the ground up to the roof with a complete interior. Further construction stopped (bringing water to the building, arrangement of accommodation, etc.) with the change in the management structure of the municipality of Lebane. Unfortunately, many years have passed (1996–2016) from the start of construction to the grand opening in July 2016. The facility was

¹⁵⁵ Documentation of the Leskovac National Museum, Project „Protection of cultural heritage and tourist presentation of the archaeological and historical site „Caričin grad”, 2006.

кат је преименован у Истраживачки центар „Теодора”, и налази се у непосредној близини археолошког налазишта.

Последњи конзерваторско-рестаураторски радови мањег обима, на самом археолошком локалитету Царичин град, изведени су 2017/2018. године, и то на мозаику из Крстионице¹⁵⁶ и три фрагмента мозаика из Епископске базилике, као и деловима камене пластике. Радовима је руководио Немања Смичиклас, са Факултета примењених уметности.

Радовима на конзервацији и рестаурацији камене пластике са археолошког локалитета Царичин град¹⁵⁷ руководио је конзерватор-рестауратор Десимир Тановић, из Републичког завода за заштиту споменика културе Београд. Природа изведених радова била је веома сложена и деликатна, чији је циљ био спречавање даљег напредовања свих негативних процеса, који би довели до оштећења, или потпуног губитка, појединих делова елемената архитектонске камене декорације. Конзерваторско-рестаураторски третман спроведен је у периоду 2017–2018. године на Акропољу, на седам капитета и једном стубу. Конзервирани су мозаици у Крстионици, који су, након завршених радова, прекривени заштитним слојем песка, са надом да ће се убрзо направити заштитна кровна конструкција.

Ако би се урадила анализа од самог почетка конзерваторско-рестаураторских радова на Царичином граду (1948), видело би се да су ови радови, у односу на истраживачко-испитивачке активности, константно били у заостајању. Томе у прилог говори да је под конзерваторским третманом обухваћено мање од половине од укупне површине самог локалитета.

За време кампање Владимира Петковића (1912–1940) конзерваторско-рестаураторски радови нису примењивани. Као вид заштите, конзервација се први пут помиње 1947. године, у време једногодишње кампање Александра Дерока. Историјски гледано, прва конзервација на самом локалитету изведена је анга-

renamed the “Teodora” Research Centre, and is located in the immediate vicinity of the archaeological site.

The last small-scale conservation and restoration works, at the archaeological site Caričin grad itself, were carried out in 2017/2018, on the mosaic from the Baptistery¹⁵⁶ and three mosaic fragments from the Episcopal Basilica, as well as parts of stone sculpture. The work was supervised by Nemanja Smiciklas from the Faculty of Applied Arts.

Conservation and restoration work on stone sculptures from the archaeological site of Caričin grad¹⁵⁷ was led by conservator-restorer Desimir Tanović, from the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments in Belgrade. The nature of the performed works was very complex and delicate, the goal of which was to prevent further progress of all negative processes that would lead to damage or complete loss of certain parts of the elements of the architectural stone decoration. The conservation-restoration treatment was carried out on seven capitels and one column on the Acropolis, in the period from 2017–2018. The mosaics in the Baptistery were conserved and after the work was completed, they were covered with a protective layer of sand, with the hope that a protective roof structure would soon be built.

If an analysis were to be made from the very beginning of the conservation and restoration works on Caričin grad (1948), it would be seen that these works were constantly lagging behind, in relation to research and investigation activities. This is supported by the fact that less than half of the total area of the locality is covered under conservation treatment.

During the campaign of Vladimir Petković (1912–1940), conservation and restoration works were not implemented. As a form of protection, conservation was first mentioned in 1947, during the one-year campaign of Alexander Derok. Historically speaking, the first conservation on the site itself was carried out by the engagement

¹⁵⁶ Пројектом „Конзерваторско-рестаураторски радови на мозаицима у Крстионици и конзервација делова камене пластике на археолошком налазишту Царичин град” и три фрагмента мозаика из Епископске базилике руководио је доц. Немања Смичиклас, а на каменој пластици мр Десимир Тановић; извор архива Републичког завода за заштиту споменика културе – Београд.

¹⁵⁷ Десимир М. Тановић, *Конзервација и рестаурација камене пластике са археолошког локалитета Царичин град* – мастер рад, Београд, 2018.

¹⁵⁶ The project «Conservation-restoration works on the mosaics in Baptistery and conservation of parts of stone sculpture at the archaeological site Caričin grad» and three fragments of mosaics from the Episcopal Basilica was led by Docent Nemanja Smiciklas, and on the stone sculpture by Desimir Tanović, MSc; source of archives of the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments - Belgrade.

¹⁵⁷ Десимир М. Тановић, *Конзервација и рестаурација камене пластике са археолошког локалитета Царичин град* – мастер рад, Београд, 2018.

жовањем архитекте Слободана Ненадовића (1948), а већ од 1949. године, истраживачко-испитивачке радове на Царичином граду преузима и њима руководи наш познати археолог, Ђорђе Мано-Зиси. Њему се од почетка кампање придружује Невенка Спремо Петровић, и од тада па све до 1970. из године у годину, конзерваторско-рестаураторски радови прате археолошка истраживања, по принципу упоредних археолошких истраживања и конзерваторских радова. Од тог тренутка, покренути су значајни конзерваторски радови на истраженим објектима Царичиног града, где је дошло до постепене елиминације остатака отпадног материјала из ранијих кампања. У новој археолошкој кампањи (1975–1994, 1997–1999), коју су предводили Владимир Кондић и Владислав Поповић, конзерваторско-рестаураторске радове преузео је новоосновани Завод за заштиту споменика културе Ниш, и он ће од тог тренутка активно бити укључен у предузимање неопходних мера на спасавању најугроженијих објеката.

Долази до промене у начину руковођења археолошким истраживањима. Археолошки и конзерваторски радови сада у потпуности постају усаглашени, уз доследну међусобну сарадњу руководиоца пројекта (Владимир Кондић) и сарадника одговорног за конзервацију (Џедомир Васић).

Од 1972. године, када је преузео конзерваторско-рестаураторске радове, па до данашњег дана (2022), Завод за заштиту споменика културе Ниш, слободно се може рећи, четрдесет година документује архитектуру Царичиног града и изводе радова на конзервацији и рестаурацији грађевина овог археолошког локалитета. Завод у својој планотечи поседује значајну техничку документацију о снимљеним објектима, која будућим конзерваторима пружа увид у сву комплексност конзерваторско-рестаураторских радова.

Захваљујући пре свега пројекту Народног музеја у Лесковцу „Заштита културног наслеђа и туристичка презентација археолошког и историјског локалитета Царичин град”, 2006. године је дошло до обнове конзерваторско-рестаураторских активности на археолошком локалитету Царичин град. Кроз реализацију овог пројекта фортификација Акропоља коначно је ослобођена сувишног материјала, који се годинама скупљао, од самог почетка истраживања, још из времена Владимира Петковића, Александра Дерока, Ђорђа Мано-Зисија, Владимира Кондића, Владислава Поповића, и на

of the architect Slobodan Nenadović (1948), and since 1949, the research and examination works on Caričin grad have been taken over and managed by our well-known archaeologist, Đorđe Mano-Zisi. Nevenka Spremo Petrović joined him since the beginning of the campaign, and year after year, from then until 1970, conservation and restoration works were accompanied by archaeological research according to the principle of comparative archaeological research and conservation work. Significant conservation works were, from that moment, initiated on the investigated objects of Caričin grad, where the remains of waste material from earlier campaigns were gradually eliminated.

The newly founded Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis took over the conservation and restoration works of the new archaeological campaign (1975–1994, 1997–1999), which was led by Vladimir Kondić and Vladislav Popović, and from that moment on it was actively involved in taking the necessary measures on saving the most endangered objects.

There was a change in the management of archaeological research. Archaeological and conservation works were now fully coordinated, with consistent mutual cooperation between the project manager (Vladimir Kondić) and the associate responsible for conservation (Џedomir Vasić).

It can be said that the Institute for the Protection of Cultural Monuments Nis has been documenting the architecture of Caričin grad for forty years and carrying out works on the conservation and restoration of the buildings of this archaeological site since 1972, when it took over the conservation and restoration works, up to this day (2022). The Institute has significant technical documentation on recorded objects in its plan collection, which provides future conservators with an insight into all the complexity of conservation and restoration works.

Firstly, thanks to the project of the National Museum in Leskovac “Protection of cultural heritage and tourist presentation of the archaeological and historical site of Caričin grad”, conservation and restoration activities at the archaeological site of Caričin grad were renewed in 2006. Through the implementation of this project, the fortification of the Acropolis was finally freed from excess material, which had been collected for years, from the very beginning of the research, from the time of Vladimir Petković, Aleksandar Derok, Đorđe Mano-Zisi, Vladimir Kondić, Vladislav Popović, and finally, partly by Vujadin Ivanišević, corresponding member of SANU. The discarded

крају, делом Вујадина Иванишевића, дописног члана САНУ. Извезени археолошки шут послужио је као материјал за насипање приступних путева, који се пружају правцем север-југ, са источне стране налазишта. Пројекат је реализован у време кампање под руководством Вујадина Иванишевића и Бернара Бавана, а њиме је руководио историчар Верољуб Трајковић, директор Народног музеја у Лесковцу. До краја 2022. године, изведено је још неколико конзерваторских захвата, који су, у сваком случају, били недовољни. Осим тога, радови на конзервацији многих откривених остатака нису реализовани (Крстообразна црква, комплекс грађевина – Принципија, Villa urbana, грађевине које се налазе непосредно уз Кружни трг, Терме ван бедема града, Терме у Доњем граду, Кућа са аркадама), као и реконзервација многих других објеката. Конзерваторски радови на једном од најпознатијих археолошких локалитета скоро да су и замрли. Нада у поновно оживљавање конзерваторских активности, лежи у покретању номинационог досијеа, како би се овај археолошки локалитет нашао на списку светске баштине организације Уједињених нација за образовање, науку и културу – Унеско. Будући да је Влада Републике Србије ове године убројила Царичин град у приоритетне пројекте, и одвојила велика средства, сигурни смо да ће се испунити сви услови да се Царичин град коначно нађе на овој листи.

Захваљујући великом броју откривених објеката на Царичином граду, очувани архитектонски елементи и добро дефинисани урбанистички план насеља омогућили су да се истраживачи позабаве архитектонским реконструкцијама. На Катедри за визуелне комуникације, 2001/2002. спроведен је пројекат „Визуелизације и компјутерске презентације културно-историјских локалитета”, који се наставио и у каснијем 3Д моделовању Акропоља, фортификације појединих грађевина. Анимација омогућава виртуелни обилазак величанственог града и улазак у неке од значајних грађевина, и атрактиван је облик презентовања урбанизма града. На археолошком налазишту примењене су савремене недеструктивне методе истраживања, које су дале прецизне и детаљне резултате, на основу којих је добијен велики број нових података о просторном распореду грађевина: геодетско (1981, 2006), геофизичко (2007, 2015), ЛИДАР (2011) и фотограметријско снимање из ваздуха (2014).¹⁵⁸

¹⁵⁸ Иванишевић, Бугарски 2013: 79-84; Иванишевић, Бугарски 2016: 143-157.

archaeological debris was used as material for filling the access roads, which extend in a north-south direction, on the eastern side of the site. The project was realized during the campaign under the leadership of Vujadin Ivanišević and Bernard Bavant, and it was conducted by historian Veroljub Trajković, manager of the National Museum in Leskovac.

Several more conservation interventions were carried out by the end of 2022, which, in any case, were insufficient. In addition, the works on the conservation of many discovered remains have not been carried out (the Cruciform Church, the complex of buildings - Principia, Villa Urbana, the buildings located directly next to the Round Square, the Baths outside the City Walls, the Baths in the Lower Town, the House with Arcades), as well as the restoration many other objects. Conservation works at one of the most famous archaeological sites has almost died down. The hope of reviving conservation activities lies in the initiation of the nomination file, so that this archaeological site can be included in the list of world heritage of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO. Since the Government of the Republic of Serbia included Caričin grad in priority projects this year, and allocated large funds, we are sure that all conditions will be met for Caričin grad to finally be on this list.

The large number of discovered objects in Caričin grad, preserved architectural elements and a well-defined urban plan of the settlement allowed researchers to deal with architectural reconstructions. The “Visualization and computer presentation of cultural and historical sites” project was implemented at the Department of Visual Communications in 2001/2002, which continued in the later 3D modelling of the Acropolis, fortifications of individual buildings. The animation enables a virtual tour of the magnificent city and entry into some of the significant buildings, and is an attractive way of presenting the city’s urbanism. Modern, non-destructive research methods were applied at the archaeological site, which gave precise and detailed results, based on which a large number of new data on the spatial arrangement of buildings were obtained: geodetic (1981, 2006), geophysical (2007, 2015), LIDAR (2011) and aerial photogrammetry (2014).¹⁵⁸

The exceptional results of long-term archaeological research contributed to the cultural property “Caričin grad - Ivstianiana Prima, Archaeological

¹⁵⁸ Иванишевић, Бугарски 2013: 79-84; Иванишевић, Бугарски 2016: 143-157.

Изузетни резултати дугогодишњих археолошких истраживања, допринели су да културно добро „Caričin grad – Ivstiniana Prima, Archeological Site”, буде пријављено на прелиминарну Унескову листу светске културне и природне баштине у 2010. години под критеријумима ii и iii.¹⁵⁹

Site” being registered on the preliminary UNESCO list of world cultural and natural heritage in 2010 under criteria ii and iii.¹⁵⁹

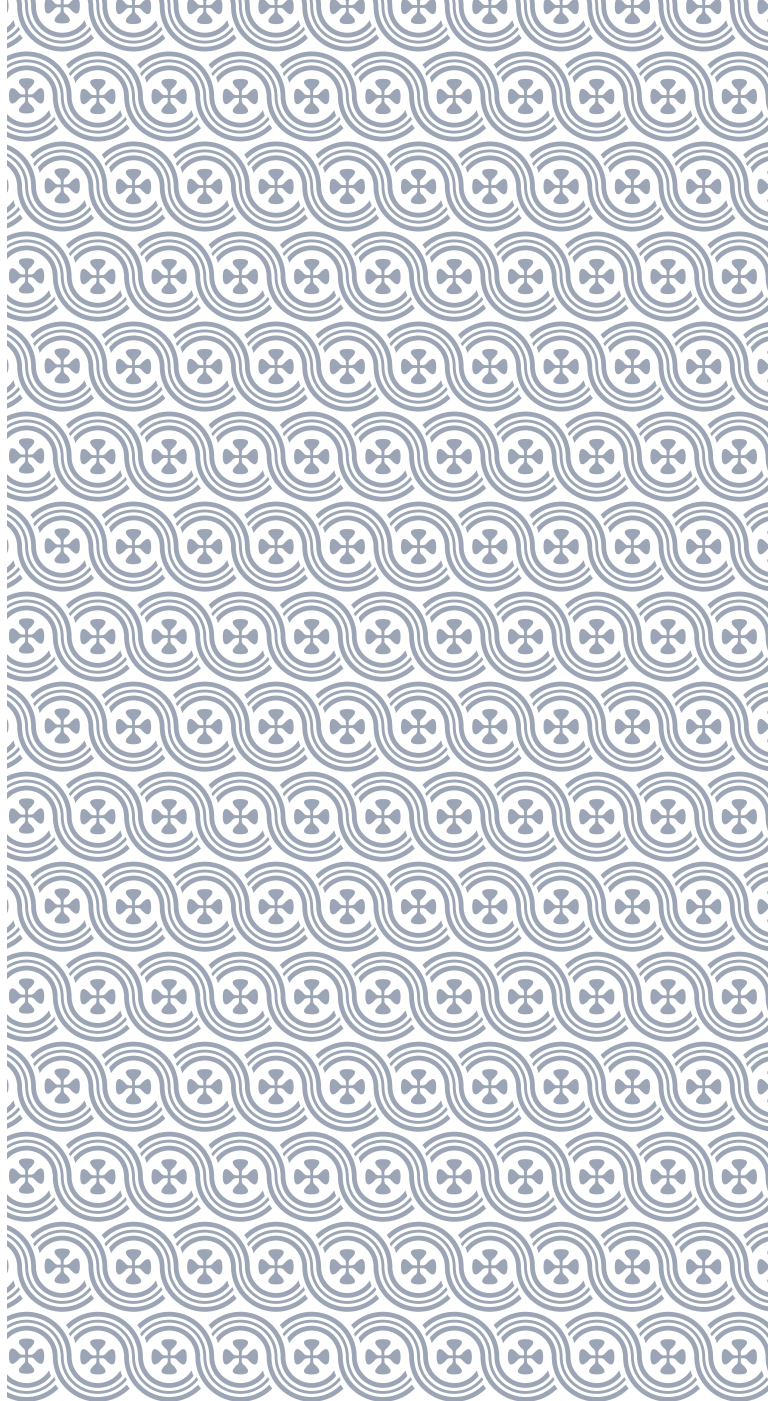
---

¹⁵⁹ <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5539/>, приступљено у августу 2022.

---

¹⁵⁹ <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5539/>, accessed in august 2022

СРПСКО-ФРАНЦУСКА САРАДЊА
на Царичином граду
SERBIAN-FRENCH COOPERATION
on Caričin grad

СРПСКО-ФРАНЦУСКА САРАДЊА на Царичином граду

Српско-француска истраживања археолошких налазишта на простору бивше Југославије кренула су почетком 70-их година XX века, захваљујући пре свега личном ангажовању француског амбасадора у Србији, Пјера Себијоа (Pierre Sebilleau), и подршци Министарства иностраних послова Републике Француске. На међународном плану, ова истраживања спадају у дуготрајнија истраживања које су Југославија а након распада и Србија, имале у области археологије са неком страном државом. Слободно се може рећи да су оваквој врсти сарадње умногоме допринели лична познанства археолога Владислава Поповића, са српске, и Ноела Дивала (Noël Duval)¹⁶⁰, са француске стране.

Ноел Дивал (1929-2018)
Noël Duval (1929-2018)

¹⁶⁰ **Ноел Дивал** (Noël Duval, 1929–2018), археолог и историчар уметности, члан САНУ, инострани члан Одељења историјских наука, редовни професор универзитета: Лил од 1964; Париз, Сорбона, од 1976. Директор истраживачких центара: Centre Alfred Merlin (Louvre), Centre Lenain de Tillemont (Sorbonne).

SERBIAN-FRENCH COOPERATION on Caričin grad

Serbian-French research on archaeological sites in the former Yugoslavia began in the early 1970s of the 20th century, thanks primarily to the personal engagement of the French ambassador to Serbia, Pierre Sebilleau, and the support of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of France. On the international level, these researches belong to the longer-term researches that, after the disintegration, Yugoslavia and Serbia had in the field of archaeology with a foreign country. It is safe to say that the personal acquaintances of archaeologist Vladislav Popović, from the Serbian side, and Noël Duval¹⁶⁰, from the French side, greatly contributed to this kind of cooperation.

¹⁶⁰ **Noël Duval** (Noël Duval, 1929–2018), archaeologist and art historian, member of SANU, foreign member of the Department of Historical Sciences, full professor at the University: Lille since 1964; Paris, Sorbonne, since 1976. Director of research centers: Center Alfred Merlin (Louvre), Center Lenain de Tillemont (Sorbonne).

Владислав Поповић (1930-1999)
Vladislav Popović (1930-1999)

Неколико година касније, заслугом Владислава Поповића, промењен је програм истраживања, тако да се српско-француска сарадња, започета на локалитету у Сирмијуму, помера ка југу Србије, на простору лесковачког краја, на локалитету Царичин град, познатом као

Thanks to Vladislav Popović, the research program was changed a few years later, so that the Serbian-French cooperation, which began at the site in Sirmium, moved to the south of Serbia, in the area of the Leskovac region, at the site of Caričin grad known as Justiniana Prima. Joint research at the archaeological site of Caričin grad

Justiniana Prima. Заједничка истраживања на археолошком локалитету Царичин град почела су крајем седамдесетих година, тачније 1978. године, која ће уз краћи прекид, трајати до данашњих дана, готово пола века.¹⁶¹ У истраживачком смислу, постигнути су добри резултати. Извршена су ревизиона ископавања на просторима и архитектонским објектима, који су откривени у предратном и непосредно послератном периоду. Многи важни детаљи око стратиграфије и прецизирање појединих фаза у животу овог локалитета, у истраживачком смислу донели су добре резултате. Осим тога, откривене су и нове локације.¹⁶² Ова сарадња је покренута у оквиру културне, научне и техничке сарадње, потписивањем уговора двеју југословенских (српских) установа – Завода за заштиту споменика културе у Нишу и Археолошког института из Београда, с једне, и одговарајућим институцијама из Француске, тј. Француске школе у Риму, Центра „Алфред Мерлен” (Alfred Merlin), Француског националног центра за научна истраживања и Универзитета Париз-Сорбона и Универзитета у Стразбуру, под руководством Владимира Кондића, Владислава Поповића, Ноела Дивала и Жан-Мишела Спизера (Jean-Michel Spieser),¹⁶³ с друге стране.

Први уговор је потписан на пет година (1978–1982), између Француске школе у Риму (École française de Rome), коју је заступао Жорж Вале (Georges Wallet), редовни професор Универзитета у Паризу, а кога је на терену заступао Жан-Мишел Спизер, доцент Универзитета за хуманистичке науке у Стразбуру, Центра за античке студије „Алфред Мерлен” при Центру за археолошка истраживања, који функционише у оквиру CNRS-а (Национални

began in the late 1970s, more precisely in 1978, which, with a short break, will continue up to this day, for almost half a century¹⁶¹. Good results have been achieved in terms of research. Revision excavations were carried out on premises and architectural objects that were discovered in the pre-war and immediate post-war period. Many important details about the stratigraphy and specifying certain phases in the life of this locality have brought good results in terms of research. In addition, new locations were discovered¹⁶². This cooperation was initiated within the framework of cultural, scientific and technical cooperation, by signing a contract between two Yugoslav (Serbian) institutions - the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš and the Archaeological Institute from Belgrade, on one hand, and the corresponding institutions from France, i.e. The French School in Rome, the Alfred Merlin Center, the French National Center for Scientific Research and the University of Paris-Sorbonne and the University of Strasbourg, under the leadership of Vladimir Kondić, Vladislav Popović, Noël Dival and Jean-Michel Spieser¹⁶³, on the other hand.

The first contract was signed for a five year period (1978–1982) between the French School in Rome (École française de Rome), represented by Georges Wallet, professor at the University of Paris, and represented on the field by Jean-Michel Spieser, assistant professor at the University of Humanities in Strasbourg, Centre for Ancient Studies “Alfred Merlin” at the Centre for Archaeological Research, which functions within the framework of the CNRS (National Center for Scientific Research), represented by Noël Duval, professor at the University of Paris. On the Yugoslav (Serbian)

¹⁶¹ Уредба о областима и врстама научних истраживања, од значаја за народну одбрану, и о поступку и условима за издавање одобрења за вршење тих истраживања, заједно са странцима, Службени лист СФРЈ, бр. 54 од 14. новембра 1975.

¹⁶² Архивска грађа, Царичин град, *Информација Републичком заводу за међународну, научну, културну, просветну и техничку сарадњу од 9.05 1988*. бр. 475/1, Завод за заштиту споменика културе Ниш, необјављена грађа, 1988.

¹⁶³ **Жан-Мишел Спизер** (Jean-Michel Spieser), француски археолог, рођен 1942. године у Стразбуру. Похађао ЕНС у Паризу (1963–1967) и завршио Агрегацију у класицима 1966. године. Професор Универзитета у Стразбуру (1963–1967) и редовни професор ранохришћанске и византијске археологије на Универзитету у Фрибургу у Швајцарској (1997–2012).

¹⁶¹ Decree on the areas and types of scientific research, of importance for national defense, and on the procedure and conditions for issuing approval for conducting such research, together with foreigners, Official Gazette of the SFRY, no. 54 of November 14, 1975.

¹⁶² Archive material, Caričin grad, *Information to the Republic Institute for International, Scientific, Cultural, Educational and Technical Cooperation from May 9, 1988*, no. 475/1, Institute for the Protection of Cultural Monuments Nis, unpublished material, 1988.

¹⁶³ **Jean-Michel Spieser** (Jean-Michel Spieser) is a French archaeologist born in 1942 in Strzбург. He attended the ENS in Paris (1963–1967) and completed the Aggregation in Classics in 1966. He was a professor at the University of Strasbourg from 1963 to 1967, and from 1997 to 2012, he was a full professor of Early Christian and Byzantine Archeology at the University of Fribourg in Switzerland

центар за научна истраживања), који заступа Ноел Дивал (Noël Duval), редовни професор Универзитета у Паризу. Са југословенске (српске) стране, уговор је потписао Завод за заштиту споменика културе Ниш, кога је заступао директор Александар Радовић.

Овим уговором (програмом) предвиђено је истраживање двеју различитих целина сакралних и цивилних грађевина. У делу сакралног истраживања (1978–1984), под руководством Ноела Дивала и Владислава Поповића, извршена су ревизиона ископавања Акропоља, која су позната из ранијих периода, као и резултати тих истраживања. Такође, извршена су нова сондажна ископавања, истраживани су Епископска базилика, Епископска палата и Консигнаторијум. Намера је била да се обједине резултати ранијих и садашњих истраживања. Овим програмом је предвиђено истраживање и других црквених грађевина, као што су Базилика са трансептом, Крстообразна црква, Базилика у подножју Акропоља, Двојна црква, као и цркве ван бедема, мала једнобродна црква, звана базилика „Ј” и Триконхална црква. Резултати ових истраживања објављени су у складу са потписаним уговором о српско-француској сарадњи, у новооснованој едицији *Caričin Grad*, коју су покренули Француска школа у Риму и Археолошки институт у Београду.

У делу истраживања цивилних грађевина (архитектуре) (1978–1983), започета су истраживања и ископавања југозападног дела Горњег града. У тим ископавањима пронађена је зграда већих димензија, названа *Principia*, која је служила за седиште војне команде. Ови резултати су објављени у едицији *Caričin Grad II*. Један од уводничара био је Бернар Баван (Bernard Bavant), који ће се касније на локалитету појавити као руководилац пројекта. Српско-француска сарадња, која је започета у области археологије, од 1978. године одвијала се у два основна смера: археолошка ископавања и тумачење и објављивање резултата истраживања кроз новоосновану едицију *Царичин град*.

Након истека овог уговора, 1984. године уследио је нови петогодишњи уговор, кога су потписали: Шарл Пиетри (Charles Pietri), директор Француске школе у Риму (École française de Rome) и Етјен Трокме (Étienne Trocmé), ректор Универзитета за хуманистичке науке у Стразбуру (Université des sciences humaines de Strasbourg), Александар Радовић, директор Завода за заштиту споменика културе у Нишу и Борислав Јовановић, директор Археолошког института у Београду.

Овим програмом руководили су Владимир

side, the contract was signed by the Institute for the Protection of Cultural Monuments Nis, represented by manager Aleksandar Radović.

This contract (program) envisaged the research of two different units of sacral and civil buildings. Revision excavations of the Acropolis were carried out in the part of sacral research (1978–1984), under the leadership of Noel Dival and Vladislav Popović. They were known from earlier periods, as well as the results of those researches. In addition, new sounding excavations were conducted, the Episcopal Basilica, the Episcopal Palace and the Consignatorium were explored. The intention was to combine the results of previous and current research. This program envisaged the research of other church buildings, such as the Basilica with a transept, the Cruciform Church, the Basilica at the foot of the Acropolis, the Double Church, as well as churches outside the ramparts, a small one-nave church, called Basilica “J” and the Triconch Church. The results of these researches were published in accordance with the signed agreement on Serbian-French cooperation, in the newly founded edition *Caričin grad*, which was launched by the French School in Rome and the Archaeological Institute in Belgrade.

As part of the research on civil buildings (architecture) (1978–1983), research and excavations of the south-western part of the Upper Town began. Those excavations resulted in finding a building of larger dimensions, called *Principia*, which served as the headquarters of the military. These results were published in the *Caričin Grad II* edition. One of the presenters was Bernard Bavant, who would later appear on the site as the project manager.

The Serbian-French cooperation, which began in the field of archaeology in 1978, took place in two basic directions: archaeological excavations, and the interpretation and publication of research results through the newly founded edition “*Caričin grad*”.

After the expiration of this contract, a new five-year contract was signed in 1984 by Charles Pietri, director of the French School in Rome (École française de Rome) and Étienne Trocmé, rector of the University of Humanities in Strasbourg (Université des sciences humaines de Strasbourg), Aleksandar Radović, director of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš and Borislav Jovanović, director of the Archaeological Institute in Belgrade.

This program was managed by Vladimir Kondić and Vladislav Popović, on one hand, and Jean-Michel Spizer and Noel Dival, on the other. This

Кондић и Владислав Поповић, с једне стране, и Жан-Мишел Спизер и Ноел Дивал, са друге стране. Овај уговор је трајао од 1984. до 1988. године, када је потписан нови трогодишњи уговор, трећи по реду, у трајању од 1989. до 1991. године. Са југословенске (српске) стране, већ поменути Александар Радовић и Владимир Кондић, у својству директора Археолошког института у Београду, а са француске стране уговор су потписали Бернар Баван, виши научни сарадник CNRS-а Француске школе у Риму и Жан-Мишел Спизер, са Универзитета за хуманистичке науке у Стразбуру. Овим уговором, између осталог, предвиђено је привођење крају истраживања југозападнoг сектора Доњег града, започетог још 1983. године.

Потписан је и четврти уговор, у трајању од четири године, од 1991. до 1994. године, а потписници су исти, и са једне и са друге стране. Нажалост, овај уговор није до краја реализован. Последња кампања, на којој је присуствовала француска екипа, трајала је од 25. августа до 25. септембра 1991. године, када је, због наметнутих санкција нашој земљи, дошло до прекида француско-југословенске (српске) археолошке сарадње, који ће трајати све до 1997. године.

Након укидања санкција, 1997. године долази до потписивања новог уговора о сарадњи двеју држава, у трајању од 1997. до 1999. године. Уговор су са француске стране потписали Андре Воше (André Vauchez), директор Француске школе у Риму, и Албер Ам (Albert Hamm), председник Универзитета друштвених наука из Стразбура, а са српске стране, потписници уговора су били Петар Петровић, директор Археолошког института у Београду, и Александар Радовић из нишког Завода.

Било је предвиђено, да са југословенске стране, истраживањима руководи Владислав Поповић, професор Филозофског факултета у Београду, а за његовог асистента постављен је Вујадин Иванишевић, научни сарадник Археолошког института у Београду.

Са француске стране, у име Француске школе у Риму, руковођење у истраживањима поверено је Жан-Мишелу Спизеру, професору на Универзитету друштвених наука у Стразбуру, а њему је асистирао Бернар Баван, научни сарадник CNRS-а и бивши члан Француске школе у Риму.

Уговором о сарадњи са француским институцијама, предвиђено је и реализовано издавање серије публикација на француском језику, под називом *Царичин град*. Издавачи публикације су Француска школа у Риму, Археолошки институт у Београду и Завод за заштиту споменика културе у Нишу. Публикације су имале за циљ да, поред саопштавања резултата

contract lasted from 1984 to 1988, when they signed a new three-year contract, from 1989 to 1991, the third in a row. The contract was signed by the already mentioned Aleksandar Radović and Vladimir Kondić, the director of the Archaeological Institute in Belgrade on the Yugoslav (Serbian) side and by Bernard Bavant, senior research associate of the CNRS of the French School in Rome, and Jean-Michel Spitzer, with University of Humanities in Strasbourg on the French side. This contract, among other things, foresaw bringing to an end the research of the south-western sector of Lower Town, which was started in 1983.

A fourth four-year contract, from 1991 to 1994, was signed by the same signatories on both sides. Unfortunately, this contract was not fully implemented. The last campaign, attended by the French team, lasted from August 25th to September 25th 1991, when, due to the sanctions imposed on our country, the French-Yugoslav (Serbian) archaeological cooperation was interrupted and the interruption lasted until 1997.

After the removal of sanctions in 1997, the two countries signed a new cooperation agreement, lasting from 1997 to 1999. The contract was signed by André Vauchez, director of the French School in Rome, and Albert Hamm, president of the University of Social Sciences from Strasbourg on the French side and by Petar Petrović, director of the Archaeological Institute in Belgrade, and Aleksandar Radović from the Institute in Niš on the Serbian side.

It was planned that Vladislav Popović, a professor at the Faculty of Philosophy in Belgrade, would lead the research on the Yugoslav side, and Vujadin Ivanišević, a scientific associate of the Archaeological Institute in Belgrade, was appointed as his assistant.

On the French side, on behalf of the French School in Rome, the leadership of the research was entrusted to Jean-Michel Spitzer, a professor at the University of Social Sciences in Strasbourg, and he was assisted by Bernard Bavant, a research associate of the CNRS and a former member of the French School in Rome.

According to the agreement on cooperation with the French institutions, an issue of a series of publications in the French language, entitled "*Caričin Grad*", was planned and implemented. The publishers of the publication were the French School in Rome, the Archaeological Institute in Belgrade and the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš. In addition to communicating the results of research works, the publications aimed to strongly promote the archaeological site of Caričin grad abroad.

Жан Мишел-Спизер (1942-)
Jean Michel-Speiser (1942-)

истраживачких радова, снажно промовишу археолошко налазиште Царичин град у иностранству.

Нови програм истраживања започет је са француским партнерима 2009. године, и он је подразумевао истраживање северне падине Горњег града, смештене подно Акропоља. Ова посебно издвојена целина Царичиног града није била предмет досадашњег истраживања. Потписан је нови уговор истраживања између Француске школе у Риму, испред француске стране, и Археолошког института у Београду, испред српске стране.¹⁶⁴ Започета је нова

¹⁶⁴ Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник*, LI 2011, 353 зборник, LI 2011, 353.

A new research program, which started with French partners in 2009, involved researching the northern slope of the Upper Town, located at the foot of the Acropolis. This part of Caričin grad, which is particularly isolated, has not been the subject of previous research.

A new research contract was signed between the French School in Rome, on the French side, and the Archaeological Institute in Belgrade, on the Serbian side ¹⁶⁴. A new phase of Serbian-French research has begun, which would last from 2009 to 2014, with the aim of researching the north-

¹⁶⁴ Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник*, LI 2011, 353 зборник, LI 2011, 353.

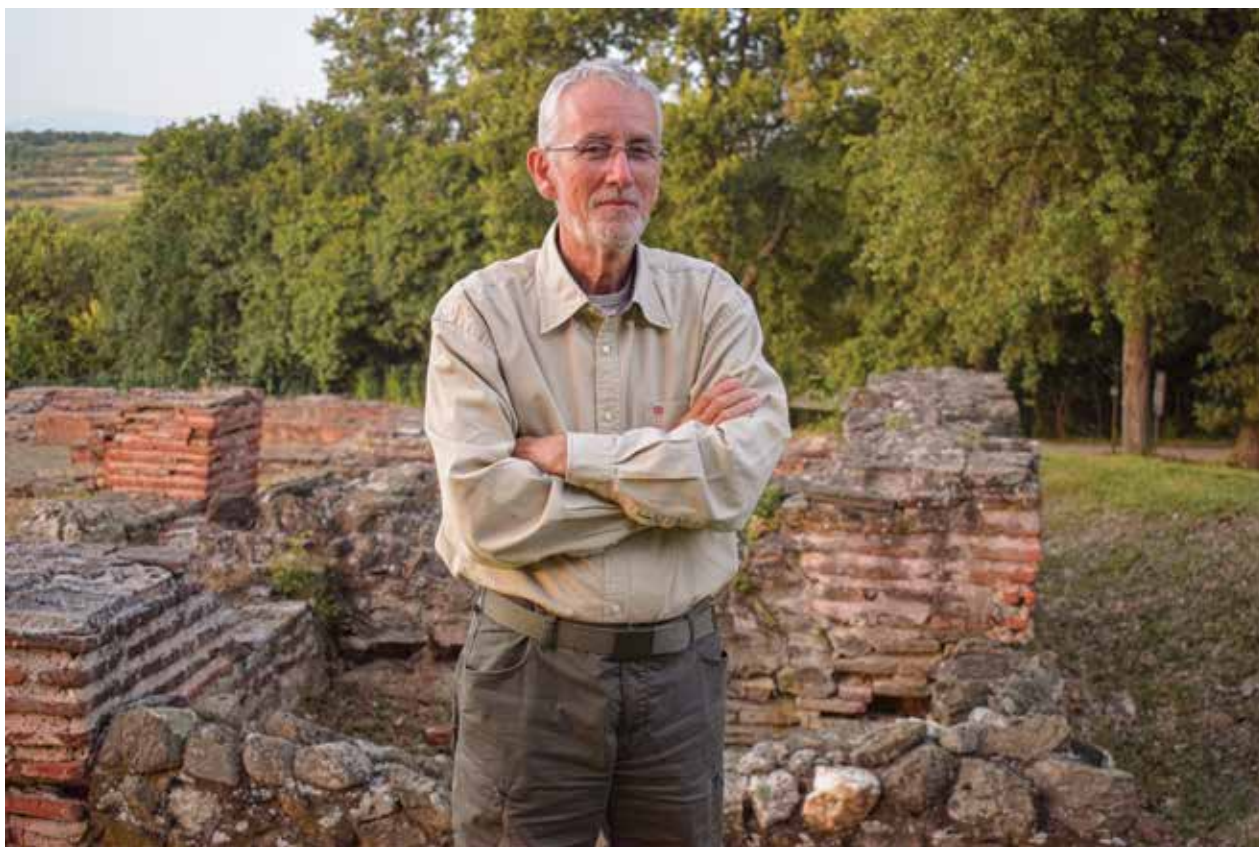
Бернар Баван (1950-)
Bernard Bavant (1950-)

фаза српско-француских истраживања, која ће трајати од 2009. до 2014. године, са циљем истраживања северне падине Горњег града, смештене подно Акропоља. Програмом су и даље руководили Вујадин Иванишевић и Бернар Баван. Уговор је потписан до 2014. године. Од 2014. године истраживања на Царичином

ern slope of Upper Town, located at the foot of the Acropolis. The program was still managed by Vujadin Ivanišević and Bernard Bavant. The contract was valid until 2014. Since 2014, the research at Caričin grad has entered a new phase of excavation, where, after 36 years of joint cooperation, the French-Serbian

граду ушла су у нову фазу ископавања, где се француско-српској екипи, после 36 година заједничке сарадње, прикључује тим немачких археолога и других стручњака.¹⁶⁵ Одласком Бернара Бавана¹⁶⁶ у пензију, 2019. године на археолошком локалитету Царичин град као нови руководиоца француске екипе, појављује се Катрин Вандерхејде (Catherine Vanderheyde, Université de Strasbourg, Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg).¹⁶⁷

team was joined by a team of German archaeologists and other experts¹⁶⁵. With the retirement of Bernard Bavant¹⁶⁶, Catherine Vanderheyde (Université de Strasbourg, Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg)¹⁶⁷ appears as the new head of the French team in 2019 at the archaeological site of Caričin grad.

Вујадин Иванишевић (1958-)
Vujadin Ivanišević (1958-)

---

¹⁶⁵ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, *Caričin grad - arheološka istraživanja u 2014. godini*, Arheologija u Srbiji, Beograd 2017, str 127.

¹⁶⁶Бернар Баван (Bernard Bavant)

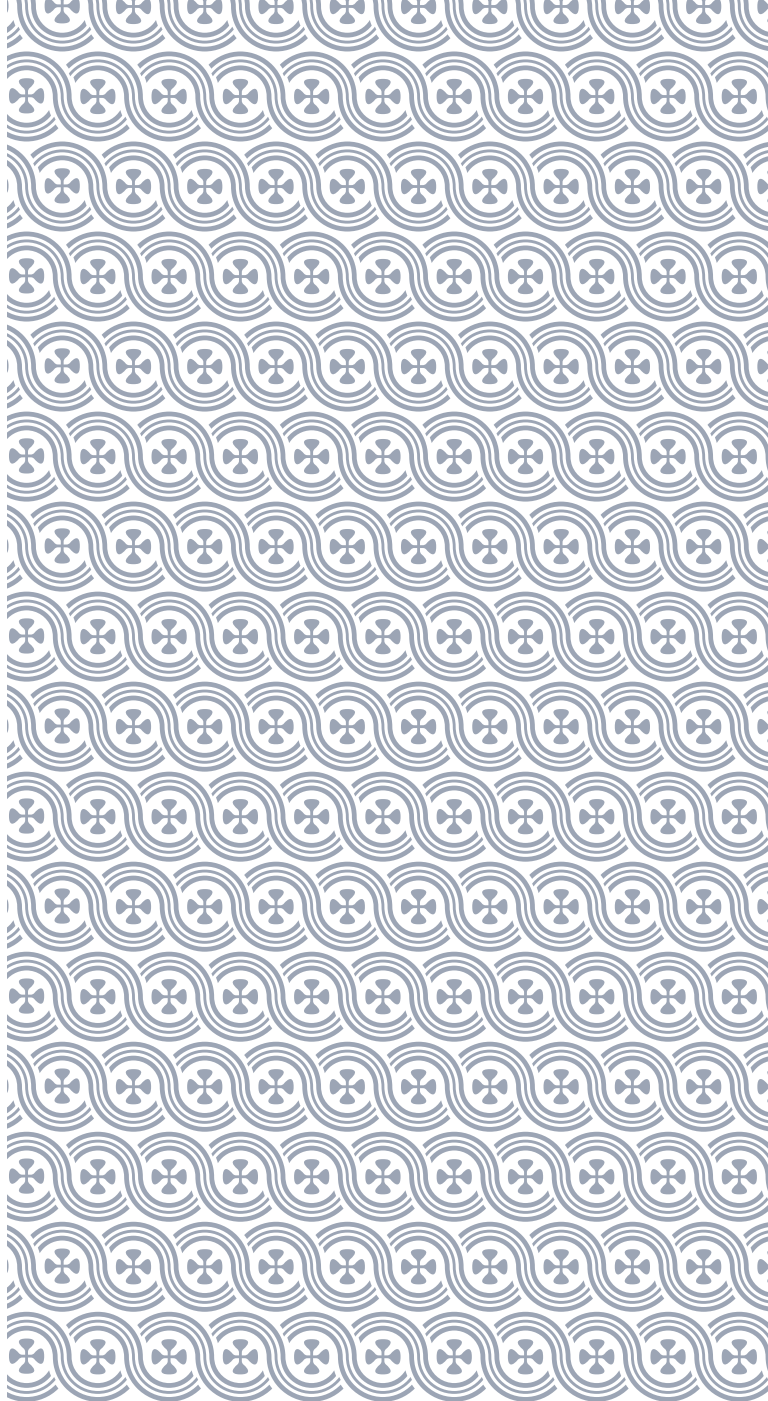
¹⁶⁷ Катрин Вандерхејде (Catherine Vanderheyde)

---

¹⁶⁵ Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, *Caričin grad- arheološka istraživanja u 2014. godini*, Arheologija u Srbiji, Beograd 2017, str 127.

¹⁶⁶ Бернар Баван (Bernard Bavant)

¹⁶⁷ Катрин Вандерхејде (Catherine Vanderheyde)

НАЛАЗИ
као резултати истраживања на Царичином граду

FINDINGS
as the results of research in Caričin grad

НАЛАЗИ

као резултати истраживања на Царичином граду

Прве предмете на археолошком локалитету Царичин град пронашли су ученици лесковачке Гимназије тридесетих година XX века. У оквиру свог историјског друштва, од случајно пронађених предмета формирали су ђачку археолошку збирку. То је на неки начин био и почетак организоване бриге о предметима са локалитета Царичин град.

Први предмети откривени су већ 1912. године, на основу којих је Владимир Петковић и датовоао Царичин град.¹⁶⁸

FINDINGS

as the results of research in Caričin grad

The first objects at the archaeological site of Caričin grad were found by the students of the Leskovac Grammar School in the thirties of the 20th century. They formed a student archaeological collection from objects found by chance, as part of their historical society. In a way, that was also the beginning of the organized care of items from the site of Caričin grad.

The first items were discovered as early as 1912, on the basis of which Vladimir Petković dated Caričin grad¹⁶⁸.

Стална музејска поставка „Времплов лесковачког краја” (снимио Петар Костадиновић)
Permanent museum exhibition «The Time Machine of the Leskovac Region» (photo by Petar Kostadinović)

Тек од 1948. године, са оснивањем Народног музеја у Лесковцу, предмети се достављају и одлажу у музејске депое. Лесковачки музеј тако и званично преузима бригу о предметима, а деценију касније (1959), запослен је први археолог, Десанка Костић. Један део предмет чува се у збиркама Народног музеја Србије у Београду. Данас, седамдесет пет година од његовог оснивања, сви пронађени предмети

Only since 1948, with the establishment of the National Museum in Leskovac, have objects been delivered and stored in museum depots. The Leskovac Museum officially took over the care of the objects, and a decade later (1959), the first archaeologist, Desanka Kostić, was employed. A part of the objects is kept in the collections of the National Museum of Serbia in Belgrade.

¹⁶⁸ В. Петковић, Извештај о ископавању у Царичиноме Граду код Лебана у 1912 год., *Годишњак Српске краљевске академије XXVII* (1913), 285-291.

¹⁶⁸ В. Петковић, Извештај о ископавању у Царичином Граду код Лебана у 1912. години. *Годишњак СКА XXVII*, Београд 1913, 28-291.

са Царичиног града смештени су у савремено изграђеним депоима, док се око 315 предмета налази у новој, савременој сталној поставци. Поставка је свечано отворена 2015. године, а Музејско друштво Србије доделило јој је награду „Михајло Валтровић”, за изузетне резултате у стручном раду. У археолошкој и студијској збирци Царичин град налази се више хиљада пронађених предмета.

Вишедеценијска ископавања на археолошком локалитету Царичин град дала су безброј налаза – предмете различите провенијенције. На локалитету је откривен богат и разноврстан археолошки материјал, у виду камене пластике (капители, стубови и др.), прелепи мозаици, који су украшавали унутрашњост црквених и цивилних објеката, новац који је неколико година пре ступања на власт Јустинијанове династије доживео корените реформе, Јустинијанова статуа као симбол царске моћи, акведукт дуг 22 километра, и бројни други.

Today, seventy-five years after its establishment, all found items from Caričin grad are placed in modern depots, while around 315 items are in a new, modern permanent display. The exhibit was officially opened in 2015, and the Museum Society of Serbia awarded it the “Mihajlo Valtrović” award for exceptional results in professional work. There are thousands of found objects in the archaeological and study collection of Caričin grad. More than a decade of excavations at the Caričin grad archaeological site yielded countless finds - items of different provenance. Rich and diverse archaeological material was discovered at the site, in the form of stone sculptures (capitels, columns, etc.), beautiful mosaics that decorated the interior of church and civil buildings, money that underwent radical reforms a few years before the Justinian dynasty came to power, Justinian’s statue as a symbol of imperial power, a 22 km long aqueduct, and many others.

КАМЕНА ПЛАСТИКА - КАПИТЕЛИ STONE PLASTIC- CAPITELS

Композитни капител из Епископске базилике (снимак Археолошког института)
Composite capitel from the Episcopal Basilica (photo of the Archaeological Institute)

Јонски капител са импостом из базилике у југоисточном делу Доњег града
(снимак Археолошки институт)
Ionic capitel with impost from the basilica in the southeastern part of the Lower Town
(photo Archaeological Institute)

Пронађени су многи предмети¹⁶⁹, као што су: уметнички и керамички предмети са урезаним фигуралним представама, инструменти за свирање, украсни предмети, калупи за изливање накита и украсних делова одеће, накит, прибадаче и украс за косу, култни предмети и црквени инвентар, печати са повеља, прибор за мерење, оружје, занатски и пољопривредни алати, метални предмети различите намене, светиљке од керамике, посуђе од керамике, посуђе од стакла, новац и камена пластика. Имајући у виду да је сам град био релативно кратког века, може се слободно рећи да пронађени предмети оквирно припадају периоду између 535. и 615. године, што нам потврђује и чињеница да је Царичин град створен ex nihil.¹⁷⁰ Свакако, пред истраживаче се поставља задатак да прецизно датују сваки археолошки слој.

Да бисмо читаоцима приближили важност и улогу ових налаза, приказаћемо и описати један мањи број пронађених предмета. Камена декоративна пластика, пронађена на

Many objects were found¹⁶⁹, such as: artistic and ceramic objects with incised representations of figures, musical instruments, decorative objects, molds for casting jewelry and decorative parts of clothing, jewellery, pins and hair ornaments, cult objects and church inventory, seals with charter, measuring equipment, weapons, craft and agricultural tools, metal objects of various purposes, ceramic lamps, ceramic dishes, glass dishes, money and stone plastic.

Bearing in mind that the city itself was relatively short-lived, it is safe to say that the objects found roughly belong to the period between 535 and 615, which is also confirmed by the fact that Caričin grad was created ex nihilo 170. Certainly, researchers are faced with the task of accurately dating each archaeological layer.

In order to bring the importance and role of these finds closer to the readers, we will present and describe a small number of found items.

Stone decorative plastic, found in Caričin grad, is one of the best sources for the study of architectural sculpture of the 6th century. The most important sources for the study of plastic decora-

¹⁶⁹ Ђ. Мано-Зиси, Царичин Град - Iustiniana Prima, Лесковац, 1979; Владимир Кондић, Владислав Поповић, Царичин Град - утврђено насеље у византијском Илирику, Београд, 1977; Bernard Bavant, Vujadin Ivanišević, Iustiniana Prima - Caričin Grad, Beograd, 2003;

¹⁷⁰ Бернар Баван, Вујадин Иванишевић, Iustiniana Prima - Царичин Град, Лесковац, 2006, стр. 92.

¹⁶⁹ Ђ. Мано-Зиси, Царичин Град - Iustiniana Prima, Лесковац, 1979; Владимир Кондић, Владислав Поповић, Царичин Град - утврђено насеље у византијском Илирику, Београд, 1977; Bernard Bavant, Vujadin Ivanišević, Iustiniana Prima - Caričin Grad, Beograd, 2003;

¹⁷⁰ Бернар Баван, Вујадин Иванишевић, Iustiniana Prima - Царичин Град, Лесковац, 2006, стр. 92.

3Д геометрија капитела (3Д, Владан Здравковић)
3D capitel geometry (3D, Vladan Zdravković)

Царичином граду, једна је од најбољих извора проучавања архитектонске скулптуре VI века. Најважнији извори за изучавање пластичне декорације јесу капители многих грађевина на Царичином граду. До сада их је ископано око 40, а захваљујући њима, одређивало се време подизања објеката којима су припадали. Пронађени капители су разврстани у две групе, и то у композитне и јонске импост капители.¹⁷¹ Јонски импост капители употребљавани су за стубове базилика, на портицима, цивилним грађевинама, купатилима, атријумима и дворанама у црквама. На Царичином граду пронађена су места за око 80 стубова.¹⁷² Композитни капители, пронађени у Баптистеријуму и наосу Епископске базилике, представљају другу групу капитела на Царичином граду. По украсима не заостају за јонским импост капителима. Украс је састављен од две зоне лишћа, листовима је украшена иви-

tion are the capitals of many buildings in Caričin grad. About 40 of them have been excavated so far, and thanks to them, the construction time of the buildings to which they belonged was determined. The found capitals are classified into two groups, composite and Ionic impost capitals¹⁷¹. Ionic impost capitals were used for columns of basilicas, porticoes, civil buildings, baths, atriums and halls in churches. Places for about 80 pillars were found in Caričin grad¹⁷².

The composite capitals, found in the Baptistry and nave of the Episcopal Basilica, represent the second group of capitals in the Caričin grad. In terms of decorations, they are not behind the Ionic impost capitals. The decoration is composed of two zones of leaves, the edge of the cup of the capital is decorated with leaves and a very low abacus, which decorates the capital itself.

¹⁷¹ Vujadin M Ivanišević, Francusko-srpska saradnja u oblasti arheologije (La coopération franco-serbe dans le domaine de l'archéologie), *Arhitektonska dekorativna plastika u Caričinom gradu*, Francuski kulturni centar u Beogradu, Arheološki institut Beograd, Beograd 2008, str. 77.

¹⁷² Десимир М. Тановић, *Конзервација и рестаурација камене пластике са археолошког локалитета Царичин град*—мастер рад, Београд, 2018.

¹⁷¹ Vujadin M Ivanišević, Francusko-srpska saradnja u oblasti arheologije (La coopération franco-serbe dans le domaine de l'archéologie), *Arhitektonska dekorativna plastika u Caričinom gradu*, Francuski kulturni centar u Beogradu, Arheološki institut Beograd, Beograd 2008, str. 77.

¹⁷² Десимир М. Тановић, *Конзервација и рестаурација камене пластике са археолошког локалитета Царичин град*—мастер рад, Београд, 2018.

Капител циборијума из Крстообразне цркве (снимак Археолошки институт)
Capital of the ciborium of the Cruciform basilica (photo Archaeological Institute)

ца чаше капитела и веома низак абакус, који декорише сам капител.

Архитектонска пластична декорација у Царичином граду, сем стубова са његовим члановима, састојала се још од венаца, који су само фрагментарно сачувани. На основу неколико боље очуваних примерака, види се да су имали једноставну профилацију и да су неки били украшени равнокраким крстом у медаљону. Композитни капители са Царичиног града израђени су од локалног камена андезита и рад су локалних радионица, карактеристичних за провинцијалну уметност Јустинијановог периода.¹⁷³ На једном је урађен Јустинијанов монограм и налазио се на десном стубу трибелона централног брода, док је леви носио капител са розетом.¹⁷⁴

На Царичином граду пронађени су и капители коринтског типа, израђени у белом мермеру, вероватно увезени са Коринта.

The architectural plastic decoration in Caričin grad, apart from the columns with its members, also consisted of wreaths, which have only been preserved in fragments. On the basis of several better-preserved specimens, it can be seen that they had a simple profile and that some were decorated with an isosceles cross in a medallion. The composite capitels from Caričin grad were made of local andesite stone and were the work of local workshops, characteristic of the provincial art of the Justinian period¹⁷³. Justinian's monogram was made on one of them and it was located on the right pillar of the tribelon of the central nave, while the left one bore a capital with a rosette.¹⁷⁴

Capitels of the Corinthian type, made of white marble, probably imported from Corinth, were also found in Caričin grad.

¹⁷³ И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957, 52, 56.

¹⁷⁴ Ђ. Мано-Зиси, *Старинар н.с.* 3-4 (1952-1953).

¹⁷³ И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957, 52, 56.

¹⁷⁴ Ђ. Мано-Зиси, *Старинарн. с.* 3-4 (1952-1953).

Капител са увијеним акантовим листовим из Епископске базилике - 6. Век (снимак Археолошког института)
Scrolled acanthus-leaf capital from the Episcopal basilica - 6th century (photo Archaeological Institute)

Капител (снимак Археолошког института)
Capital (photo Archaeological Institute)

Композитни капител-камен клесање (снимак Археолошког института)
Composite capitel-stone carving (photo Archaeological Institute)

Декоративна архитектонска пластика
(снимак Петар Костадиновић)
Decorative architectural plastic
(снимак Петар Костадиновић)

Изглед капитела у простору (3Д реституција, В. Здравковић)
Appearance of the capitel in space (3D restitution, V. Zdravković)

Мозаици су били неизоставни део црквених и јавних објеката, који су у виду украса подова и зидова демонстрирали уметничке домете Византијског царства. Били су присутни и у црквеним и јавним објектима Царичиног града. На подним мозаицима одсликаване су фигуралне и геометријске представе, појединачно или у виду композиције. Најбољи мозаик очуван је у Базилици са трансептом – постављен у нартексу, наосу и апсиди. Композиције мозаика у нартексу, урађене су у мрежи од кругова и осмоугаоника, где су наизменично приказане птице и корпе са плодовима и вазе. У наосу се налазе три композиције: у квадратним пољима, на источној страни брода, приказана је композиција са сценама из лова, а на северној животиње и сцене борбе. На јужној страни приказана је композиција Доброг пастира. Подни мозаици у Базилици са трансептом једини су сачувани комплекс подних мозаика од ликовног значаја, и представљају планску композицију у виду раскошно простртог ћилима са јасно дефинисаним начином кретања, од пропилеја кроз средњи део нартекса, па кроз трибелон средњег брода до самог олтара.¹⁷⁵

У великим круговима налазе се представе птица у ходу, са главом окренутом уназад, правилно окренутом напред, у ставу чешања подигнуте ноге, груди, тражење хране или отвореног кљуна. У просторима између редова створени су сегменти полигони испусти са представама ваза, путира, кондира, котарица и ређе птица. Техника рада: црно-бели преплет са белим кружним површинама и сликама са правилним црним коцкицама, са уметнутим разнобојним камењем, обично на крилима (плаво, зелено, жуто), на крилима и ногама (жуто, црвена) птица. На угловима и периферним круговима налазе се представе биљака (махом зелене и црне боје).

Мозаици на подовима рађени су на подлози од кречног малтера, који је помешан са прахом од опека. Коцкице мозаика (tessellate), нису биле исте величине нити пак од истог материјала. Већина их је била од разнобојног камења, али је било и коцкица од стакла и емајла, керамике, нарочито плаве, црвене, зелене и жуте боје. За окер боју коришћени су одломци од керамике.

¹⁷⁵ Ђорђе Мано-Зиси, Царичин Град–Justinijana Prima, Народни музеј Лесковац–Народни музеј Београд, Лесковац, 1979, стр. 68; Документација Археолошког института у Београду: *Царичин град – Дневници 1947–1970*; Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш, *Царичин Град, фасцикле. 1,2,3*, Ниш

Mosaics were an indispensable part of church and public buildings, which demonstrated artistic abilities in the form of floor and wall decorations of Byzantine Empire. They were also present in the church and public buildings of Caričin grad. Figurative and geometric representations were depicted on the floor mosaics, individually or in the form of a composition. The best mosaic is preserved in the Basilica with the transept – placed in the narthex, nave and apse. The mosaic compositions in the narthex were made in a grid of circles and octagons, where birds and fruit baskets and vases were alternately shown. There were three compositions in the nave: in the square fields, on the eastern side of the nave, there was a composition with hunting scenes, and on the northern side, animals and battle scenes. The composition of the Good Shepherd was shown on the south side. The floor mosaics in the Basilica with the transept are the only preserved complex of floor mosaics of artistic importance and represent a planned composition in the form of a lavishly spread carpet with a clearly defined way of movement, from the propylaea through the middle part of the narthex, then through the tribelon of the middle nave and all to the altar itself.¹⁷⁵

In the large circles there are representations of birds in flight, with the head turned back, properly turned forward, in the scratching posture of raised leg, breast, foraging or open beak. Segments of polygonal drains were created in the spaces between the rows, with representations of vases, chalices, cones, carts and, rarely, birds. Work technique: black and white interlacing with white circular surfaces and pictures with regular black cubes, with inserted multi-coloured stones, usually on the wings (blue, green, yellow), on the wings and legs (yellow, red) of the bird. There are representations of plants (mainly green and black) on the corners and peripheral circles

The mosaics on the floors were made on a base of lime mortar, which was mixed with brick dust. The mosaic cubes (tessellate) were not of the same size nor of the same material. Most of them were made of multi-coloured stones, but there were also cubes made of glass and enamel, ceramics,

¹⁷⁵ Đorđe Mano-Zisi, Caričin Grad–Justinijana Prima, National Museum Leskovac–National Museum Belgrade, Leskovac, 1979, p. 68; Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade: *Caričin grad – Diaries 1947–1970*; Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments Nis, *Caričin Grad, folders. 1,2,3*, Niš

Добри пастир, детаљ мозаика у централном броду Базилике са трансептом
(снимио Небојша Борић)

The Good Shepherd, detail of the mosaic in the central nave of the Basilica with the transept
(photo by Nebojša Borić)

Приликом израде мозаика коришћена је скала од девет боја. Основа мозаика била је беле боје, а контуре су биле од коцкица црне и мрке боје. У основи су коришћени већи и грубље сечени комади, а у шарама користили су се ситнији и финији, и то нарочито приликом обраде човечјег лика. Ту су се употребљавали веома ситни комади коцкица, где се посебно водило рачуна о нијансирању са прелазима и контрастима тонова.¹⁷⁶

Да не би дошло до њихове потпуне деструкције, откривени мозаици су привремено за-

especially blue, red, green and yellow. Fragments of ceramics were used for the ocher colour. A scale of nine colours was used when making the mosaic. The base of the mosaic was white, and the contours were made of black and brown cubes. Basically, larger and more roughly cut pieces were used, and smaller and finer pieces were used in the patterns, especially when processing the human figure. Very small pieces of cubes were used there, and great care was taken in tinting with transitions and contrasts of tones.¹⁷⁶

To prevent their complete destruction, the discov-

¹⁷⁶ Ђ.Мано-Зиси, Старинар 3 и 4, Београд 1952-53.г.

¹⁷⁶ Ђ.Мано-Зиси, Старинар 3 и 4, Београд 1952-53.г.

Коњ и бик као детаљ мозаика из централног брода у базилици са трансептом
(снимио Небојша Борић)

A horse and a bull as a detail of the mosaic from the central nave in the Basilica with transept
(photo by Nebojša Borić)

штићени слојем песка дебљине 20 цм. Повремено су откривани за јавност, како стручну тако и за обичне посетиоце, што је у појединим тренуцима доводило до механичког оштећења мозаика. С тим у вези, обустављена су даља разгледања мозаика на Царичином граду.¹⁷⁷

ered mosaics were temporarily protected with a 20 cm thick layer of sand. They were occasionally revealed to the public, both professional and ordinary visitors, which sometimes led to mechanical damage to the mosaics. In this connection, further viewing of the mosaics in Caričin grad has been suspended.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, *Мозаик Базилике са трансептом*бр. 548/1, 20.06.1990, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, необјављена грађа, 1990.

¹⁷⁷ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, *Basilica Mosaic with transept no. 548/1*, 20 June 1990, Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments, Belgrade, unpublished material, 1990.

Птице, детаљ мозаика у централном броду Базилике са трансептом. граду
(снимио Небојша Борић)

Birds, detail of the mosaic in the central nave of the Basilica with the transept,town
(photo by Nebojša Borić)

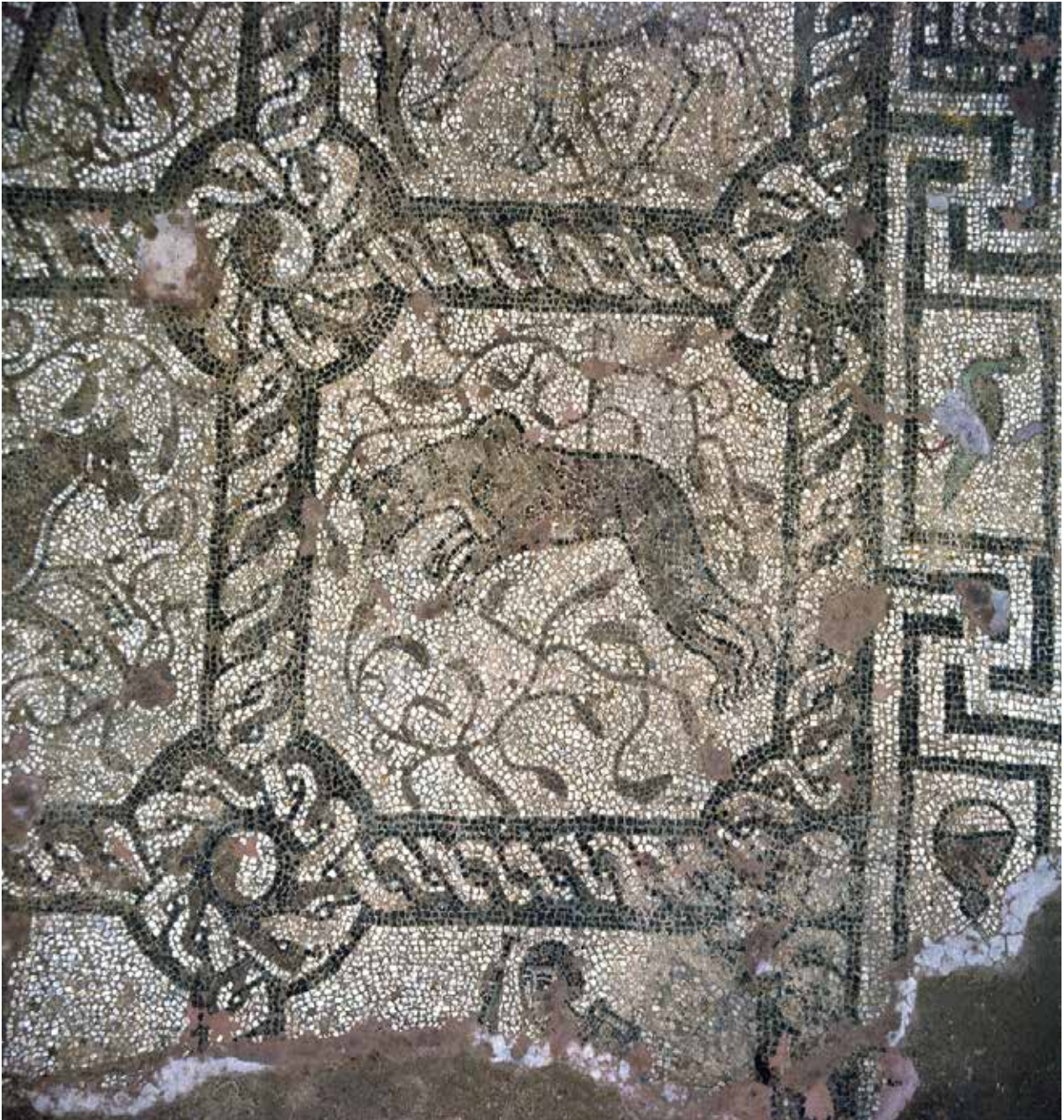
Тесере, 6. век
(снимио Вујадин Иванишевић)
Tesserae 6th century
(photo by Vujadin Ivanišević)

Крава-деталј мозаика у централном броду Базилике са трансептом (снимио Небојша Борић)
Cow - detail of the mosaic in the central nave of the Basilica with the transept (photo by Nebojša Borić)

Фрагмент мозаика, 6. век
(снимио Вујадин Иванишевић)
Fragment of a mosaic, 6th century
(photo by Vujadin Ivanišević)

Медвед-деталј мозаика у централном броду Базилике са трансептом (снимио Небојша Борић)
Bear - detail of the mosaic in the central nave of the Basilica with the transept.
(photo by Nebojša Borić)

Мозаик из атријума Великих Терми у подграђу (снимио Вујадин Иванишевић)
Mosaic from the atrium of Great Baths in the suburbs (photo by Vujadin Ivanišević)

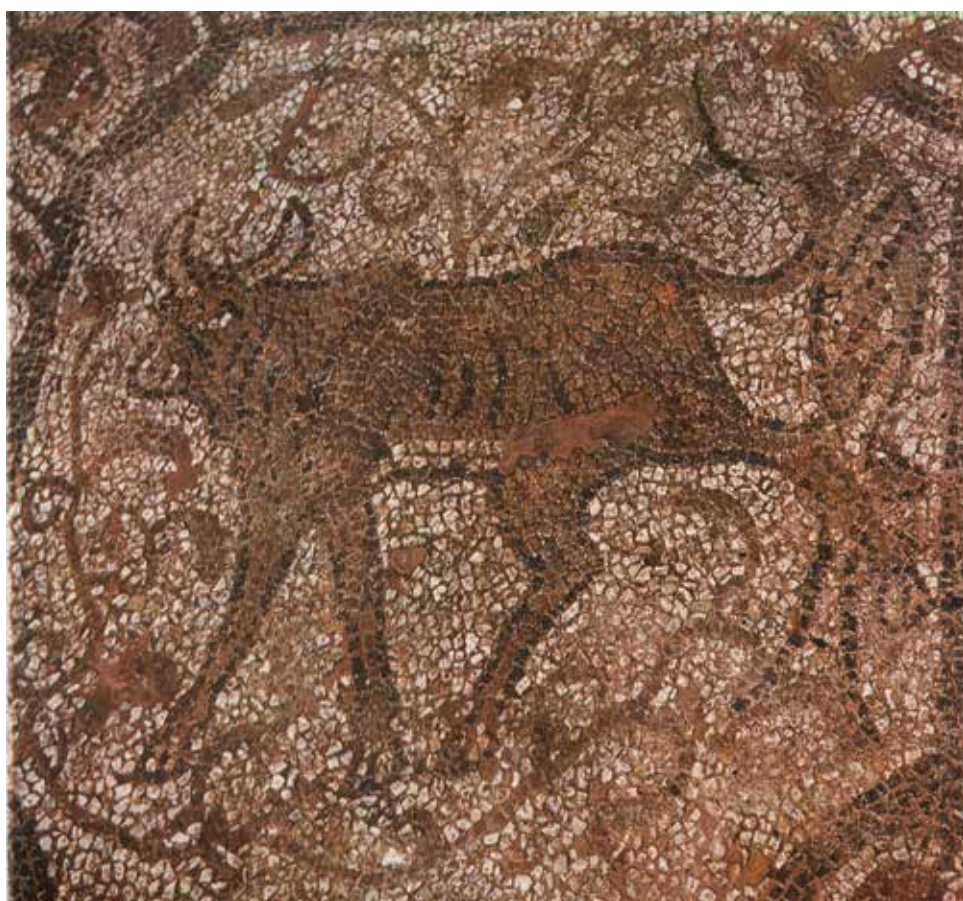

Обрађено-Мозаик-трнсепт
Processed-Mosaic-transsept

Коњ-северни део-
средњи брод
(снимио Небојша
Борић)

Horse-northern part-
middle boat (photo by
Nebojša Borić)

Крава-северни део
средњег брода
(снимио Небојша
Борић)

Cow - northern part of
the middle nave (photo
by Nebojša Borić)

Ковање теже номинале бакарног новца у рановизантијском периоду започето је непосредно пре доласка Јустина I на власт, тачније за време цара Анастасија, када је 498. године дошло до корените новчане реформе. У употребу је уведен фоллис – бронзани новац, чиме се прекида традиција ликовних представа негованих током Римског царства, а почињу да преовладавају хришћански мотиви. Почело је са ковањем полуфолиса, вредности 20 нума са ознаком К, а онда су уследили четвртфоллис или деканумиј, вредности 10 нума са ознаком I, осмина фолиса, вредности пет нума са ознаком Е и ситан новац, нумус.

Златни новац, солид, и даље је био у употреби. Тежио је 4,45 грама, а поред њега ковани су и нижи златни номинали, као што су семисис (1/2 солида) и тремисис (1/3 солида). Бронзани новчићи, до 538. године на предњој страни – аверсу, као мотив узимали су царев профил, док је вредност била утиснута на реверсу (задњој страни). Рановизантијско ковање новца трајало је све до 685. године. У досадашњем једновековном истраживању, на Царичином граду пронађено је неколико остава новца од бронзе и једна од злата. Оне нису депоноване на једном месту, већ су се налазиле у три различите установе, и то оставе А, В и С у Народном музеју Србије у Београду, оставе D, E, F и G у Народном музеју у Лесковцу и остава H у Археолошком институту у Београду.

У депое Народног музеја у Београду смештене су три мање оставе новца, које су пронађене за време истраживања Ђорђа Мано-Зисија. Остава А је пронађена у Базилици са трансептом, поред северног зида атријума 1950. године. Потиче из 568/569. године, са једним полуфолисом неодређеног владара, четири полуфолиса Јустина II, и једна 16 нумије Јустинијана I. Остава В је у односу на оставу А откривена две године касније (1952), у близини Кружног трга, поред северног зида грађевине са ступцима. Похрањена је 569/570. године, са 15 новчића Јустина I, Јустинијана I и Јустина II. Остава С је пронађена исте године када и остава В, на источној улици Горњег града. Из ове оставе је сачувана укупно 14 новчића царева Анастасија I, Јустина II и Маврикија. Остава је похрањена 596. године Остава D, која се налази у депоу лесковачког Музеја, пронађена је 1953. године, на прозо-

The minting of heavier denomination copper coins in the early Byzantine period began shortly before Justin I came to power, more precisely during the reign of Emperor Anastasius, when in 498 a radical monetary reform took place. Follis - bronze money - was introduced, thus breaking the tradition of visual representations nurtured during the Roman Empire, and Christian motifs began to prevail. It began with the minting of the half-follis, worth 20 numas marked K, and then followed the quarter-follis or decanumium, worth 10 numas marked I, the eighth follis, worth five numas marked E, and the small coin, the numus. Gold money, solid, was still in use. It weighed 4.45 grams, and in addition to it, lower gold denominations were minted, such as semisis (1/2 solidus) and tremisis (1/3 solidus). Bronze coins, until the year 538, had the emperor's profile as a motif on the front side - obverse, while the value was stamped on the reverse (back side). Early Byzantine coinage lasted until 685.

Several hoards of bronze coins and one of gold were found in Caričin grad during the century-long research. They were not deposited in one place, but were located in three different institutions, namely hoards A, B and C in the National Museum of Serbia in Belgrade, hoards D, E, F and G in the National Museum in Leskovac and hoard H in the Archaeological Institute in Belgrade.

In the depot of the National Museum in Belgrade, there are three smaller hoards of money, which were found during the research of Đorđe Mano-Zisi. Storage A was found in the Basilica with the transept, next to the north wall of the atrium in 1950. It originates from 568/569, with one half-folios of an unspecified ruler, four half-folios of Justin II, and one 16 numia of Justinian I. Hoard B was discovered two years later (1952) in relation to hoard A, near Round Square, next to the northern wall of the building with columns. It was stored in 569/570, with 15 coins of Justin I, Justinian I and Justin II. Hoard C was found in the same year as hoard B, on the eastern street of Upper town. A total of 14 coins of Emperors Anastasius I, Justin II and Mauritius have been preserved from this hoard. The hoard was stored in 596.

Storage D, which is located in the depot of the Leskovac Museum, was found in 1953, in the window of a house southwest of Round Square

ру једне куће југозападно од Кружног трга – Форум. Пронађено је 6 фолиса из периода Фоке до Ираклија.¹⁷⁸ Остава Е се састоји од 7 бронзаних новчића, откривених 1975. године, поред јужног зида Терми ван бедема града и припада Јустинијану I и Јустину II. Остава је похрањена 570/571. године.¹⁷⁹ Следеће, 1976. године, откривена је нова остава F, у атријуму Триконхалне базилике.¹⁸⁰ Остава се састоји од пет новчића и припада периоду од 512. до 563/564. године. И на крају, 1979. године откривена је остава G, и то у каналу поред Базилике са трансептом. Има укупно 14 бронзаних новчића из времена Јустинијана I и Јустина II. Остава је похрањена 570/571. године.¹⁸¹ Све ове поменуте оставе D, E, F и G од 1985. године налазе се у Народном музеју у Лесковцу. Поред пронађених остава, на Царичином граду ископано је и неколико појединачних примерака, и то пет златника Јустинијана I и један златник цара Фоке. Једна од остава, која се налази у Археолошком институту у Београду, јесте и остава H, пронађена у приватном поседу.¹⁸² Откривена је 2010. године у источном предграђу Царичиног града. Састоји се од 19 бронзаних новчића, које су локални становници предали истраживачима. На новчићима су заступљена ковања Анастасија I (два фолиса), Јустина I (један полуфолис), Јустина I или Јустинијана I (два полуфолиса), Анастасија I – Јустинијана I

¹⁷⁸ Ђ. Мано-Зиси, Старице н.с. V/VI 1954/1955, 167; В. Кондић, Вл. Поповић, *Царичин Град*, Београд 1977, 420, бр. 190, Т. 38; Вл. Поповић, CRAI 1978, р. 129, fig. 8; VI. Popović, Petits tresors et tresors demembres de monnaie de bronze protobyzantins de serbie, *Нумизматичар* 7, 1984, 80-81, No. 14.

¹⁷⁹ Вл. Поповић, *Нумизматичар* 4, 1981, 116, бр. 6; Фотографије новца у : В. Кондић, Вл. Поповић, *Царичин Град*, Београд 1977, 420, бр. 189, Т. 37; VI. Popović, Petits tresors et tresors demembres de monnaie de bronze protobyzantins de serbie, *Нумизматичар* 7, 1984, 66-67, No. 7.

¹⁸⁰ Вл. Поповић, *Нумизматичар* 4, 1981, 116-117, бр. 7; Фотографије новца у : В. Кондић, Вл. Поповић, *Царичин Град*, Београд 1977, 420, бр. 188, Т. 36; VI. Popović, Petits tresors et tresors demembres de monnaie de bronze protobyzantins de serbie, *Нумизматичар* 7, 1984, 61-63, No. 4.

¹⁸¹ Вл. Поповић, *Нумизматичар* 4, 1981, 116-117, бр. 8; VI. Popović, Petits tresors et tresors demembres de monnaie de bronze protobyzantins de serbie, *Нумизматичар* 7, 1984, 68-69, бр. 8.

¹⁸² В. Иванишевић, Налази новца из источног подграђа Царичиног Града, *Лесковачки зборник LIV*, Лесковац 2014, 41-52.

- Forum. 6 folios from the period of Phocas to Heraklion¹⁷⁸ were found. Hoard E consists of 7 bronze coins, discovered in 1975, next to the south wall of the Baths outside the city walls and belongs to Justinian I and Justin II. The pantry was stored in 570/571¹⁷⁹. Next, a new storeroom F was discovered in the atrium of the Triconchal Basilica¹⁸⁰ in 1976. The hoard consists of five coins and belongs to the period from 512 to 563/564. Finally, the storeroom of G was discovered in 1979, in the canal next to the Basilica with the transept. There are a total of 14 bronze coins from the time of Justinian I and Justin II. The pantry was stored in 570/571¹⁸¹. All of these hoards D, E, F and G have been in the National Museum in Leskovac since 1985. In addition to the hoards, several individual specimens were also excavated at the Caričin grad, namely five gold coins of Justinian I and one gold coin of Emperor Phocas. One of the hoards, located in the Archaeological Institute in Belgrade, is hoard N, found in private possession¹⁸². It was discovered in 2010 in the eastern suburbs of Caričin grad. It consists of 19 bronze coins, which were handed over to the researchers by local residents. Coinages include Anastasius I (two follis), Justin I (one half follis), Justin I or Justinian I (two half follis), Anastasius I – Justinian I (one 5 numis), Justinian I (three 16

¹⁷⁸ Ђ. Мано-Зиси, Старице н.с. V/VI 1954/1955, 167; В. Кондић, Вл. Поповић, *Царичин Град*, Београд 1977, 420, бр. 190, Т. 38; Вл. Поповић, CRAI 1978, р. 129, fig. 8; VI. Popović, Petits tresors et tresors demembres de monnaie de bronze protobyzantins de serbie, *Нумизматичар* 7, 1984, 80-81, No. 14.

¹⁷⁹ Вл. Поповић, *Нумизматичар* 4, 1981, 116, бр. 6; Фотографије новца у : В. Кондић, Вл. Поповић, *Царичин Град*, Београд 1977, 420, бр. 189, Т. 37; VI. Popović, Petits tresors et tresors demembres de monnaie de bronze protobyzantins de serbie, *Нумизматичар* 7, 1984, 66-67, No. 7.

¹⁸⁰ Вл. Поповић, *Нумизматичар* 4, 1981, 116-117, бр. 7; Фотографије новца у : В. Кондић, Вл. Поповић, *Царичин Град*, Београд 1977, 420, бр. 188, Т. 36; VI. Popović, Petits tresors et tresors demembres de monnaie de bronze protobyzantins de serbie, *Нумизматичар* 7, 1984, 61-63, No. 4.

¹⁸¹ Вл. Поповић, *Нумизматичар* 4, 1981, 116-117, бр. 8; VI. Popović, Petits tresors et tresors demembres de monnaie de bronze protobyzantins de serbie, *Нумизматичар* 7, 1984, 68-69, бр. 8.

¹⁸² В. Иванишевић, Налази новца из источног подграђа Царичиног Града, *Лесковачки зборник LIV*, Лесковац 2014, 41-52.

(један 5 нумија), Јустинијана I (три 16 нумија) и Јустина II (десет полуфолиса). Пронађени новац углавном потиче из ковнице из Константинопоља, док само један полуфолис Јустина II потиче из Солунске ковнице. Припада периоду од 538. до 570/571. године. Једна од најважнијих остава, која се такође налази у депоу лесковачког Музеја, пронађена је 2015. године. Реч је о остави златног новца од 27 златника, и то шест новчића цара Јустина II, 20 новчића цара Маврикија и један новчић цара Тиберија. То је први пут да се на једном месту нађе већи број златних новчића.

Остава D је пронађена за време Ђорђа Мано-Зисија, а оставе E, F и G пронађене су за време археолошких истраживања Владимира Кондића, Владислава Поповића, Ноела Дивала и Жан-Мишела Спизера. Оставе из 2010. и 2015. године пронађене су за време Вујадина Иванишевића и Бернара Бавана.

Сав овај новац пронађен на Царичином граду одсликавао је снагу једне државе, као и њене монетарне и привредне токове.

numis) and Justin II (ten half-folios). The coins mostly come from the mint of Constantinople, while only one half follis of Justin II comes from the mint of Thessalonica. It belongs to the period from 538 to 570/571. One of the most important hoards, which is also located in the depot of the Leskovac Museum, was found in 2015. The word was a gold coin hoard of 27 gold coins, namely six coins of Emperor Justin II, 20 coins of Emperor Mauritius and one coin of Emperor Tiberius. It is the first time that a large number of gold coins have been found in one place.

Hoard D was found during the time of Đorđe Mano Zisi, and hoards E, F and G were found during the archaeological researches of Vladimir Kondić, Vladislav Popović, Noel Dival and Jean-Michel Spieser. Hoards from 2010 and 2015 were found during the management of Vujadin Ivanišević and Bernard Bavant.

All this money found in Caričin grad reflected the strength of the state, as well as its monetary and economic flows.

Јустин I -Солид
Justin I- Solidus

Јустин I - Тремисис - Аверс
Justin I - Tremisis - Obverse

Јустинијан I - Фоллис Константинопољ, Аверс
Justinian I - Follis Constantinople, Obverse

Јустинијан I - Солид
Justinian I - Solidus

Јустинијан I - Тремисис - Аверс
Justinijan I- Tremisis - Obverse - Revers

Јустин II - Солид - Аверс - Реверс
Justin II - Solidus - Obverse - Revers

Јустин II - Тремисис - Аверс - Реверс
Justin II - Tremisis- Obverse - Revers

Први фрагменти статуе цара Јустинијана I откривени су 1940. године, за време истраживачке кампање Владимира Петковића.¹⁸³ О овим фрагментима 1948. године писао је Андре Грабар, објашњавајући да се ради о делу царске статуе Јустинијана I.¹⁸⁴ Ову тврдњу је прихватио велики број истраживача. Према Владимиру Петковићу, два велика уломка представљају доње делове одеће и пронађена су на самом Кружном тргу Горњег града, недалеко од постамента, на коме је била постављена царска статуа, која је била позлаћена. Статуе су у рановизантијском периоду представљале изузетну појаву достојну царева и царских породица, као и ретких достојанственика и угледних људи тог времена.

Током каснијих истраживања, пронађени су нови фрагменти царске статуе. Најпре су Александар Дероко и Светозар Стојчић 1947. године, приликом ископавања грађевина око Кружног трга, пронашли још један број уломака ове статуе. Затим је Ђорђе Мано-Зиси, у три наврата пронашао уломке Јустинијанове статуе, и то 1952. у комплексу зграда северо-западно од Кружног трга, 1953. у Грађевини са аркадама, југозападно од Кружног трга, и приликом ископавања Грађевина северно од северног трема Западне улице Горњег града. Године 1955. пронађен је један фрагмент код западног портика Јужне улице Горњег града. Део позлаћене бронзане статуе пронађен је и приликом ископавања 2013. године, у потковичастој кули G, јужно од улаза у Акропољ.¹⁸⁵ Имајући у виду само место где је пронађена, највероватније да се ради о монументалној статуи цара Јустинијана I. Праксу подизања статуа прекинуо је цар Ираклије 612. године. Сви ови фрагменти представљали су својеврсно сведочанство о раније изнетој тврдњи да је бронзана статуа посвећена цару Јустинијану I улепшавала форум Јустинијане Прве.

The first fragments of the statue of Emperor Justinian I were discovered in 1940, during Vladimir Petković's¹⁸³ research campaign. Andre Grabard wrote about these fragments in 1948, explaining that it was part of the emperor's statue of Justinian I¹⁸⁴. This claim was accepted by a large number of researchers. According to Vladimir Petković, the two large fragments represent the lower parts of the clothing and were found in the Round Square of the Upper Town, not far from the pedestal, on which the gilded emperor's statue was placed. In the early Byzantine period, the statues represented an exceptional phenomenon worthy of emperors and imperial families, as well as rare dignitaries and distinguished people of that time.

New fragments of the imperial statue were found during later research. First, while excavating buildings around Round Square in 1947, Aleksandar Deroko and Svetozar Stojčić found another number of fragments of this statue. Then Đorđe Mano-Zisi found fragments of Justinian's statue on three occasions, namely in 1952 in a complex of buildings north-west of Round Square, in 1953 in the Building with arcades, south-west of Round Square, and during the excavation of the Building north of the northern porch of West street of Upper town. A fragment was found near the western portico of South Street of Upper Town in 1955. Part of the gilded bronze statue was also found during excavations in 2013, in the horseshoe-shaped tower G, south of the entrance to the Acropolis¹⁸⁵. Considering only the place where it was found, it is most likely a monumental statue of Emperor Justinian I. The practice of erecting statues was stopped by Emperor Heraclius in 612. All these fragments represented a kind of testimony to the previously stated claim that the bronze statue dedicated to Emperor Justinian I embellished the forum of Justinian I.

¹⁸³ Петковић 1940 - Извештај о ископавању у Царичином Граду, *Годишњак Српске краљевске академије* 50, 1940, 259–261.

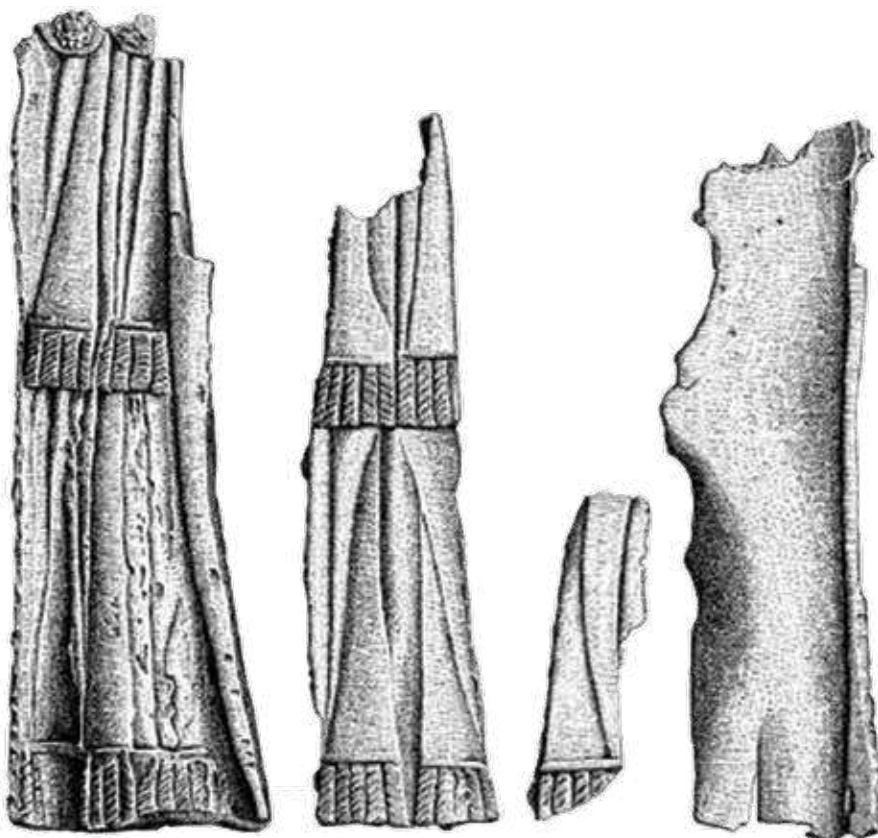
¹⁸⁴ Grabar 1948, 57–63; Petković 1948, 44, Pl. 8. 1–2.

¹⁸⁵ Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Нови налаз дела царске статуе из Царичиног града-Јустинијане Прве, *Лесковачки зборник LIX*, 2019, стр. 9–19.

¹⁸³ Петковић 1940 - Извештај о ископавању у Царичином Граду, *Годишњак Српске краљевске академије* 50, 1940, 259–261.

¹⁸⁴ Grabar 1948, 57–63; Petković 1948, 44, Pl. 8. 1–2.

¹⁸⁵ Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Нови налаз дела царске статуе из Царичиног града-Јустинијане Прве, *Лесковачки зборник LIX*, 2019, стр. 9–19.

Фрагменти статуе цара Јустинијана I (снимио Небојша Борић)
Fragments of the statue of Emperor Justinian I
(photo by Nebojša Borić)

Фрагменти статуе цара Јустинијана I
(снимио Небојша Борић)
Fragments of the statue of Emperor Justinian I
(photo by Nebojša Borić)

Уредно снабдевање водом један је од главних услова за преживљавање у утврђеним античким градовима. За истраживаче, који су се бавили археолошким локалитетом Царичин град, у почетној фази лоцирање трасе Акведукта представљало је праву енигму. У новије време, захваљујући пре свега коришћењу савремених метода детекције приликом рекогносцирања терена, тзв. ЛИДАР снимањем, дошло се до нових резултата истраживања трасе Акведукта. Поред саме трасе, која је овим снимањем потврђена на неколико места, откривен је и велики мост у насељу Бачевина, дужине близу 80 метара и висине између 20 и 30 метара.¹⁸⁶ Истовремено, откривен је и посебан систем заштите Акведукта, у виду две фортификације подигнуте испод каптаже и близу Царичиног града, са улогом заштите мостова и водовода у целини. Начин изградње, иначе доста комплексног система водоснабдевања, право је ремек-дело касноантичког градитељства.

На основу казивања локалног становништва о снабдевању Царичиног града водом са планине Радан, Александар Дероко и Светозар Радојчић, желећи да провере ту причу, у паузи истраживања на Царичином граду 1947. године коњским чезама кренули су путем Петрове горе на планини Радан. Њихов крајњи циљ била је црква Трнова Петка, одакле је наводно спроведена вода до Јустинијане Прве.¹⁸⁷ У расветљавање трасе Акведукта, касније се укључила и Невенка Петровић Спремо, и према њеном запажању вода у Акведукту спроведена је кроз керамичке цеви. С друге стране, Ђорђе Мано-Зиси је описао трасу Акведукта, која се кретала од извора код Дели Воде на Петровој гори, преко Трнове Петке па све до југозападне угаоне куле Доњег града и даље уз Западни бедем, све до велике Цистерне која је имала улогу скупљања довољне количине воде за време несташице или пак опсаде града. О акумулацији воде сведоче и други водозахватни објекти, као што је велика Цистерна и Водоторањ, где се заправо и завршавао Акведукт, као и велика писцина на Акропољу, у којој је

¹⁸⁶ Вујадин Иванишевић, Акведукт Царичиног града – Јустинијане Приме, *Саопштења XLIV*, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, 2012, 13–31.

¹⁸⁷ *Царичин град – Дневник од 1947. до 1970*, стр. 1–2.

A regular supply of water is one of the main conditions for survival in fortified ancient cities. For the researchers, who were dealing with the archaeological site of Caričin grad, locating the route of the Aqueduct represented a real enigma in the initial phase. New results of the research of the Aqueduct route were obtained in recent times, thanks primarily to the use of modern detection methods during terrain reconnaissance, the so-called LIDAR imaging. In addition to the route itself, which was confirmed in several places by this recording, a large bridge was also discovered in the Bačevina settlement, which was nearly 80 m long, and between 20 and 30 meters high ¹⁸⁶. At the same time, a special system of protecting the Aqueduct was discovered, in the form of two fortifications built under the catchment and near the Caričin grad, with the role of protecting the bridges and waterworks as a whole. The construction method, otherwise a rather complex water supply system is a real masterpiece of late antique architecture.

Wanting to verify the story told by local population about the supply of water from the Radan Mountain to Caričin grad, during a research break in Caričin grad in 1947, Aleksandar Deroko and Svetozar Radojčić, set off on horse-drawn carriages along the road to Petrova Gora on Radan Mountain. Their ultimate goal was the church of Trnova Petka, from where the water was allegedly brought to Justiniana Prima ¹⁸⁷. Nevenka Petrović-Spremo later got involved in the illumination of the Aqueduct route, and according to her observation, the water in the Aqueduct was conducted through ceramic pipes. On the other hand, Đorđe Mano-Zisi described the route of the Aqueduct, which moved from the source at Deli Voda on Petrova Gora through Trnova Petka to the southwest corner tower of the Lower Town and further along the Western Wall, all the way to the large Cistern that played a role of collecting sufficient amount of water during a shortage or siege of the city. The accumulation of water is evidenced by other water-capturing objects such as the large Cistern and the Water Tower, where the Aqueduct actually ended, as well as the large piscina on the Acropolis, where rainwater was

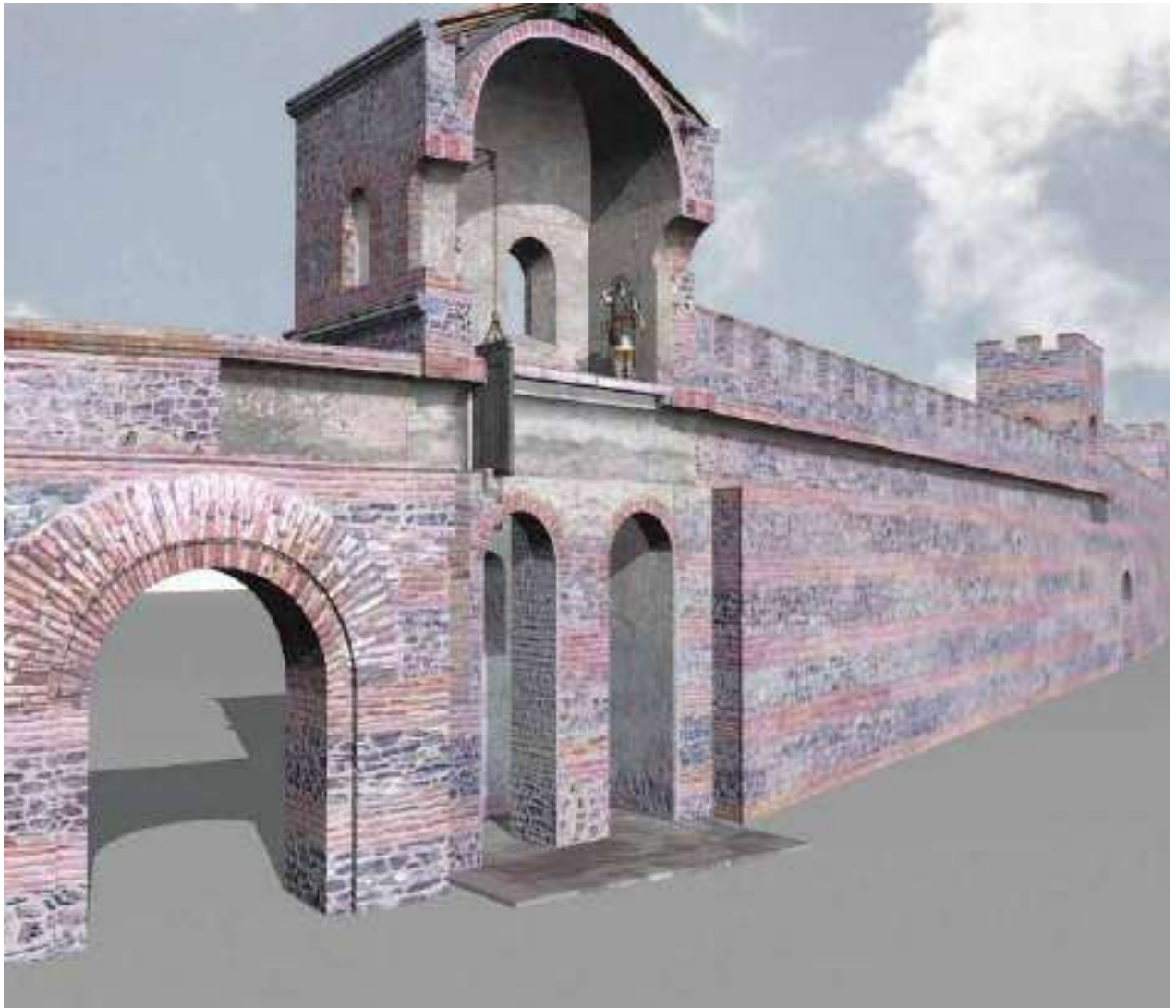
¹⁸⁶ Вујадин Иванишевић, Акведукт Царичиног града – Јустинијане Приме, *Саопштења XLIV*, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, 2012, 13–31.

¹⁸⁷ *Caričin grad – Diary since 1947 to 1970*, p. 1–2.

скупљана кишница.¹⁸⁸ Прецизнији дигитални модел, са јасно утврђеном трасом Акведукта и конфигурацијом терена дугој 22 километра, урађен је тек 2011. године применом нове технологије ЛИДАР снимањем околине Царичиног града. Судаћи по резултатима, представља изузетан споменик античког градитељства на нашим просторима.¹⁸⁹

collected¹⁸⁸. By using new LIDAR technology to record the surroundings of Caričin grad, a more precise digital model was made only in 2011, with a clearly established route of the Aqueduct and a 22-kilometer long terrain configuration. Judging by the results, it represents an exceptional monument of ancient architecture in our region.¹⁸⁹

Акведукт и Бедем (3Д реституција-Владан Здравковић)
Aqueduct and Rampart (3D restitution – Vladan Zdravković)

¹⁸⁸ Ђ. Мано-Зиси, *Царичинград-Јустинијана Прима*, Лесковац, 1979, 14.

¹⁸⁹ Вујадин Иванишевић, *Акведукт Царичиног града - Јустинијане Прима, Саопштења XLIV*, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, 2012, 13-31.

¹⁸⁸ Ђ. Мано-Зиси, *Царичинград-Јустинијана Прима*, Лесковац, 1979, 14.

¹⁸⁹ Вујадин Иванишевић, *Акведукт Царичиног града - Јустинијане Прима, Саопштења XLIV*, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, 2012, 13-31.

Акведукт и Кула (3Д. реституција-Владан Здравковић)
Aqueduct and Tower (3D. restitution-Vladan Zdravković)

Акведукт- остаци пилона моста код Бачевине (снимио Вујадин Иванишевић)
Aqueduct - remains of the pylon of the bridge near Bačevina (photo by Vujadin Ivanišević)

Акведукт (снимио Вујадин Иванишевић)
Aqueduct (photo by Vujadin Ivanišević)

ПЛОЧИЦА СА ПРЕДСТАВОМ ХРИСТОВОГ ЧУДА

Током вишедеценијских ископавања, на Царичином граду пронађено је доста предмета религијског карактера, који су се користили за време богослужења - носачи кандила, крстови, посуде. Ови предмети сведоче о развијеном црквеном животу.

Овде је реч о плочици-поклопцу, која је служила као поклопац кутије, коју је неки житељ Јустинијане Прве, верујући у њену моћ заштите и излечења, носио уз себе.

Мала дуборезна плоча од слонове кости пронађена је 1979. године, током археолошке кампање на Царичином граду, код Источне капије Доњег града. Ретка је и представља декоративну плочу у функцији поклопца неке кутије, а према свему судећи у питању је реликвијар. Малих је димензија (7,5 x 5 cm), на којој су

A PLAQUE WITH A REPRESENTATION OF THE MIRACLE OF CHRIST

Many objects of a religious nature, which were used during worship - lamp holders, crosses, and vessels were found in Caričin grad during several decades of excavations. These items bear witness to the developed church life.

Here we are talking about a tile-cover that served as a cover for a box and which a resident of Justiniana Prima carried with him, believing in its power of protection and healing.

A small carved ivory plaque was found near the East Gate of the Lower Town in 1979, during the archaeological campaign at the Caričin grad. It is rare and represents a decorative plate in the function of the lid of a box, and apparently, it is a reliquary. It has small dimensions (7.5 x 5 cm),

Плочица са представом
Христовог чуда - слонова
кост урезивања (снимио
Небојша Борић)

A tile with a representation
of the miracle of Christ -
carved ivory
(photo by Nebojša Borić)

дуборезане две фигуре, и то на предњој страни, односно поклопцу кутије. Мушка фигура је у стојећем положају, без браде, са увијеном косом, улево окренутом главом са крстом у левој руци, док му је десна рука подигнута у ставу благослова. Женска пак фигура клечи у доњем левом углу препокривене главе. Лице јој је окренуто према мушкој фигури, и наслоњена је десном руком на његово колена.¹⁹⁰ Композиција на слоновачи представља Чудо исцељења крвоточиве жене или пак илустрацију мотива „када Кананка моли Христа да исцели њену кћер коју су обузели демони”.¹⁹¹ Очигледно се ради о скупоценом материјалу, какав је слоновача, тако да плоча са Царичине припада предметима из корпуса моћних слика. 1. Плочица са представом Христовог чуда - слоновача кост урезивања (снимио Небојша Борић)

БАЛДЕНХАЈМ

Балденхајм шлемови су луксузно одбрамбено оружје, које су носили официри римске војске.¹⁹² Највећи број фрагмената, од свих до сада истражених археолошких локалитета, пронађен је на Царичином граду. Пронађено је укупно 14 фрагмента шлема, и то: три фрагмента је пронађено у ранијим истраживањима, пре 1978. године, четири фрагмента у периоду 1978–1983. у југоисточном делу Горњег града, и на крају, у ископавањима 2004. пронађено је укупно седам фрагмената, у југозападном делу Доњег града.

Спољна површина шлемова покривена је позлатом, наношена на чеони део, по спонама у виду Т и на врху шлема, који је држао конструктивне елементе на окупу. Унутрашњост шлема је пресвучена оплемењеном кожом, и као таква амортизовала је разне ударце непријатеља у главу. Био је изузетно украшен и његова орнаментика једна је од бољих.¹⁹³

Реч је о шлему који је састављен од четири до шест спона, у облику преврнутог слова Т, које су алтерниране са плочама од гвожђа или

¹⁹⁰ Бернар Баван, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniiana Prima-Царичин Град*, Лесковац, 2006.

¹⁹¹ Тамара Огњеновић, Христ исцељује крвоточиву жену, *Лесковачки зборник бр XLVIX*, Лесковац 2009.

¹⁹² Bavant i Ivanišević 2003, 55; Баван и Иванишевић 2006, 92

¹⁹³ Иван Стојановић, Реконструкција шлема типа „Baldenheim”- локалитет: Царичин град, *Лесковачки зборник LVI* 2016, Лесковац, 2016, 323–350.

and two carved figures on the front side, that is, the lid of the box. The male figure is in a standing position, beardless, with curled hair, head turned to the left with a cross in his left hand, while his right hand is raised in an attitude of blessing. A female figure, on the other hand, is kneeling in the lower left corner with her head covered. Her face is turned towards the male figure, and she rests her right hand on his knee¹⁹⁰. The composition on ivory represents the Miracle of the Healing of the Bleeding Woman or an illustration of the motif “when Kananka begs Christ to heal her daughter possessed by demons¹⁹¹”. It is obviously an expensive material, such as ivory, so the plate from “Caricina” belongs to the objects from the corpus of powerful images.

BALDENHEIM

Baldenheim helmets are luxurious defensive weapons worn by officers of the Roman army¹⁹². The largest number of fragments, of all the archaeological sites explored so far, was found in Caričin grad. A total of 14 helmet fragments were found, namely: three fragments were found in earlier research, before 1978, four fragments were found in the south-eastern part of the Upper Town in the period 1978–1983, and finally, a total of seven fragments were found in the south-western part of the Lower Town in the excavations in 2004. The outer surface of the helmets was covered with gilding, applied to the frontal part, along the T-shaped ties and on the top of the helmet, which held the structural elements together. The inside of the helmet was covered with refined leather, and as such, it absorbed various blows from the enemy to the head. It was extremely decorated and its ornamentation is one of the best¹⁹³.

It is a helmet composed of four to six straps, in the shape of an inverted letter T, which are alternated with iron or bronze plates, in the shape of

¹⁹⁰ Бернар Баван, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniiana Prima-Царичин Град*, Лесковац, 2006.

¹⁹¹ Тамара Огњеновић, Христ исцељује крвоточиву жену, *Лесковачки зборник бр XLVIX*, Лесковац 2009.

¹⁹² Bavant i Ivanišević 2003, 55; Баван и Иванишевић 2006, 92.

¹⁹³ Иван Стојановић, Реконструкција шлема типа „Baldenheim”- локалитет: Царичин град, *Лесковачки зборник LVI*, 2016, Лесковац, 323–350.

бронзе, у облику ромба или лоровог листа.
Израда и употреба шлемова са спонама датира
у време од краја V века до почетка VII века,
што се поклапа са имитирањем представа са
монета царева Анастасија (491-518) или Ју-
стина I (518-527).

a rhombus or a laurel leaf.

The production and use of helmets with buck-
les dates from the end of the 5th century to the
beginning of the 7th century, which coincides
with the imitation of representations on the coins
of emperors Anastasius (491-518) or Justin I
(518-527).

Балденхајм шлем (реконструкција Иван
Стојановић, конзерватор НМЛ 2015)
Baldenheim helmet (reconstruction Ivan
Stojanović, conservator NML 2015)

Фрагменти калупа за ливење накита и других украсних делова одеће пронађени су 1979. године, у време археолошке кампање Владимира Кондића и Владислава Поповића, приликом ископавања између Принципије и Јужног бедема Горњег града. Калуп са фотографије служио је за производњу вишеделних каишева, где су на пређици каиша са завршним језичком окачене додатне декорисане траке. Калуп се састојао од две плоче, на којима се препознају три штитасте апликае, језичак и трн. Предмети су урезивани до пола у сваку од две плоче калупа, а са ободом били су повезани коничним каналом, у који је сипан растопљени метал. Плоче су се прецизно поклапале захваљујући малим рупицама, у које се стављао уметак од метала.¹⁹⁴

Fragments of molds for casting jewellery and other decorative parts of clothing were found in 1979, during the archaeological campaign of Vladimir Kondić and Vladislav Popović and during excavations between Principia and the South Wall of Upper Town. The mold from the photo was used for the production of multi-part belts, where additional decorated strips were hung on the belt thread with the end tab. The mold consisted of two plates, where one could recognize three shield appliqué, a tongue and a mandrel. The objects were cut halfway into each of the two mold plates and were connected to the rim by a conical channel, into which the molten metal was poured. The plates matched precisely thanks to the small holes, into which the metal insert was placed.¹⁹⁴

Калуп за ливење накита (снимио Небојша Борић)
jewelry casting mold (photo by Nebojša Borić)

¹⁹⁴ Caričin Grad II, 222–223; Bernard Bavant i Vujadin Ivanišević, *Ivstiniiana Prima–Caričin Grad*, Beograd, 2003, 69–70; Бернар Баван и Вујадин Иванишевић, *Ivstiniiana Prima–Царичин Град*, Лесковац, 2006, стр. 97.

¹⁹⁴ Caričin Grad II, 222–223; Bernard Bavant i Vujadin Ivanišević, *Ivstiniiana Prima–Caričin Grad*, Beograd, 2003, 69–70; Бернар Баван и Вујадин Иванишевић, *Ivstiniiana Prima–Царичин Град*, Лесковац, 2006, стр. 97.

ОСТАЛИ НАЛАЗИ ИЗ СВАКОДНЕВНОГ ЖИВОТА

Пронађени предмети са Царичиног града наменски се могу поделити у више група, односно подгрупа, како би се дочарала њихова намена. Већи део предмета који ће се приказати већ су презентовани на разним изложбама и каталозима, који су за те потребе штампани. Сами предмети говоре од које врсте материјала су направљени и за коју врсту материјала су намењени, тако да се на основу тога могло закључивати о којој грани привреде је реч. Кад се ради о подели на групе, држаћемо се поделе Бернара Бавана и Вујадина Иванишевића: Духовни и политички живот; Зграде и покућство; Дрво, камен и градња; Пољопривреда и риболов; Текстил, кожа и златарство; Наоружање и коњска опрема; Накит; Предмети од кости; Тегови и мерење и Керамика. Од пронађених предмета приликом дугогодишњег истраживања побројаћемо неке, уз приказ њиховог изгледа.

ДУХОВНИ И ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ

Ова група предмета приказује и сведочи о развоју црквеног живота на Царичином граду, као духовном средишту и њиховој употреби приликом богослужења. У овој групи предмета посебно се истичу рука од слонове кости, печат цара Маврикија (582-602), поклопац кутије од слонове кости, о коме смо већ писали у контексту плочице са представом Христовог чуда, и фрагменти Јустинијанове статуе.

OTHER FINDINGS FROM EVERYDAY LIFE

The objects found in Caričin grad can be divided into several groups, or subgroups, in order to convey their purpose. Most of the items that will be displayed have already been presented at various exhibitions and catalogues, which were printed for that purpose. The objects themselves tell what kind of material they are made of and what kind of material they are intended for, so on that basis it was possible to conclude which branch of the economy it is. When it comes to the division into groups, we will stick to the division by Bernard Bavant and Vujadin Ivanišević: Spiritual and political life; Buildings and furniture; Wood, stone and construction; Agriculture and fishing; Textiles, leather and jewellery; Armament and horse equipment; Jewellery; Objects made of bones; Weights and Measures and Ceramics. We will list some of the objects found during the long-term research, along with a description of their appearance.

SPIRITUAL AND POLITICAL LIFE

This group of objects shows and testifies to the development of church life in Caričin grad as a spiritual centre, and their use during worship. The ivory hand, the seal of the emperor Mauritius (582-602), the lid of the ivory box, which we have already written about in the context of the tile depicting the miracle of Christ, and the fragments of Justinian's statue stand out in this group of objects.

Крст са кандила
(снимио Небојша Борић)
Cross from a lamp
(photo by Nebojša Borić)

Крст, део полијелеја (снимио Небојша Борић)
The cross, part of the candlestick
(photo by Nebojša Borić)

Крст, привезак 6. век
(снимио Петар Костадиновић)
Cross, pendant, 6th century
(photo by Petar Kostadinović)

Стаклени окулус са златним листовима (снимио Вујадин Иванишевић)
Glass oculi with gold leaves (photo by Vujadin Ivanišević)

Еулогија-бочица
(снимио Петар Костадиновић)
Eulogy-bottle
(photo by Petar Kostadinović)

Звоно (снимио Петар Костадиновић)
Bell (photo by Petar Kostadinović)

Опека са представом породице (снимио Петар Костадиновић)
Brick with a representation of the family (photo by Petar Kostadinović)

Бронзана кадионица
(снимио Петар Костадиновић)
Bronze censer
(photo by Petar Kostadinović)

Балсамаријум-стакло
(снимио Петар Костадиновић)
Balsamarium-glass
(photo by Petar Kostadinović)

Предмети од стакла - фрагменти (снимио Петар Костадиновић)
Glass objects-fragments (photo by Petar Kostadinović)

У предмете који имају употребни карактер спадају: делови брава, окови, као и разноврсни кључеви за врата и разне кутије. Браве припадају типу „слепих кључева“. Кључем се не прилази директно кључаоници, него се кључ увлачи унутра иза врата и онда се „напипа“ наслепо отвор кључаонице. Врата су се откључавала једноставним притиском зубаца кључа, тако да је сигурност браве зависила од распореда зубаца. На самом Царичином граду пронађене су многобројне оставе различитог алата. Примера ради, северозападно од Кружног трга откривена је остава алата,¹⁹⁵ која садржи 40 разноврсних предмета (будаци, секире, мотике, крампови длета, косир и разне стругаче). У Базилици са криптом 1952. године нађена је остава пољопривредног алата: косир, срп, коса, секира, двокрака гвоздена алатка (будак), будак са равном ушицом, два будака која на ушицама имају испуст у облику сечива (овакве слична алатка у употреби је код мештана и данас и називају је трнокоп). Чувар Царичиног града, Љубисав Пешић, 1965.

Items that have a useful character include: parts of locks, fittings, as well as various keys for doors and various boxes. Locks belong to the “blind key” type. The key is not approached directly to the keyhole, but the key is inserted behind the door and then the keyhole opening is “felt” blindly. The door was unlocked by simply pressing the teeth of the key, so the security of the lock depended on the arrangement of the teeth. Many storage rooms of different tools were found in Caričin grad itself. For example, a storage room of tools¹⁹⁵, which contained 40 different items (pickaxes, axes, hoes, chisel picks, mowers and various scrapers), was discovered to the northwest of Round Square. A storage room of agricultural tools: a scythe, a sickle, a scythe, an axe, a two-armed iron tool (pickaxe), a pickaxe with a straight eyelet, two pickaxes that have a blade-shaped outlet on the eyes (such similar tools are still in use with locals who call it thorn digger) was found in the Basilica with

Гвоздена брава (снимио Небојша Борић)
Iron lock (photo by Nebojša Borić)

¹⁹⁵ Документација Археолошког института Београд, Царичин град—Дневник од 1947. до 1970, Београд

¹⁹⁵ Documentation of the Archeological Institute in Belgrade, *Caričin grad—Diaries from 1947. to 1970*, Belgrade

године пронашао је велику зазидану оставу¹⁹⁶ премазану блатом, у комплексу северозападно од трга. Оставу су сачињавали: гвоздени пијук, два будака, копач, полука за окретање ручног млина са вертикалном осовином од гвожђа и четвртастим постољем, алат за дубљење дрвета, две штемајзне, два гвоздена клина за цепање дрвета, четири стругача, брадва, алатка за обраду дрвета, тестера, четири гвоздена обруча, ваљкаста штемајзна, косир, косица за глачање дрвета, коса, кључ, две шарке, оков за дршку косе, две багламе, мањи део опреме од кола, две копче за појас, део жишка и више делова фрагментованих гвоздених алатки. Једном речју, пронађене су многе оставе различитог карактера – за обраду дрвета, камена, текстила, коже, алати за риболов и за многе друге делатности, који сведоче о свакодневном животу на Царичином граду.

the crypt, in 1952. Ljubisav Pešić,¹⁹⁶ the guardian of Caričin grad, found a large walled storeroom covered with mud in the complex northwest of the square in 1965. The storage room consisted of: an iron pickaxe, two spades, a digger, a lever for turning a hand mill with a vertical iron shaft and a square base, a tool for hollowing wood, two chisels, two iron wedges for splitting wood, four scrapers, an axe, a woodworking tool, a saw, four iron hoops, a roller scythe, a mower, a wood smoothing mower, a scythe, a key, two hinges, a scythe handle fitting, two couplings, a small piece of cart equipment, two belt buckles, a piece of a spike, and several pieces of fragmented iron tools. In a word, many storage rooms of different character were found - for the processing of wood, stone, textiles, leather, fishing tools and for many other activities, which bear witness to the daily life in Caričin grad.

Гвоздени кључеви
(снимио Небојша Борић)
Iron locks (photo by Nebojša Borić)

---

¹⁹⁶ Исто,

---

¹⁹⁶ Ibid.,

Носач кандила од жице
(снимио Небојша Борић)
Wire lamp holder
(photo by Nebojša Borić)

Дршка-Бокал (снимио Небојша Борић)
Handle-Jug (photo by Nebojša Borić)

ДРВО, КАМЕН И ГРАДЊА

WOOD, STONE AND CONSTRUCTION

Длето (снимио Небојша Борић)
Chisel (photo by Nebojša Borić)

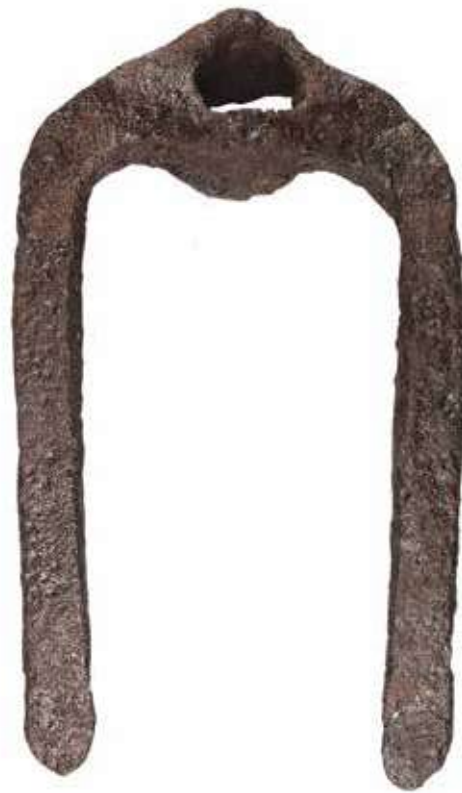
Шестар (снимио Небојша Борић)
Iron lock (photo by Nebojša Borić)

ПОЉОПРИВРЕДА И РИБОЛОВ

AGRICULTURE AND FISHING

Мотика (снимио (снимио Небојша Борић)
Hoe (photo (Photo by Nebojša Borić)

Двозуба мотика (снимио Небојша Борић)
Two-toothed hoe (photo by Nebojša Borić)

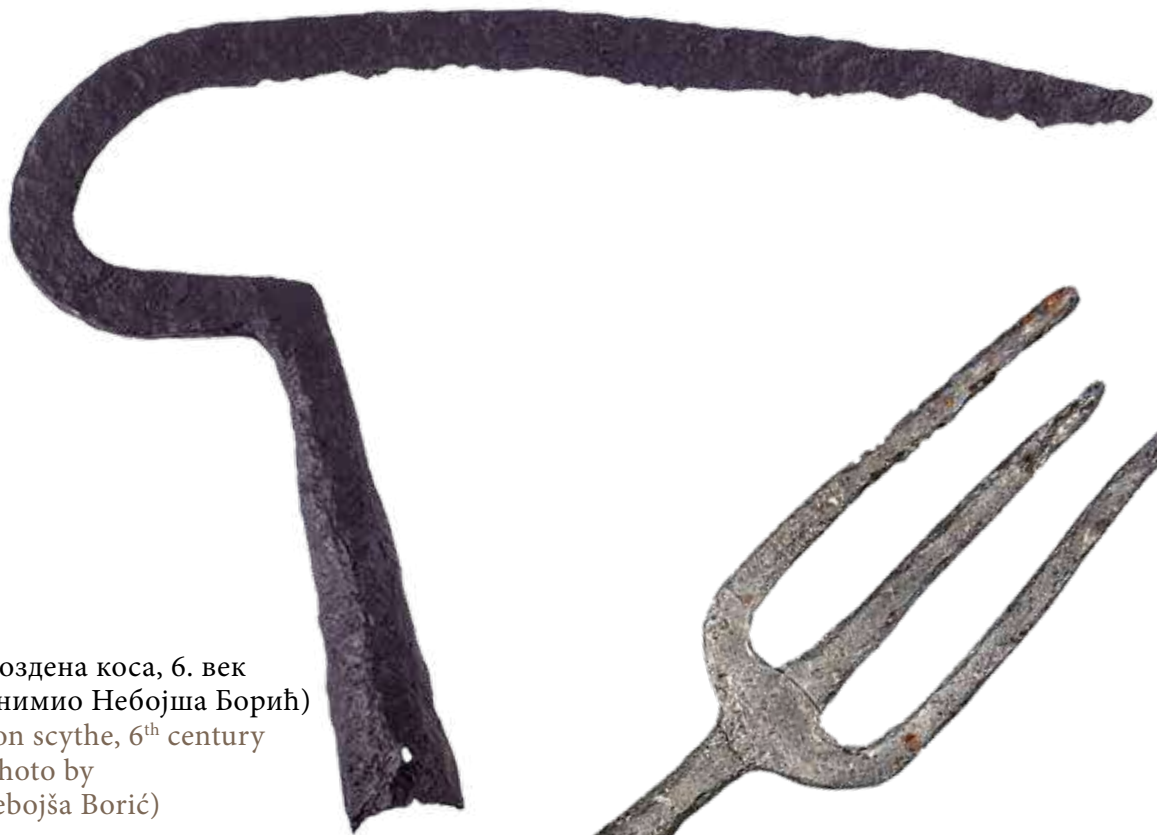

Мотика- трнокоп (снимио Небојша Борић)
Hoe - thorn digger (photo by Nebojša Borić)

Косир, 6. век (снимио Небојша Борић)
Billhook, 6th century (Photo by Nebojša Borić)

Гвоздена коса, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Iron scythe, 6th century
(photo by
Nebojša Borić)

Гвоздени трозубац
(снимио Небојша Борић)
Iron trident
(photo by Nebojša Borić)

Раоник (снимио Небојша Борић)
Hoe - thorn digger
(photo by Nebojša Borić)

Кука кангара
(снимио Небојша Борић)
Scale hook
(photo by Nebojša Borić)

Сврдло за дубљење дрвета
(снимио Небојша Борић)
Wood boring drill
(photo by Nebojša Borić)

Тег (снимио Небојша Борић)
Weight (photo by Nebojša Borić)

Тег (снимио Небојша Борић)
Weight (photo by Nebojša Borić)

Тег (снимио Небојша Борић)
Weight (photo by Nebojša Borić)

Пршљеник (снимио Небојша Борић)
Swindle (photo by Nebojša Borić)

Пршљеник (снимио Небојша Борић)
Swindle (photo by Nebojša Borić)

Из ове групе предмета на Царичином граду пронађено је офанзивно и одбрамбено оружје или оружје за напад и оружје за одбрану. Као нападачко оружје коришћени су мачеви са једним сечивом или једносекили дуги мач, са кариком на балчаку, који је припадао, фрагменти мача са два сечива, бојне секире, ножеви са једним и два сечива, бодежи, оплате лукова, стреле и гвоздена копља са широким листом и пластичним заобљеним ребром по средини. Пронађене стреле су различитог облика, као што је масивна велика стрела од гвожђа са дугим конусним тулцем, са кратким широким листом, гвоздене стреле елипсоидног облика, са издуженим троугаоним листом, четворостране гвоздене стреле и оне са другим тордираним вратом, које се завршавају тулцем. Ова група предмета поприлично је оштећена, тако да су пронађени само делови оружја, као што су врхови стрела различитог облика. Стреле су прављене од гвожђа, док је тело стрела било од дрвета.

Постоје неколико налаза одбрамбеног или заштитног оружја са Царичиног града, који су коришћени за личну одбрану, као што су делови Балденхајм шлема, умба штита и делови оклопа. Пронађена је Т спона са позлатом, која припада Балденхајм типу шлема са шест спона. Споне су у облику обрнутог слова Т, са наглашеним подужним ребром. На основу прикупљених података, извршена је реконструкција шлема типа Балденхајм. Реконструкцију шлема је радио музејски саветник конзерватор Народног музеја у Лесковцу, Иван Стојановић.¹⁹⁷ Део предмета карактерише и гвоздени умбо штит. Умбо је за дрвени део штита био причвршћен са четири клина. Ово је била веома раширена форма штита, која је заступљена међу заштитним оружјем помоћних трупа, како у византијској, тако и у варварској и германској војсци.

Од заштитне војне опреме треба поменути остатке плочастог или ламеларног оклопа (*lorica squamata*). Овакав тип оклопа примењује се у рановизантијској епохи, јер је тада била већа заступљеност лука и стреле приликом ратовања. Дотадашњи каричасти оклопи пружали су слабију заштиту од стрела.

¹⁹⁷ Иван Стојановић, Реконструкција шлема типа „Baldenheim” – локалитет: Царичин град, *Лесковачки зборник LVI*, 2016, Лесковац, 323–350.

Offensive and defensive weapons or weapons for attack and weapons for defence were found in this group of objects at Caričin grad. As offensive weapons, single-edged swords or single-edged long-swords, with a link on the hilt, were used, fragments of two-edged swords, battle axes, knives with one and two blades, daggers, bows, arrows and iron spears with wide leaf and a plastic rounded rib in the middle. The arrows found are of various shapes, such as a massive large iron arrow with a long conical shaft, with a short broad blade, iron arrows of an ellipsoidal shape, with an elongated triangular blade, four-sided iron arrows and those with a long twisted neck, ending in a shaft. This group of objects was quite damaged, so only parts of weapons, such as arrowheads of different shapes, were found. The arrows were made of iron, while the body of the arrows was made of wood.

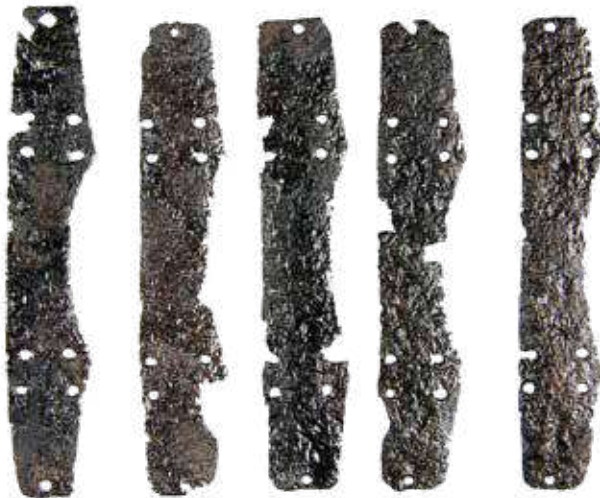
There are several finds of defensive or protective weapons from the Caričin grad, which were used for personal defence, such as parts of a Baldenheim helmet, umbo shield and pieces of armour. A T buckle with gilding, belonging to the Baldenheim helmet type with six buckles, was found. The clamps are in the shape of an inverted letter T, with an accentuated longitudinal rib. A reconstruction of the Baldenheim type helmet was conducted based on the collected data. Ivan Stojanović¹⁹⁷, museum advisor and conservator of the National Museum in Leskovac did the reconstruction of the helmet. Part of the object is characterized by an iron umbo shield. The umbo was attached to the wooden part of the shield with four pegs. This was a very widespread form of shield, which is represented among the protective weapons of appurtenant troops, both in the Byzantine, as well as in the barbarian and Germanic armies.

We should mention, the remains of plate or lamellar armour (*lorica squamata*) belonging to protective military equipment. This type of armour was used in the early Byzantine era, because there was a greater prevalence of bows and arrows during warfare. Previous checkered armour provided weaker protection against arrows.

¹⁹⁷ Иван Стојановић, Реконструкција шлема типа „Baldenheim” – локалитет: Царичин град, *Лесковачки зборник LVI*, 2016, Лесковац, 323–350.

Спона шлема балденхајм типа
(снимио Небојша Борић)
Baldenheim helmet strap in the
shape of the letter T
(photo by Nebojša Borić)

Плочце оклопа, (снимио Небојша Борић)
Armour tiles, (photo by Nebojša Borić)

Жвале (снимио Небојша Борић)
Bits (photo by Nebojša Borić)

Уништени мач са једном
оштрицом, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Destroyed sword with one
blade, 6th century spearhead,
(photo by Nebojša Borić)

Врх стреле (снимио Небојша Борић)
Arrowhead (photo by Nebojša Borić)

Врх стреле
(снимио Небојша Борић)
Arrowhead
(photo by Nebojša Borić)

Умбо штит (снимио Петар Костадиновић)
Umbo of the shield (photo by Petar Kostadinović)

Трибулуси, тзв "вранине ноге", 6. век
(снимио Вујадин Иванишевић)
Tribulus, the so-called «crow's
feet», 6th century (photo by Vujadin
Ivanišević)

Копље и врхови стрела(снимио Небојша Борић)
Spearhead and arrowheads (photo by Nebojša Borić)

Фибуле (снимио
Небојша Борић)
Fibulae (photo by
Nebojša Borić)

НАКИТ УКРАСНИ ДЕЛОВИ ОДЕЋЕ

Украсни делови одеће, заједно са накитом, код Византинаца су одређивали статус појединаца у друштву. Какве ће предмете појединац носити, зависило је од његовог економског стања. Предмети су израђивани од злата, сребра, бронзе и гвожђа, а у појединим случајевима коришћена је и комбинована техника, уз примену и других материјала, као што су драги и полудраги камен, стакло и кост. У ову групу предмета спадали су појасеви, фибуле, игле, разне копче, наруквице, прстење, наушнице и игле прибадаче. Сви ови предмети служили су за украс одевних предмета, које су носили и мушкарци и жене. Од пронађених предмета са Царичиног града издвајају се копче типа „Салона Хистрија” и „Сучидава”, које су изложене у сталној поставци, као и копче једноставног правоугаоног, кружног или овалног облика.¹⁹⁸

Појасна копча (снимио Небојша Борић)
Belt buckle (photo by Nebojša Borić)

Наруквица са представом
богородице, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Bracelet with the representation
of the Virgin, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

JEWELLERY DECORATIVE PARTS OF CLOTHING

Decorative parts of clothing, together with jewellery, determined the status of individuals in society among the Byzantines. What kind of items an individual would wear depended on his economic status. The objects were made of gold, silver, bronze and iron, and in some cases, a combined technique was used, with the use of other materials, such as precious and semi-precious stones, glass and bone. This group of objects included belts, fibulas, pins, various buckles, bracelets, rings, earrings and pins. All these objects were used to decorate clothing, worn by both men and women. Among the items found in Caričin grad, the “Salona Histrija” and “Sučidava” type buckles stand out, which are exhibited in a permanent display, as well as simple rectangular, circular or oval shaped buckles.¹⁹⁸

Фибула од бронзе, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Bronze fibula, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

¹⁹⁸ Бернар Баван и Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima-Царичин Град*, Лесковац, 2006.

¹⁹⁸ Бернар Баван и Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima-Царичин Град*, Лесковац, 2006

Бронзана фибула, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Bronze fibula, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Бронзана фибула у виду коња (снимио
Небојша Борић)
Bronze fibula in a form of the
a horse (photo by Nebojša Borić)

Наруквица од увијене жице, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Bracelet made of twisted wire, 6th
century (photo by Nebojša Borić)

Бронзани прстен, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Bronze ring, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Бронзана минђуша, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Bronze earring, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Бронзана украсна игла, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Bronze decorative pin, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Плочаста копча (снимио Небојша Борић)
Plate buckle (photo by Nebojša Borić)

Појасна копча тип Yassi Ada 6. век
(снимио Небојша Борић)
Belt buckle type Yassi Ada 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Појасна копча тип Sucidiva 6. век 6. век
(снимио Небојша Борић)
Belt buckle type Sucidiva 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Фибула са псеудо
посувраћеном стопом
(снимио Небојша Борић)
Fibula with Bent stem
(photo by Nebojša Borić)

ПРЕДМЕТИ ОД КОСТИ

Распрострањеност предмета од костију на Царичином граду била је доста присутна, и по свему судећи постојала је и занатска радионица за обраду предмета од костију. На локалитету је пронађен велики број предмета, а реч је претежно о предметима за свакодневну употребу, као што су разни музички инструменти, попут коштане фруле, затим поклопац кутије, чешљеви, затварачи торби, дршке, оплате рефлексног лука и др.

Предмети од костију рађени су претежно од рогова домаћих и дивљих животиња. Били су лагани за обраду, па се лако постизала глаткоћа, што је код појединих предмета то био и услов. Кости су коришћене и за израду алата, који су украшавани глачањем и урезивањем. Украси који се најчешће јављају на коштаним предметима били су у облику линија и концентричних кругова.

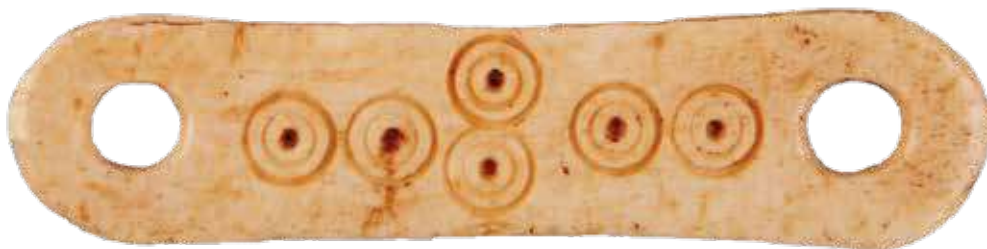
Од костију су, поред разних алатки и музичких инструмената, израђиване оплате за металне предмете, као и делови оплате оружја и опреме коња, накит и други разноврсни предмети употребног карактера.

BONE OBJECTS

The prevalence of bone objects in Caričin grad was quite present, and apparently there was also a craft workshop for the processing of bone objects. A large number of objects were found on the site, mostly objects for everyday use, such as various musical instruments as bone flutes, box lids, combs, bag closures, handles, reflex arc plates, etc.

Bone objects were made mainly from the horns of domestic and wild animals. They were easy to process, so smoothness was easily achieved, which was a requirement for certain items. Bones were also used to make tools, which were decorated by polishing and carving. The decorations most often found on bone objects were in the form of lines and concentric circles.

In addition to various tools and musical instruments, the formwork for metal objects, as well as parts of the formwork for weapons and horse equipment, jewellery and various other useful items were made from bones.

Затварач торбе (снимио Небојша Борић)
Bag lock (photo by Nebojša Borić)

Коштана плочица са урезаном представом, 6. век (снимио Небојша Борић)
Bone tile with an engraved representation, 6th century (photo by Nebojša Borić)

Коштана плочица са урезаном представом жене (снимио Небојша Борић)
Bone plate with an engraved representation of a woman (photo by Nebojša Borić)

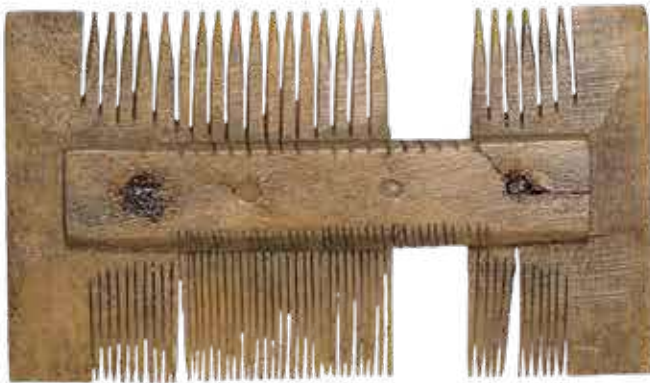
Украсна коштана плочица (снимио Небојша Борић)
Decorative bone plate (photo by Nebojša Borić)

Чешаљ-полуфабрикат, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Comb - semi-finished product, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Футрола чешља, 6. Век
(снимио Небојша Борић)
Comb case, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Чешаљеви, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Combs, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Дршка (снимио Небојша Борић)
Handle (photo by Nebojša Borić)

Дршка (снимио Небојша Борић)
Handle (Photo by Nebojša Borić)

Дршка (снимио Небојша Борић)
Handle (photo by Nebojša Borić)

Дршка (снимио Небојша Борић)
Handle (photo by Nebojša Borić)

Коштана игла
(снимио Небојша Борић)
Bone needle
(photo by Nebojša Borić)

Коштана свирала
(снимио Небојша Борић)
Bone flute (photo by
Nebojša Borić)

Коштана алатка (снимио Небојша Борић)
Bone tool (photo by Nebojša Borić)

Коштана свирала, 6. век
(снимио Небојша Борић)
Bone handle, 6th century
(photo by Nebojša Borić)

Кад су у питању предмети од керамике, на Царичином граду пронађен је велики број разне керамике, од византијске до словенске, разних облика и украса. Византијска керамика се одликовала разноврсношћу и различитошћу облика. Коришћена је у свакодневном животу, од припреме разноврсних јела, чувања намирница, послужења хране и разних напитака. Правили су је безимени лончари, који се нису превише трудили око украшавања, већ су првенствено тежили да задовоље практичне и технолошке захтеве. Посуде су често рађене руком, покатакд дорађиване на витлу, а често и у потпуности израђиване на витлу. Предмети од керамике рађени су од глине мешане са песком и кварцом, у разним гранулацијама, неуједначених боја и различитих величина, од питоса до амфора, лонаца, поклопаца, здела и других предмета.

Питос је једна од најстаријих посуда, која је коришћена за смештај разних производа за јело и пиће. Прављени су од керамике у различитим димензијама и различите запремине. У њима је складиштена вода, вино, уље, пшеница и друге житарице. У доба Римског и Византијског царства преовлађивали су питоси од црвено печене земље, са смоластим премазом код отвора, грубе фактуре и скромно орнаментисани.¹⁹⁹ Питоси су као посуде за употребу били незаобилазни у свакодневном животу. Амфоре су такође једна врста посуда, које су мање-више пре коришћене за транспорт неголи за одлагање производа за исхрану. Појављују се у античком периоду и током времена мењале су свој облик. То је посуда са две дршке и суженим вратом, направљена од печене глине, која је служила за пренос вина, уља и разних житарица.

Лонци припадају керамичкој групи предмета и углавном су се користили као кухињске посуде различите намене, од кувања до чувања чврсте хране. Обликом су прилагођени употреби на отвореном огњишту или пећима, који су у то време коришћени. По свему судећи, постојале су домаће радионице у којима су ручно израђивани. Различитих су димензија са минималистичком декорацијом.

Неки лонци су имали премаз са унутрашње и спољашње стране, па се претпоставља да су коришћени за кување и чување течног садржаја. Сами поклопци лонаца зависили су од облика лонаца. Поклопци, који су се користили на Царичином граду, коришћени су за покривање приликом кувања. Имали су

¹⁹⁹ Ђорђевић, Биљана, „Питоси У: Српско средњовековно посуђе за кување – СРПСКА ИСТОРИЈА”, приступљено 2023-02-16.

When it comes to ceramic objects, a large number of various ceramics, from Byzantine to Slavic, of various shapes and decorations were found in Caričin grad. Byzantine ceramics were distinguished by their variety and variety of shapes. It was used in everyday life, from preparing various dishes, storing food, serving food and various drinks. It was made by nameless potters, who did not put too much effort into decoration, but primarily sought to satisfy practical and technological requirements. The vessels were often made by hand, sometimes finished on a winch, and often completely made on a winch. Ceramic objects were made from clay mixed with sand and quartz, in various granulations, uneven colours and different sizes, from pithos to amphorae, pots, lids, bowls and other objects.

Pithos is one of the oldest dishes, which was used to store various food and drink products. They were made of ceramics in different dimensions and different volumes. Water, wine, oil, wheat and other grains were stored in them. Pithos made of red baked earth, with a resin coating at the opening, rough textures and modestly ornamented¹⁹⁹ prevailed in the era of the Roman and Byzantine Empires. As containers for use, pithos were indispensable in everyday life.

Amphorae are also a type of a dish, which were more or less used for transportation than for storage of food products. They appear in the ancient period and have changed their form over time. It is a vessel with two handles and a narrow neck, made of baked clay, which was used to transport wine, oil and various grains

Pots belong to the ceramic group of objects and were mainly used as kitchen utensils for various purposes, from cooking to storing solid food. Their shape is adapted to use on open hearths or stoves, which were used at that time. Apparently, there were domestic workshops where they were made by hand. They are of different dimensions with minimalist decoration.

Some pots had a coating on the inside and outside, so it is assumed that they were used for cooking and storing liquid contents. The lids of the pots themselves depended on the shape of the pots. The lids, which were used on the Caričin grad, were used to cover cooking. They had a

¹⁹⁹ Ђорђевић, Биљана, „Питоси У: Српско средњовековно посуђе за кување – СРПСКА ИСТОРИЈА”, accessed 2023-02-16.

раван непрофилисани обод, где је долазила до изражаја њихова једноставност и функционалност. Рађени су од непречишћене глине, меке фактуре, равног обода и са дршкама у облику чепа.

Зделе су имале веома важну улогу и коришћене су за кување и сервирање хране. Биле су специфичног облика, који се временом мењао. Због једне дршке коју су имале, зделе су називане и лонци бокали. На Царичином граду преовладавале су зделе равног обода и благо заобљених или косих страница. Веома су сличне тањирима, који су такође заступљени у касноримским и рановизантијским насељима.

flat non-profiled rim, where their simplicity and functionality came to the fore. They were made of unrefined clay, soft texture, flat rim and cork-shaped handles.

Bowls had a very important role and were used for cooking and serving food. They had a specific shape, which changed over time. Because of the one handle they had, the bowls were also called jugs. Bowls with a flat rim and slightly rounded or slanted sides prevailed in Caričin grad. They were very similar to plates, which were also represented in late Roman and early Byzantine settlements.

Амфора
(снимио Небојша Борић)
Amphora
(photo by Nebojša Borić)

Лонац (снимио Небојша Борић)
Pot (Photo by Nebojša Borić)

Лонац (снимио Небојша Борић)
Pot(photo by Nebojša Borić)

Лонац (снимио Небојша Борић)
Pot (Photo by Nebojša Borić)

Крчаг (снимио Небојша Борић)
Jug (photo by Nebojša Borić)

Лонац (снимио Небојша Борић)
Pot (photo by Nebojša Borić)

Крчаг (снимио Небојша Борић)
Jug (photo by Nebojša Borić)

Крчаг (снимио Небојша Борић)
Jug (photo by Nebojša Borić)

Лампа (снимио Небојша Борић)
Lamp (photo by Nebojša Borić)

Тањир (снимио Небојша Борић)
Plate (photo by Nebojša Borić)

Лампа (снимио Небојша Борић)
Lamp (photo by Nebojša Borić)

Крчаг (снимио Небојша Борић)
Jug (photo by Nebojša Borić)

Калем (снимио Небојша Борић)
Spool (photo by Nebojša Borić)

Пехар (снимио Небојша Борић)
Cup (photo by Nebojša Borić)

Пехар (снимио Небојша Борић)
Cup (photo by Nebojša Borić)

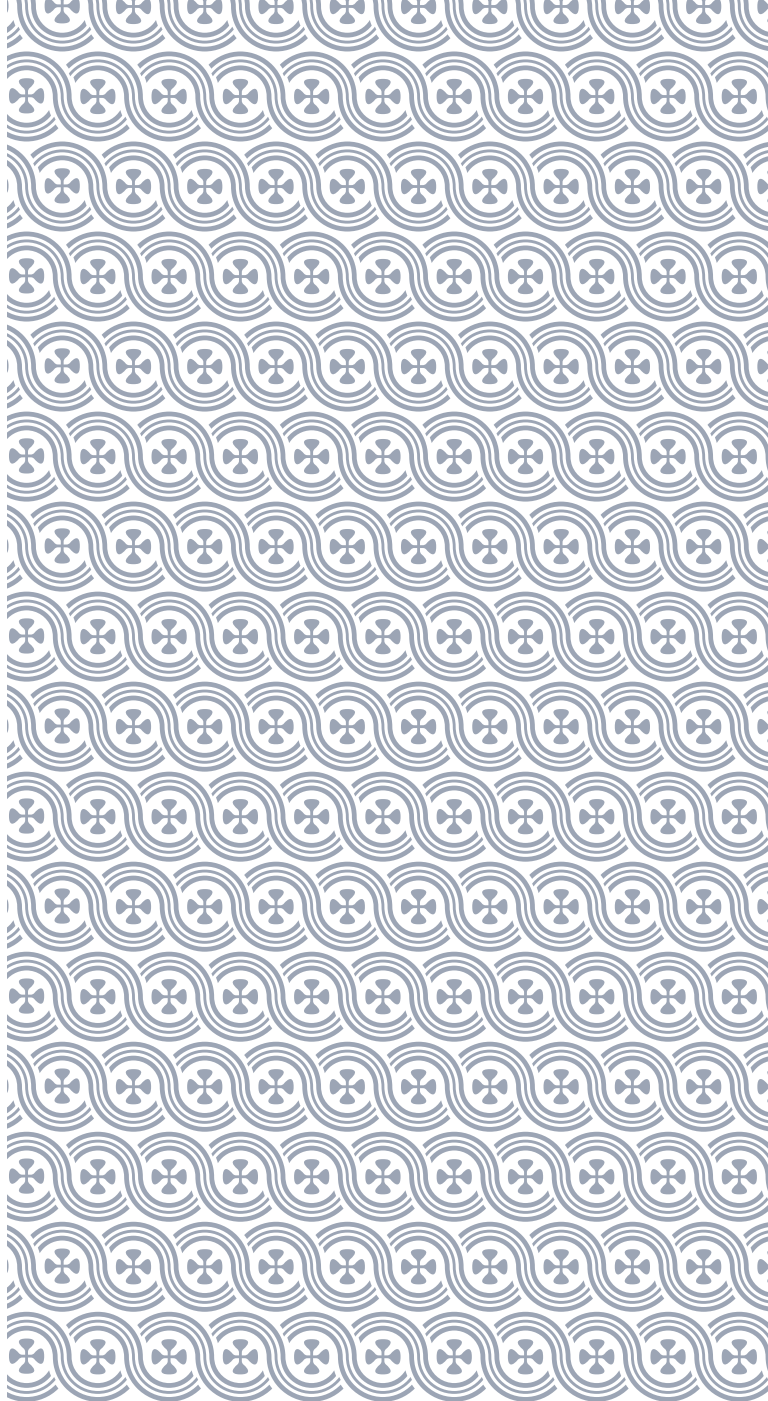
Здела (снимио Небојша Борић)
Bowls (photo by Nebojša Borić)

Здела
(снимио Небојша Борић)
Bowls
(photo by Nebojša Borić)

Пехар (снимио Небојша Борић)
Cup (photo by Nebojša Borić)

**ЦАРИЧИН ГРАД - ЈУСТИНИЈАНА ПРИМА
АРХЕОЛОШКО НАЛАЗИШТЕ
ПРИКАЗ археолошког налазишта Царичин
град - данас-архитектонске реституције**

**CARIČIN GRAD - JUSTINIJANA PRIMA
ARCHEOLOGICAL SITE IMAGE of the
archaeological site of Caričin grad - today -
architectural restitution**

ЦАРИЧИН ГРАД -
ЈУСТИНИЈАНА ПРИМА
АРХЕОЛОШКО НАЛАЗИШТЕ
ПРИКАЗ археолошког
налазишта Царичин град - данас-
архитектонске реституције

Координате: Н 42° 54' 23" Е 21° 42' 56"

Данас, после 110 година истраживања ископина изгубљеног града у подножју планине Радан, чије су постојање обзнанили познати српски путописци, Мита Ракић и Милан Ђ. Милићевић, с поносом можемо рећи да Србија, али и читав свет, сведочи једном поприлично уређеном и у великој истраженом археолошком локалитету, који одаје утисак васкрслог града. Досадашњи резултати и многи историјски извори, како српске тако и светске стручне јавности, дају нам за право да у потпуности прихватимо теорију о називу локалитета и његовом постојању у изворном облику, као насељеном месту.

До данас је откривено 15 цркви, што сведочи о значају града као црквеног средишта – архиепископије, али и верског и ходочасничког центра. Откривена су четири прстена бедема, бројни јавни објекти, Терме, Кружни трг, улице са портицима, Акведукт, Цистерна, Водени торањ, Брана са језером, занатске пећи, као и мрежа фортификација у близини града. Нађено је и мноштво покретног археолошког материјала: предмета од печене земље, метала, стакла, кости, као и новац, који илуструју живот у граду.

На основу вишевековног истраживања, почевши од Владимира Петковића (1912-1940), Александра Дерока (1947), Ђорђа Мано-Зисија (1949-1970), Владимира Кондића (1975-1994), Владислава Поповића (1997-1999), француских научних радника, Ноела Дивала (Noël Duval, 1978-1984) и Жан-Мишела Спизера (Jean-Michel Spieser, 1978-1991), па све до Вујадина Иванишевића (1999. и надаље), Бернара Бавана (Bernard Bavant, 1997-2018) и Катрин Вандерхејде (Catherine Vanderheyde, 2019. и надаље), који су самостално руководили истраживачко-испитивачким радовима, дошло се до заједничког закључка да је у питању град Јустинијана Прва (Ivstiniana Prima), који је подигао византијски цар Јустинијан I (527-565), у близини места његовог рођења.

CARIČIN GRAD -
JUSTINIJANA PRIMA
ARCHEOLOGICAL SITE
IMAGE of the archaeological
site of Caričin grad - today -
architectural restitution

Coordinates: N 42° 54' 23" E 21° 42' 56"

Today, after 110 years of painstaking research into the excavations of the lost city at the foot of Radan Mountain, the existence of which was announced by the famous Serbian travel writers, Mita Rakić and Milan Đ. Milićević, we can proudly say that Serbia, as well as the whole world, bears witness to a fairly organized and extensively researched archaeological site, which gives the impression of a resurrected city. Obtained results and many historical sources, both from the Serbian and international professional public, give us the right to fully accept the theory about the name of the locality and its existence in its original form, as a populated place.

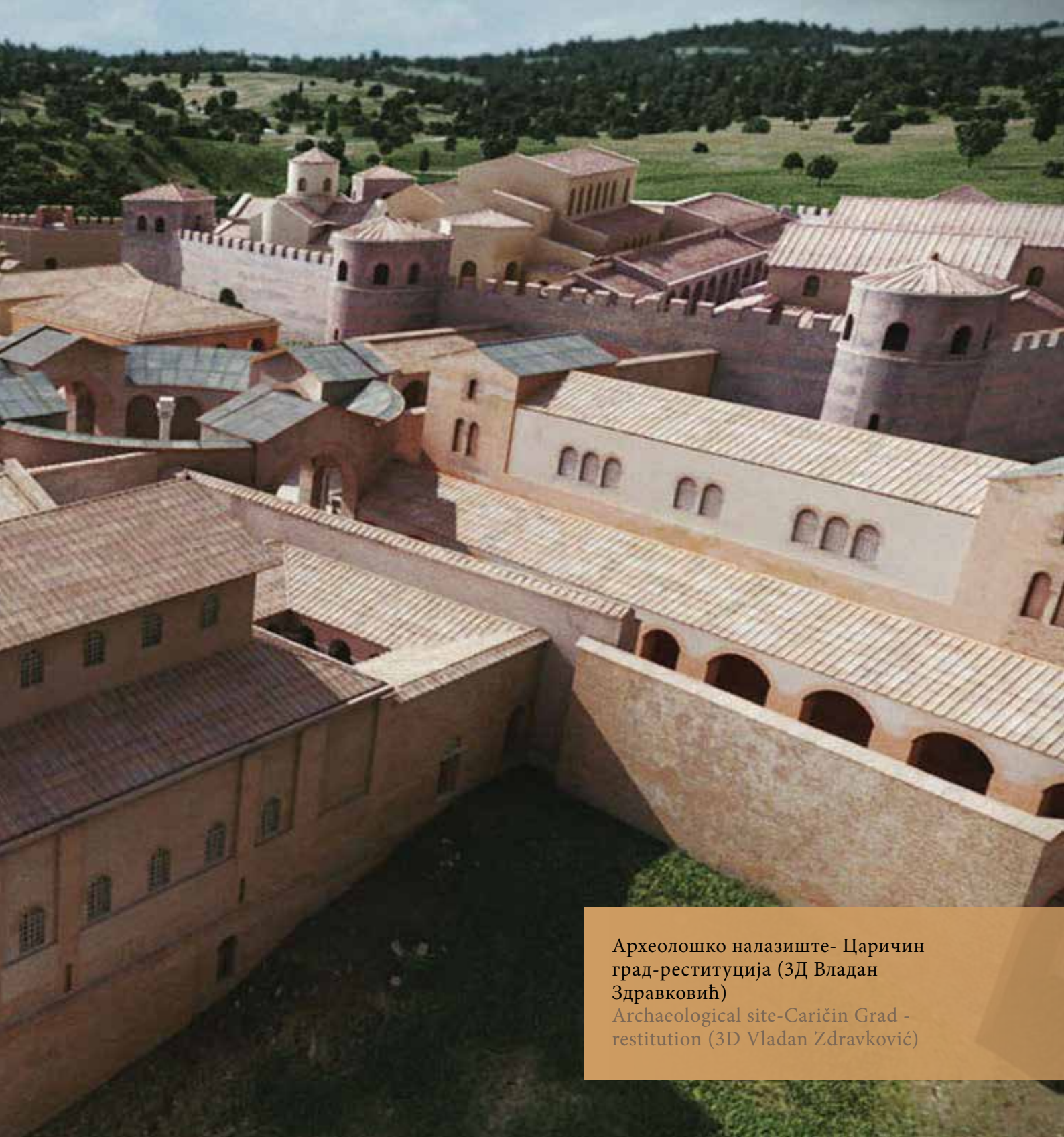
To date, 15 churches have been discovered, which testifies to the importance of the city as a church centre - archbishopric, but also a religious and pilgrimage centre. Four rings of ramparts, numerous public buildings, Baths, Round Square, streets with porticoes, Aqueduct, Cistern, Water Tower, Dam with a lake, artisan furnaces, as well as a network of fortifications near the city were discovered. A lot of movable archaeological material was also found: objects made of baked earth, metal, glass, bone, as well as money, which illustrate life in the city.

Based on centuries of research, starting with Vladimir Petković (1912-1940), Aleksandar Derok (1947), Đorđe Mano-Zisi (1949-1970), Vladimir Kondić (1975-1994), Vladislav Popović (1997-1999), French scientific workers, Noël Duval (1978-1984) and Jean-Michel Spieser (1978-1991), all the way to Vujadin Ivanišević (1999 and onwards), Bernard Bavant (1997-2018) and Catherine Vanderheyde (Catherine Vanderheyde, 2019 onwards), who independently managed research and investigation works, came to the common conclusion that it is the city of Justinian I (*Ivstiniana Prima*), which was built by the Byzantine emperor Justinian I (527-565), near the place of his birth.

Након сазнања да се на југу Србије, у близини Лебана, налази непознати археолошки локалитет, у сумрак Балканских ратова августа 1912. године, познати српски археолог, Владимир Петковић, кренуо је са својом екипом пут Царичиног града и започео прва археолошка истраживања. Та истраживања су одмах у старту дала резултате, да би, у периоду између Првог и Другог светског рата, Петковић до-

At the beginning of the Balkan Wars in August 1912 and after learning that in the south of Serbia, near Lebane, there was an unknown archaeological site, Vladimir Petković, the famous Serbian archaeologist, set out with his team on the road to Caričin grad and began the first archaeological research. Those researches gave results right from the start, so that, in the period between the First and Second World War, Petković came to an

Археолошко налазиште- Царичин град-реституција (3Д Владан Здравковић)
Archaeological site-Caričin Grad - restitution (3D Vladan Zdravković)

шао до импозантног сазнања и касније јавно изашао са теоријом о називу локалитета и периодом његовог постојања.

Према Петковићу, у питању је Јустинијана Прва, град који је подигао цар Јустинијан I (527-565), у близини места његовог рођења. Град је био административно и архиепископско седиште провинције Илирик, који је нажалост постојао релативно кратко (непуних

impressive knowledge and later came out publicly with a theory about the name of the locality and the period of its existence.

According to Petković, it was Justiniana I, a city built by Emperor Justinian I (527-565), near the place of his birth. The city was the administrative and archiepiscopal seat of the province of Illyricum, which unfortunately existed for a relatively short time (less than 80 years) and due

80 година), јер је услед најезде словенских племена нестало у пожару за време владавине цара Ираклија I (610-641).

Упркос почетним неслагањима и дилемама, данас је значајан број истраживача, како домаћих тако и светских, прихватио Петковићеву убијацију - идентификацију археолошког налазишта Царичин град код Лебана, и његовог изједначавања са Јустинијаном Примом. На то нас упућују поједини налази, пре свега печат архиепископа Јована, чији су статус и служба у Јустинијани Прими потврђени и у писаним изворима (чиме се додатно упућује на исправност изједначавања Царичиног града са знаменитим рановизантијским центром у средишту Балкана), као и пронађени капител са монограмом цара Јустинијана, откопан 1949/1950. у Базилици са трансептом у Доњем граду, али и многи други налази.

Резултати првих ископавања публиковани су на српском и француском језику. Богат и разноврстан археолошки материјал, откривен током вишедеценијских истраживања, чува се у Народном музеју у Лесковцу и Народном музеју у Београду. Презентован је јавности на бројним изложбама, као и у сталној музејској поставци Народног музеја у Лесковцу.

to the invasion of Slavic tribes, it disappeared in a fire during the reign of Emperor Heraclius I (610-641).

Despite the initial disagreements and dilemmas, today a significant number of researchers, both domestic and international, have accepted Petković's ubication - the identification of the archaeological site Caričin grad near Lebane, and its equating with Justiniana Prima.

This is indicated by certain findings, first of all the seal of Archbishop Jovan, whose status and service in Justiniana Prima are also confirmed in written sources (which additionally points to the correctness of equating the Caričin grad with the famous early Byzantine centre in the heart of the Balkans). Second, capitel with a monogram of Emperor Justinian excavated in 1949/1950, in the Basilica with a transept in the Lower Town and many other finds.

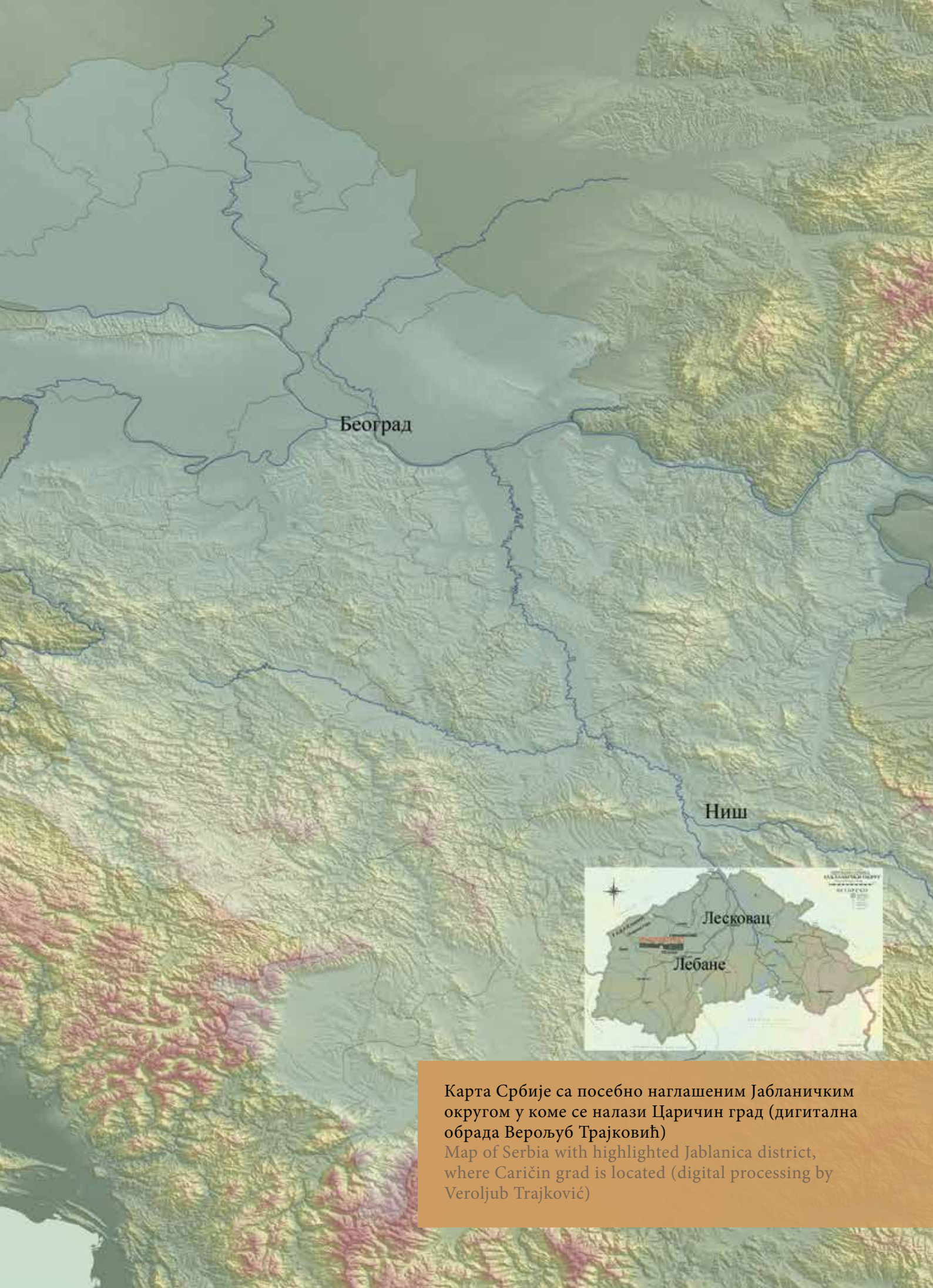
The results of the first excavations were published in Serbian and French language. Rich and diverse archaeological material, discovered during decades of research, is kept in the National Museum in Leskovac and the National Museum in Belgrade. It has been presented to the public at numerous exhibitions, as well as in the permanent museum display of the National Museum in Leskovac.

Печат Архиепископа Јована 6. век (снимио Вујадин Иванишевић)
Seal of Archbishop John, 6th century (photo by V. Ivanišević)

Гледајући из садашњег угла, археолошко налазиште Царичин град – Јустинијана Прва налази се у подножју планине Радан, на рубном делу Лесковачке котлине, између Пусте реке и реке Јабланице, северозападно од Лесковца и Лебана, у јужном делу централне Србије, тј.

Viewed from the current angle, the archaeological site of Caričin grad - Justiniana Prima is located at the foot of Radan Mountain, on the edge of the Leskovac Basin, between the Pusta Reka River and the Jablanica River, north-west of Leskovac and Lebane, in the southern part of

Београд

Ниш

Лесковац

Лебане

Карта Србије са посебно наглашеним Јабланичким округом у коме се налази Царичин град (дигитална обрада Верољуб Трајковић)

Map of Serbia with highlighted Jablanica district, where Caričin grad is located (digital processing by Veroljub Trajković)

ПЛАН ИСТРАЖЕНИХ
ОБЈЕКАТА
АРХЕОЛОШКОГ
ЛОКАЛИТЕТА
ЦАРИЧИН ГРАД

Акропољ

1. Источна капија
2. Улица
3. Епископска базилика
4. Крстионица
5. Консигнаторијум
6. Епископска палата

Горњи град

7. Источна капија
8. Јужна капија
9. Водена кула
10. Кружни трг
11. Источна улица
12. Западна улица
13. Северна улица
14. Јужна улица
15. Грађевине

југоисточно од трга

16. Грађевине
- североисточно од трга
17. Грађевине
- југозападно од трга
18. Грађевине
- северозападно од трга

19. Базилика са криптом
20. Крстообразна базилика
21. Базилика у подножју Акропоља
22. Стамбена кућа (Villa Urbana)
23. Принципија

Доњи град

24. Источна капија
25. Јужна капија
26. Источна улица
27. Јужна улица
28. Двојна базилика
29. Базилика са трансептом
30. Грађевине северно од базилике са трансептом
31. Мале терме
32. Цистерна
33. Стамбени квартал

Објекти ван бедема

34. Ров
35. Терме ван бедема
36. Триконхална базилика
37. Једнобродна базилика
38. Аквадукт

PLAN OF THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF CARIČIN GRAD WITH THE EXPLORED OBJECT

The Acropolis

1. East gate
2. Street
3. Episcopal basilica
4. Baptistery
5. Consignatorium
6. Episcopal palace

The Upper town

7. East gate
8. South gate
9. Water tower
10. Circular square
11. East Street
12. West Street
13. North Street
14. South Street
15. Buildings south-east of the square
16. Buildings north-east of the square
17. Buildings south-west of the square
18. Buildings west of the square
19. Basilica with a crypt
20. Cruciform basilica
21. Basilica at the foot of

- the Acropolis
22. Residential house (Villa Urbana)
  23. Principia

The Lower town

24. East gate
  25. South gate
  26. East Street
  27. South Street
  28. Double basilica
  29. Basilica with transept
  30. Buildings north of the basilica with transept
  31. Small baths
  32. Cistern
  33. Residential district
- Objects outside the ramparts
34. Trench
  35. Baths outside the ramparts
  36. Triconchal basilica
  37. One-aisled basilica
  38. Aqueduct

ОБЈЕКТИ ВАН БЕДЕМА

Плански објекти на локалитету

Координате: Н 42° 54' 23" Е 21° 42' 56"
Coordinates: N 42° 54' 23" E 21° 42' 56"

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектима (дигитална обрада Верољуб Трајковић)

Plan of the archaeological site of Caričin Grad with explored objects (digital processing by Veroljub Trajković)

у северозападном делу Јабланичког округа.²⁰⁰ Идући главном саобраћајницом Београд-Лесковац-Лебане, Царичин град је удаљен од Београда 317 км, и ван домаћаја је већих путева. Утврђени град Јустинијана Прва подигнут је у близини села Штулац, на стеновитом узвишењу, на надморској висини од 395 метара, на ушћу између Свињаричке и Царичинске реке. У град се улазило са јужне и источне стране, кроз три монументалне капије са кулама. Ужи простор Царичиног града (*intra muros*), заузима површину од око 12 хектара и браћен је са северне и источне стране моћним каменим бедемима, грађеним техником (*opus mixtum*), око кога је постојало насеље заштићено великим јарком с јужне стране. Западни део града био је заштићен природном, готово неприступачном, копненом контуром. Археолошко налазиште Царичин град дугачко је око 620 метара и неправилног је облика. Полазећи одозго надоле, са највеће висинске тачке, Царичин град је у делу Акропоља дугачак и широк по 100 метара. Посматрано наниже, налази се Горњи град дужине 300 метара, различите ширине, тако да је у северном делу града ширина 230 метара, а у јужном делу 100 метара, на који се наслања Доњи град, са доминантним платоом неправилног облика, дужине 220 метара и ширине 100–120 метара. Око самог Царичиног града изграђени су многи објекти и грађевине, који су чинили његово Подграђе.²⁰¹

Стога се може рећи да је археолошко утврђење Царичин град подељено на три грађевинске целине: Акропољ, Горњи град и Доњи град, који је окружен Подграђем, смештеним ван његових зидина.

central Serbia, i.e. in the northwestern part of the Jablanica district²⁰⁰. Going along the main road Belgrade-Leskovac-Lebane, the Caričin grad is 317 km away from Belgrade, and is out of reach of major roads.

The fortified city of Justiniana Prima was built near the village of Štulac, on a rocky elevation, at an altitude of 395 meters, at the confluence between the Svinjarička and Caričinska rivers. The city was entered from the southern and eastern sides, through three monumental gates with towers. The narrower area of Caričin grad (in muros), occupies an area of about 12 hectares and is defended from the north and east by powerful stone ramparts, built using the technique (*opus mixtum*), around which there was a settlement protected by a large moat on the south side. The western part of the city was protected by a natural, almost inaccessible, land contour.

The archaeological site of Caričin grad is about 620 meters long and has an irregular shape. Starting from top to bottom, from the highest point, Caričin grad is 100 meters long and 100 meters wide in the part of the Acropolis. Looking down, there is the Upper Town with a length of 300 meters, different widths, so that in the northern part of the town the width is 230 meters, and in the southern part 100 meters, on which the Lower Town rests, with a dominant plateau of an irregular shape, 220 meters long and 100–120 meters wide. Many buildings and structures were built around Caričin grad, which made up its suburbs “Podgradje”²⁰¹.

Therefore, it can be said that the archaeological fortress Caričin grad is divided into three building units: Acropolis, Upper Town and Lower Town, which is surrounded by Suburb “Podgradje”, located outside its walls.

²⁰⁰ Закон о територијалној организацији Републике Србије, (Сл. гласник, бр. 129/2007, бр. 18/2016, бр. 47/2018 и 9/2020-други закон).

²⁰¹ Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima – Царичин Град*, Лесковац, 2006.

²⁰⁰ Law on Territorial Organization of the Republic of Serbia, (Official Gazette, No. 129/2007, No. 18/2016, No. 47/2018 and 9/2020-other laws).

²⁰¹ Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima – Царичин Град*, Лесковац, 2006.

Сагледавањем хронологије грађевинских активности на Акропољу, уочавају се две фазе градње: изградња објеката према првом урбанистичком плану, односно до изградње бедема Акропоља, и довршавање и дограђивање објеката унутар бедема, који су органички одвојени од друге фазе урбанизације. У првој фази, изградња објеката хронолошки се одвијала према следећем распореду: Базен укопан у каменито тло атријума Епископске базилике (импловијум) (1), Консигнаторијум јужно од Епископске базилике (2), Епископска базилика (3) и Крстионица (4).²⁰² Акропољ је у ствари једна велика заравњена површина (плато), која се налазила на највишој тачки Царичиног града. Опасана је бедемима, са истуреним потковичастим и правоугаоним кулама, које су штитиле Царичин град од разних непријатеља.

Подручје Акропоља имало је сакралну улогу и као седиште црквене управе, улицом са портицима (*decumanus*) подељено је на два дела са портицима, у правцу североисток-југозапад и намењено је за смештај Епископског двора. У јужном делу Акропоља изграђена је Епископска базилика – катедрала са Крстионицом (Баптистеријум) и Консигнаторијум, док је читаву северну половину заузела Епископска палата. Акропољ је обухваћен бедемима Горњег града, који је двема улицама (*cardo*, *decumanus*), на чијем је пресеку формиран Кружни трг, подељен на четири градска региона – кварта. На крајевима ових улица постављене су градске капије. Прва истраживања Акропоља спроведена су 1912-1938. године, затим 1952, 1960, те у периоду 1978-1984. године. Сондажни археолошки радови на Акропољу Царичиног града у 1983. години дали су запажене резултате у дефинисању укупног хоризонталног плана са свим елементима његовог архитектонског склопа. Ова ископавања била су усмерена на истраживање делова бедема и кула Епископске базилике, Крстионице, Консигнаторијума и Епископске палате.²⁰³

²⁰² Чедомир Васић, Релативни хронолошки односи између објеката на Акропољу Царичиног града, *Саопштења XIX*, Београд, 1987, стр. 127-138.

²⁰³ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, Царичин град, *Извештај о систематским и сондажним археолошким истраживањима на Царичином граду у 1983. години* бр 108/1 од 21.2.1984.

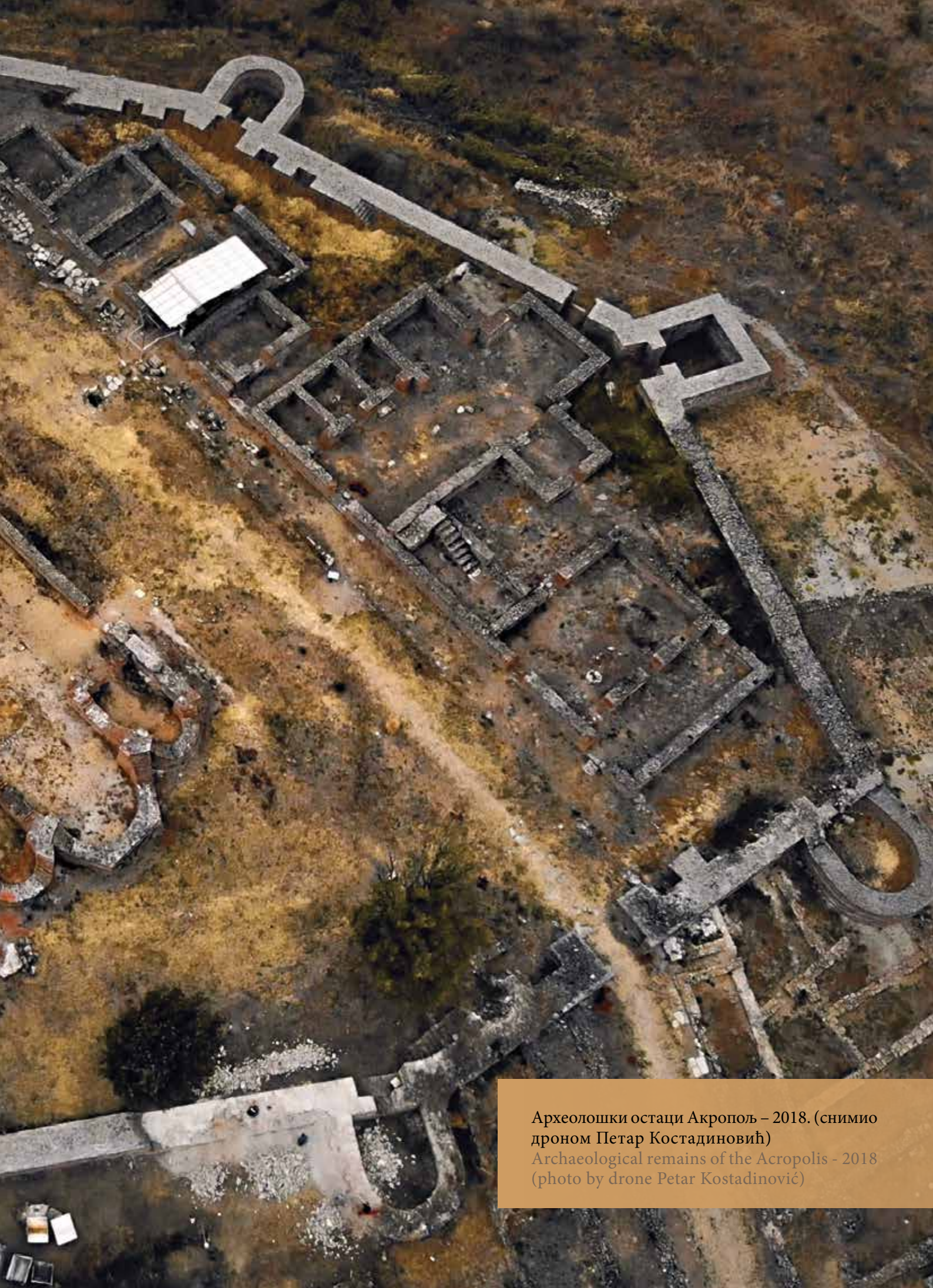
Looking at the chronology of construction activities on the Acropolis, one can observe two phases of construction: the construction of buildings according to the first urban plan, that is, until the construction of the ramparts of the Acropolis, and the completion and addition of buildings within the ramparts, which are organically separated from the second phase of urbanization. In the first phase, the construction of the buildings proceeded chronologically according to the following schedule: The pool dug into the stone ground of the atrium of the Episcopal Basilica (impluvium) (1), the Consignatorium south of the Episcopal Basilica (2), the Episcopal Basilica (3) and the Baptistery (4).²⁰² The Acropolis is actually a large flat area (plateau), which was located at the highest point of Caričin grad. It was surrounded by ramparts, with protruding horseshoe-shaped towers, which protected Caričin grad from various enemies.

The area of the Acropolis had a sacral role and as the seat of church administration, it was divided into two parts with porticos by a street with porticos (*decumanus*), in the direction north-east-southwest and was intended to house the Episcopal Palace. (Baptisterium) and Consignatorium, while the entire northern half was occupied by the Episcopal Palace. The Acropolis was surrounded by the ramparts of the Upper Town, and the two streets (*cardo*, *decumanus*), in interception of which a Round Square is formed, divide it into four city regions – quarters. City gates were placed at the ends of these streets. The first researches of the Acropolis were carried out in 1912-1938, then in 1952, 1960, and in the period from 1978-1984. Probing archaeological works on the Acropolis of the Caričin grad in 1983 gave remarkable results in defining the overall horizontal plan with all the elements of its architectural structure. These excavations were aimed at exploring parts of the ramparts and towers of the Episcopal Basilica, the Baptistery, the Consignatorium and the Episcopal Palace.²⁰³

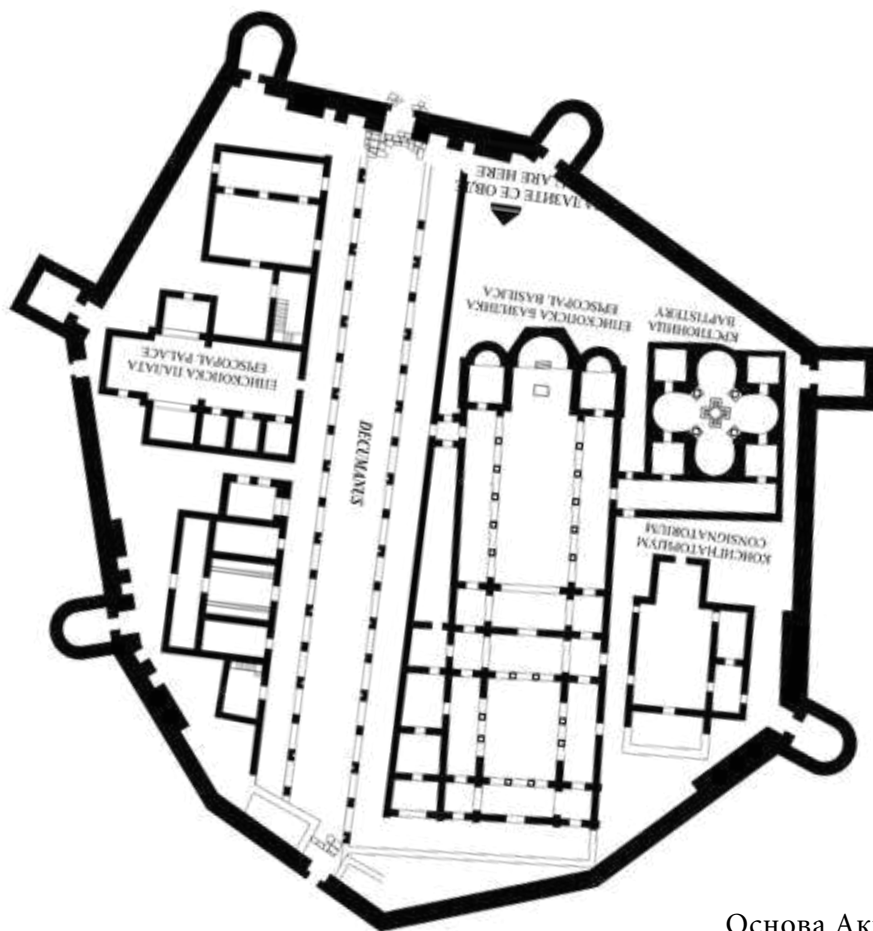
²⁰² Чедомир Васић, Релативни хронолошки односи између објеката на Акропољу Царичиног града, *Саопштења XIX*, Београд, 1987, стр. 127-138.

²⁰³ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš, Caričin grad, *Report on systematic and probing archaeological research in Caričin grad in 1983*, No. 108/1 dated 21.2.1984.

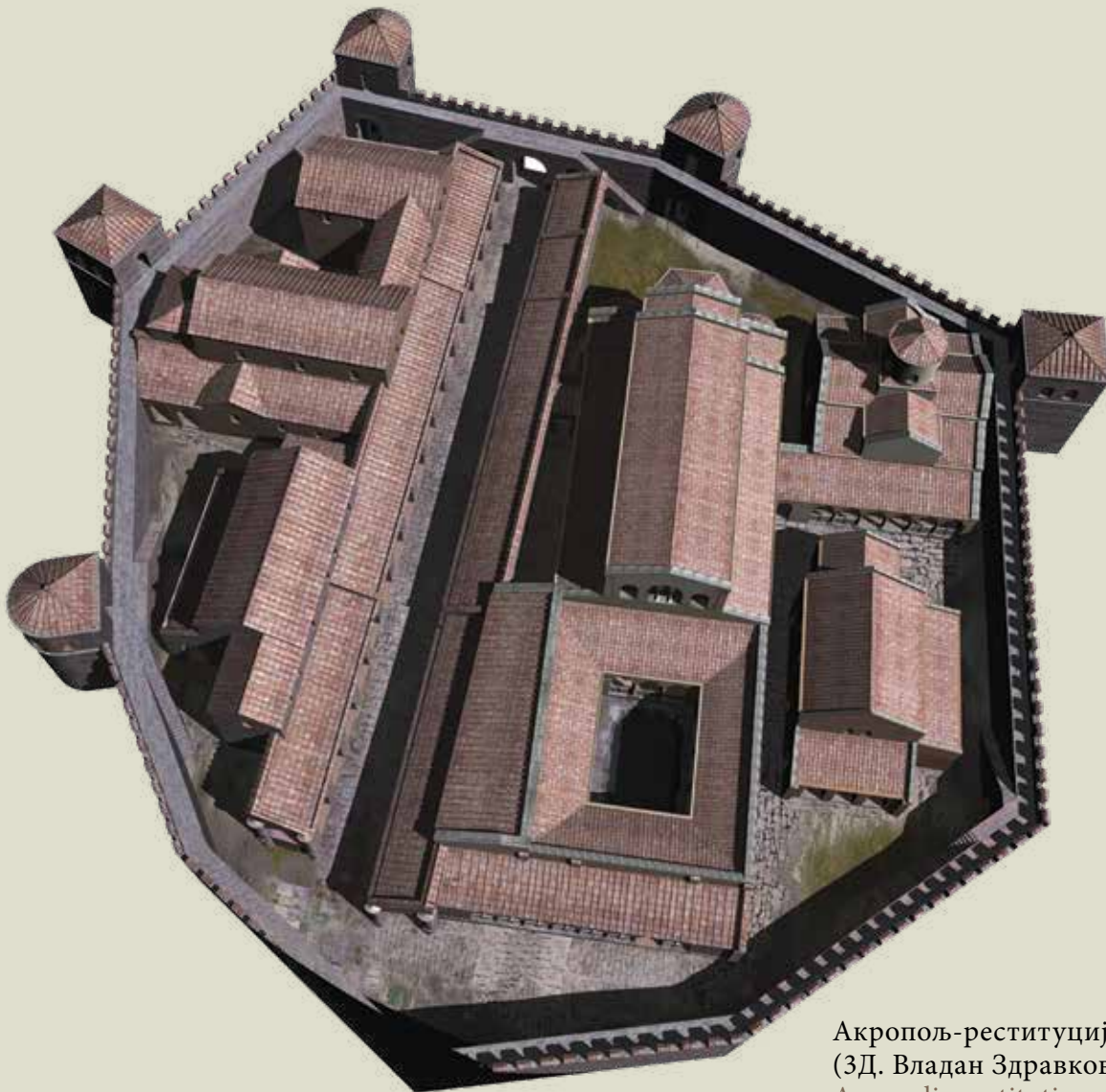
Археолошки остаци Акропољ – 2018. (снимио дроном Петар Костадиновић)
Archaeological remains of the Acropolis - 2018
(photo by drone Petar Kostadinović)

Основа Акропоља
Plan of the Acropolis

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом - Акропоља (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Acropolis (digital processing by Veroljub Trajković)

Акропољ-реституција
(ЗД. Владан Здравковић)
Acropolis-restitution
(3D Vladan Zdravković)

Акропољ-реституција (ЗД. Владан Здравковић)
Acropolis-restitution (3D Vladan Zdravković)

Од тренутка када су кренула ископавања на Царичином граду 1912. године, Епископска базилика била је међу објектима који су први истражени. Њено истраживање се одвијало у неколико кампања. Почело је 1936. и 1937, у време Владимира Петковића, настављено 1952. за време Ђорђа Мано-Зисија, да би било завршено 1979. године, за време археолошке кампање Владимира Кондића, Владислава Поповића и Ноела Дивала.²⁰⁴ Епископска базилика је тробродна грађевина, димензија 63 x 20.06 метара. У њеном западном делу налази се базен – писцина, уклесана у камену.²⁰⁵ Писцина се пунила атмосферском водом, која се сливала са кровова тремова и грађевина, док је сувишна вода одвођена широким каналом, чији је отвор видљив на западној страни, уз саму горњу ивицу писцине. Највероватније је направљена пре свих објеката на Акропољу, како би атмосферска и уливена вода, која је пунила, могла бити коришћена код зидања осталих објеката. На самом прилазу за плато откривене су велике степенице, помоћу којих се улазило у спољашњи атријум, у којој се налази велики базен испуњен водом. Базен је дугачак 12, а широк 9 метара, док је дубина износила око 3 метра. Од њега је водио широк канал, чији се крај спуштао низ стрми пад ка реци. Служио је за потребе цркве.²⁰⁶ Посматрано у целини, ради се о грађевини базиликалне диспозиције, издељеној на три брода колонадама са композитним капителима, који су били повезани луковима. Приликом истраживања катедралне цркве на Акропољу, први пут су откривени сви подови грађевине, наравно, у оној мери у којој су очувани. Док је централни брод био покривен мозаиком, од кога су сачувани незнатни фрагменти, подови оба анекса уз олтарску апсиду, бочни бродови, нартекс, портици атријума и западни трем били су патосани опекама, најчешће дијагонално распоређеним. У централној апсиди такође

²⁰⁴ Петковић В.: Извештај о ископавању у Царичином Граду код Лебана у 1912. години. *Годишњак СКА XXVII*, Београд 1913, 28–291.

²⁰⁵ В. Иванишевић, Акведукт Царичиног града – Јустинијане Приме, *Саопштења*, XLIV/2012, 13–31; Царичин град, документација Завода за заштиту споменика културе Ниш, 1984.

²⁰⁶ https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A-1937-08-25#page/0/mode/1up, приступљено 2022. 07. 14

From the moment excavations began at Caričin grad in 1912, the Episcopal Basilica was among the first objects to be explored. Its research took place in several campaigns. It began in 1936 and 1937, during the time of Vladimir Petković, continued in 1952 during the time of Đorđe Mano-Zisi, and was completed during the archaeological campaign of Vladimir Kondić, Vladislav Popović and Noel Dival²⁰⁴ in 1979. The episcopal basilica is a three-nave building, measuring 63 x 20.06 meters. In its western part, there is a swimming pool - piscina, carved in stone, connected to the main water supply, which started from Petrova gora Mountain, 22 kilometres²⁰⁵ from Caričin grad. The piscina was filled with atmospheric water, which flowed from the roofs of the porches, while the excess water was drained by a wide channel, the opening of which is visible on the western side, along the very top edge of the piscina. It was most likely built before all the buildings on the Acropolis, so that the atmospheric and infused water, which filled it, could be used in the construction of other buildings. At the very approach to the plateau, large steps were discovered, with which one entered the outer open part, in which there was a large pool filled with water. The pool was 12 meters long and 9 meters wide, while the depth was about 3 meters. A wide canal led from it, the end of which went down a steep slope to the river. It served the needs of the church²⁰⁶. Viewed as a whole, it was a building of a basilica layout, divided into three naves by colonnades with composite capitals, which were connected by arches. During the research of the cathedral church on the Acropolis, all the floors of the building were discovered for the first time, of course, to the extent that they were preserved. While the central nave was covered with a mosaic, of which insignificant fragments have been preserved, the floors of both annexes along the altar apse, the side naves, the narthex, the porticoes of the atrium and the western porch were paved

²⁰⁴ Петковић В.: Извештај о ископавању у Царичином Граду код Лебана у 1912. години. *Годишњак СКА XXVII*, Београд 1913, 28–291.

²⁰⁵ В. Иванишевић, Акведукт Царичиног града – Јустинијане Приме, *Саопштења*, XLIV/2012, 13–31; Царичин град, документација Завода за заштиту споменика културе Ниш, 1984.

²⁰⁶ https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A-1937-08-25#page/0/mode/1up, accessed 2022. 07. 14

је откривен олтарски простор, са правилним удубљењем намењеним за реликвијар. Треба рећи и то да је градња трочланог светилишта на истоку била јединствена. Временом је у олтарском простору дошло до промене, зазидани су отвори који су водили у обе просторије, а подигнута су бочна степенаста, седишта за свештенике док је удубљење за реликвијар преправљено.²⁰⁷ Бројни фрагменти архитектонских украса, као што су стубови, капители и базе стубова, откривени током археолошких истраживања, илуструју раскошну декорацију и луксузну опрему ентеријера.

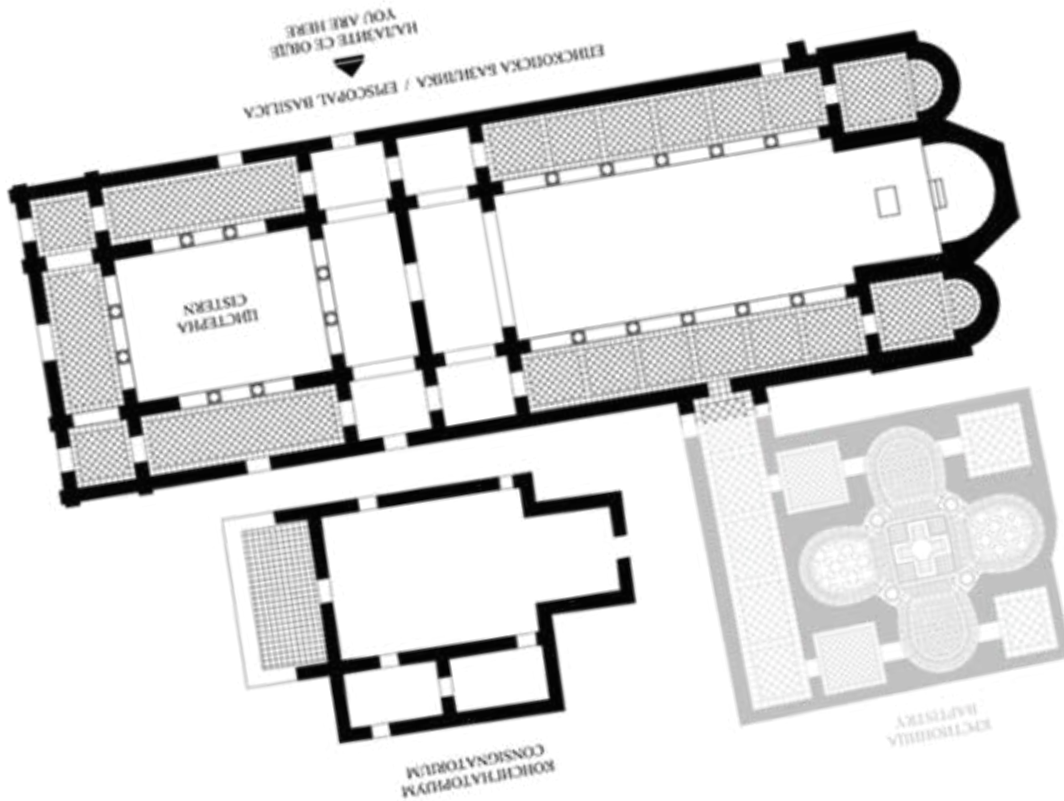
with bricks, usually diagonally arranged. An altar space was also discovered in the central apse, with a regular recess intended for a reliquary. It should also be said that the construction of the triple sanctuary in the east was unique. Over time, there was a change in the altar space, the openings that led to both rooms were bricked up, and the side stepped, seats for priests were built, while the recess for the reliquary was remodelled ²⁰⁷. Numerous fragments of architectural decorations, such as columns, capitels and column bases, discovered during archaeological research, illustrate the lavish decoration and luxurious furnishings of the interior.

Епископска базилика (ЗД. Владан Здравковић)
Episcopal Basilica (3D Vladan Zdravković)

²⁰⁷ Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш, *Царичин град*, 1984.

²⁰⁷ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments Nis, *Caričin grad*, 1984.

Основа Епископске базилике и Крстионице
Plan of the Episcopal Basilica and Baptistery

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом - Епископска базилика са крстионицом (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Episcopal basilica with baptistery (digital processing by Veroljub Trajković)

Епископска базилика у 3Д приказу (В. Здравковић)
Episcopal Basilica in 3D view
(V. Zdravković)

Епископска базилика -реституција- (3Д Владан Здравковић)
Episcopal Basilica -restitution- (3D Vladan Zdravković)

Археолошке ископине Епископске базилике снимљена дроном (снимио, Петар Костадиновић)
Excavations of the Episcopal basilica, photo by drone in 2023 (photo by Petar Kostadinović)

Базен-Писцина као саставни део Епископске базилике (снимио Ray Dream 2018.)
Cistern as an integral part of the Episcopal Basilica (photo by Ray Dream 2018)

БАПТИСТЕРИЈУМ

Са јужне стране Епископске базилике, једним портиком преко трема надовезана је монументална грађевина квадратног облика – Баптистеријум, дужине 17,55 метара, с тим да је једна страна краћа за 80 центиметара. Баптистеријум и Епископска базилика чинили су јединствену архитектонску целину. У Баптистеријуму су пронађени још и мермерне оплате, фреске и мозаик од стаклене пасте. Грађевина је била богато декорисана добро очуваним мозаицима украшеним геометријским орнаментима и животињским представама, што су показала истраживања спроведена још 1937. године, када је Баптистеријум у целини ископан. Темељи Баптистеријума, као и код Епископске базилике, зидани су каменом. У средњем делу, на месту споја конхи, постоје четири масивна постамента за стубове који су придржавали куполу, чији су делови налажени у току ископавања. У самом средишту Баптистеријума налази се писцина у облику крста димензија 2.0/1.85/0.45 м обложена мермером. Под конхи је био украшен мозаиком, и то у источној и западној конхи са геометријским мотивима, док су у северној и јужној геометријски мотиви комбиновани са биљним и животињским представама. Зидови Баптистеријума су у доњим деловима били оплаћени, а у горњим украшени мозаицима и фрескама. Дно писцине и зидови били су обложени мермером.²⁰⁸

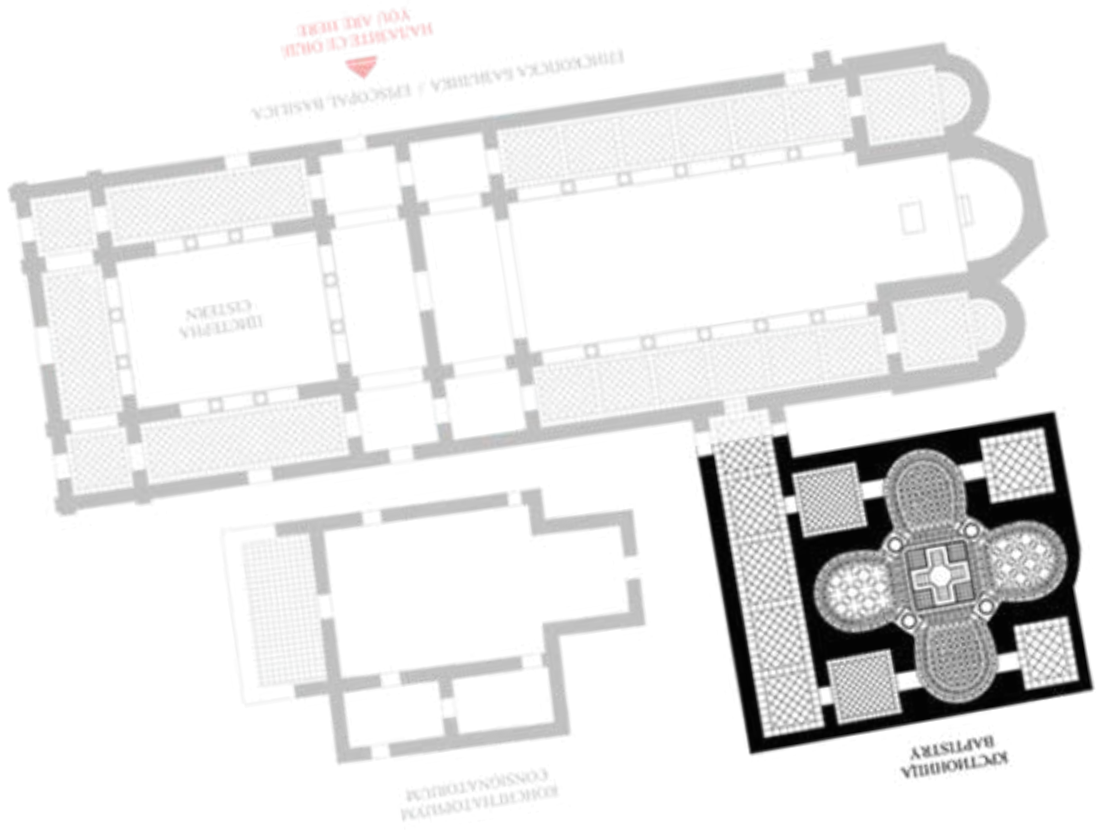
²⁰⁸ Ана Момчиловић-Петронијевић, *Формирање урбане структуре и архитектонских облика Царичиног града у VI веку*, докторска дисертација, Ниш 2013.

BAPTISTERIUM

A square monumental building with a length of 17.55 meters, with one side shorter by 80 centimetres, was attached to the porch by one portico on the south side of the Episcopal Basilica. That building was called the Baptistery, and together with the Episcopal Basilica, it formed a unique architectural unit. Marble panels, frescoes and a glass paste mosaic were also found in the Baptistery. The building was richly decorated with well-preserved mosaics decorated with geometric ornaments and animal representations, which was shown by research conducted as early as 1937, when the Baptistery was excavated in its entirety. The foundations of the Baptistery, as well as the Episcopal Basilica, were built with stone. In the middle part, where the conches meet, there are four massive pedestals for the columns that supported the dome, parts of which were found during the excavation. In the very centre of the Baptistery there is a cross-shaped piscina measuring 2.0/1.85/0.45 m covered with marble. The conch floor was decorated with mosaics, and in the east and west conch with geometric motifs, while in the north and south geometric motifs were combined with plant and animal representations. The walls of the Baptistery were plastered in the lower parts, and decorated with mosaics and frescoes in the upper parts. The bottom of the pool and the walls were lined with marble²⁰⁸.

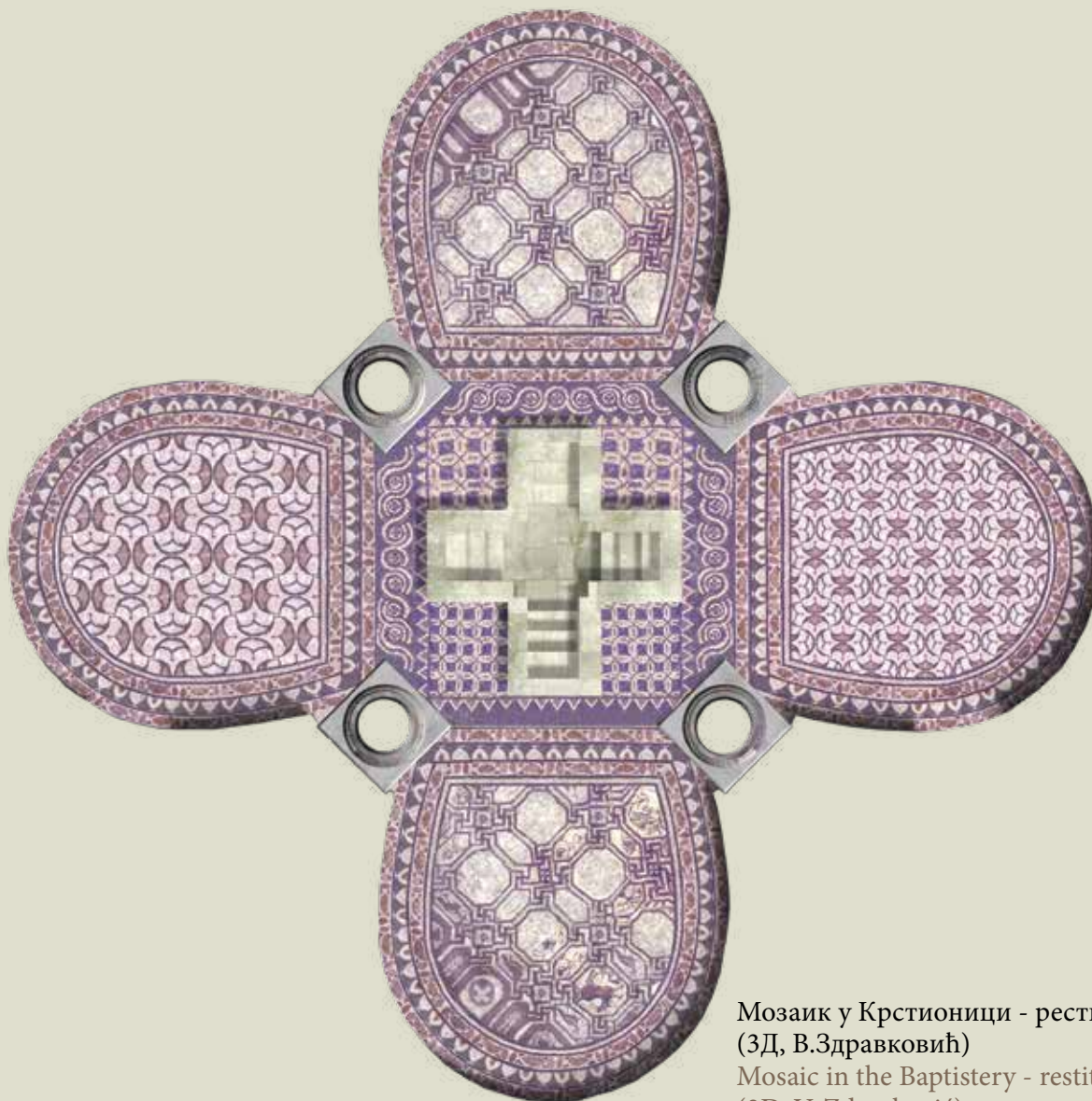
²⁰⁸ Ана Момчиловић-Петронијевић, *Формирање урбане структуре и архитектонских облика Царичиног града у VI веку*, докторска дисертација, Ниш 2013.

Основа Баптистеријума
Plan of the Baptistry

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом- Епископска базилика са Крстионицом
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - the Episcopal Basilica with the Baptistry

Мозаик у Крстионици - реституција
(ЗД, В.Здравковић)
Mosaic in the Baptistry - restitution
(3D, V. Zdravković)

Крстионица-Баптистеријум-гледано одозго - реституција (ЗД В. Здравковић)
Baptistry-viewed from above - restitution (3D V. Zdravković)

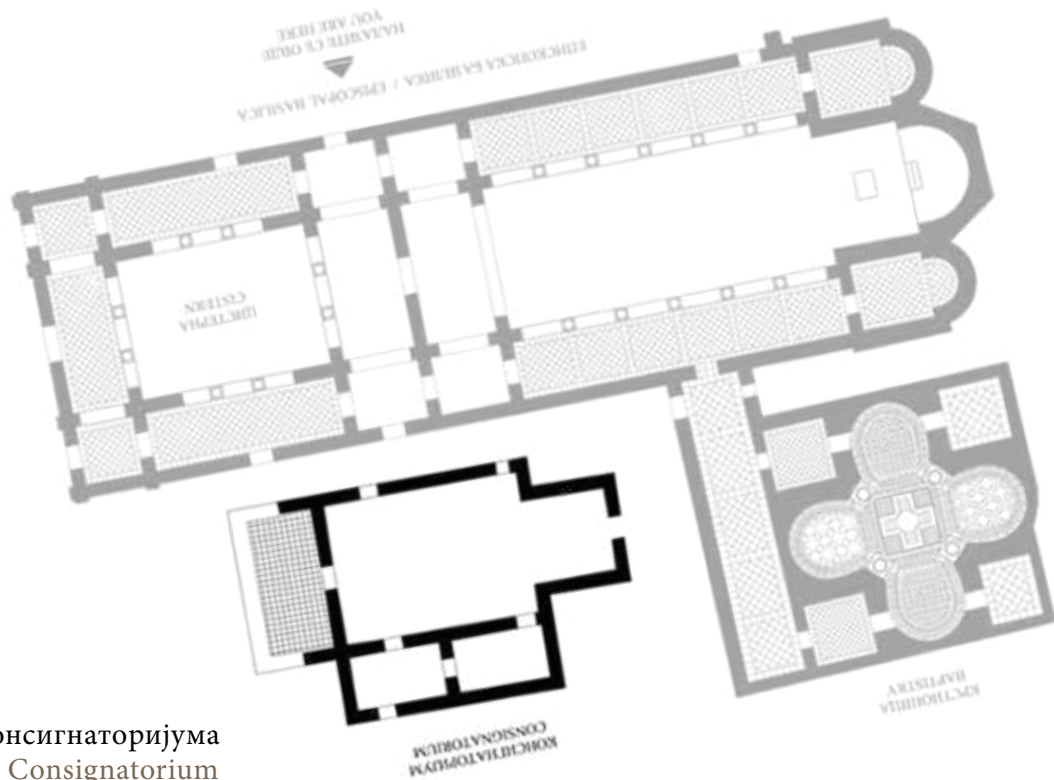
Крстионица-Баптистеријум - реституција
(ЗД. Владан Здравковић)
Baptistery - restitution (3D Vladan Zdravković)

КОНСИГНАТОРИЈУМ

Пронађен је у јужном делу Акропоља, паралелно са бедемом у виду грађевине правоугаоног облика, димензија око 13 x 8 метара са два предворја. Истраживање Консигнаторијума је изведено 1937, 1952. и 1956. године. Тридесетак година касније, 1983. године на грађевини Консигнаторијума изведени су сондажни археолошки радови где је објекат потпуно истражен и снимљен са свим неопходним елементима потребним за идеалну реконструкцију, након чега је урађена основа Консигнаторијума.²⁰⁹ Консигнаторијум је подигнут у виду посебне грађевине западно од Крстионице (Баптистеријума) и јужно од Епископске базилике. У близини Консигнаторијума током истраживања пронађен је јонски импост-капител, који је истоветан са пронађеним капителима у атријуму Епископске базилике. Истовремено, у његовим просторијама пронађене су прелепе разнобојне коцкице зидног мозаика.²¹⁰

CONSIGNATORIUM

It was found in the southern part of the Acropolis, parallel to the rampart in the form of a rectangular building, measuring about 13 x 8 meters with two vestibules. Research of the Consignatorium was carried out in 1937, 1952 and 1956. Probing archaeological works were carried out on the building of the Consignatorium about thirty years later, in 1983. The object was completely explored and recorded with all the necessary elements needed for an ideal reconstruction, after which the foundation of the Consignatorium²⁰⁹ was made. The Consignatorium was built as a separate building west of the Baptistery and south of the Episcopal Basilica. An Ionic impost-capitel was found during the research near the Consignatorium, which is identical to the capitels found in the atrium of the Episcopal Basilica. At the same time, beautiful multi-coloured wall mosaic cubes²¹⁰ were found in its premises.

Основа Консигнаторијума
Plan of the Consignatorium

²⁰⁹ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, Царичин град, *Извештај о систематским и сондажним археолошким истраживањима на Царичином граду у 1983. години* бр 108/1 од 21.2.1984.

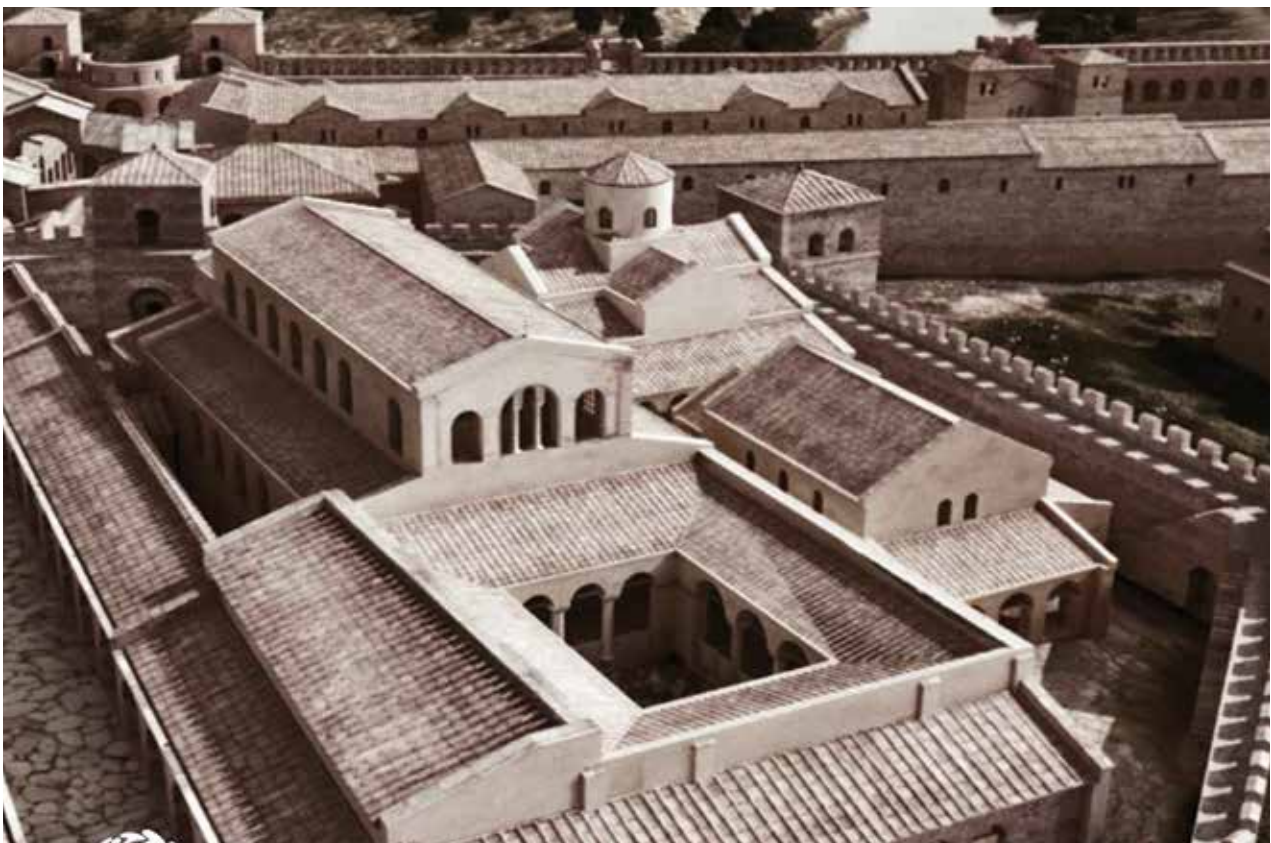
²¹⁰ Владимир Кондић-Владислав Поповић, Царичин град утврђено насеље у византијском илирику, 1977, стр. 37

²⁰⁹ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš, Caričin grad, *Report on systematic and probing archaeological research in Caričin grad in 1983*, No. 108/1 dated 21.2.1984.

²¹⁰ Владимир Кондић-Владислав Поповић, Царичин град утврђено насеље у византијском илирику, 1977, стр. 37

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом - Консигнаторијум (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
 Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Consignatorium (digital processing Veroljub Trajković)

Консигнаторијум – реституција (ЗД. Владан Здравковић)
 Consignatorium - restitution (3D. Vladan Zdravković)

Археолошке ископине Консигнаторијума, 2009. (снимио В. Иванишевић)
Archaeological excavations of the Consignatorium, 2009 (photo by V. Ivanišević)

Археолошке ископине Консигнаторијума, 2006. (снимио В. Иванишевић)
Archaeological excavations of the Consignatorium, 2006 (photo by V. Ivanišević)

Ископине Консигнаторијума снимљен дроном 2023.(снимио, Петар Костадиновић)
Excavations of the Consignatorium, photo by drone in 2023 (photo by Petar Kostadinović)

Прва истраживања Епископске палате обављена су под надзором Владислава Петковића од 1936. до 1938. године, да би се наставила 1948/1949. под руководством Светозара Ненадовића. Под надзором Владимира Кондића, Владислава Поповића и Ноела Дивала (Noël Duval), 1983. године, у систематским и сондажним истраживањима утврђено је да се не ради о једном објекту како се раније мислило, већ о грађевинском комплексу који се састојао из три јасно издвојене целине, наслоњене на портик улице Акропоља. Објекат је у тој кампањи потпуно истражен и снимљен са свим регистрованим елементима на терену, о чему сведочи урађена основа Епископске палате после изведених сондажних радова.²¹¹

Епископска палата се налази у северном делу Акропоља, насупрот грађевинама попут Епископске базилике, Баптистеријума, Консигнаторијума и базена укопаног у каменито тло атријума Епископске базилике, као посебна целина, дужине око 70 метара. Истраживачи сматрају да је била седиште Епископског двора и да се ту не ради о једном објекту, већ да је у питању комплекс од више целина, тј. три посебне грађевине у приземљу, које су биле повезане са одајама на спрату. Епископску палату и горе побројану групу објеката одваја улица са тремовима, која води према Форуму кружног облика. Улица, која води од Форума на југ, оивичена је зградама за становање. Фасцинантно је да је комплекс Епископске палате још у оно време имао подно грејање, које се загревало топлим ваздухом (хипокауст). Остаци степеништа који су сачувани показују да је Епископска палата заправо спратна грађевина, са апсидом у средишту комплекса.²¹²

²¹¹ Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу, Царичин град, *Извештај о систематским и сондажним археолошким истраживањима на Царичином граду у 1983. години* бр 108/1 од 21.2.1984.

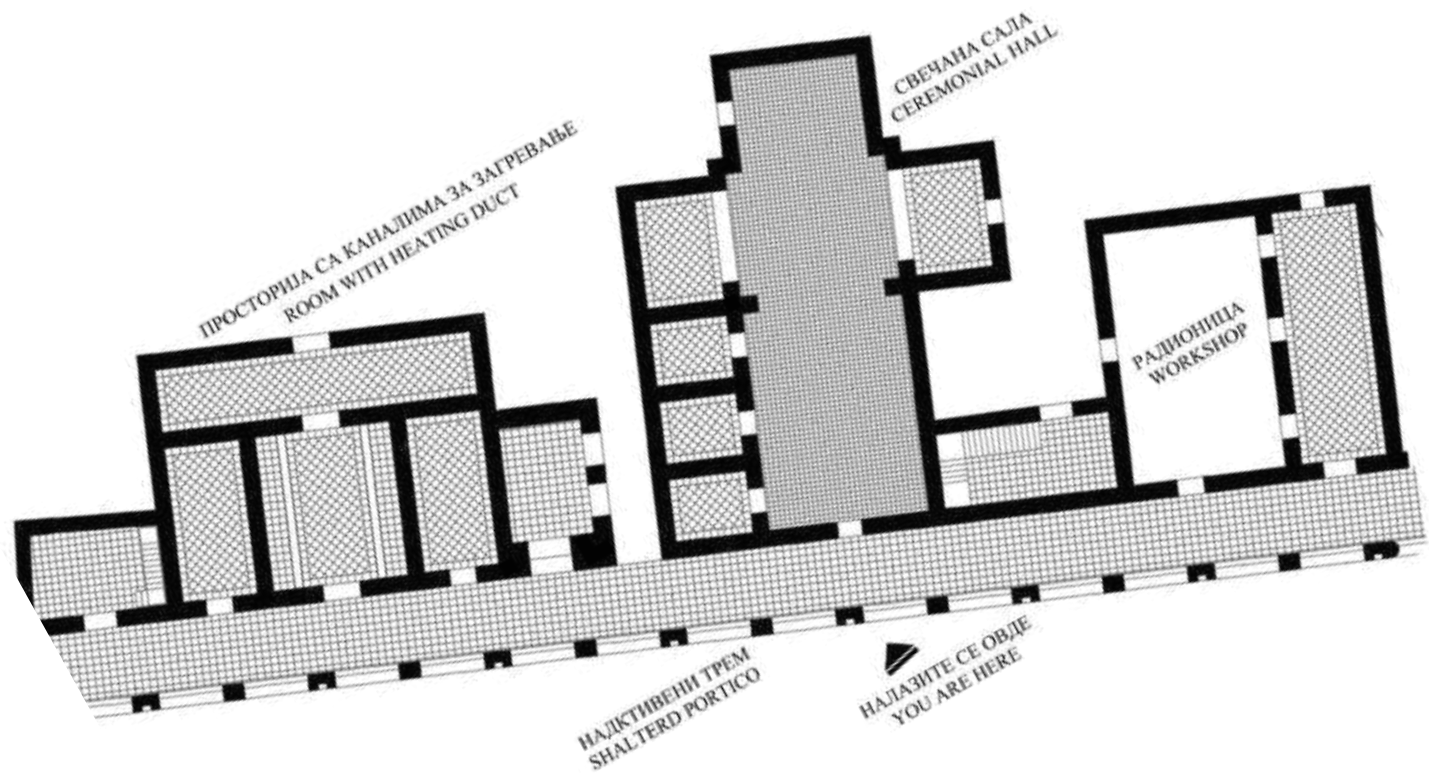
²¹² Исто, стр. 91-93 ; Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima - Царичин Град*, Лесковац, 2006, стр. 39-40.

The first explorations of the Episcopal Palace were conducted under the supervision of Vladislav Petković from 1936 to 1938, and continued in 1948/1949 under the leadership of Svetozar Nenadović. In 1983, under the supervision of Vladimir Kondić, Vladislav Popović and Noël Duval, systematic and probing research established that it was not a single building as previously thought, but a building complex consisting of three clearly separated units that lean against the portico of Acropolis Street. In that campaign, the building was fully explored and recorded with all registered elements on the ground, as evidenced by the finished foundation of the Episcopal Palace after the probing works ²¹¹.

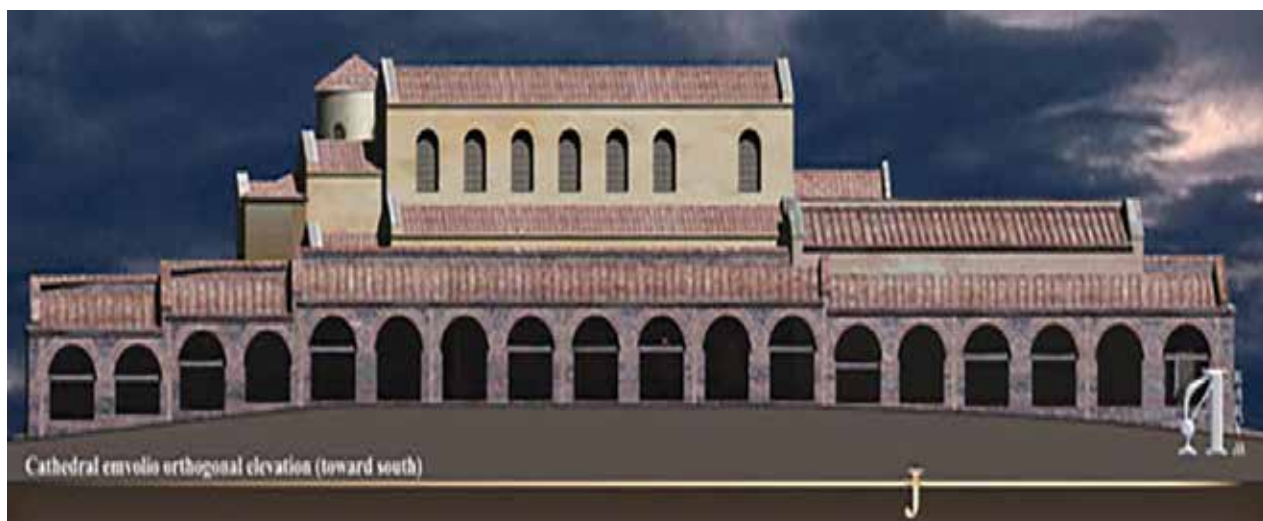
The Episcopal Palace was located in the northern part of the Acropolis, opposite buildings such as the Episcopal Basilica, the Baptistery, the Consignatorium and the pool dug into the stone ground of the atrium of the Episcopal Basilica, as a separate unit, about 70 meters long. Researchers believe that it was the seat of the Episcopal Court and that it was not a single building, but rather a complex of several units, i.e. three separate buildings on the ground floor, which were connected to the rooms on the first floor. The episcopal palace and the group of buildings listed above were separated by a street with porches, which led to the circular Forum. The street, which led from the Forum to the south, was lined with residential buildings. It is fascinating that, even at that time, the Episcopal Palace complex had underfloor heating, which was heated by warm air (hypocaust). The remains of the staircase that have been preserved show that the Episcopal Palace was actually a multi-storey building, with an apse in the centre of the complex.²¹²

²¹¹ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš, Caričin grad, *Report on systematic and probing archaeological research in Caričin grad in 1983*, no. 108/1 of 21.2.1984.

²¹² Ibid., pp. 91-93 ; Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima - Царичин Град*, Лесковац, 2006, стр. 39-40.

Osnova Episkopske palate
Plan of the Episcopal Palace

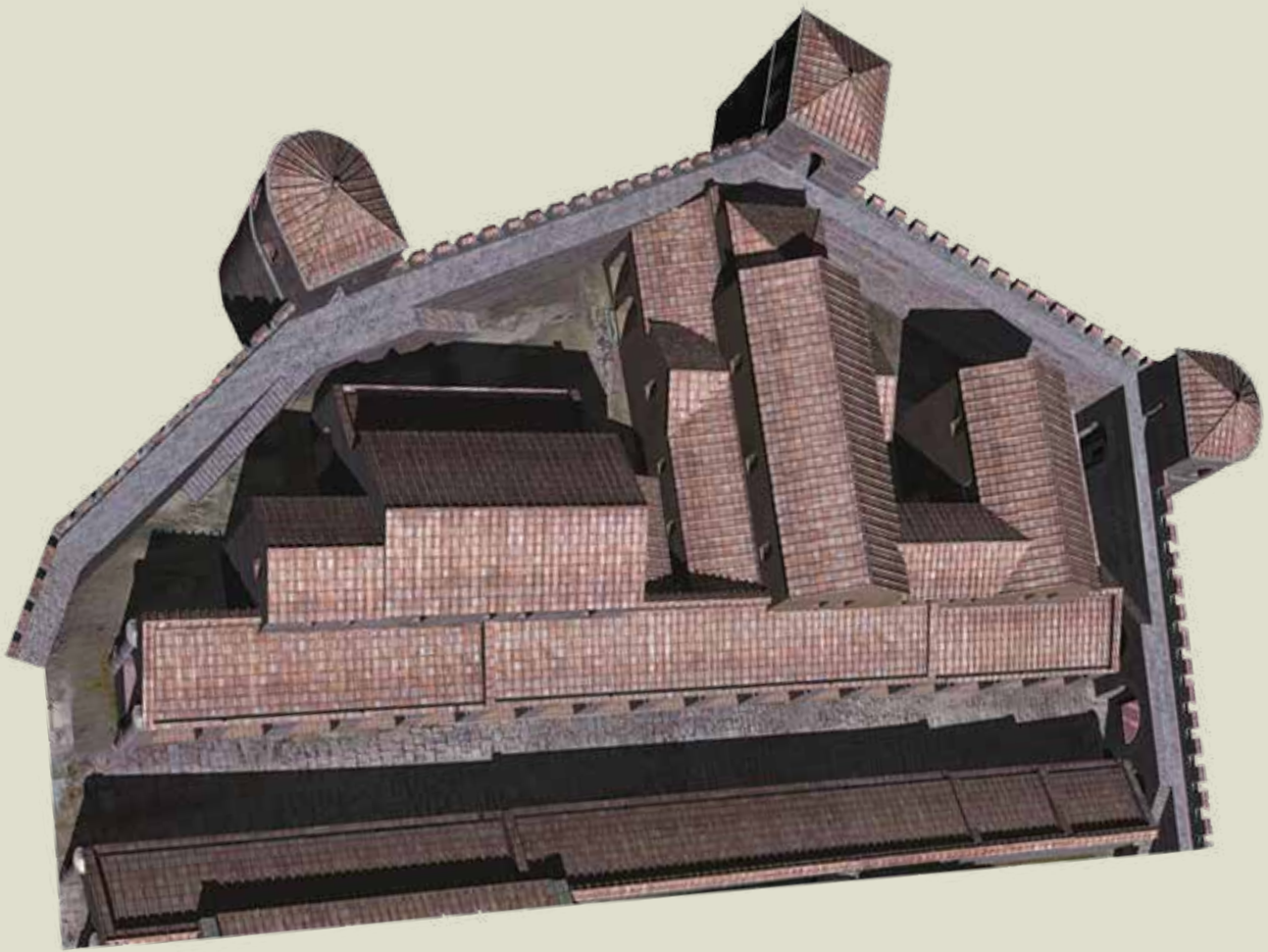
Епископска палата – реституција (3Д. Владан Здравковић)
Episcopal Palace - restitution (3D. Vladan Zdravković)

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом-Епископска палата (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
 Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Episcopal palace (digital processing by Veroljub Trajković)

Епископска палата – реституција (ЗД. Владан Здравковић)
 Episcopal Palace - restitution (3D. Vladan Zdravković)

Епископска палата – реституција
(ЗД. Владан Здравковић)
Episcopal Palace - restitution (3D.
Vladan Zdravković)

Археолошки остаци Епископске палате, снимљен дроном 2018. (снимио Петар Костадиновић)
Archaeological remains of the Episcopal Palace, photo by drone in 2018
(photo by Petar Kostadinović)

УЛИЦЕ АКРОПОЉА

Главна улица Акропоља, *Decumanus*, истраживана је преко двадесет година, тачније од 1936. до 1938. и касније, 1952. и 1955. године. Улица се пружала у правцу југозапад-североисток и делила је Акропољ на два неједнака дела. Са северне стране лоциран је комплекс Епископске палате, а са јужне стране лоциране су грађевине катедралне цркве са писцином у атријуму, Баптистеријумом и Консигнаторијумом. Улица је широка близу седам метара и поплочана је великим притесаним каменим блоковима андезита.

ACROPOLIS STREETS

The main street of the Acropolis, *Decumanus*, has been explored for over twenty years, more precisely from 1936 to 1938 and later, in 1952 and 1955. The street ran in a southwest-northeast direction and divided the Acropolis into two unequal parts. The Episcopal Palace complex was located on the northern side, and the buildings of the cathedral church with a pool in the atrium, the Baptistry and the Signatory were located on the southern side. The street was nearly seven meters wide and was paved with large pressed andesite stone blocks.

Главна улица Акропоља (ЗД Владан Здравковић)
Main street of the Acropolis (3D Vladan Zdravković)

Главна улица Акропоља -Decumanus (Дрон, Ray Dream -2018)
Main street of Acropolis - Decumanus (Drone, Ray Dream -2018)

Источна капија Акропоља (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
Acropolis East Gate (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

Горњи град са Акропољем представља јединствену урбанистичку целину и спада у прву градитељску етапу Царичиног града²¹³, с тим што је Акропољ био засебна градитељска целина. Траса бедема Горњег града, која је јасно назначена у конфигурацији терена, у односу на топографију терена, постављена је дуж благих падина северног дела греде. Фортификација Горњег града недовољно је проучена и до сада су истражене две капије, Источна и Јужна, делови бедема уз саме капије, као и један број кула, међу којима се издваја југозападна угаона кула – резервоар. Поред већ споменутих грађевина, попут базена укопаног у каменито тло атријума, Баптистеријума, Консигнаторијума јужно од Епископске базилике и Епископске палате, у комплексу Горњег града археолози су открили Кружни трг – Форум, Источну капију, Источну улицу, Западну капију, Северну капију, Јужну улицу, Грађевине југоисточно од трга, Грађевине североисточно од трга, Грађевине југозападно од трга, Грађевине северозападно од трга, Базилику са криптом, Крстообразну цркву, Базилику у подножју Акропоља, Стамбену кућу „Villa Urbana”, Принципију, Јужну капију и Водену кулу. Простор око Акропоља називао се Горњи град, који је двема улицама, Источном и Јужном, подељен на четири кварта. На месту пресека ових улица налазио се Кружни трг – Форум. Подручје Горњег града било је опасно бедемима са кулама, чији се правац јасно може пратити на терену. По техници градње издваја се југозападна угаона кула, која је, уз Цистерну, доњоградску кулу и Акведукт, служила као водена кула.

За Горњи град може се рећи да је најразвијенији део комплекса Царичин град.

Захваљујући примени нових савремених метода проспекције и детекције, у комбинацији са археолошким ископавањима на северној падини Горњег града, уочено је неколико различитих групација објеката. Плански распоред откривених грађевина указује на организовано насеље, чији су становници највероватније били задужени за рад црквеног клера и епископске администрације, и на коме је, по свему судећи, постојала развијена занатска производња.²¹⁴

²¹³ Чедомир Васић, Релативни хронолошки односи између објеката на Акропољу Царичиног града, *Саопштења XIX*, Београд 1987, стр. 127–138.

²¹⁴ Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Александар Стаменковић, Нова сазнања о урбанизму Царичиног града – Примена савремених метода проспекције и детекције, *Старинар LXVI/2016*, стр. 143–160.

The Upper Town with the Acropolis represents a unique urban unit and belongs to the first construction stage of Caričin grad²¹³, with the fact that the Acropolis was a separate construction unit. The route of the ramparts of Upper Town, which is clearly indicated in the configuration of the terrain and in relation to the topography of the terrain, was placed along the gentle slopes of the northern part of the beam. The fortification of the Upper Town has not been sufficiently studied, and so far two gates, East and South, parts of the ramparts next to the gates, as well as a number of towers, have been investigated, among which the south-western corner tower - the tank - stands out. In addition to the already mentioned buildings, such as the pool dug into the rocky ground of the atrium, the Baptistry, the Consignatorium south of the Episcopal Basilica and the Episcopal Palace, in the Upper Town complex, archaeologists discovered the Round Square - Forum, East Gate, East Street, West Gate, North Gate, South Street, Buildings southeast of the square, Buildings northeast of the square, Buildings southwest of the square, Buildings northwest of the square, Basilica with Crypt, Cruciform Church, Basilica at the foot of the Acropolis, Residential House "Villa Urbana", Principia, South Gate and Water Tower.

The area around the Acropolis was called Upper Town, which was divided into four quarters by two streets, East and South. At the intersection of these streets was Round Square - Forum. The area of the Upper Town was surrounded by ramparts with towers, the direction of which can be clearly traced on the ground. According to the construction technique, the south-western corner tower stands out, which, along with the Cistern, the Lower Town Tower and the Aqueduct, served as the city's water supply.

It can be said that the Upper Town was the most developed part of the Caričin grad complex. Several different groupings of objects were observed thanks to the application of new modern methods of prospecting and detection in combination with archaeological excavations on the northern slope of Upper Town. The layout of the discovered buildings indicates an organized settlement, whose inhabitants were most likely responsible for the work of the church clergy and episcopal administration, and where, by all accounts, there was a developed craft production²¹⁴.

²¹³ Чедомир Васић, Релативни хронолошки односи између објеката на Акропољу Царичиног града, *Саопштења XIX*, Београд 1987, стр. 127–138.

²¹⁴ Вујадин Иванишевић, Иван Бугарски, Александар Стаменковић, Нова сазнања о урбанизму Царичиног града – Примена савремених метода проспекције и детекције, *Старинар LXVI/2016*, стр. 143–160.

Горњи град, 2023. (снимак дроном, Петар Костадиновић)
Upper Town, 2023 (drone footage, Petar Kostadinović)

Горњи град, 2023. (снимак дроном, Петар Костадиновић)
Upper Town, 2023 (drone footage, Petar Kostadinović)

Источну капију Горњег града истраживале су две различите археолошке екипе, најпре 1947. године Александар Дероко и Светозар Стојичић и 1952. године Ђорђе Мано-Зиси. Капија је у основи потковичаста. Постављена на стрмим падинама, источно од Кружног трга, потковичасте је основе и учвршћена истуреним правоугаоним кулама, што је издваја од осталих кула на Царичином граду. Кроз Источну капију најлакше се долазило до Кружног трга и даље до Епископског двора на Акропољу, што је чини посебном и даје јој монументални значај. Због тога што није коришћена за запрежни саобраћај, неки истраживачи су сматрали да је ова капија слепа.²¹⁵ Касније се ова претпоставка показала нетачном, јер је доказано да је капија била сужена због безбедности града и његове боље сигурности, с тим да је Јужна капија остављена за колски саобраћај.²¹⁶

За разлику од Источне капије, Јужна капија је имала сасвим другу улогу. Брањена је истуреним петоугаоним кулама ојачаним каменим блоковима, а налазила се на средини Јужног бедема. Први пут је истраживао Владимир Петковић 1939. године, затим Ђорђе Мано-Зиси 1954. и 1965. године, и на крају 1975/1976. године њоме су се бавили Владимир Кондић и Владислав Поповић. Проласком кроз Јужну капију повезивани су Доњи и Горњи град, кроз коју се одвијао и запрежни саобраћај. Поред Јужне капије налазио се тробродни објект, идентификован као *Principia*, која је заправо представљала седиште војног команданта гарнизона.

Two different archaeological teams explored the eastern gate of the Upper Town, first Aleksandar Deroko and Svetozar Stojičić in 1947 and then Đorđe Mano-Zisi in 1952. The gate was basically horseshoe-shaped. Placed on steep slopes, east of Round Square, it has a horseshoe-shaped base and is strengthened by projecting rectangular towers, which sets it apart from the other towers in Caričin grad. The East Gate was the easiest way to get to the Round Square and further to the Episcopal Palace on the Acropolis, which makes it special and gives it monumental importance. Because it was not used for carriage traffic, some researchers considered this gate to be a dead end street²¹⁵. This assumption was later proven incorrect, as it was proven that the gate was narrowed for the safety of the town and its better security, with the South Gate left open for vehicular traffic²¹⁶.

Unlike the East Gate, the South Gate had a completely different role. It was defended by projecting pentagonal towers reinforced with stone blocks, and was located in the middle of the South Wall. It was first investigated by Vladimir Petković in 1939, then by Đorđe Mano-Zisi in 1954 and 1965, and finally, Vladimir Kondić and Vladislav Popović dealt with it in 1975/1976. The Lower and Upper Towns were connected by passing through the South Gate, through which carriage traffic also took place. Next to the South Gate was a three-nave structure, identified as the Principia, which was actually the headquarters of the military commander of the garrison.

²¹⁵ Дероко А., Радојчић С.: Откопавање Царичина Града 1947. године. *Старинар н. с. I*, Београд 1950, 119–142.

²¹⁶ Бошковић Ђ.: Нешто из урбанизма Царичина града. *Старинар н.с. II*, Београд 1951, 275.

²¹⁵ Дероко А., Радојчић С.: Откопавање Царичина Града 1947. године. *Старинар н. с. I*, Београд 1950, 119–142.

²¹⁶ Бошковић Ђ.: Нешто из урбанизма Царичина града. *Старинар н.с. II*, Београд 1951, 275.

Потерна на западном делу Јужног бедема Горњег града, према Доњем граду
(снимио Небојша Борић)

Poterna on the western part of the Southern Rempart of the Upper Town, towards the Lower Town
(photo by Nebojša Borić)

Јужна капија Горњег града, 2009. (снимио Вујадин Иванишевић)
Southern Gate of the Upper Town, 2009 (photo by Vujadin Ivanišević)

Западна кула Јужне капије Горњег града, 2009. (снимио Вујадин Иванишевић)
Western tower of the South Gate of Upper Town, 2009. (photo by Vujadin Ivanišević)

Источна капија Горњег града- реституција (ЗД Владан Здравковић)
Eastern Gate of the Upper Town - restitution (3D Vladan Zdravković)

Поделом Горњег града на регионе или квартаве наметнут је положајем Кружног трга – Форума, а самим тим одређени су и правци улица Горњег града. Постојале су две главне улице, *Cardo* и *Decumanus Maximus*, које су се укрштале на Кружном тргу Горњег града. Њихова ширина је законом дефинисана и кретала се између 6,16 до 6,90 метара. Улице су имале своје тремове ширине до 3,15 метра. Споредне улице су биле уже у односу на главне улице и њихова ширина је износила до 4,80 метра. Важне улице у Горњем граду су: Источна улица, Западна улица, Јужна улица и Северна улица.

Источна улица је откривена још 1949. и истраживана је до 1952. године, када су истраживања на њој прекинута да би била настављена 1960. године. Била је дугачка 37 метара.

Западна улица је истраживана нешто раније, још у време Владимира Петковића 1939. године, и настављена 1952-1953. године, у време Ђорђа Мано-Зисија. Њен правац кретања био је Источна капија Акропоља све до Кружног трга, дужине 26 метара.

Северна улица је истраживана 1940. године, непосредно пре почетка Другог светског рата у Србији. Истраживање на њој је настављено 1947. и 1952. године, али и поред тога није до краја завршено. Њен правац кретања водио је од Кружног трга, пролазећи поред Базилике са криптом па према северу до Грађевина северозападно од трга, сужавајући се у односу на почетни део улице.

Јужна улица Горњег града најдужа је од свих улица. Спуштала се према Доњем граду, у дужини од 165 метара. Истраживана је у неколико наврата, почевши од 1938, 1939, па настављена 1952, 1955. и 1957. године. Њен правац кретања био је од Кружног трга па до Јужног бедема Горњег града. Јужна улица је пролазила поред Грађевина југоисточно и југозападно од трга, Крстообразне цркве, Стамбене куће – Виле урбане и Принципије. Поред улице је изграђен низ од 24 једнако постављене зграде.

Јужна улица је спајала два трга, и то Кружни трг – Форум, који се налазио у Горњем граду, са полукружним Сигма тргом, који се налазио у прочељу монументалне Триконхалне цркве.

The division of the Upper Town into regions or neighbourhoods was imposed by the position of the Round Square - Forum, and thus were determined the directions of the streets of the Upper Town. There were two main streets, the *Cardo* and the *Decumanus Maximus*, which intersected in the Round Square of the Upper Town. Their width was defined by law and ranged from 6.16 to 6.90 meters. The streets had their porches up to 3.15 meters wide. Side streets were narrower than the main streets and their width was up to 4.80 meters. Important streets in Upper Town were: East Street, West Street, South Street and North Street.

East Street was discovered as early as 1949 and was explored until 1952, when research on it was stopped to be continued in 1960. It was 37 meters long.

West Street was investigated a little earlier, during the time of Vladimir Petković in 1939, and continued in 1952-1953, in the time of Đorđe Mano-Zisi. Its direction of movement was the East Gate of the Acropolis all the way to the Round Square, 26 meters long.

North Street was investigated in 1940, just before the beginning of the Second World War in Serbia. Research on it continued in 1947 and 1952, but even so, it was not completely finished. Its direction of movement led from the Round Square, passing by the Basilica with the crypt and then northward to the Buildings northwest of the square, narrowing in relation to the initial part of the street.

South Street of Upper Town was the longest of all the streets. It descended towards the Lower Town, with a length of 165 meters. It was explored on several occasions, starting in 1938, 1939, and continuing in 1952, 1955 and 1957. Its direction of movement was from Round Square to the South Wall of the Upper Town. South Street passed by the Buildings south-east and south-west of the square, the Cruciform Church, Residential Houses - Villa Urbana and Principia. A row of 24 equally placed buildings was built next to the street.

The length of the South Street connected two squares, namely the Round Square-Forum located in the Upper Town with the semi-round Sigma Square located in the front of the Tetraconch of the monumental Triconch Church.

Источна улица Горњег града. (снимио Петар Костадиновић)
Eastern street of the Upper town (photo by drone Petar Kostadinović)

Јужна улица у Горњем делу града 2018. (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
Southern Street in the Upper part of the city in 2018 (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

ФОРУМ - КРУЖНИ ТРГ

У средишту горњоградске области налазио се Кружни трг - Форум, на раскрсници главних градских саобраћајница, који је простор делио на четири неједнака дела. На урбанизам овог дела Горњег града значајно је утицао облик терена, што је резултирало терасастим структурама и вишеслојним зградама. Око трга и дуж улица са прекривеним портицима подигнут је низ зграда, по свему судећи јавних, привредних и административних.

Улице су биле поплочане великим каменим блоковима неправилног облика, док су подови покривених тремова били од цигле. Портик и правоугаони стубови такође су били од опеке. Испод улица је била канализација, коју су чинили канали.

У току 1940. године, Кружни трг је у целисти откопан, са деловима улица које су од њега полазиле ка неким од капија, Јужној и Источној. Трг је у пречнику имао 22 метра, са портиком широким 3 метра. У средини кружне површине пронађен је камени постамент, на који је била постављена статуа цара Јустинијана. На самом тргу пронађена су два велика комада ливене бронзе, делови, највероватније, стојеће фигуре Јустинијана са одећом и оклопом римског генерала. Започето је и откопавање велике зграде са источне стране Северне улице.²¹⁷ Трг или Форум место је на коме се одвијао јавни живот на Царичином граду. Дуж његових улица налазиле су се трговачке радње, јавне грађевине и стамбени објекти. До сада су истражене две капије, Источна и Јужна, делови бедема уз саме капије, као и један број кула, међу којима се издваја југозападна угаона кула - резервоар.

FORUM - ROUND SQUARE

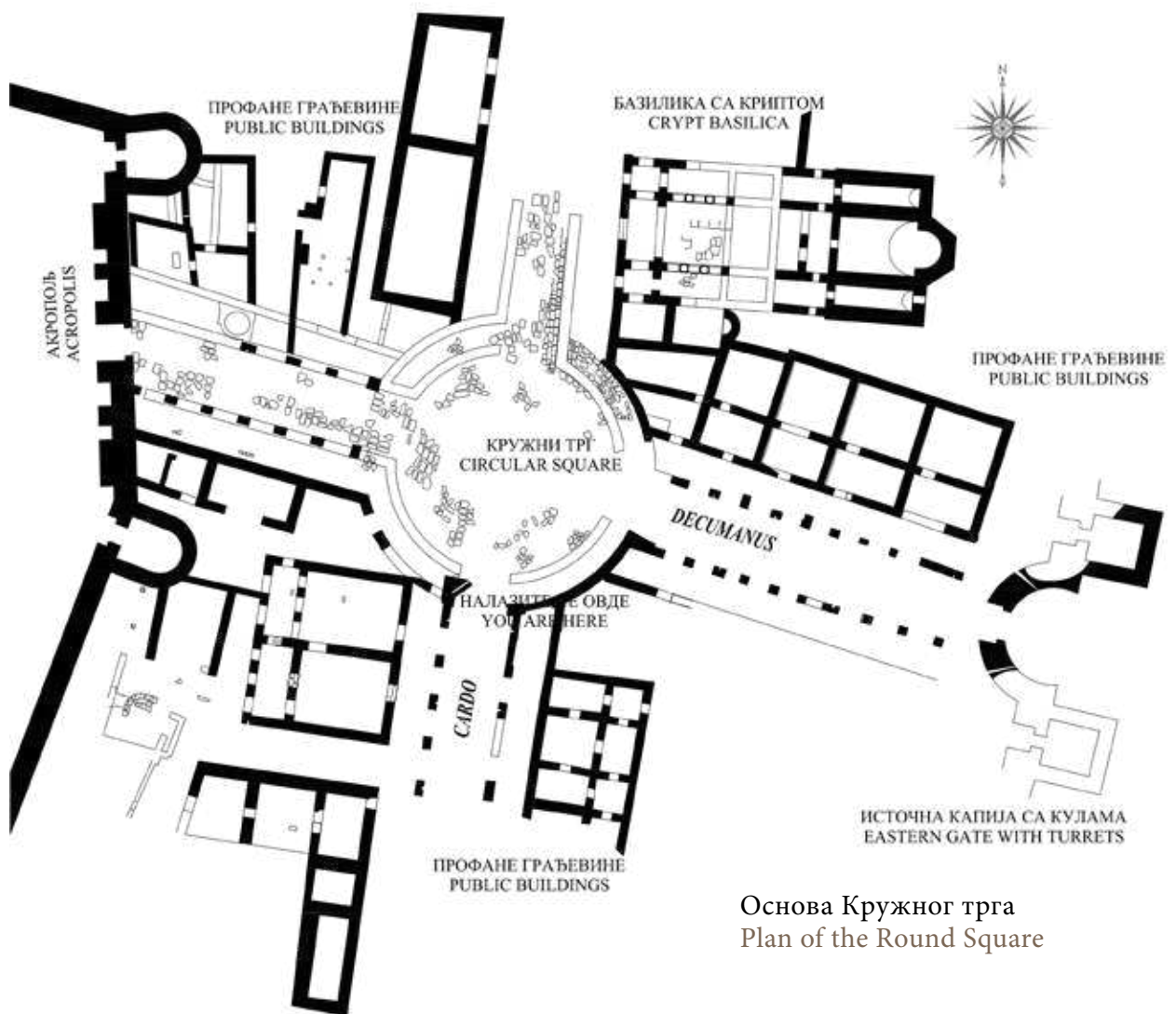
Round Square - Forum was in the centre of the Upper Town area, at the intersection of the main city roads, which divided the space into four unequal parts. The urban planning of this part of the Upper Town was significantly influenced by the shape of the terrain, which resulted in terraced structures and multi-level buildings. A series of buildings, apparently public, commercial and administrative were built around the square and along the streets with covered porticoes.

The streets were paved with large stone blocks of irregular shape, while the floors of the covered porches were made of brick. The portico and rectangular columns were also made of brick. Underneath the streets was the sewerage system, which consisted of waste disposal channels from the walls.

In the course of 1940, the Round Square was completely excavated, with parts of the streets leading from it to some of the gates, South and East. The square was 22 meters in diameter, with a portico 3 meters wide. A stone pedestal was found in the middle of the round area on which a statue of Emperor Justinian was placed. Two large pieces of cast bronze were found in the square itself, which were, most likely parts of a standing figure of Justinian with the clothes and armour of a Roman general. Excavation of the large building on the eastern side of North Street has also begun²¹⁷. The Square or Forum was the place where public life took place in the Caričin grad. There were shops, public buildings and residential buildings along its streets. So far, two gates, East and South, parts of the ramparts next to the gates, as well as a number of towers have been explored, among which the south-western corner tower - the reservoir - stands out.

²¹⁷ Петковић В.: Извештај о ископавању у Царичином Граду 1940. год. *Годишњак СКА L*, Београд 1940, 259-261.

²¹⁷ Петковић В.: Извештај о ископавању у Царичином Граду 1940. год. *Годишњак СКА L*, Београд 1940, 259-261.

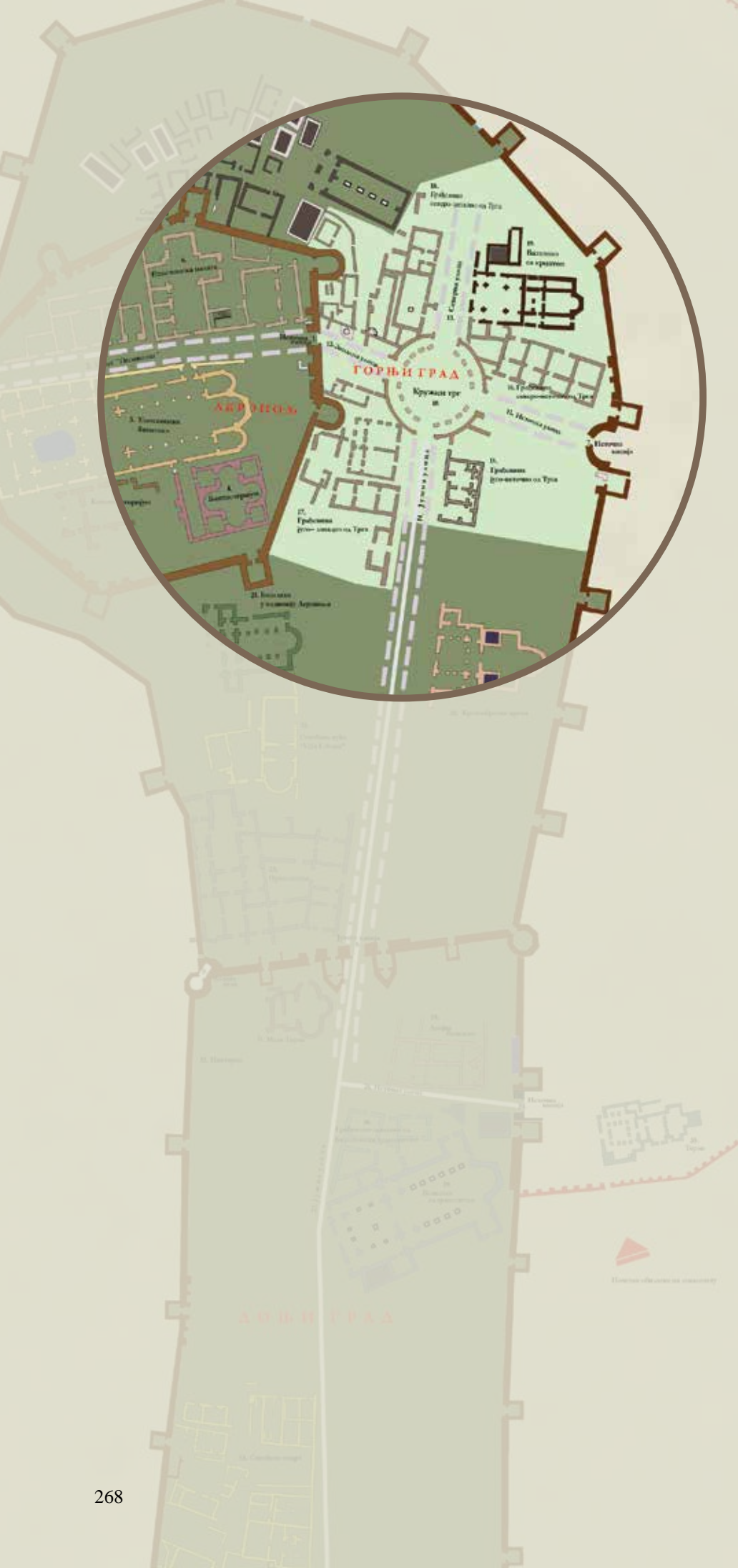

Кружни трг - Форум – реституција (ЗД. Владан Здравковић)
Round Square - Forum - restitution (3D. Vladan Zdravković)

Археолошки остаци Кружног трга, 2018.
(снимио дроном Петар Костадиновић)
Archaeological remains of the Round Square, 2018.
(photo by drone Petar Kostadinović)

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом - Кружни трг - Форум (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Round Square - Forum (digital processing by Veroljub Trajković)

Грађевине северозападно од Кружног трга ископаване су 1952/1953. године, истовремено када и део Грађевина североисточно од Кружног трга. Изграђене су уз западни портик Северне улице, и правоугаоног су облика, са ступцима. Смештене су између Базилике са криптом, северозападно од Кружног трга, између Северне и Источне улице и западног дела бедема Акропоља. Грађевина или дворана са ступцима, како су је на почетку ископавања звали, дугачка је 29, а широка 9 метара. Састављена је од више просторија неједнаких димензија. У комплексу ове грађевине испод бедема Акропоља, у каснијој фази откривени су објекти касније градње. И у овој грађевини констатовани су подови у два нивоа, поплочани опеком.

The buildings north-west of the Round Square were excavated in 1952/1953, at the same time as part of the Buildings north-east of the Round Square. They were built next to the western portico of North Street and are rectangular in shape, with columns. They were located between the Basilica with the crypt, north-west of the Round Square, between North and East Streets and the western part of the ramparts of the Acropolis. The building or hall with columns, as it was called at the beginning of the excavation, is 29 meters long and 9 meters wide. It is composed of several rooms of unequal dimensions. Objects of later construction were discovered in a later phase within the complex of this building, under the ramparts of the Acropolis. Floors in two levels, paved with bricks, were found in this building as well.

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Грађевине северо-западно од Трга (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Buildings north-west of the Square (digital processing by Veroljub Trajković)

Грађевина са аркадама у Горњем граду, 2009. (снимио Небојша Борић)
Building with arcades in Upper Town, 2009. (photo by Nebojša Borić)

Грађевина северозападно од Трга, 2018. (снимио дроном Петар Костадиновић)
Building northwest of the Square, 2018 (shot by drone Petar Kostadinović)

БАЗИЛИКА СА КРИПТОМ

Базилика са криптом подигнута је на терасама Горњег града, недалеко од Кружног трга - Форума. Представља изванредни примерак градитељског знања тог времена. Подигнута је између Северне улице, Грађевине североисточно од Форума и мање улице, која се налази поред бедема са Источном капијом. Базилика се састојала из три грађевинске целине, и то из централног и бочних бродова, крипте смештене испод бродова и атријума, величине 35 x 15.5 метара. Истражена је у више наврата, почевши од 1940, 1947-1948. и 1951-1952. године. Посебност цркве представља крипта са масивним зидовима, састављена од централне и две бочне просторије, које су биле покривене полуобличастим сводовима. Горњи централни и бочни бродови чинили су централни део цркве, подељен са два низа стубова са јонским импост капителима, сличним као и код капитела уграђеним у атријуму Епископске базилике. Налази фресака и разнобојних коцкица подних и зидних мозаика сведоче да је црква била богато украшена.²¹⁸ На цркву се надовезује атријум, са покривеним тремовима и поплочаним средишњим простором.

BASILICA WITH A CRYPT

The basilica with a crypt was built on the terraces of the Upper Town, not far from Round Square - Forum. It represents an extraordinary example of the architectural knowledge of that time. It was built between North Street, Buildings northeast of the Forum and a smaller street, which was located next to the ramparts with the East Gate. The basilica consisted of three building units, namely the central and side naves, the crypt located under the naves and the atrium, measuring 35 x 15.5 meters. It was explored on several occasions, starting in 1940, 1947-1948 and 1951-1952. The distinctive feature of the church is the crypt with massive walls, consisting of a central and two side rooms, which were covered by semi-shaped vaults. The upper central and side aisles formed the central part of the church, divided by two rows of columns with Ionic impost capitals, similar to the capitals built into the atrium of the Episcopal Basilica. Findings of frescoes and multi-coloured floor and wall mosaics testify that the church was richly decorated²¹⁸. The church was connected by an atrium, with covered porches and a paved central area.

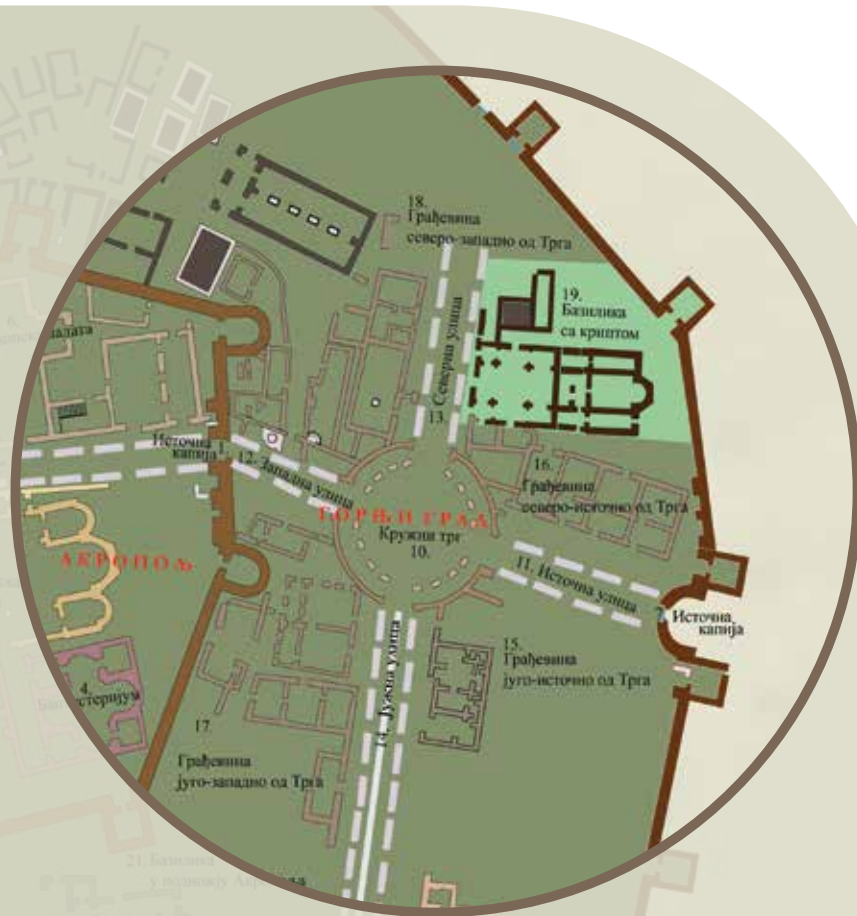
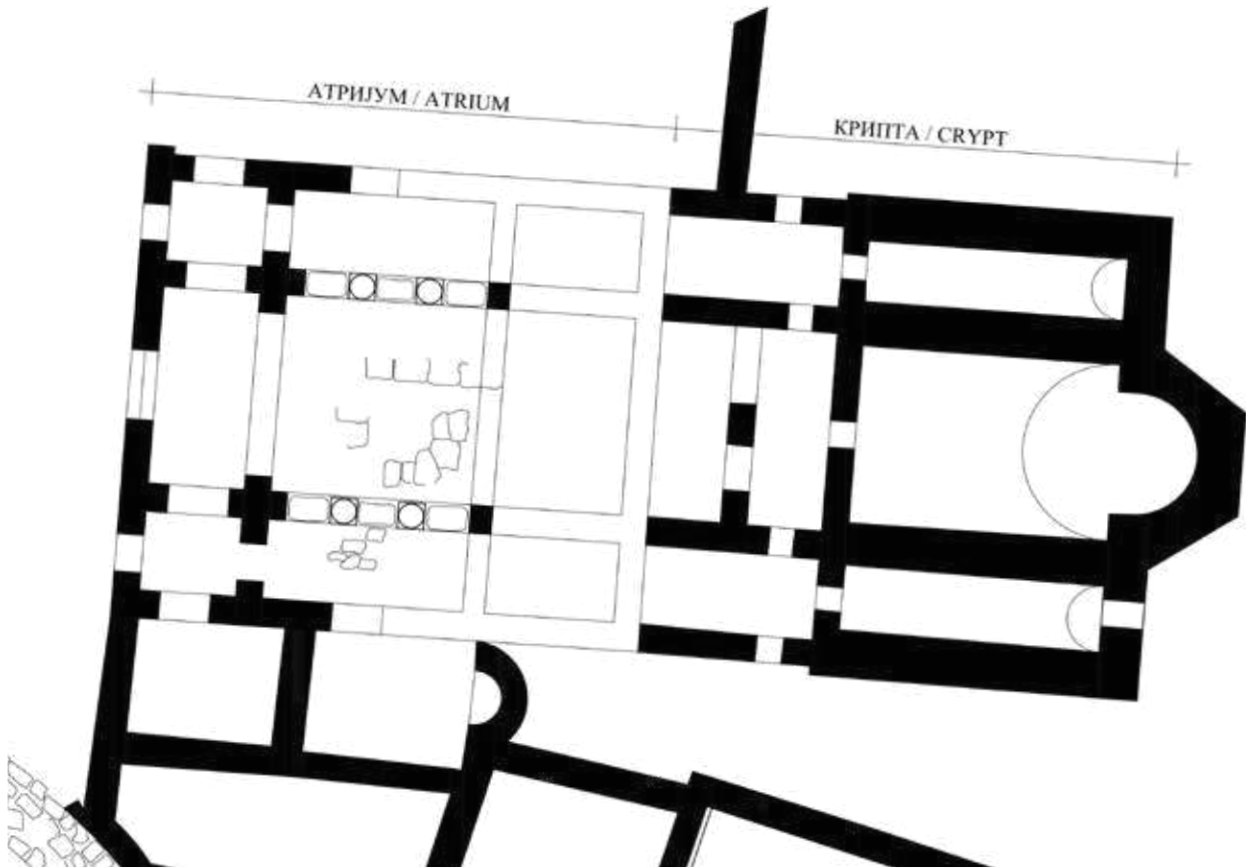

Атријум Базилике са криптом, 2018. (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
Atrium of the basilica with a crypt, 2018. (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

²¹⁸ Спремо Петровић Н.: Базилика са криптом у Царичином Граду. *Старинар н.с. III-IV*, Београд 1952-1953, 169-180.

²¹⁸ Спремо Петровић Н.: Базилика са криптом у Царичином Граду. *Старинар н.с. III-IV*, Београд 1952-1953, 169-180.

Основа Базилеке са криптом
Plan of the Basilica with crypt

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Базилека са криптом (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object – Basilica with crypt (digital processing by Veroljub Trajković)

Базилика са криптом-реституција (ЗД Владан Здравковић)
Basilica with crypt-restitution (3D Vladan Zdravković)

Археолошки остаци Базилике са криптом,
2023.(снимио дроном Петар Костадиновић)
Archaeological remains of the Basilica with a
crypt, 2023 (photo by drone Petar Kostadinović)

Археолошки остаци Базилике са криптом, 2006.(снимио Вујадин Иванишевић)
Archaeological remains of the Basilica with a crypt, 2006 (photo by V. Ivanišević)

Базилика са криптом, 1977.
(снимио Небојша Борић)
Basilica with a crypt, 1977
(photo by Nebojša Borić)

Грађевину североисточно од трга истражио је Ђорђе Мано-Зиси 1952. године. Смештена је између Базилике са криптом, Источне улице и Источне капије. Правоугаоног је облика, дужине 40, а ширине 13 метара, одвојена од осталих објеката малим улицама (пролазима). У склопу објекта сазидано је десетак неједнаких просторија, поређаних у два реда, од којих су неке излазиле према уличном трему, а део према задњим просторијама. Просторије су имале различиту намену од складиштења питоса, до зидања пекарске пећи поплочане камењем. Пронађени налази говоре у прилог томе да је ту постојала и ковачка радионица. Старији подови ових просторија били су од камена или опеке са каменим праговима, док су подови из касније фазе били од набијене земље. Грађевина северозападно од трга изграђена је по систему римске *insulae*, са радионицама и оставама у приземљу и простором за живот на спрату, односно стамбеним простором.

The building north-east of the square was explored by Đorđe Mano-Zisi in 1952. It was located between the Basilica with the crypt, East Street and the East Gate. It was rectangular in shape, 40 meters long and 13 meters wide, separated from other buildings by small streets (passages). As part of the building, a dozen unequal rooms were built, arranged in two rows, some of which opened to the street porch, and some to the back rooms. The rooms had different purposes, from the storage of pithos, to the construction of a bakery oven paved with stones. The finds support the fact that there was also a blacksmith's workshop there. The older floors of these rooms were of stone or brick with stone thresholds, while the floors of the later phase were of rammed earth. The building northwest of the square was built according to the Roman *insulae* system, with workshops and storerooms on the ground floor and living space on the first floor, i.e. residential space.

Грађевина североисточно од Трга, 2018. (снимио дроном Петар Костадиновић)
Building northeast of the Square, 2018 (photo by drone Petar Kostadinović)

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Грађевине северо-источно од Трга (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
 Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Buildings north-east of the Square (digital processing by Veroljub Trajković)

Грађевина североисточно од Трга-поглед са западне стране, 2006. (снимио Небојша Борић)
 Building northeast of the Square - view from the west side, 2006 (photo by Небојша Борић)

Грађевине уз северни портик Источне улице Горњег града, 2009 (снимио Вујадин Иванишевић)
Buildings along the northern portico of East Street in Upper Town, 2009
(photo by Vujadin Ivanišević)

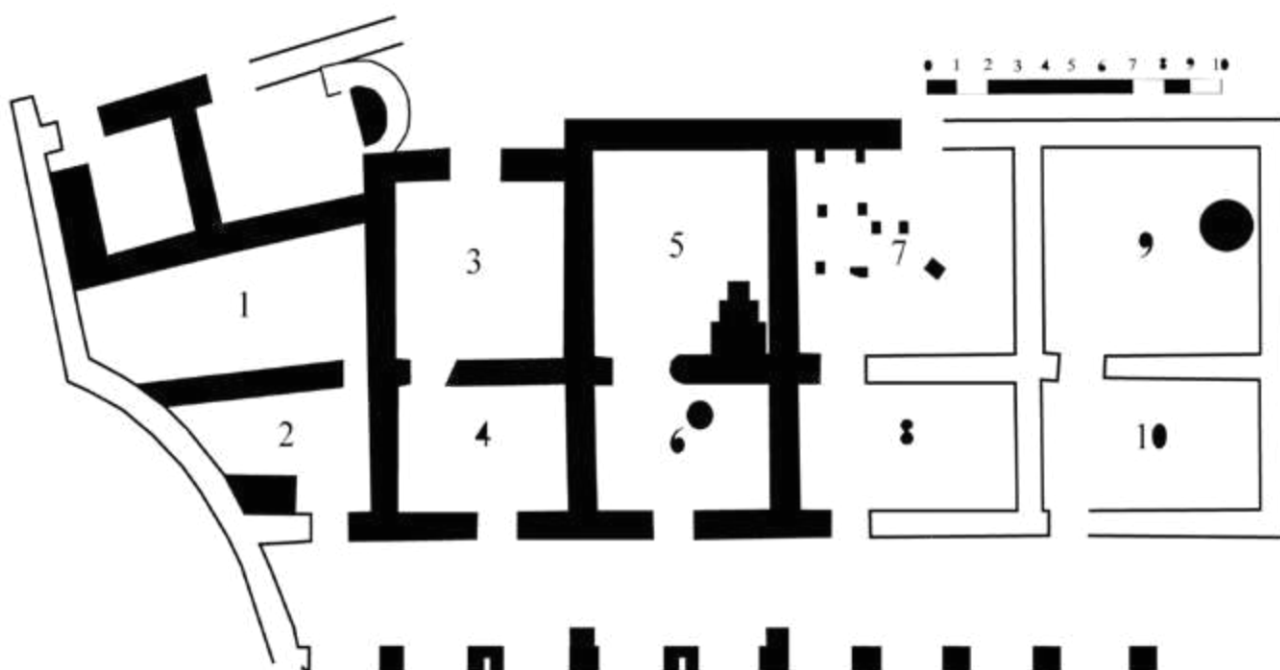
Грађевине и северни портик уз Источну улицу Горњег града 2009.
(снимио Вујадин Иванишевић)
Buildings and the northern portico along East Street of Upper Town in 2009
(photo by Vujadin Ivanišević)

ГРАЂЕВИНА ЈУГОИСТОЧНО ОД ТРГА

За време ископавања 1939. године, Владимир Петковић, приликом истраживања Царичиног града, открио је Грађевину југоисточно од трга. Објекат је изграђен од осам несразмерних просторија, поређаних у два реда. Просторије су међусобно биле повезане са два улаза према улици. Као и остале грађевине, и ова је била спратна, а спрат је највероватније био у нивоу улице. Грађевина југоисточно од трга смештена је између дела Кружног трга, непосредно уз Јужну улицу, Крстообразне цркве и Источне улице Горњег града. И у овом делу пронађен је велики број фрагмената мермерне оплате.

BUILDING SOUTH-EAST OF THE SQUARE

During excavations in 1939, while exploring the Caričin grad, Vladimir Petković discovered the building south-east of the square. The facility consisted of eight disproportionate rooms, arranged in two rows. The rooms were interconnected with two entrances facing the street. Like the other buildings, this one had two floors, and the floor was most likely at street level. The building southeast of the square was located between the part of Round Square, right next to South Street, the Cruciform Church and East Street of Upper Town. A large number of fragments of marble cladding were found in this part as well.

Основа Грађевине југоисточно од Трга
Plan of the bulding southwest of the Square

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Грађевине југо-источно од Трга (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
 Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Buildings south-west of the Square (digital processing by Veroljub Trajković)

Грађевина југоисточно од Трга-поглед са северозападне стране, 1977. (снимио Небојша Борић)
 Building southeast of the Square - view from the northwest side, 1977
 (photo by Nebojša Borić)

Грађевине југоисточно од Трга (снимио Ray Dream-2018)
Buildings southeast of the Square (photo by Ray Dream-2018)

Грађевине југоисточно од Трга (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
Buildings southeast of the Square (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

ГРАЂЕВИНА ЈУГОЗАПАДНО ОД ТРГА - КУЋА СА АРКАДАМА

Грађевина југозападно од трга – Кућа са аркадама истражена је 1953./1954. године. Наслањајући се на Кружни трг, смештена је између Западне и Јужне улице, Базилике у подножју Акропоља и на западу са бедемима Акропоља. Правоугаоне је основе, димензија 17,50 x 15,50 метара, са две веће и две мање просторије зидане каменом. Откривени темељ степеништа упућује нас на то да је зграда имала спратну конструкцију у којој се становало. Положај подова ове грађевине био је у два нивоа, па су се самим тим појавиле разлике, које су надокнађене степенастим прилазом на оба улаза у објекат. Претпоставља се да су западне просторије са аркадама представљале неку врсту трема, изнад кога је био пространи балкон горњег спрата, оријентисан ка западу, супротно од улице.

BUILDING SOUTH-WEST OF THE SQUARE - HOUSE WITH ARCADES

The building south-west of the square – House with arcades was explored in 1953/1954. Adjacent to the Round Square, it was located between the West and East Streets, the Basilica at the foot of the Acropolis and to the west with the ramparts of the Acropolis. It had a rectangular base, dimensions 17.50 x 15.50 meters, with two larger and two smaller stone-built rooms. The discovered foundation of the staircase indicates that the building had a floor structure in which people lived. The position of the floors of this building was on two levels, and therefore there were differences, which were compensated by a stepped approach at both entrances to the building. It is assumed that the western rooms with arcades represented a kind of porch, above which was a spacious balcony of the upper floor, oriented to the west, opposite the street.

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Грађевине југо-западно од Трга (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Buildings south-west of the Square (digital processing by Veroljub Trajković)

Грађевине југозападно од Трга, 2018. (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
Buildings southwest of the Square, 2018 (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

Археолошки остаци Грађевине југозападно од Трга, 2018
(снимио дроном Петар Костадиновић)
Archaeological remains of the Building southwest of the Square, 2018
(photo by drone Petar Kostadinović)

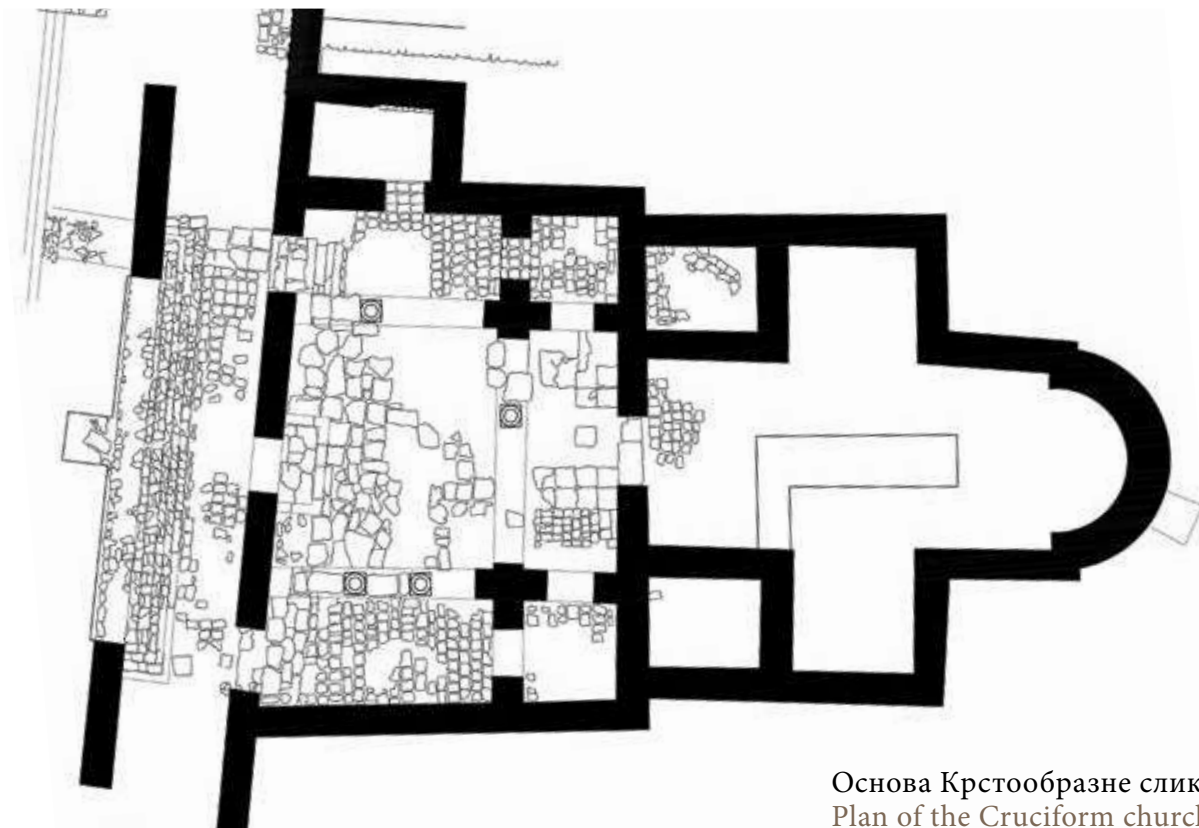
Грађевине са аркадама у Горњем граду, 2005.
Buildings with arcades in Upper Town, 2005.

КРСТООБРАЗНА ЦРКВА

Крстообразна црква спада у једну од најслабије сачуваних грађевина на Царичином граду. Подигнута је у средишњем делу Горњег града, недалеко од Грађевине југоисточно од Форума, на источној страни Јужне улице спуштајући се према Доњем граду. Истражена је 1938. и у нешто мањем обиму 1952. и 1980–1981. године. Основа Крстообразне цркве налази се у облику грчког крста, са полукружном апсидом на истоку и атријумом на западној страни. Димензије саме грађевине су 17,50 x 15,50 метара и атријума 17,50 x 13 метара. Са западне стране налази се атријум покривен тремовима са источне, северне и јужне стране. Цркви се приступало са улице преко источног портика, украшеног стубовима и великим степенишним прилазом. Поред јонских импост капитела, који су красили портик атријума, откривена су и два мања капитела стилизована акантовим лишћем са циборијума. У Крстообразној цркви констатовани су и мозаици, и то код улаза у наос цркве, па се претпоставља да је целокупни наос био под мозаицима. Може се сврстати у тип грађевина централног плана основе слободног крста.²¹⁹

CRUCIFORM CHURCH

The Cruciform Church belongs to one of the least preserved buildings in the Caričin grad. It was built in the central part of the Upper Town, not far from the Buildings south-east of the Forum, on the eastern side of South Street going down towards the Lower Town. It was explored in 1938 and to a lesser extent in 1952. The foundation of the Cruciform Church is in the shape of a Greek cross, with a semi-circular apse on the east and an atrium on the west side. The dimensions of the building itself are 17.50 x 15.50 meters and the atrium 17.50 x 13 meters. On the west side, there is an atrium covered with porches on the east, north and south sides. The church was accessed from the street through the eastern portico, decorated with columns and a large staircase approach. In addition to the Ionic impost capitals, which decorated the portico of the atrium, there were also two smaller ciboriums stylized with acanthus leaves. Mosaics were also found in the Cruciform Church, namely at the entrance to the nave of the church, so it is assumed that the entire nave was covered with mosaics. It can be classified as a type of building with a central plan of a free cross foundation.²¹⁹

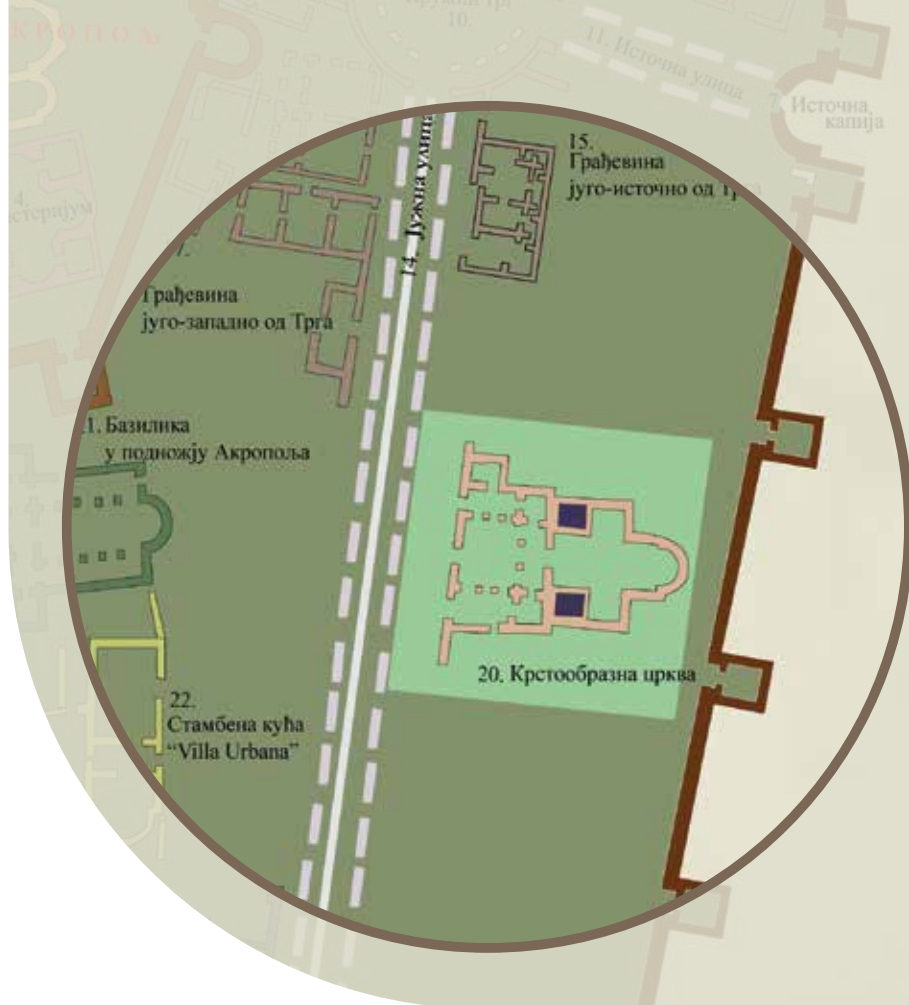

Основа Крстообразне цркве
Plan of the Cruciform church

²¹⁹ Владимир Кондић-Владислав Поповић, *Царичин град утврђено насеље у византијском Илирику*, 1977, Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima - Царичин Град*, Лесковац, 2006.

²¹⁹ Владимир Кондић-Владислав Поповић, *Царичин град утврђено насеље у византијском Илирику*, 1977, Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima - Царичин Град*, Лесковац, 2006.

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Крстообразе цркве (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
 Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Cruciform church (digital processing by Veroljub Trajković)

Крстообразна црква-реституција (ЗД Владан Здравковић)
 Cruciform church -restitution (3D Vladan Zdravković)

Археолошки остаци Крстообразне базилике
2023.(снимак дроном, Петар Костадиновић)
Archaeological remains of the
Cruciform Basilica 2023.
(drone shot, Petar Kostadinović)

Остаци атријума базилике са криптом 2018. (снимио Зоран Радосављевић- Кики)
atrium of the Basilica with the crypte 2018 (photo by Zoran Radosavljević- Kiki)

Остаци Крстообразне базилике 2018. (снимио Зоран Радосављевић- Кики)
Remains of the Cruciform Basilica in 2018 (photo by Zoran Radosavljević- Kiki)

Базилика у подножју Акропоља изграђена је супротно од Крстообразне цркве, западно од Јужне улице и недалеко од Грађевине југозападно од Форума. То је мања тробродна базилика са нартексом, са пастофоријама и отвореним портиком дужине 24,80 метара. Истражена је 1957. и у нешто мањем обиму 1958. године. У току ископавања пронађен је велики број фрагмената, тј. делови стубића и парапетних плоча, што упућује на то да су трем и нартекс оплаћени мермерним плочама. Сачувани су углавном темељи зидова и стилобати, на којима почивају зидани ступци базилике. Темељи су били од камена, а зидови, тамо где су сачувани, од опеке. Због нагиба терена ка југу, базилика је са јужне стране морала бити појачана дебљим зидом, а са те стране комуницирала је са нижим тереном помоћу степеништа, које је водило у јужну пастофорију.²²⁰ У каснијој фази живота града дошло је до грађевинских интервенција, где су зазидани протезис и ђаконикон. У делу нартекса и трема ове базилике пронађени су трагови старих колиба облепљени лепом, са плевом са огњишта и подовима од иловаче. Занимљиво је да је у рушевинама трема ове базилике пронађен новчић деспота Стевана Лазаревића, што на својствен начин наговештава постојање средњовековног хоризонта, а 2022. године дошло је до фантастичног открића о постојању насеља из средњег века на локацији Тетраконхоса у Доњем граду Царичиног града, проналаском два новчића из периода 1162-1164. године.²²¹

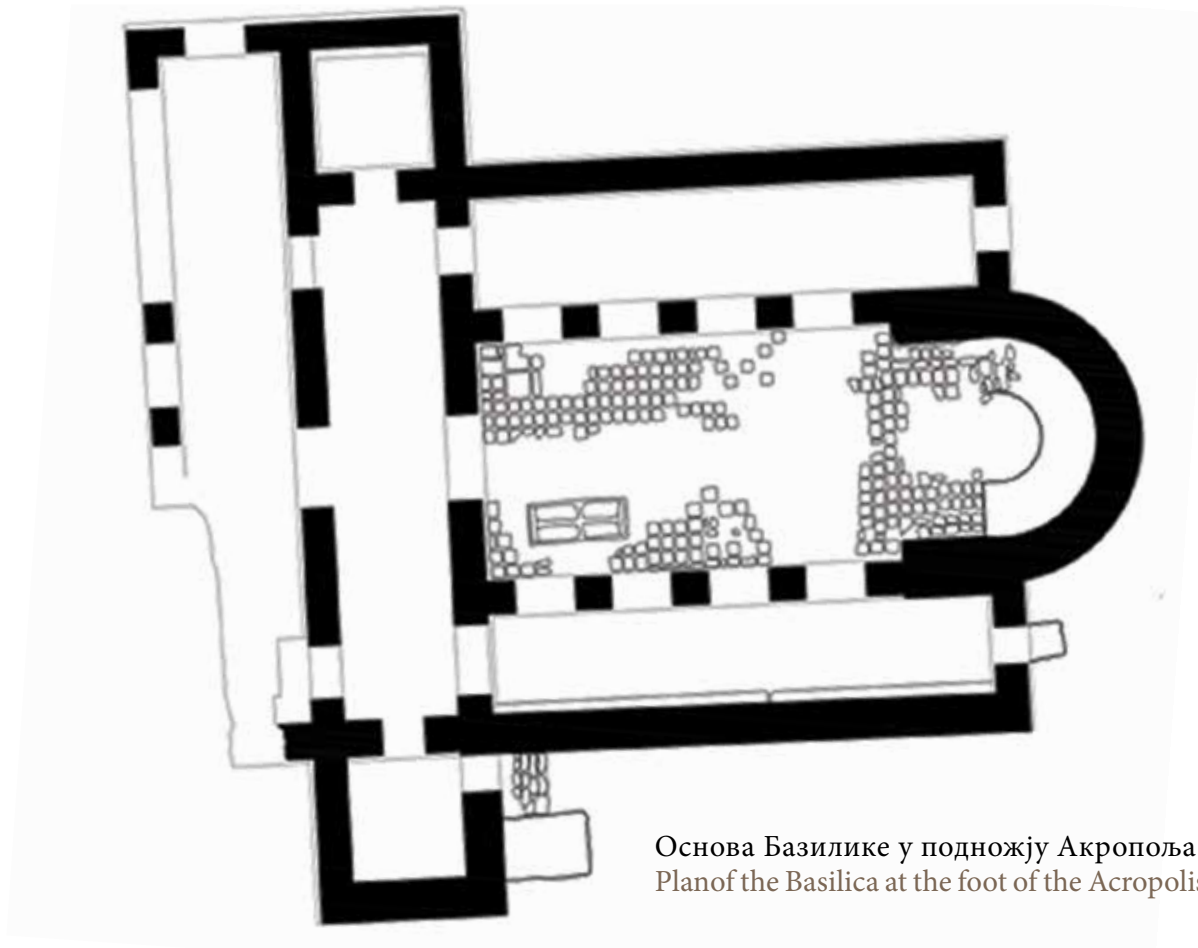
The basilica at the foot of the Acropolis was built opposite the Cruciform Church, west of South street and not far from the Building south-west of the Forum. It is a smaller three-nave basilica with a narthex, with pastoforia and an open portico 24.80 meters long. It was investigated in 1957 and to a lesser extent in 1958. During the excavation, a large number of fragments were found, i.e. parts of columns and parapet slabs, which indicates that the porch and narthex were covered with marble slabs. The foundations of the walls and stylobates, on which the masonry columns of the basilica rest, have mainly been preserved. The foundations were made of stone, and the walls, where they were preserved, were made of brick. Due to the slope of the terrain to the south, the basilica had to be strengthened on the southern side with a thicker wall, and on that side it communicated with the lower terrain by means of a staircase, which led to the southern pastophoria²²⁰. In the later phase of the town's life, there were construction interventions, where the prothesis and the diaconicon were bricked up. In the part of the narthex and porch of this basilica, traces of old huts were found plastered with plaster, with chaff from the hearth and clay floors. It is interesting that a coin of the despot Stevan Lazarevic was found in the ruins of the porch of this basilica, which in a peculiar way hints at the existence of a medieval horizon. In 2022, as well, there was a fantastic discovery about the existence of a settlement from the Middle Ages at the location of Tetraconchos in the Lower Town of Caričin grad, with the discovery of two coins from the period 1162-1164.²²¹

²²⁰ Мано Зиси Ђ.: Нова базилика на Царичином Граду. *Старинар н.с. IX-X*, Београд 1958-1959, 295.

²²¹ Вујадин Иванишевић, *Извештај систематских археолошких ископавања за 2022. годину*, послат Министарству културе - необјављена грађа, 20. децембар 2022.

²²⁰ Мано Зиси Ђ.: Нова базилика на Царичином Граду. *Старинар н.с. IX-X*, Београд 1958-1959, 295.

²²¹ Вујадин Иванишевић, *Извештај систематских археолошких ископавања за 2022. годину*, послат Министарству културе - необјављена грађа, 20. децембар 2022.

Основа Базилике у подножју Акропоља
Plan of the Basilica at the foot of the Acropolis

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Базилике у подножју Акропоља (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - the Basilica at the foot of the Acropolis (digital processing by Veroljub Trajković)

Кућа са аркадама у Горњем граду (снимио Небојша Борић)
Building with arcades in the Upper town (photo by Nebojša Borić)

Базилика у подножју Акропоља са Вилом урбаном (снимио Вујадин Иванишевић)
Basilica at the foot of the Acropolis with Villa Urbana (photo by Vujadin Ivanišević)

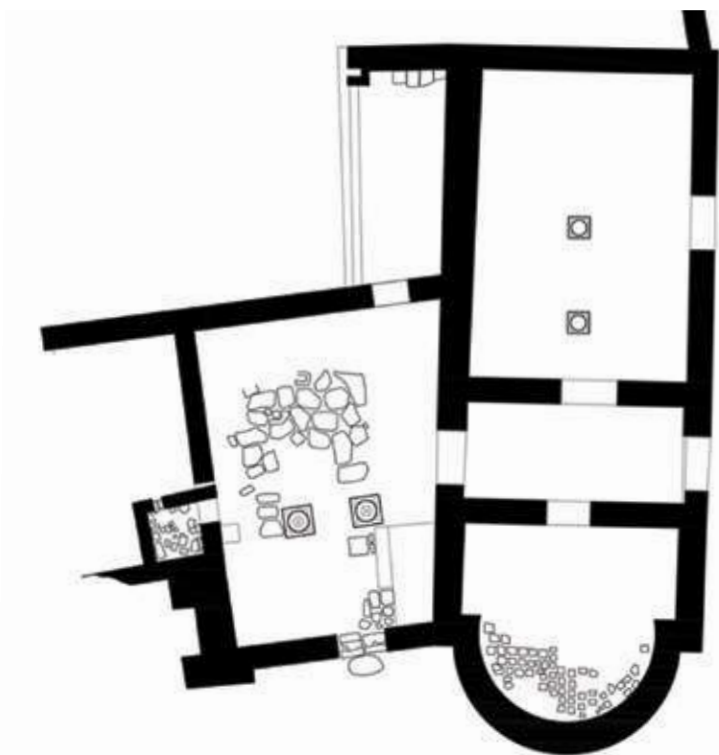

Археолошки остаци Базилике у подножју
Акропоља, 2023. (снимио Петар Костадиновић).
Archaeological remains of the Basilica at the foot of the
Acropolis, 2023 (photo by Petar Kostadinović).

Градска вила или *Villa Urbana* налази се непосредно испод Базилике у подножју Акропоља. Локацијски припада Горњем граду. За разлику од других објеката, Вила урбана није истражена до краја, већ само делимично 1959. године. Састоји се из низа засебних просторија. Главни улаз у овај објекат налази се са јужне стране, одакле се улазило у предворје, које је било одвојено од атријума низом од два стуба са једноставним импост капителима, украшених представом крста у медаљону. Ради се о двоспратној кући дужине 25 метара, у правцу север-југ, а ширине 22 метра. Састојала се од великог броја издвојених целина.²²² Била је богато украшена, што потврђују остаци налаза у виду мозаика, фресака и штукатуре. У каснијој фази Вила је доживела промене, као и пренамену одређеног простора, али због њене неистражености тешко је говорити о тим променама.²²³ У сваком случају, служила је за становање богаијег слоја људи, из црквене и цивилне номенклатуре.

The City Villa or *Villa Urbana* was located directly below the Basilica at the foot of the Acropolis. By position, it belonged to Upper Town. Unlike other buildings, Villa Urbana was not fully, but only partially explored, in 1959. It consisted of a number of separate rooms²²². The main entrance to this building was on the south side, from where you entered the vestibule, which was separated from the atrium by a row of two columns with simple impost capitals, decorated with a representation of a cross in a medallion. It was a two-storey house, 25 meters in length, in the north-south direction, and 22 meters in width. It consisted of a large number of isolated units. It was richly decorated, which is confirmed by the remains of findings in the form of mosaics, frescoes and stucco. In the later phase, the Villa experienced changes, as well as the repurposing of a certain area, but due to its lack of research, it is difficult to talk about these changes²²³. In any case, it was used for the residence of a richer class of people, from the ecclesiastical and civil nomenclature.

Основа Стамбене куће
Plan of the Residential house

²²² Марија Б. Новаковић, *Римски градови и палате као туристички мотиви на територији Србије*, Ниш, 2014.

²²³ Владимир Кондић-Владислав Поповић, *Царичин град утврђено насеље у византијском Илирику*, 1977; Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima - Царичин Град*, Лесковац, 2006.

²²² Марија Б. Новаковић, *Римски градови и палате као туристички мотиви на територији Србије*, Ниш, 2014.

²²³ Владимир Кондић-Владислав Поповић, *Царичин град утврђено насеље у византијском Илирику*, 1977; Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima - Царичин Град*, Лесковац, 2006.

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Стамбене куће-Виле урбане (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Residential houses-urban villas (digital processing by Veroljub Trajković)

Археолошки остаци Виле урбаане, 2023.
(снимио, Петар Костадиновић)
Archaeological remains of Villa Urbana, 2023
(photo by Petar Kostadinović)

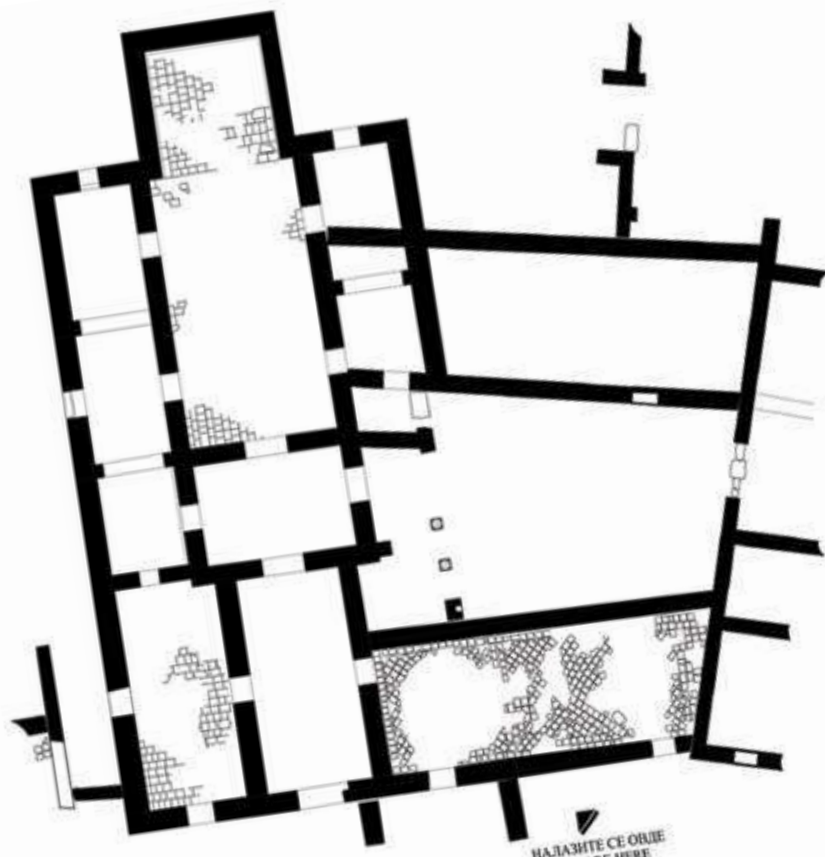
ПРИНЦИПИЈА

У продужетку Виле урбане налази се Принципија (Principia), грађевина лоцирана источно од Јужне улице, на северу поред Јужног бедема и на западу поред Западног бедема. Идентификована је као седиште војног команданта гарнизона. То је заправо тробродна грађевина, дугачка 37 и широка 18,80 метара. У случају одбране повезана је преградним зидовима са Јужним и Западним бедемом. Реч је о објекту подељеном на две целине, јужну и северну. Главни улаз је био у јужном делу са три просторије једнаке димензије, а у другом, северном делу, налази се предворје са централним делом Принципије и свечаном салом, који се на крају завршавао правоугаоном апсидом. Принципија је у каснијем периоду претрпела одређене измене, тако што је скоро цео комплекс проширен, а изграђене су и две нове просторије намењене администрацији.²²⁴

PRINCIPIA

In the extension of the Villa Urbana, there is the Principia, a building located east of South Street, in the north next to the South Wall and in the west next to the West Wall. It was identified as the headquarters of the military commander of the garrison. It was actually a three-nave building, 37 meters long and 18.80 meters wide. In the case of defence, it was connected to the South and West ramparts by partition walls. It was a building divided into two units, the southern and the northern. The main entrance was in the southern part with three rooms of equal dimensions, and in the second, northern part, there was a vestibule with a central part of the Principia and a ceremonial hall, which finally ended with a rectangular apse. In the later period, Principia underwent certain changes, as almost the entire complex was expanded, and two new rooms for administration were built.²²⁴

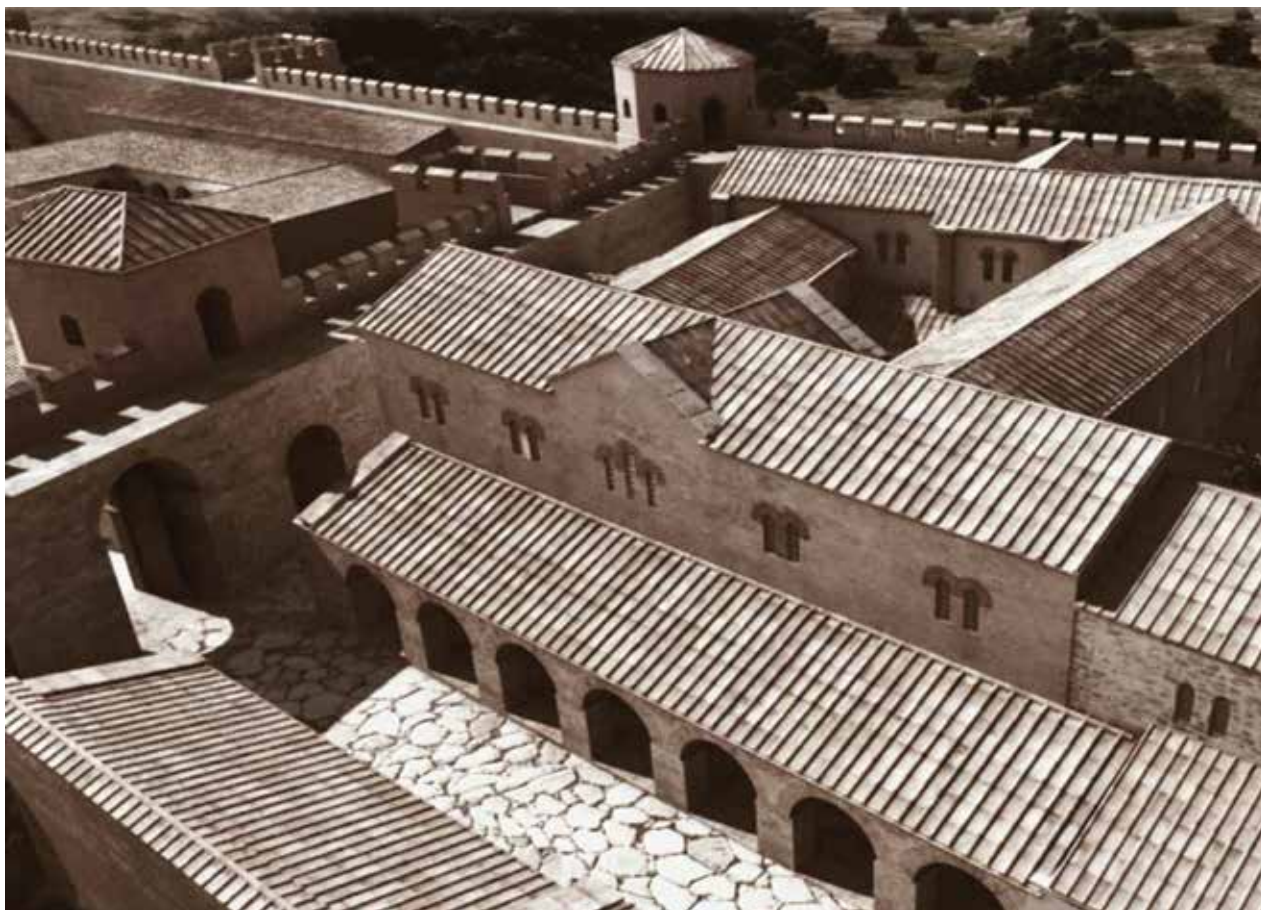
Основа Принципије
Plan of the Principia

²²⁴ др Ђорђе Мано-Зиси, *Царичин Град - Justiniana Prima*, Лесковац, 1979; Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima - Царичин Град*, Београд, 2003, стр. 27-28.

²²⁴ др Ђорђе Мано-Зиси, *Царичин Град - Justiniana Prima*, Лесковац, 1979; Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima - Царичин Град*, Београд, 2003, стр. 27-28.

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Принципије (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Principia (digital processing by Veroljub Trajković)

Принципија-реституција (ЗД. Владан Здравковић)
Principia-restitution (3D Vladan Zdravković)

Археолошки остаци Принципије, 2023.
(снимио дроном Петар Костадиновић)
Archaeological remains of Principia, 2023
(photo by drone Petar Kostadinović)

ЈУЖНИ БЕДЕМ ГОРЊЕГ ГРАДА И ВОДОТОРАЊ

У јужном делу Горњег града, на граници са Доњим градом, налази се Јужни бедем кроз чију се капију улази у Горњи град. У почетку није био истраживан, већ су сазнања о њему била у склопу истраживања Јужне капије и куле 1947, Цистерне 1955. и Источне капије 1962, 1963. и 1965. године. У средини бедема налазила се Јужна капија ширине 4 метра, кроз коју се одвијао саобраћај у правцу Акропоља. Јужни бедем Горњег града заправо говори о његовој могућој моћној одбрани. Капија је брањена истуреним петоугаоним кулама. Касније је истражен западни тракт Јужног бедема, са његове унутрашње стране до угаоне куле - Водоторња. Ту се дошло до сазнања да се ради о изузетној грађевини са зидовима ојачаним импрегнираним, водонепропустивим малтером, чије је крајње одредиште био Акведукт. Поред самог Јужног бедема изграђена је Принципија. У Водоторњу, тј. резервоару, вода је акумулирана одакле је системом оловних цеви под притиском допремана у северни део Горњег града. Источно од ње налазе се Терме са свлационицом, кадама за хладну и топлу воду, као и ложиштем. Кула - Водоторањ је лоцирана у самом углу Доњег и Горњег града, на највишој коти, приближно 390 метара надморске висине, где се спајају Јужни и Западни бедем. Истраживањем на овом делу града пронађене су оловне цеви за дистрибуцију воде.

THE SOUTH WALL OF THE UPPER TOWN AND THE WATER TOWER

In the southern part of the Upper Town, on the border with the Lower Town, there is the South Wall, through whose gate you enter the Upper Town. In the beginning, it was not researched, but knowledge about it was part of the research of the South Gate and Tower in 1947, the Cistern in 1955 and the East Gate in 1962, 1963 and 1965. In the middle of the ramparts was the South Gate, 4 meters wide, through which traffic in the direction of the Acropolis took place. The southern rampart of the Upper Town actually speaks of its possible powerful defence. The gate was defended by protruding pentagonal towers. Later, they explored the western tract of the South Wall, from its inner side to the corner tower - Water tower. It was then learned that this was an exceptional building with walls reinforced with impregnated, waterproof mortar whose final destination was the Aqueduct. Principia was built next to the South Wall itself. Water was accumulated in Water tower, i.e. the reservoir, from where it was delivered to the northern part of Upper town through a system of lead pipes under pressure. East of it, there were the thermal baths with a changing room, tubs for cold and hot water, as well as a fireplace. The Water Tower was located in the very corner of the Lower and Upper Town, at the highest elevation, approximately 390 meters above the sea level, where the South and West ramparts meet. Research in this part of the city found lead pipes for water distribution.

Основа Јужног бедем Горњег града и кула водоторањ
Plan of the southern rampart of Upper Town and the water tower

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Јужни бедем Горњег града са Воденом кулом (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
 Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - South rampart of the Upper Town with the Water Tower (digital processing by Veroljub Trajković)

Северна улица Доњег града и Јужни бедем Горњег града са капијом и кулама (3Д Владан Здравковић)

The North Street of the Lower Town and the South Rampart of the Upper Town with a gate and towers (3D Vladan Zdravković)

Јужни бедем Горњег града са водоторњем,
2023 (снимио Петар Костадиновић)
Southern rampart of Upper Town with water
tower, 2023 (photo by Petar Kostadinović)

Остаци Јужног бедема и водоторња, 2018.(снимио Зоран Радосављевић-Кики)
Remains of the southern rampart and water tower, 2018 (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

Водоторањ 2018. (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
Water tower 2018 (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

ДОЊИ ГРАД

Доњи град је посебна просторна целина Царичиног града, изграђена на најнижој тераси узвишења јужно од Горњег града, у коме су откривени сакрални објекти, као и грађевине јавног карактера и стамбена четврт. Гледајући одозго надоле, полазећи од Јужног бедема Горњег града, до сада су истражене капије и улице Доњег града, Мале терме са Воденом кулом, Двојна базилика, Цистерна и Базилика са трансептом, чији су подови у припрати и наосу изведени изванредним фигуралним мозаицима. У питању је тробродна сакрална грађевина, са централном апсидом на источном и атријумом на западном крају. Истиче се по веома вредним подним мозаицима, откривеним у централном броду, који приказују симболичне слике. Северно од Базилике са трансептом налазе се Грађевине и Стамбени квартал, који по површини заузимају највећи део града и смештени су на издуженом платоу, окружени бедемима са утврђеним кулама. Међу налазима са бројном каменом орнаментиком, на десном стубу трибелона централног брода истиче се јонски импост капител, са уклесаним монограмом цара Јустинијана I.²²⁵

LOWER TOWN

The Lower Town is a separate spatial entity of the Caričin grad, built on the lowest terrace of the elevation south of the Upper Town, in which sacral objects, as well as buildings of a public nature and a residential district, were discovered. Looking from top to bottom, starting from the Southern Wall of the Upper Town, the gates and streets of the Lower Town, the Small Baths with the Water Tower, the Double Basilica, the Cistern and the Basilica with the Transept, whose floors in the narthex and nave were made with extraordinary figural mosaics, have been explored so far. It was a three-nave sacral building, with a central apse at the eastern end and an atrium at the western end. It stands out because of the very valuable floor mosaics, discovered in the central nave, which depict symbolic images. North of the Basilica with the transept were the Buildings and the Residential Quarter, which occupied the largest part of the city and were located on an elongated plateau surrounded by ramparts with fortified towers.

Among the finds with numerous stone ornaments, the one that stands out is the Ionic impost capital on the right pillar of the tribelon of the central nave with the carved monogram of Emperor Justinian I.²²⁵

Доњи град, 2023 (снимио дроном Петар Костадиновић)
Lower Town, 2023 (photo by drone Petar Kostadinović)

²²⁵ Владимир Кондић-Владислав Поповић, *Царичин град утврђено насеље у византијском Илирику*, 1977; Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima – Царичин Град*, Лесковац, 2006.

²²⁵ Владимир Кондић-Владислав Поповић, *Царичин град утврђено насеље у византијском Илирику*, 1977; Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniana Prima – Царичин Град*, Лесковац, 2006.

Доњи град, 2023 (снимио дроном
Петар Костадиновић)
Lower Town, 2023 (photo by drone
Petar Kostadinović)

КАПИЈЕ ДОЊЕГ ГРАДА

У Доњем граду пронађене су две капије, Источна и Јужна, сличних основа, обе фланкиране истуреним правоугаоним кулама са степенишним прилазима. Истраживања Јужне капије у Доњем граду започели су 1947. године Александар Дероко и Светозар Радојчић, да би се наставила тек 1998–2003. године, у време српско-француске сарадње, под руководством Вујадина Иванишевића и Бернара Бавана.²²⁶ Кроз ову капију одвијао се запрежни саобраћај, који је повезивао Доњи са Горњим градом, Кружним тргом и Акропољем. Плато капије је израђен од камених блокова андезита, постављених у хоризонталне слојеве. Крила капије су била двокрилна, различитих димензија ширине 1,50 и 2,50 метра. Поплочање Јужне капије остало је сачувано *in situ*. Источну капију Доњег града истраживао је Ђорђе Мано-Зиси током 1962/1963. године. Капија је имала бочна ојачања од великих камених блокова, са испустима на бочној страни. Куле су зидане у комбинованој техници 5–7 редова камена и опеке. Капија је са унутрашње стране била широка 4 метра, а у висини испу-

GATES OF THE LOWER TOWN

Two gates, East and South, of similar foundations were found in the Lower Town, both flanked by projecting rectangular towers with stairs. Aleksandar Deroko and Svetozar Radojčić started the research of the South Gate in Lower Town in 1947, and it was continued only in 1998–2003 at the time of Serbian-French cooperation under the leadership of Vujadin Ivanišević and Bernard Bavant²²⁶. Carriage traffic was carried out through this gate, which connected the Lower Town with the Upper Town, the Round Square and the Acropolis. The plateau of the gate was made of andesite stone blocks, placed in horizontal layers. The wings of the gate were two-winged, of different dimensions, 1.50 and 2.50 meters wide. The paving of the South Gate was preserved *in situ*.

The eastern gate of the Lower Town was investigated by Đorđe Man-Zisi during 1962/1963. The gate had lateral reinforcements of large stone blocks, with drains on the side. The towers were built in the combined technique of 5–7 rows of stone and brick. The gate was 4 meters wide on the inside, and 3 meters high at the outlet. Cloaks, which drained the water and another channel

Источна капија Доњег града (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
The Eastern gate of the Lower Town (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

²²⁶ Баван Б., Иванишевић В.: Царичин Град (1998–2003). *Старинар* LIII/LIV, Београд 2004, 301.

²²⁶ Баван Б., Иванишевић В.: Царичин Град (1998–2003). *Старинар* LIII/LIV, Београд 2004, 301.

ста 3 метра. Кроз капију су пролазиле клоаке, које су одводиле воду, и још један канал за пражњење и чишћење Цистерне. Уз капију су постојали пиластр степеништа, грађени од камена у комбинацији са опеком.

for emptying and cleaning the Cistern, passed through the gate. There were pilasters next to the gate, built of stone combined with brick.

Јужни бедем Горњег града са капијом, западном кулом и потерном 2018.
(снимио Зоран Радосављевић-Кики)

The southern rampart of the Upper Town with a gate, a western tower and a poterne 2018
(photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

Јужна капија са западном кулом Доњег града, 2018 (снимио Вујадин Иванишевић)

The southern gate with the western tower of the Lower Town, 2018 (photo by Vujadin Ivanišević)

Јужна капија Јужног бедема између Доњег и Горњег града (снимио дроном Петар Костадиновић)
The southern gate of the Southern rampart between the Lower and Upper Town (photo by Petar Kostadinović with a drone)

УЛИЦЕ ДОЊЕГ ГРАДА

Улице Доњег града ископаване су у два наврата, за време археолошке кампање Ђорђа Мано-Зисија. Источна улица је први пут истражена 1952. године, да би 1964. и 1965. у потпуности била откривена. Ишла је правцем запад-исток и комуникацијски спајала Јужну улицу са Источном капијом Доњег града, која је водила према Термама ван бедема. Са северне стране пролазила је поред Двојне базилике, а са јужне стране поред Базилике са трансептом. Имала је одводни канал, који се спајао ван бедема са главним каналом – клоаком. Поплочана је великим блоковима андезита и била је широка 7,5 метара. Друга већа улица у Доњем граду је Јужна улица, и за разлику од Источне улице, недовољно је истражена. Прва истраживања рађена су 1950. године. Настављена су 1952, са паузом до 1965/1966. године. Уз мало одступања улица је спајала Јужну капију Јужног бедема Горњег града са Стамбеним кварталом Доњег града. Успут је пролазила поред Малих терми, Двојне базилике, Базилике са трансептом и спуштала се у Стамбеном кварту и ишла све до Јужне капије Доњег града.²²⁷ Код Базилике са трансептом ломила се улево, и као и све улице попличана је андезитом. Испод улице пронађени су канали за одвођење воде.

Јужна улица из правца Доњег града (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
South street of Lower of the Upper Town (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

²²⁷ Мано Зиси Ђ.: Царичин Град, *Старинар* н.с. XIX, Београд 1968, 111.

THE STREETS OF THE LOWER TOWN

The streets of the Lower Town were excavated twice, during the archaeological campaign of Đorđe Mano-Zisi. East Street was explored for the first time in 1952, and was fully discovered in 1964 and 1965. It ran in a west-east direction and connected South Street with the East Gate of the Lower Town, which led to the Baths outside the ramparts. On the north side, it passed by the Double Basilica and on the south side by the Basilica with a transept. It had a drainage channel, which connected outside the ramparts with the main channel - the cloaca. It was paved with large blocks of andesite and was 7.5 meters wide. The second major street in Lower Town is South Street, and unlike East Street, it is under-explored. The first research was done in 1950. They continued in 1952, with a break until 1965/1966. With a slight deviation, the street connected the South Gate of the South Wall of the Upper Town with the Residential Quarter of the Lower Town. On the way, it passed by the Small Baths, the Double Basilica, the Basilica with a transept and descended in the Residential Quarter and went all the way to the South Gate of the Lower Town²²⁷. At the Basilica with the transept, it turned to the left, and like all the streets, it was paved with andesite. Drainage channels were found under the street.

²²⁷ Мано Зиси Ђ.: Царичин Град, *Старинар* н.с. XIX, Београд 1968, 111.

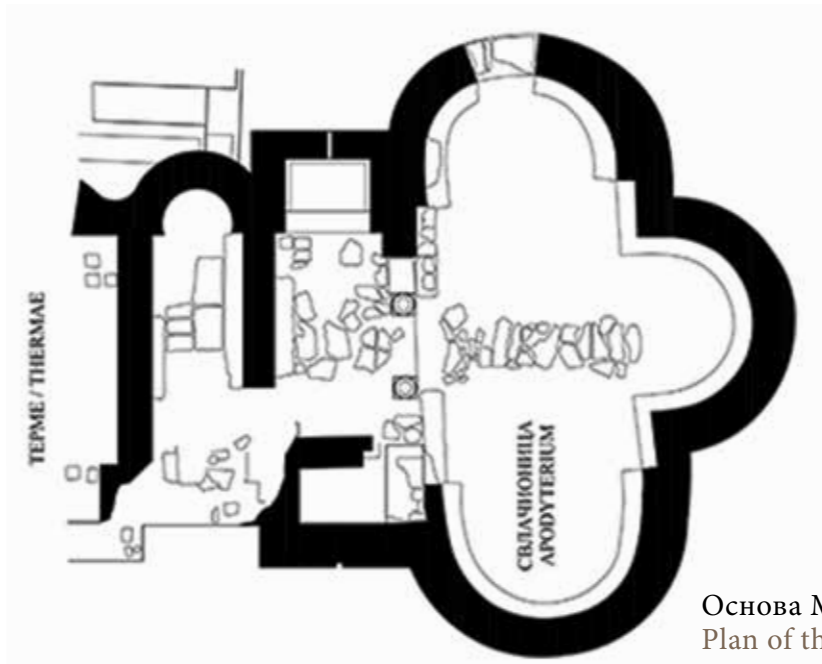
Источна улица Доњег града (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
East Street of the Down Town (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

Јужна улица из првца Горњег града (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
South Street from the direction of the Upper Town (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

Терме унутар Доњег града ископаване су 1966. и 1968. године. Пронађене су са супротне стране, уз Јужни бедем западно од Јужне улице Доњег града. У почетној фази ископавања мислило се да се ради о објекту касније фазе, али се касније испоставило да се ради о Термама.²²⁸ Откопани делови Терми препознати су као свлачионица (*apodyterium*), из које се, кроз врата оивичена каменим стубовима очуваним *in situ*, улазило у хладну собу (*frigidarium*). Западно од ње, откривене су две просторије за топлу воду (*caldarium*), са апсидалним кадама на северној страни. Испод њих, са спољне стране Терми, ископан је део ложишта (*praefurnium*). Под триконхалне просторије био је покривен опеком, а по средини пролазио је одводни канал покривен плочама од шкриљца. Овим каналом је испод плочника Јужне улице Доњег града одвођен вишак воде уливањем у главну клоаку. Очигледно је да се код изградње Терми није водило рачуна о поштовању урбанизма, тако да је дошло до многих одступања приликом градње. У каснијој фази Терме су престале да буду у јавној функцији и ограничене су на мањи број људи, углавном оних који су живели у Принципију.

The thermal baths inside the Lower Town were excavated in 1966 and 1968. They were found on the opposite side along the South Wall to the west of the South Street of Lower Town. In the initial phase of the excavation, it was thought to be an object of a later phase, but later it turned out to be the Thermal Baths²²⁸. Excavated parts of the Baths were recognized as a dressing room (*apodyterium*), from which, through a door lined with stone columns preserved *in situ*, one entered the cold room (*frigidarium*). To the west of it, they discovered two buildings for hot water (*caldarium*) with apsidal tubs on the north side. Under them, a part of the hearth (*praefurnium*) was excavated on the outside of Baths. The floor of the triconchal room was covered with bricks, and a drainage channel covered with slate slabs ran through the middle. Through this channel, under the pavement of South Street of Lower Town, the excess water was drained by pouring it into the main sewer. It is obvious that during the construction of the Baths, they did not respect urban planning, so there were many deviations during construction. In the later phase, the Baths ceased to have a public function and were limited to a smaller number of people, mainly those who lived in Principia.

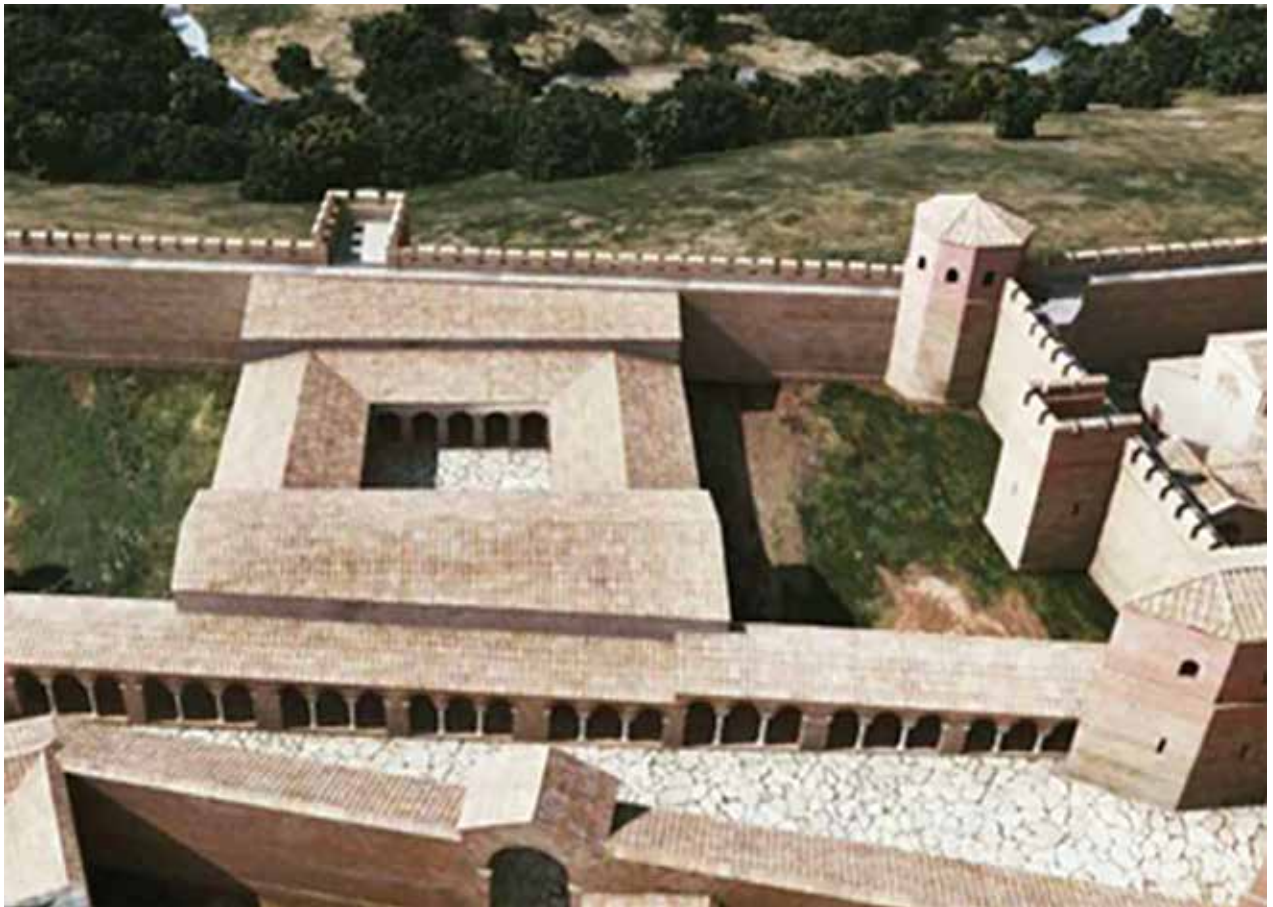

Основа Малих терми
Plan of the Small thermal baths

²²⁸ Мано Зиси Ђ.: Терме крај средње капије у субурбиуму Царичина Града, *Старинар н.с. XX*, Београд 1970, 205.

²²⁸ Мано Зиси Ђ.: Терме крај средње капије у субурбиуму Царичина Града, *Старинар н.с. XX*, Београд 1970, 205.

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Мале терме (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Small thermal baths (digital processing by Veroljub Trajković)

Цистерна - реституција (3Д Владан Здравковић)
Cistern - restitution (3D Vladan Zdravković)

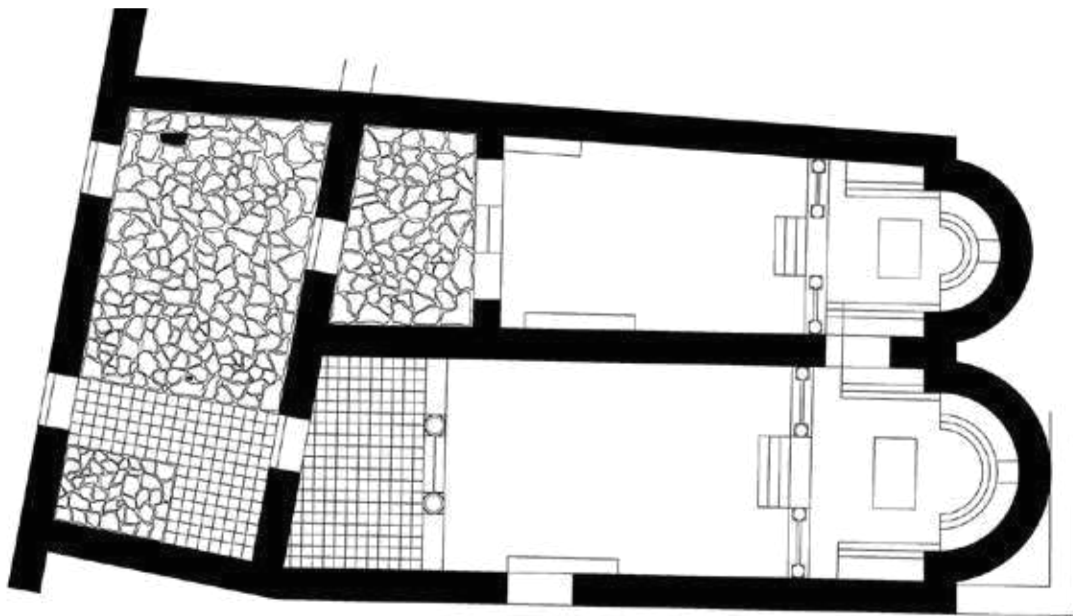
Археолошки остаци Малих терми
са цистерном, 2023. (снимио дро-
ном Петар Костадиновић)
Archaeological remains of the Small
Baths with a cistern, 2023 (photo by
Petar Kostadinović with a drone)

ДВОЈНА БАЗИЛИКА

Након Малих терми, спуштајући се наниже, са источне стране Јужне улице појављује се нова грађевина - Двојна базилика. Истраживања базилике започела су 1964. године, радови су добрим делом били комплетирани 1965²²⁹, а у потпуности завршени 1975/1976. године. Двојна базилика је у једном тренутку претворена у црквену грађевину. У обема апсидама уздигнут је ниво прозвигеријума, а са обе стране олтарских мензи сазидане су степенасте свештеничке клупе, у продужетку полукружног синтроноса. Истовремено, у јужној просторији подигнут је трибелон грчког типа, који је раздвајао брод од нартекса. Са западне стране налазила се дугачка сала, која се пружала уз портик улице, преграђена зидом од камена и блата и претворена у вестибил цркве. У поду су нађени уграђени украшени делови оградe, можда олтарске. Сама техника градње зида вестибила указује на то да је грађевина добила култну намену тек у постјустинијанско време, онда када у њеном непосредном суседству ничу сиромашни кућерци. Двојна црква ће у каснијем периоду доживети одређене промене у односу на основни план. Ове измене огледале су се пре свега у дозиђивању предворја, а затим и пробијању нових врата и променама у апсиди грађевине.

DOUBLE BASILICA

On the way down, after the Small Baths, on the eastern side of South Street, there was a new building - the Double Basilica. Research on the basilica began in 1964, the work was largely completed in 1965²²⁹, and completely finished in 1975/1976. The double basilica was at one point turned into a church building. The level of the presbytery was raised in both apses and stepped priest benches were built on both sides of the altar canteens, in the extension of the semi-round syntonos. At the same time, a Greek-style tribelon was erected in the southern room, which separated the nave from the narthex. On the western side, there was a long hall, which extended along the portico of the street, partitioned by a wall of stone and mud and turned into the vestibule of the church. Decorated parts of the fence, possibly of the altar, were found embedded in the floor. The very technique of building the vestibule wall indicates that the building acquired a cult purpose only in the post-Justinian period, when poor houses sprung up in its immediate neighbourhood. In the later period, the double church experienced certain changes in relation to the basic plan. These changes were primarily reflected in the addition of the vestibule, and then in the opening of new doors and changes in the apse of the building.

Основа Двојне базилике
Plan of the Double Basilica

²²⁹ Ђ. Мано-Зиси, *Старинар* 17, 1966, стр. 165.

²²⁹ Ђ. Мано-Зиси, *Старинар* 17, 1966, 165.

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Двојне базилике (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - the Double Basilica (digital processing by Veroljub Trajković)

Двојна базилика-Доњи град-реституција (ЗД Владан Здравковић)
Double Basilica-Lower Town-restitution (3D Vladan Zdravković)

Археолошки остаци Двојне базилике, 2023.

(снимио дроном П. Костадиновић)
Archaeological remains of the Double Basilica, 2023.
(photographed by drone P. Kostadinović)

Двојна базилика 2023. (снимак дроном, Петар Костадиновић)
Double Basilica 2023. (photo by drone Petar Kostadinović)

Двојна базилика 2018. (снимак, Зоран Радосављевић-Кики)
Double Basilica 2018. (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

ЦИСТЕРНА

Цистерне су имале кључну улогу у снабдевању становништва водом. У ратним околностима, њихова улога је веома важна, јер су представљале једини извор пијаће воде, нарочито током дугих опсада. Цистерне су најчешће пуњене водом цевима, које их директно повезују са Акведуктом, као што је то случај у Царичином граду. Постављена је у северозападном углу Доњег града, између Малих терми у Доњем граду, Јужне улице и Западног бедема, при чему је део Западног бедема Доњег града уједно и западни зид саме Цистерне. Представља завршни и сабирни објекат система за довод воде. Због конфигурације терена, Цистерна је на Царичином граду делом била укопана у земљу, што је свакако било погодно да вода остане што дуже свежа. То је била велика градска Цистерна, димензија 40 x 40 метара, лоцирана између Западног бедема и Јужне улице.²³⁰ Цистерна је први подигнут објекат у Доњем граду. У прилог томе говори и канал за чишћење цистерне, који пролази испод конструкције Источне улице Доњег града, не оштећујући темељну конструкцију западног портика Јужне улице Доњег града, што га хронолошки потпуно одређује. Траса велике клоаке полази од Кружног трга у Средњем граду, пролази испод Јужне капије Средњег града и залази у источни трем Јужне улице Доњег града. Испод источног трема Јужне улице, у висини северног зида Двојне цркве, велика клоака скреће ка југоистоку и по дијагонали пролази испод Двојне цркве и кроз северни пилон Источне капије Доњег града, излази ван бедема.

²³⁰ Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniانا Prima - Царичин Град*, Лесковац, 2006, стр. 43.

CISTERN

Cisterns played a key role in supplying the population with water. In the circumstances of war, their role was very important, because they represented the only source of drinking water, especially during long sieges. The cisterns were most often filled with water through pipes, which directly connect them to the Aqueduct, as is the case in Caričin grad. It was placed in the north-western corner of the Lower Town, between the Small Thermal Baths in the Lower Town, South Street and the Western Rampart, where part of the Western Rampart of the Lower Town was also the western wall of the Cistern itself. It represents the final and collecting facility of the water supply system. Due to the configuration of the terrain, the Cistern on Caričin grad was partially buried in the ground, which was certainly suitable for the water to remain fresh as long as possible. It was a large city Cistern, measuring 40 x 40 meters, located between the Western Wall and South Street.²³⁰ The cistern was the first building in Lower Town. This was also supported by the channel for cleaning the cistern, which passed under the construction of East Street of Lower Town without damaging the foundation structure of the western portico of South Street of Lower Town, which completely defines it chronologically. The route of the large sewer starts from the Round Square in the Middle Town, passes under the South Gate of the Middle Town and enters the eastern porch of the South Street of the Lower Town. At the height of the northern wall of the Double Church, under the eastern porch of South Street, a large cloaca turns to the southeast and diagonally passes under the Double Church and through the northern pylon of the East Gate of the Lower Town and exits outside the ramparts.

²³⁰ Бернар Бавант, Вујадин Иванишевић, *Ivstiniانا Prima - Царичин Град*, Лесковац, 2006, стр. 43.

Цистерна, Доњи град, 2006. (снимио Вујадин Иванишевић)
Cistern, Lower Town, 2006 (photo by Vujadin Ivanišević)

БАЗИЛИКА СА ТРАНСЕПТОМ

Једна од најлепших и најрепрезентативнијих грађевина Доњег града била је Базилика са трансептом. Открио је на почетку своје кампање 1949/1950. године Ђорђе Мано-Зиси, из Археолошког института Српске академије наука и уметности. Базилика је представљала тробродну цркву са нартексом и атријумом. Била је дуга 45 метара, а широка 18,5 метара. Бочни бродови наоса и бочни простори нартекса поплочани су опекама различитих димензија, дијагонално распоређених у правцу пружања зидова. Атријум је био величине 18,5 x 15 метара, покривен плочицама од шкриљца, а портици око атријума дијагонално су постављени опекама. Из атријума се улазило у нартекс димензија 9 x 3 метара, чији је под изведен у мозаичкој техници, а затим се кроз трибелон улазило у средишњи брод величине 9 x 30 метара. О њеној декорацији најбоље су говорили богато украшени подни мозаици, сачувани у нартексу и средњем броду и делом у олтарском простору. Најистакнутији делови мозаичке композиције јесу сцене лова, кентаура, ратника, животиња и амазонки, као и представа доброг пастира. У Базилици са трансептом, на десном стубу трибелона централног брода, пронађен је капител са уклесаним монограмом цара Јустинијана I. Зидови Базилике су били богато украшени фрескама, зидним мозаицима и мермерним плочама.

Увидом у садашње стање мозаика, може се закључити да је мозаички под у Базилици са трансептом јако угрожен и да му прети потпуна дезинтеграција, ако се под хитно не предузму одређене мере спасавања. Делови стубова и декоративне камене пластике временом су и под утицајем атмосферичности изгубили јасне контуре, а велика вероватноћа је да су и мозаици у изузетно лошем стању, пошто нису годинама адекватно чувани.²³¹

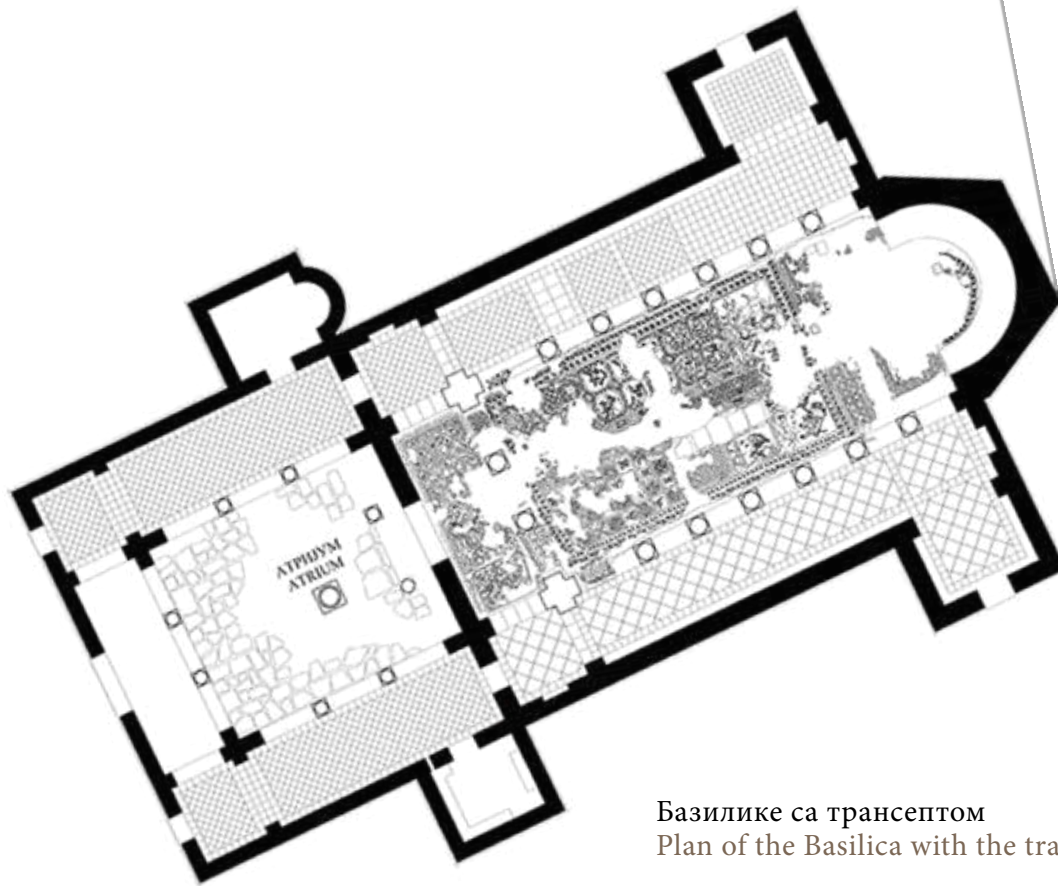
²³¹ Царичин Град, документација Завода за заштиту споменика културе Ниш, фасцикла 1, 2, 3.

BASILICA WITH A TRANSEPT

One of the most beautiful and representative buildings of the Lower Town was the Basilica with a transept. Đorđe Mano-Zisi, from the Archaeological Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts, revealed it at the beginning of his 1949/1950 campaign. The basilica was discovered in the Lower Town and was a three-nave church with a narthex and an atrium. It was 45 meters long and 18.5 meters wide. The side aisles of the nave and the side spaces of the narthex were paved with bricks of different dimensions, arranged diagonally in the direction of the walls. The atrium was 18.5 x 15 meters in size, covered with slate tiles and the porticoes around the atrium were diagonally placed with bricks. From the atrium, one entered the narthex measuring 9 x 3 meters, where the floor was made in mosaic technique, and then through the tribelon into the central nave measuring 9 x 30 meters. The richly decorated floor mosaics, preserved in the narthex and middle nave and partly in the altar area, spoke best about its decoration. The most outstanding parts of the mosaic composition are scenes of hunting, centaurs, warriors, animals and Amazons, as well as the representation of the good shepherd. A capital with a carved monogram of Emperor Justinian I was found in the Basilica with the transept, on the right pillar of the tribelon of the central nave. The walls of the Basilica were richly decorated with frescoes, wall mosaics and marble slabs.

By looking at the current state of the mosaics, it can be concluded that the mosaic floor in the Basilica with the transept is highly endangered and is threatened with complete disintegration, if certain measures are not taken to save the floor urgently. Parts of the pillars and decorative stone plastic have lost their clear contours over time and under the influence of atmospheric conditions, and it is highly likely that the mosaics are also in extremely poor condition, as they have not been adequately preserved for years.²³¹

²³¹ Царичин Град, документација Завода за заштиту споменика културе Ниш, фасцикла 1, 2, 3.

Базилике са трансептом
Plan of the Basilica with the transept

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Базилике са трансептом (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Basilica with transept (digital processing by Veroljub Trajković)

Базилика са трансептом-реституција (3Д Владан Здравковић)
Basilica with transept-restitution (3D Vladan Zdravković)

Археолошки остаци Базилике са трансептом-2018 (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
Archaeological remains of the Basilica with the transept, 2018 (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

Археолошки остаци Базилике
са трансептом, 2023. (снимио
дроном Петар Костадиновић)
Archaeological remains of the
Basilica with the transept, 2023
(footage by drone P. Kost)

ГРАЂЕВИНЕ СЕВЕРНО ОД БАЗИЛИКЕ СА ТРАНСЕПТОМ

Северно од Базилике са трансептом, између Источне и Јужне улице, налази се комплекс грађевина зидан у сухозиду. О њима нема довољно података, а на основу постојећих, највероватније се ради о приземним радионицама и радњама друге врсте. Очигледно је да је реч о објектима новијег датума, тј. из времена пре страдања Царичиног града. Истраживане су у неколико етапа, и то најпре 1952, а затим од 1961. до 1965. године. Техника градње (камен и блато) нас упућује на то да је комплекс настао у последњој фази изградње Царичиног града.

BUILDINGS NORTH OF THE BASILICA WITH A TRANSEPT

North of the Basilica with the transept, between East and South streets, there is a complex of buildings built in dry stone. There is not enough information about them, and based on the existing ones, it is most likely about ground level workshops and shops of another kind. It is obvious that we are talking about more recent buildings, i.e. from the time before the destruction of the Caričin grad. They were investigated in several stages, first in 1952, and then from 1961 to 1965. The construction technique (stone and mud) indicates that the complex was created in the last phase of the construction of Caričin grad. Fairs were held in the area of "Građevina" north of the Basilica.

Археолошки остаци грађевина северно од Базилике са трансептом, 2023
(снимио дроном, Петар Костадиновић)

Archaeological remains of the buildings north of the Basilica with the transept, 2023
(photo by drone, Petar Kostadinović)

Стамбени квартал је простор намењен становању житеља града разног социјалног статуса. Кварт је лоциран у Доњем делу града, наслањајући се на угао Западног и Јужног бедема. Истраживања су започета 1981. године реализацијом новог пројекта - истраживања насеља и фортификације у Доњем граду, који је трајао све до 2008. године.²³² Пројекат је у првој фази истраживања реализован од стране Владислава Поповића и Жан-Мишел Спизера и трајао је у периоду 1978-1990, када је прекинут због међународне изолације тадашње Југославије. Реализацију су наставили нови руководиоци пројекта, Бернар Баван и Вујадин Иванишевић, и захваљујући њима добијена је нова слика стамбене архитектуре. За време истраживања археолози су констатовали разлику у стилу градње, детаљима градње, материјалу који је употребљаван, распореду грађевина у овом делу града, по чему се и види да је припадао разним слојевима становништва и да је то био период када се није водила брига о лепоти градње већ о њеној функционалности. Реч је о кварту са много приватних објеката распоређених у редове. Први ред је са кућама развијене основе, које су гледале према портику, а у другом су били појединачни објекти лоцирани уз Западни бедем. Било је и двоспратних кућа.²³³

Најкаснијој фази градње припада стамбена четврт у Доњем граду. Драматично лошији квалитет градње, зидови зидани у сухозиду или везивани глином, непостојање било каквог растера у коме се гради, одсуство унутрашњих комуникација, презентују видно горе стање градње у односу на остале објекте, будући да је интерес за грађење већ увећано престао. Регистрован је и велики број доградњи, нових објеката уз бедеме додавањем додатних зидова.

²³² Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник бр. LI*, 2011, стр. 160 ; B. Bavant, V. Kondić, J.-M. Spieser, Caričin Grad, fouilles de la Ville Basse, *Mélanges de l'École française de Rome -Moyen Âge*, 97, 1985, 883-887; 98, 1986, 1177-1181; 101, 1989, 327-332; 102, 1990, 277-282; 103, 1991, 442-448.

²³³ Bernard Bavant, Вујадин Иванишевић, Царичиног града-Истраживања у 2000. години, *Лесковачки зборник бр. XLII*, 2002, стр. 55.

Residential district is the space where ordinary people, without titles and privileges, lived. The district was located in the lower part of the city, abutting on the corner of the Western and Southern ramparts. Research began in 1981 with the realization of a new project - research of settlements and fortifications in the Lower Town, which lasted until 2008²³². The project was implemented in the first phase of research by Vladislav Popović and Jean-Michel Spieser and lasted from 1978-1990, when it was interrupted due to the international isolation of Yugoslavia at the time. The realization was continued by the new project managers, Bernard Bavant and Vujadin Ivanišević, and thanks to them a new image of residential architecture was obtained. During the research, archaeologists noted the difference in the style of construction, construction details, the material used, the arrangement of buildings in this part of the city, which shows that it belonged to the lower strata of the population and that it was a period when beauty of construction was not important, but only its functionality. It was a district with many private buildings arranged in rows. The first row was with houses of a developed basis, which faced the portico, and in the second, there were individual buildings located along the Western rampart. There were also two-storey houses²³³. The residential district in Lower Town belongs to the latest phase of construction. Drastically worse construction quality, walls built in dry stone or bound with clay, the absence of any grid in which to build and the absence of internal communication present a visibly worse state of construction compared to other buildings, since the interest in construction has already largely ceased. A large number of additions, "gluing" of new buildings to the ramparts by adding additional walls was also registered.

²³² Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник бр. LI*, 2011, стр. 160 ; B. Bavant, V. Kondić, J.-M. Spieser, Caričin Grad, fouilles de la Ville Basse, *Mélanges de l'École française de Rome -Moyen Âge*, 97, 1985, 883-887; 98, 1986, 1177-1181; 101, 1989, 327-332; 102, 1990, 277-282; 103, 1991, 442-448.

²³³ Bernard Bavant, Вујадин Иванишевић, Царичиног града-Истраживања у 2000. години, *Лесковачки зборник бр. XLII*, 2002, 55.

Основа Стамбеног кварта
Plan of the Residential District

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Стамбени кварт (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Residential district (digital processing by Veroljub Trajković)

Стамбени кварт-Доњи град 2003 (снимио Вујадин Иванишевић)
Residential district Lower Town, 2003 (photo by Vujadin Ivanišević)

Археолошки остаци Стамбеног
квартa, 2023. (снимио дроном Петар
Костадиновић)

Archaeological remains of the Residential
District, 2023 (photo by drone Petar
Kostadinović)

Поред Акропоља, Горњег и Доњег града, у окружењу Царичиног града ван бедема постоје северно, источно, јужно и западно Подграђе. У почетку се због неистражености дуго нису помињала. Подграђе са јужне стране брањено је великим одбрамбеним ровом, док га је са источне и северне стране штитила земљана фортификација. У оквиру овог брањеног простора, али и изван њега, било је подигнуто низ грађевина, док су на обалама река биле смештене занатске радионице. На падинама око града и у равници на јужној страни, површине око 20 хектара, била су подграђа у којима су живели људи задужени за економски развој града. Они су се бавили земљорадњом, сточарством и разним занатима. Западна граница Подграђа једним делом је надземни део Акведукта, који се највероватније штитио стрмим тереном ка Свињаричком потоку. Током 1980, 1981, 1991. и 2007. године, спроведен је програм геофизичких истраживања Доњег града, широког Подграђа ван бедема и северног платоа Горњег града. Нови циклус радова започет је 2009. године, који је имао за циљ истраживање северне падине Горњег града. Тим поводом потписан је нови уговор истраживања до 2014. године, између Француске школе у Риму и Археолошког института у Београду.²³⁴ Треба рећи и то да је цар Јустинијан био веома заслужан за изградњу болница, сиротишта и убожница, као и за обнову бројних хоспиција. Геофизичка истраживања на Царичином граду довела су до открића два хосписа, и то једног у Јужном, а другог у Источном предграђу северно од Великих Терми.²³⁵

²³⁴ Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник бр. LI*, 2011, стр. 51.

²³⁵ Vujadin Ivanišević, Caričin Grad (Justiniana Prima): A New-Discovered City for a 'New' Society Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies Belgrade, 22–27 August 2016.

In addition to the Acropolis, the Upper and Lower Towns, there were North, East, South and West "Podgradje" in the surroundings of the Caričin grad, outside the ramparts. At first, they were not mentioned for a long time, due to lack of research. On the southern side, "Podgradje" was defended by a large defensive trench, while on the eastern and northern sides it was protected by an earthen fortification. A number of buildings were built within this defended area, but also outside it, while craft workshops were located on the banks of the rivers. The suburbs where people responsible for the economic development of the city lived were on the slopes around the city and in the plain on the southern side, with an area of about 20 hectares. They were engaged in farming, cattle breeding and various crafts. The western border of "Podgradje" is partly the aboveground part of the Aqueduct, which was most likely protected by the steep terrain towards Svinjarička Stream. A program of geophysical research was carried out in the Lower Town, the wide "Podgradje" outside the ramparts and the northern plateau of the Upper Town during 1980, 1981, 1991 and 2007. A new cycle of works was started in 2009, which aimed to explore the northern slope of Upper Town. On this occasion, a new research contract was signed between the French School in Rome and the Archaeological Institute in Belgrade²³⁴, valid to 2014. It should also be said that Emperor Justinian promoted the construction of hospitals, orphanages, and almshouses, and renovated numerous hospices. Geophysical research in Caričin grad led to the discovery of two hospices, one in the southern and the other in the eastern suburbs north of Large Baths.²³⁵

²³⁴ Вујадин Иванишевић, У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града, *Лесковачки зборник бр. LI*, 2011, стр. 51.

²³⁵ Vujadin Ivanišević, Caričin Grad (Justiniana Prima): A New-Discovered City for a 'New' Society Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies Belgrade, 22–27 August 2016.

Горњи град, грађевина 19с и Хореум - Житница, 2018 (снимио Вујадин Иванишевић)
Upper Town, building 19c and Horeum - Granary, 2018 (photo by Vujadin Ivanišević)

ПОДРУЧЈЕ ИЗВАН ЗИДОВА - ОБЈЕКТИ ВАН ГРАДА

На простору ван бедема Царичиног града откривени су остаци многих грађевина. Јужно од Царичиног града налази се Одбрамбени ров, поред Источне капије Доњег града истражене су Терме ван бедема, тј. велико римско купатило, у чијој се свлационици (apoditerium) налазе изванредни фигурални мозаици. Југоисточно од Доњег града откривена је и истражена Триконхална црква, у чијим је пастофоријама био урађен подни мозаик. Јужно од Доњег града откривен је део Акведукта, а нешто даље, око 250 метара јужније, налази се Једнобродна црква.

РОВ

У Одбрамбеном рову, испред Јужног бедема Доњег града, нађени су уломци мермерних оплата, развлачених још пре гашења живота у метрополи. У методолошком погледу, битан је део извештаја посвећен припремним радовима пред, сада већ окончана, систематска истраживања северног платоа Горњег града, која су обухватила и геомагнетско скенирање и топографска снимања терена тоталном станицом.²³⁶

Јужно од Јужног бедема Доњег града постоји одбрамбени ров, који се од југоисточне угаоне куле Доњег града даље простире са спољне стране Источног бедема све до Источне капије Доњег Града. Паралелно са њим, на око 200 метара удаљености постоји још једна фоса. Градитељи Царичиног града највероватније били су смештени на простору између две фосе, јужно од јужног бедема Доњег града. На овај начин формирано је утврђено Подграђе између два валума, на истоку до конструкције Акведукта и, вероватно, бедема који са источне стране штити надземни део Акведукта, или је пак са ове стране довољну заштиту пружао неприступачан и стрм терен. За боравак војске на овом простору била је неопходна пијаћа вода, а за извођење грађевинских радова техничка. Акведукт је, с обзиром на све, хронолошки најстарија конструкција на овом простору. Уједно, вишак воде из Акведукта коришћен је као техничка вода, која је могла бити акумулирана у делу фосе уз Јужни и Источни бедем Доњег града.

²³⁶ В. Иванишевић, И. Бугарски, А. Стаменковић, Нова сазнања о урбанизму Царичиног града. Примена савремених метода проспекције и детекције, *Старинар LXVI/2016*, 143–160.

AREA OUTSIDE THE WALLS - FACILITIES OUTSIDE THE CITY

The remains of many buildings were discovered in the area outside the ramparts of Caričin grad. To the south of Caričin grad was the Defence Trench. Next to the East Gate of the Lower Town they explored the Baths outside the ramparts, i.e. Large Roman baths, in whose dressing room (apoditerium) there were extraordinary figure mosaics. Triconch Church, that had pastoforia with a floor mosaic, was discovered and explored at the southeast of the Lower Town. A part of the Aqueduct was discovered south of the Lower Town, and a little further, about 250 meters to the south, is the One-Nave Church.

TRENCH

In the Defence Trench, in front of the Southern rampart of the Lower Town they found fragments of marble panels, which had been stretched even before the end of life in the metropolis. From a methodological point of view, an important part of the report is devoted to the preparatory works before the now completed systematic research of the northern plateau of Upper town, which included geomagnetic scanning and topographical surveys of the terrain by a total station.²³⁶

South of the South Rampart of the Lower Town there was a defensive trench, which extended from the southeast corner tower of the Lower Town on the outside of the East Rampart to the East Gate of the Lower Town. Parallel to it, at a distance of about 200 meters, there is another pit. The builders of Caričin grad were most likely located in the area between the two pits, south of the southern rampart of the Lower Town. In this way, the fortified "Podgradje" was formed between two ramparts, in the east to the construction of the Aqueduct and, probably, the rampart that protects the above-ground part of the Aqueduct on the eastern side, or else the inaccessible and steep terrain provided sufficient protection on this side. Drinking water was necessary for the army to stay in this area, and technical water was necessary for the construction works. All things considered, the aqueduct is chronologically the oldest construction in this area. At the same time, excess water from the Aqueduct was used as technical water, which could be accumulated in a part of the pit along the Southern and Eastern ramparts of the Lower Town.

²³⁶ В. Иванишевић, И. Бугарски, А. Стаменковић, Нова сазнања о урбанизму Царичиног града. Примена савремених метода проспекције и детекције, *Старинар LXVI/2016*, 143–160.

Ров, 2006 (снимио Вујадин Иванишевић)
Ditch, 2006.(photo by Vujadin Ivanišević)

ТЕРМЕ ВАН БЕДЕМА

У југоисточном делу Царичиног града ван његовог бедема налазиле су се Терме (купатила) до којих се долазило преко Источне капије у Доњем делу града.

Прва ископавања Терми ван бедема почела су још 1955. године²³⁷, у време Ђорђа Мано-Зисија, и нешто касније, у мањој мери, Завод за заштиту споменика културе Ниш извршио је конзерваторске радове.²³⁸ Ова грађевина је садржала све елементе античких терми. За разлику од Малих терми, Терме ван бедема много су веће (36 x 20 метара), са знатно већим простором за свлачење (apodyterium), у виду атријума крстасте основе, са подовима рађеним у мозаику, где су смештене каде за хладну воду (frigidarium) и мањим правоугаоним простором за прање ногу (tepidarium). Терме се завршавају великом салом, са право-

²³⁷ Документација Археолошког института, *Царичин Град – Дневници 1947-1970. године*

²³⁸ Документација Завода а заштиту споменика културе Ниш, *Царичин Град – фасцикла 1, 2, 3.*

BATHS OUTSIDE THE RAMPARTS

In the south-eastern part of Caričin grad, outside its ramparts, there were the Thermal Baths(baths), which were accessed through the East Gate in the Lower part of the city.

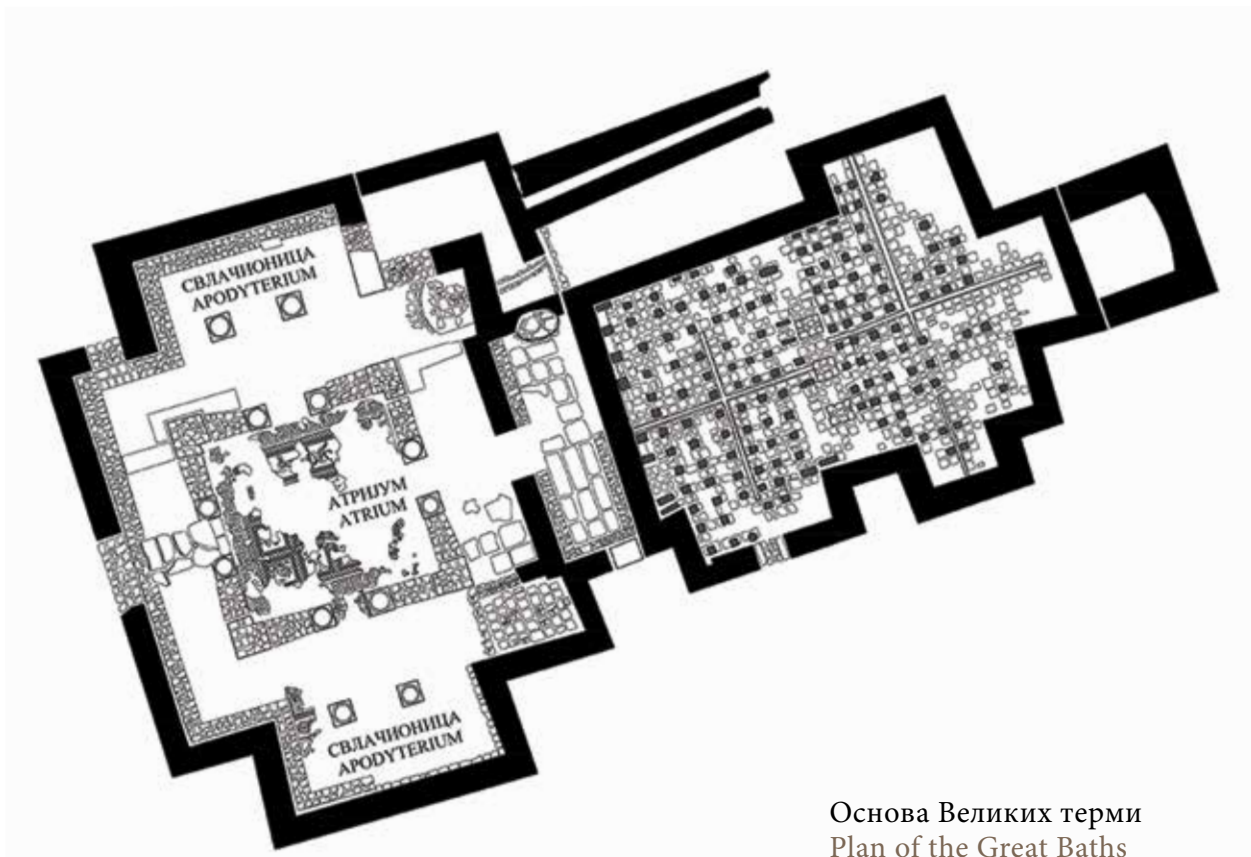
The first excavations of Baths outside ramparts began in 1955²³⁷, during the time of Đorđe Mano-Zisi, and a little later, but to a lesser extent, the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis carried out the conservation works²³⁸. This building contained all the elements of ancient thermal baths. Unlike the Small Baths, Baths outside the walls were much larger (36 x 20 meters), with a much larger dressing room (apodyterium), in the form of a cross-shaped atrium with mosaic floors, where cold water tubs (frigidarium) were located and a smaller rectangular space for washing feet (tepidarium). The thermal baths end with a large hall, with

²³⁷ Documentation of the Archeological Institute, *Caričin grad – Dairies 1947-1970.*

²³⁸ Documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments Niš, *Caričin Grad - folder 1, 2, 3.*

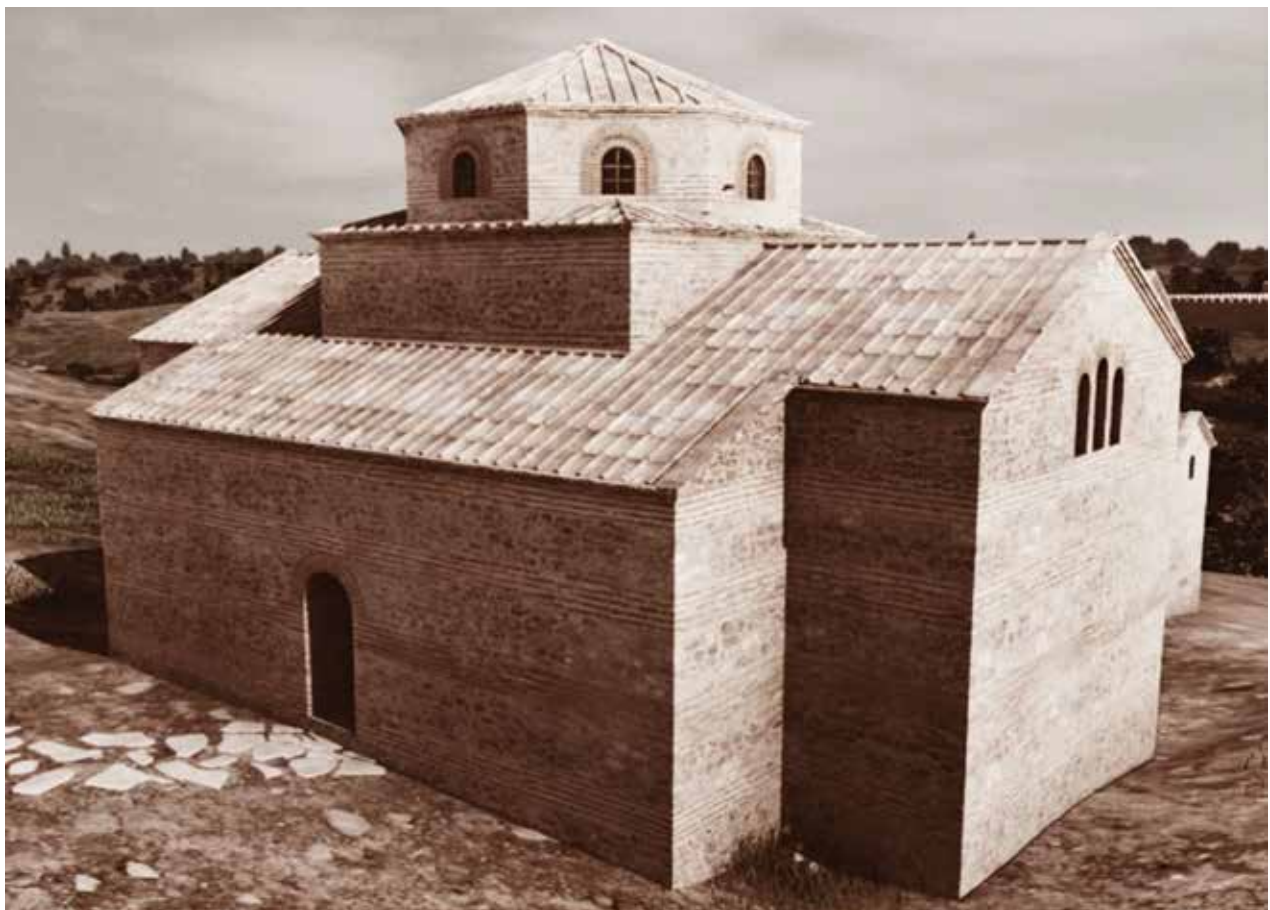
угаоним проширењима са хипокаустом, која је била подељена на две просторије, западну – за презнојавање (laconicum) и источну – са топлом водом (caldarium), испод које се налазила просторија где је било смештено ложиште (praefurnium). Терме су постављене на стрмом терену, са падом на истоку према Царичинској реци, што је омогућило лакше постављање система за грејање испод пода грађевине у њеном источном делу. Зидови грађевине су урађени у комбинованој техници камена и опеке, у низу од 4 реда. Под портика и атријума поплочан је разнобојним мозаиком са мотивима животињских представа, као и геометријским мотивима. Портик намењен за хладна купања поплочан је шкриљцем, јужна када је премазана хидрауличним малтером и поплочана опеком. Тепидаријум је био поплочан каменим плочама на хидрауличном малтеру. Стубови и капители у атријуму били су обложени штукатуром и имитацијом мермера, а зидови су били украшени мозаицима, што се види на основу пронађених златних, плавих и црвених коцкица. Терме ван бедема у каснијој фази доживеле су грађевинске промене, биле су дограђиване или преграђиване.

rectangular extensions with a hypocaust, which was divided into two rooms, the western one - for sweating (laconicum) and the eastern one - with hot water (caldarium), under which there was a room where the fireplace (praefurnium) was located. The thermal baths were placed on a steep terrain, with a slope to the east towards the Caričinska River, which made it easier to install the heating system under the floor of the building in its eastern part. The walls of the building were made in the combined technique of stone and brick, in a series of 4 rows. The floor of the portico and the atrium was paved with a multi-coloured mosaic with motifs of animal representations, as well as geometric motifs. The portico intended for cold bathing was paved with slate; the southern tub was coated with hydraulic mortar and paved with brick. The tepidarium was paved with stone slabs on hydraulic mortar. The columns and capitals in the atrium were covered with stucco and imitation marble, and the walls were decorated with mosaics, as can be seen from the found gold, blue and red cubes. The thermal baths outside the ramparts were extended or rebuilt in a later phase, when they experienced structural changes.

Основа Великих терми
Plan of the Great Baths

План археолошког локалитета Царичин град са истраженим објектом – Терме ван бедема (дигитална обрада Верољуб Трајковић)
 Plan of the archaeological site of Caričin Grad with the explored object - Baths outside the ramparts (digital processing by Veroljub Trajković)

Велике терме – реституције, 2011. (ЗД Владан Здравковић)
 Great Thermae – restitution, 2011 (3D Vladan Zdravković)

Археолошки остаци Терми ван
бедема, 2023. (снимио дроном Петар
Костадиновић)

Archaeological remains of Great Baths
outside the ramparts, 2023 (photo by drone
Petar Kostadinović)

Археолошки остаци Великих терми, 2018. (снимио Зоран Радосављевић-Кики)
Archaeological remains of Great Thermae, 2018 (photo by Zoran Radosavljević-Kiki)

Хипокауст Великих терми (снимио Вујадин Иванишевић)
Hypocaust of the Great Thermae (photo by Vujadin Ivanišević)

ТРИКОНХОНАЛНА ЦРКВА

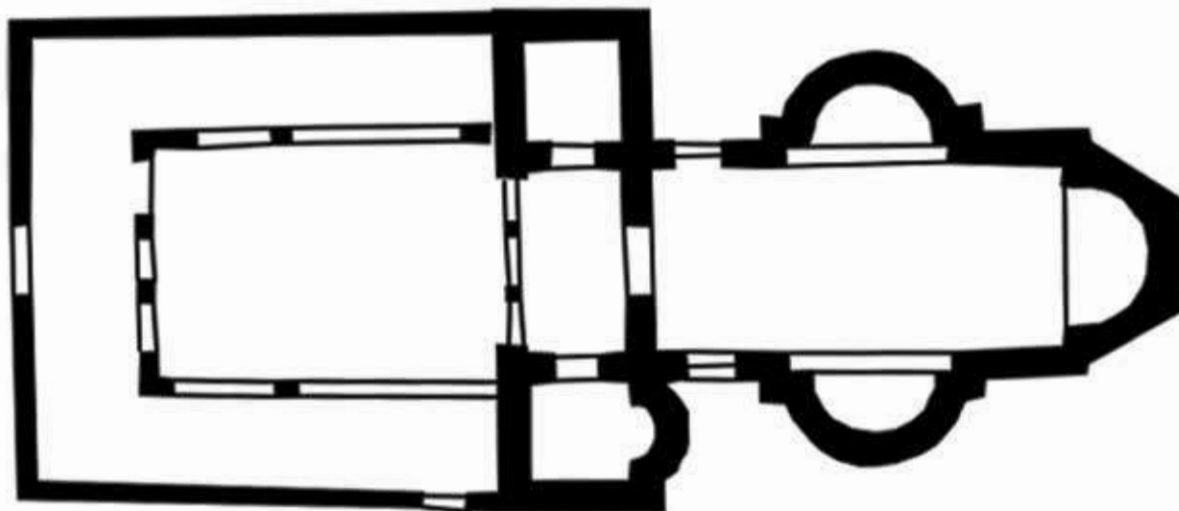
На око 80 метара од југоисточне угаоне куле Доњег града подигнута је Триконхална црква, величине 39 x 16,5 метара. Црква је истраживана 1952, 1975. и 1976. године. Састоји се од наоса са апсидом и два бочним конхама, нартекса са анексима и атријума са портицима. Атријум је приближних димензија, 15/14 м, док су портици ширине 2,80–3,00 м. Оквирни зид атријума и почетни ступци портика прислоњени су уз фасаду цркве, али хронолошки и функционално представљају једну целину. Између угаоних пиластера у северном, јужном и западном портику постоје по две масивне правоугаоне базе. Предворје, или отворени нартекс са пастофоријама, чини органску целину са наосом, а не са атријумом. Са западне стране, на улазу у нартекс, постоје два камена стуба, од којих су нађени јонски импост - капители и једна база *in situ*. Олтарски простор је био ограничен канцелом, од које су пронађене две квадратне камене базе уз спој бочних конхи и зидова наоса, стубићи и капител са издуженим акантусовим лишћем, сличан онима који су нађени у Крстообразној цркви.²³⁹ Црква је била богато украшена штукатуром, фрескама, зидним и подним мозаицима. Подни мозаици су покривали целу унутрашњост, испред улаза у наос. Декор чине геометријски мотиви, меандри и преплети, као и представе птица и флоре. У оквиру цркве, налазила се зидана гробница. Зидови наоса и анекса, као и портици атријума, били су украшени фрескама и зидним мозаицима. Горњи делови зидова наоса и конхи били су украшени бојеним шtuком.

TRICONCHONAL CHURCH

The Triconch Church, measuring 39 x 16.5 meters, was built about 80 meters from the south-east corner tower of the Lower Town. The church was investigated in 1952, 1975 and 1976. It consisted of a nave with an apse and two lateral conchs, a narthex with annexes and an atrium with porticoes. The atrium had approximate dimensions of 15/14 m, while the porticoes were 2.80–3.00 m wide. The frame wall of the atrium and the initial columns of the portico were adjacent to the facade of the church, but chronologically and functionally they represented one unit. Between the corner pilasters in the north, south and west porticos there were two massive rectangular bases in each. The vestibule, or open narthex with pastophoria, formed an organic whole with the nave and not with the atrium. On the west side, at the entrance to the narthex, there were two stone columns, of which Ionic impost - capitals and one base were found *in situ*. The altar space was limited by the chancel, from which two square stone bases were found at the junction of the side conchs and the walls of the nave, columns and a capital with elongated acanthus leaves, similar to those found in the Cruciform Church²³⁹. The church was richly decorated with frescoes, wall and floor mosaics. Floor mosaics covered the entire interior, in front of the entrance to the nave. The decor consisted of geometric motifs, meanders and interweaves, as well as representations of birds and flora. Within the church, there was a brick tomb. The walls of the nave and annex, as well as the porticoes of the atrium, were decorated with frescoes and wall mosaics. The upper parts of the walls of the nave and conches were decorated with painted pike.

²³⁹ Кондић В., Поповић В.: *Царичин Град – утврђено насеље у византијском Илирику*, Галерија САНУ 33, Београд 1977, 135.

²³⁹ Кондић В., Поповић В.: *Царичин Град – утврђено насеље у византијском Илирику*, Галерија САНУ 33, Београд 1977, 135.

Основа Триконхалне базилике
Plan of the Triconchonal Basilica

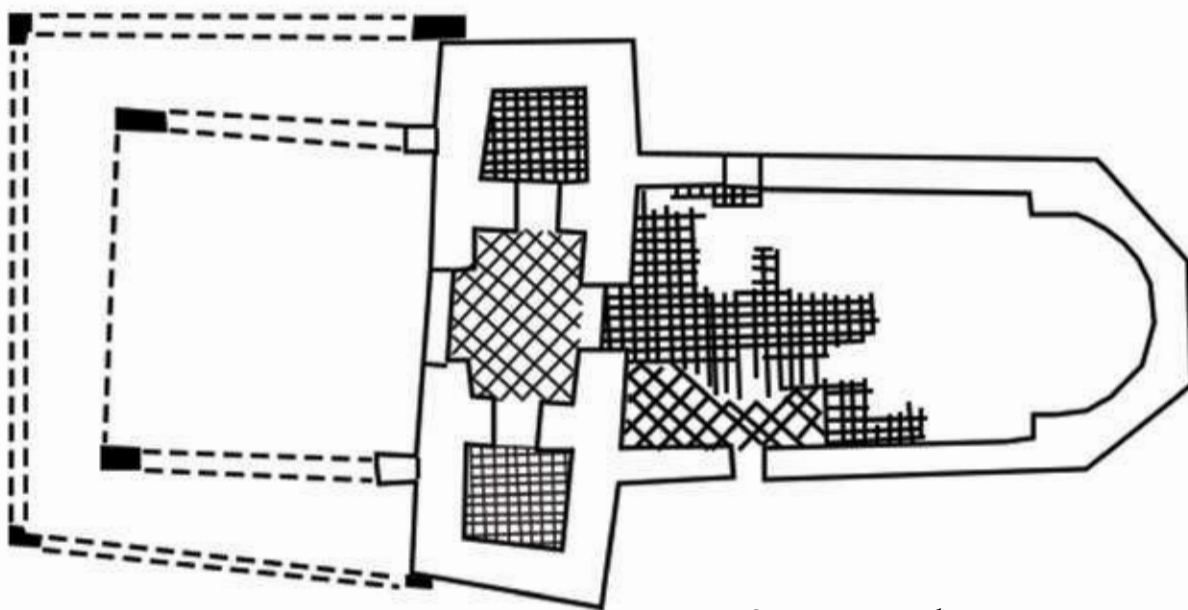
Археолошки остаци Триконхоналне базилике ван бедема, 2018.
(снимио дроном Петар Костадиновић)
Archaeological remains of the Triconchonal Basilica outside the ramparts, 2018
(photo by drone Petar Kostadinović)

ЈЕДНОБРОДНА ЦРКВА

Једнобродна црква или Црква Ј удаљена је око 250 метара од Јужног бедема Доњег града. Налази се на јужном платоу ван бедема Царичиног града. Претпоставља се да је припадала делу манастирског комплекса.²⁴⁰ Истражена је 1975. и 1976. године. Састоји се од наоса са апсидом на истоку, нартекса са пастофоријама и атријума.²⁴¹ Реч је о цркви са неправилном основом, са једнобродним наосом, нартексом и атријумом величине 34 x 16,5 метара. Из атријума се улази у нартекс, а из нартекса у наос, са апсидом која је са унутрашње стране потковичастог облика. Димензије наоса су износиле 15 x 7,45 метара. У наосу Једнобродне цркве пронађене су разнобојне коцкице, које указују да су зидови делимично или у целини били украшени мозаицима. Рушевински слој изнад пода садржи и остатке дрвених греда и гвоздених клинова равне таванице наоса. Од кровног покривача постоје налази углавном ћерамида и мањег броја црепова.

ONE-NAVED CHURCH

The one-naved church or Church J is situated about 250 meters from the South Wall of the Lower Town. It is located on the southern plateau outside the ramparts of Caričin grad, with the assumption that it belonged to part of the monastery complex²⁴⁰. It was explored in 1975 and 1976. It consisted of a nave with an apse to the east, a narthex with pastophoria and an atrium²⁴¹. It was a church with an irregular foundation, with a single nave, a narthex and an atrium measuring 34 x 16.5 meters. From the atrium, you enter the narthex, and from the narthex, you enter the nave, with an apse that is horseshoe-shaped on the inside. The dimensions of the nave were 15 x 7.45 meters. Multi-coloured cubes were found in the nave of the One-Naved Church, which indicate that the walls were partly or entirely decorated with mosaics. The rubble layer above the floor also contained the remains of wooden beams and iron wedges of the nave's flat ceiling. As for the roof covering, there are mainly findings of ceramides and a smaller number of tiles.

Основа Једнобродне цркве
Plan of the-one naved church

²⁴⁰ Vujadin Ivanišević, Caričin Grad (Justiniana Prima): A New-Discovered City for a 'New' Society Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies Belgrade, 22–27 August 2016.

²⁴¹ Duval N, Jeremić M: L'Église J au sud de la Ville, dite „Basilique À une nef“, Caričin Grad I, Institut archéologique de Belgrade – Belgrade; École française de Rome – Rome 1984, str. 91–146.

²⁴⁰ Vujadin Ivanišević, Caričin Grad (Justiniana Prima): A New-Discovered City for a 'New' Society Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies Belgrade, 22–27 August 2016

²⁴¹ Duval N, Jeremić M: L'Église J au sud de la Ville, dite „Basilique À une nef“, Caričin Grad I, Institut archéologique de Belgrade – Belgrade; École française de Rome – Rome 1984, str. 91–146.

Археолошки остаци Једнобродне базилике ван бедема, 2018.
(снимио дроном Петар Костадиновић)

Archaeological remains of the One-nave Basilica outside the ramparts, 2018
(photo by drone Petar Kostadinović)

АКВЕДУКТ

Снабдевање пијаћом водом у Царичином граду било је решено Акведуктом, којим се вода доводила из удаљених крајева. Захваљујући георадарским снимањима 2015. године, како на локалитету Царичиног града тако и ван њега, дошло се до нових открића везаних за рашчитавање трасе Акведукта. Тако је утврђено да се он пружа југозападно од града, где је дефинисана скоро цела подземна траса Акведукта, у дужини од 22 километра, до саме каптаже на планини Радан.²⁴² Траса водовода је установљена 1947. године, о чему говори извештај са ископавања на Царичином граду. Западно од Царичиног града налази се Петрова гора, одакле је, по претпоставци, са удаљености од 22 километра специјално израђеним каналима притицала вода. Иако каптажа самог

²⁴² В. Иванишевић, Акведукт Царичиног града – Јустинијане Приме, *Саопштења*, XLIV/2012, 13-31.

AQUEDUCT

The supply of drinking water in Caričin grad was solved by the Aqueduct, which brought water from distant regions. Thanks to the ground penetrating radar recordings in 2015, new discoveries were made relating to the calculation of the route of the Aqueduct both on the site of Caričin grad and outside it. Thus, it was determined that it extended south-west of the city, where almost the entire underground route of the Aqueduct was defined, with a length of 22 kilometres, up to the catchment on Radan Mountain²⁴². The route of the water supply was established in 1947, as stated in the report from the excavations at Caričin grad. To the west of Caričin grad there was Petrova gora Mountain, from where, by assumption, water flowed from a distance of 22 kilometres through specially made channels. Although the catchment

²⁴² В. Иванишевић, Акведукт Царичиног града – Јустинијане Приме, *Саопштења*, XLIV/2012, 13-31.

извора није утврђена, претпоставља се да је почетак водовода био близу извора потока Дели Вода, који дели планинске масиве Радана и Петровца. На почетку блажег нагиба брда траса се одваја од потока у правцу југа, пролазећи средином падине Петровца. Правац којим се траса спуштала даље ка Царичином граду, по благим падинама југоисточно од Петрове горе, може се само претпоставити. Код села Бачевине највероватније је скретала на исток пратећи изохипсу, да би у благом луку према североистоку стигла до града.²⁴³ Поред подручја изван зидова, урбаној структури Царичиног града припадају и утврђења и грађевине у широј околини, као што су црква св. Илије, лоцирана на источној страни у његовом подножју, Брана-Мост, утврђење на свињаричком Градишту, удаљеном један километар од јужног бедема Доњег града, утврђење на локалитету „Горње Градиште”, црква Св. Пантелејмона у Каљаји код Радиновца, остаци рудника у Лецу,²⁴⁴ црква у Рујковцу, утврђење у Бреговини, утврђено насеље у Злати, црква у Сијарини, остаци архитектуре на Петровој гори, осматрачница на локалитету Кулиште или Језеро, утврђење код Секицола, и др.

Ова утврђења спадају у интегралне делове ширег подручја Јустинијане Приме, у време када је она била црквено седиште Средоземне Дакије (Dacia Mediterranea), од 14. априла 535. године. Од тог времена, под црквену јурисдикцију Јустинијаане Приме, према данашњој административној подели, потпадали су област уже Србије, источни Срем, западна Бугарска, северни део Македоније, Косово и Метохија и Црна Гора.

Овај архитектонски комплекс јединствен је, што се огледа у чињеници да је планирано да буде ново седиште и државне и црквене власти. Налази се у северном делу префектуре Илирик, велике административне јединице, која је у рановизантијско доба обухватала централни део Балканског полуострва – територију која се протезала од Дунава па све до Пелопонеза.

Изграђена је по жељи и нацрту византијског цара Јустинијана I, наведеног у документу

²⁴³ Петровић Н.: О водоводу Царичиног Града. *Старинар н.с. XX*, Београд 1970, 290.

²⁴⁴ Ivan Bugarski, Guido Heinz, Vujadin Ivanišević, Alexander Maas, Constanze Röhl, Rainer Schreg, Aleksandar Stamenković, Vladan Zdravković, *Rekognosciranje šire okoline Caričinog grada u 2017. godine i snimanje rimskog rudnika u Lecu, Arheologija u Srbij – projekti Arheološkog instituta u 2017. godini*, Beograd, 2019, str. 159.

of the source itself has not been determined, it is assumed that the beginning of the water supply was near the source of the Deli Vodastream, which divides the mountain massifs of Radan and Petrovac. At the beginning of the gentle slope of the hill, the route separates from the stream in a southerly direction, passing through the middle of the slope of Petrovac. One can only guess the direction in which the route descended further towards Caričin grad, along the gentle slopes southeast of Petrova gora Mountain. It is most likely that near the village of Bačevina it turned to the east, following the isohypse, in order to reach the town in a gentle arc towards the northeast.²⁴³

In addition to the area outside the walls, the urban structure of Caričin grad also includes fortifications in the wider area, such as the church of St. Ilija, located on the eastern side at its foot, Brana-Most, fortification at Svinjarica Gradište, one kilometre away from the southern rampart of Lower Town, fortification at “Gornje Gradište”, church of St. Panteleimon in Kaljaja near Radinovac, recording of a Roman shaft - in the mine of Lece ²⁴⁴, a church in Rujkovac, a fortification in Bregovina, a fortified settlement in Zlata, a church in Sijarina, architectural remains on Petrova gora Mountain, an observation post on the site of Kulište or Jezero, a fortification near Sekicol, etc.. These fortifications belong to the integral parts of the wider area of Justiniana Prima, at the time when it was the ecclesiastical seat of the Mediterranean Dacia (Dacia Mediterranea), from April 14th 535. According to today’s administrative division, the ecclesiastical jurisdiction of Justinian Prima, from that time included the area of narrower Serbia, eastern Srem, western Bulgaria, the northern part of Macedonia, Kosovo and Metohija and Montenegro.

This architectural complex was unique, which is reflected in the fact that it was planned to be the new seat of both state and church authorities. It was located in the northern part of the prefecture of Illyricum Province, a large administrative unit, which in the early Byzantine era included the central part of the Balkan Peninsula - the

²⁴³ Петровић Н.: О водоводу Царичиног Града. *Старинар н.с. XX*, Београд 1970, 290.

²⁴⁴ Ivan Bugarski, Guido Heinz, Vujadin Ivanišević, Alexander Maas, Constanze Röhl, Rainer Schreg, Aleksandar Stamenković, Vladan Zdravković, *Rekognosciranje šire okoline Caričinog grada u 2017. godine i snimanje rimskog rudnika u Lecu, Arheologija u Srbij – projekti Arheološkog instituta u 2017. godini*, Beograd, 2019, str. 159.

ARBELETSKI
AQUELUCT

ИСТЕРНА
CISTERN

БОУТ
WAT

МАТЕТЕ
SMA

ИЛИН
BATH

ЛЕПО
LAKE

БАЗЕН
POOL

ВАНЈА КУПА
WATER TOWER

ТЕРМЕ
THERMAL BATHS

ТЕРМЕ
THERMAL BATHS
OUTSIDE THE RAMPARTS

БРАНА
DAM

Водозахватна зона
на Царичином граду
The catchment area in Caričin
Grad

Новела XI, којим је одређено да се седиште префектуре Илирик пренесе из Солуна у Јустинијану Приму (*Iustinijana Prima*), град који је подигао у близини. његовог родног места, села Таурисија (*Tauresium*), у медитеранској Дакији. Према истом указу, нови град је имао ранг архиепископије са јурисдикцијом над целом Дачком дијацезом и Македонијом Секундом (*Macedonia Secunda*).

Иако је овај град био кратког века (непуних 80 година) и потпуно напуштен након краткотрајног коришћења, али без већих грађевинских интервенција, он показује рановизантијски начин урбанизма, у виду функционалне и инфраструктурне организације, прилагођавања и коришћења конфигурације земљишта.

На целом подручју Царичиног града наглашена је сакрална делатност, која проистиче из жеље за христијанизацијом византијских земаља, изложених сталној најезди паганских племена. У граду и његовој непосредној околини откривено је 15 цркава, које су по својој конструкцији прилично различите. Неке од ових цркава својом монументалном величином и раскошном унутрашњом орнаментиком представљају репрезентативне примере рановизантијске сакралне архитектуре.

Појединачне грађевине Царичиног града, посебно оне најистакнутије, могу се упоредити са другим објектима из рановизантијског периода, подигнутим у време Јустинијанове владавине.

Сходно томе, Епископска базилика у Акропољу лако се може упоредити, по свом облику, димензијама и орнаментацији, са црквама Сан Аполинаре ин Класе, близу Равене, Базилика Б. у Филиппима или Базилика у Пирдопу у Бугарској. Крстионица такође има директну паралелу у јерменској архитектури, али још ближе, на подручју Византије у 6. веку. Откривени мозаици се по мотивима, коришћеном материјалу и изради могу упоредити са најфинијим мозаицима Равене из истог периода. Један од главних проблема у очувању овог археолошког налазишта јесте недовољна конзерваторска активност, односно несразмера између спровођења археолошких истраживања, са једне стране, и заштите, конзервације и презентације налазишта, са друге стране. Један од циљева монографије јесте да скрене пажњу на лоше стање у коме се тренутно налази Царичин град, и на неопходност наставка конзерваторских радова, као и да на једном месту омогући преглед свих конзерваторских радова на реконструкцији и презентацији Царичиног града од почетка истраживања па до данас.

territory that stretched from the Danube to the Peloponnese.

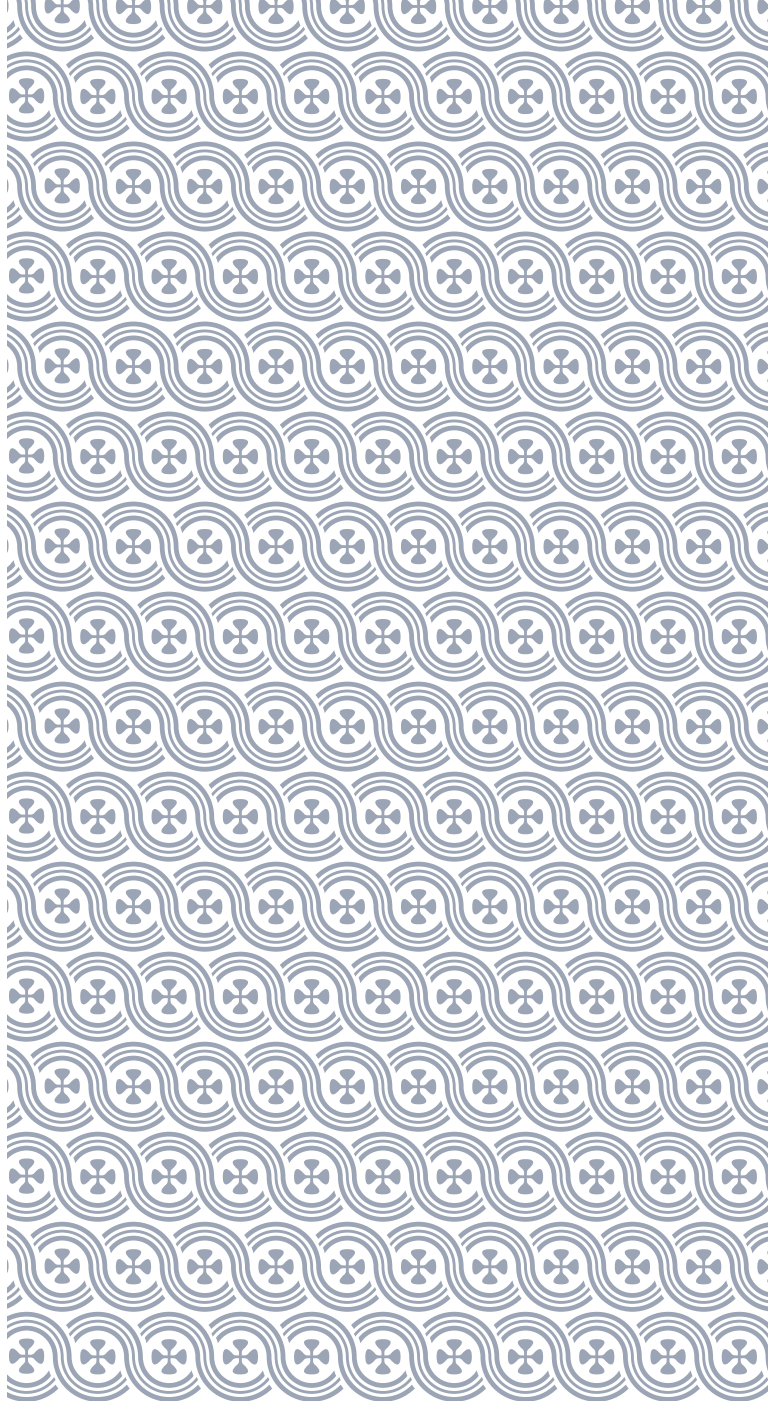
It was built according to the wishes and design of the Byzantine emperor Justinian I, announced in the document Novella XI, which ordered the transfer of the seat of the prefecture of the province of Illyricum from Thessaloniki to Justinian Prima (*Iustiniana Prima*), a city he built nearby his birthplace, the village of Tauresina (*Tauresium*), in Mediterranean Dacia. According to the same decree, the new city had the same rank as an archbishopric with jurisdiction over the entire Dacian diocese and Macedonia Secunda (*Macedonia Secunda*).

Although this city was short-lived (less than 80 years) and completely abandoned after short-term use, but without major construction interventions, it shows the early Byzantine way of urbanism, in the form of functional and infrastructural organization, adaptation and use of the land configuration.

Sacral activity is emphasized in the entire area of Caričin grad, which stems from the desire to Christianize the Byzantine lands, exposed to the constant invasion of pagan tribes. 15 churches, quite different in construction, were discovered in the city and its immediate surroundings. Some of these churches, with their monumental size and lavish interior ornamentation, are representative examples of early Byzantine sacral architecture. Individual buildings of the Caričin grad, especially the most prominent ones, can be compared with other branches from the early Byzantine period that were built during the reign of Justinian.

Accordingly, the Episcopal Basilica in the Acropolis can easily be compared, in its form, dimensions and ornamentation, with the churches of San Apollinare in Classe, near Ravenna, Basilica B. in Philippi or the Basilica in Pirdop in Bulgaria. The font also has a direct parallel in Armenian architecture, but even closer, in the area of Byzantium in the 6th century. In terms of motifs, used material and workmanship, the discovered mosaics can be compared with the finest mosaics of Ravenna from the same period.

One of the main problems in the preservation of this archaeological site is insufficient conservation activity, i.e. the disproportion between the implementation of archaeological research, on one hand, and the protection, conservation and presentation of the site, on the other hand. One of the goals of this work is to draw attention to the poor condition in which Caričin grad currently is, and the necessity of continuing the conservation works, as well as enabling an overview of all conservation works on the reconstruction and presentation of Caričin grad from the beginning of the research until today.

ПОПУЛАРИЗАЦИЈА Царичиног града

POPULARISATION of Caričin Grad

ПОПУЛАРИЗАЦИЈА Царичиног града

На крају, треба рећи да су сва ова ископавања и истраживања „ускрслог града”, пратиле многобројне стручне публикације, у којима је дат исцрпан историјат истраживања, као и преглед изложби организованих у земљи и иностранству, са циљем популаризације тог изузетног споменика рановизантијске цивилизације. Најпре је 11. и 12. августа 1962. године, у Народном музеју у Лесковцу и Лебану, поводом 50-годишњице истраживања Царичиног града организован међународни скуп, на коме се говорило о резултатима досадашњег истраживања.²⁴⁵ Говорећи за локални лист *Наша реч*, Ђурђе Бошковић и Ђорђе Мано-Зиси сложили су се да је овај симпозијум један од најуспелијих симпозијума о Царичином граду, како по броју младих археолога тако и по броју проблема који су решавани. Посебно су истакли сам проблем убицације, где је било различитих мишљења, али се видело да је све више оних који прихватају тезу да је Царичин град некадашња Јустинијана Прва.²⁴⁶

Један од значајнијих доприноса приближавања јавности археолошког локалитета Царичин град било је организовање изложбе „Царичин град - утврђено насеље у византијском Илирику” 1977. године. Изложба посвећена истраживању Царичиног града отворена је у Галерији Српске академије наука и уметности, у организацији Српске академије наука и уметности, Народног музеја Београд, Археолошког института Београд, Народног музеја Лесковац и Завода за заштиту споменика културе Ниш. У пратећем каталогу изложбе приказана су дотадашња сазнања о овом, по свему судећи, специфичном рановизантијском урбаном центру и споменицима у његовој близини и даљој околини.²⁴⁷

Неколико година касније (1987), организован је велики међународни научни скуп²⁴⁸, по-

²⁴⁵ Документација Народног музеја Лесковац, Извештај о раду Народног музеја за 1962. годину.

²⁴⁶ *Наша реч* за 1962. годину, стр. 7.

²⁴⁷ Кондић, Поповић, *Царичин град - утврђено насеље у византијском Илирику*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1977.

²⁴⁸ Др Владимир Кондић, *Хроника - Међународни симпозијум о Царичином граду, Лесковачки зборник XXVIII*, 1988, Лесковац, стр. 344.

POPULARIZATION of Caričin grad

Finally, it should be said that all these excavations and researches of the “resurrected city” were accompanied by numerous professional publications, in which an exhaustive history of the research was given, as well as an overview of exhibitions organized in the country and abroad, with the aim of popularizing this exceptional monument of early Byzantine civilization.

First, an international meeting was organized on August 11th and 12th 1962, in the National Museum in Leskovac and Lebane, on the occasion of the 50th anniversary of the research of Caričin grad, where the results of previous research were discussed.²⁴⁵ Speaking to the local newspaper “*Naša reč*”, Đurđe Bošković and Đorđe Mano-Zisi agreed that this symposium was one of the most successful symposiums on Caričin grad, both in terms of the number of young archaeologists and the number of solved problems. They especially pointed out the problem of location itself, where there were different opinions, but it was obvious that more and more people accept the thesis that the Caričin grad is the former Justiniana I.²⁴⁶

One of the most significant contributions to bringing the archaeological site Caričin grad closer to the public was the organization of the exhibition “Caričin grad - a fortified settlement in Byzantine Illyricum” in 1977. The exhibition dedicated to the research of Caričin grad was opened in the Gallery of the Serbian Academy of Sciences and Arts, organized by the Serbian Academy of Sciences and Arts, the Belgrade National Museum, the Belgrade Archaeological Institute, the Leskovac National Museum and the Institute for the Protection of Cultural Monuments Nis. The accompanying catalogue of the exhibition shows the previous knowledge about this, by all accounts, specific early Byzantine urban centre and the monuments in its vicinity and further surroundings.²⁴⁷

A few years later (1987), a large international scientific meeting, dedicated ²⁴⁸ to the 75th anniversary of the research of Caričin grad was

²⁴⁵ Documentation of the National museum in Leskovac, The report on the activities of National Museum for 1962.

²⁴⁶ *Наша реч* за 1962. годину, 7.

²⁴⁷ Кондић, Поповић, *Царичин град - утврђено насеље у византијском Илирику*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1977.

²⁴⁸ Др Владимир Кондић, *Хроника - Међународни симпозијум о Царичином граду, Лесковачки зборник XXVIII*, 1988, Лесковац, стр. 344.

свећен 75-годишњици истраживања Царичиног града, са циљем да се прикажу резултати истраживања палеовизантијског Илирикума, уз посебан осврт на споменике из Царичиног града и са других локалитета из овог периода на подручју Србије. Било је предвиђено учешће еминентних стручњака из Француске, Немачке, Бугарске, Македоније и Србије. Народни музеј, у сарадњи са Археолошким институтом из Београда и Скупштинам општина Лебане, организовао је научни скуп, који је отворен 25. септембра и трајао је до 3. октобра. Поред скупа, припремљена је и пригодна изложба материјала, ископаног на Царичином граду 1987. године.

Треба поменути изложбе из 2003. и 2008. године, организоване у Француском културном центру у Београду и Народном музеју у Лесковцу, са пратећим каталозима, на којој су приказани налази са старијих ископавања и реституције Акропоља, Епископске базилике, Крстионице и околних грађевина, и то у три димензије. Изложбе су изазвале велику пажњу јавности, што је резултирало енормном посећеношћу.

У Бечу су 2004. године, у оквиру међународне конференције о културном наслеђу и новим технологијама, представљене 3Д реконструкције Царичиног града, Београда и Петроварадина, аутора Владана Здравковића, у оквиру изложбе „Три града – Три епохе” (*Three Towns – Three Epochs*). Изложба посвећена богатом архитектонском наслеђу Србије, отворена је у изложбеном простору Бечке водене куле (Vienna Water Tower).

Изложба „Византија. Раскош и свакодневица” (*Byzanz: Pracht und Alltag*) представља круну велике изложбе, организоване 2010. године у Бону. На изложби је представљена *Византија од Равене, преко Крима, Балкана и Србије, до Цариграда и Ефеса на југу, на све до Синајске Горе*. Међу бројним експонатима, из најугледнијих светских музеја, приказан је материјал са Царичиног града и реализована 3Д анимација града и споменичких целина, аутора Владана Здравковића.

Бонска изложба је значајна за Царичин град, поред осталог и што представља прву презентацију предмета са овог локалитета у иностранству. Тако је немачка, па и светска, публика била у прилици да види низ занимљивости, пронађених у родном месту императора Јустинијана I – око 60 артефаката похрањених у депоу Народног музеја у Лесковцу, као што су: драгоцени фрагмент репрезентативног

organized with the aim of presenting the results of research into Paleo-Byzantine Illyricum, with a special focus on monuments from Caričin grad and other localities from this period in Serbia. The participation of eminent experts from France, Germany, Bulgaria, Macedonia and Serbia was planned. The National Museum, in cooperation with the Archaeological Institute from Belgrade and the Assembly Municipality of Lebane, organized a scientific meeting, which opened on September 25th and lasted until October 3rd. In addition to the gathering, a special exhibition of the materials excavated in Caričin grad in 1987 was also prepared.

Worth of mentioning are the exhibitions from 2003 and 2008, organized in the French Cultural Centre in Belgrade and the National Museum in Leskovac, with accompanying catalogues, showing findings from older excavations and restitution of the Acropolis, the Episcopal Basilica, the Baptistery and surrounding buildings in three dimensions. The exhibitions attracted a lot of public attention, resulting in enormous attendance. As part of the international conference on cultural heritage and new technologies In Vienna in 2004, 3D reconstructions of the Imperial City, Belgrade and Petrovaradin, by Vladan Zdravković, were presented as part of the exhibition “*Three Towns - Three Epochs*”. The exhibition dedicated to the rich architectural heritage of Serbia was opened in the exhibition space of the Vienna Water Tower. The exhibition “Byzantium. Luxury and everyday life” (*Byzanz: Pracht und Alltag*) represents the crown of a large exhibition organized in 2010 in Bonn. The exhibition presents Byzantium from Ravenna, through the Crimea, the Balkans and Serbia, to Constantinople and Ephesus in the south, and all the way to Mount Sinai. Among the numerous exhibit from the world’s most prestigious museums, material from Caričin grad was shown as well as a 3D animation of the city and its monuments, authored by Vladan Zdravković. The Bonn exhibition was, among other things, significant for Caričin grad since it represented the first presentation of objects from this locality abroad. Thus, the German, as well as the world audience, had the opportunity to see a number of interesting things found in the birthplace of Emperor Justinian I - about 60 artefacts stored in the depot of the National Museum in Leskovac, such as: a precious fragment of a representative officer’s helmet of the “Baldenheim” type, the cover of an extremely rare medicine box with a representation of Christ healing a bleeding wom-

официрског шлема типа „Балденхајм”, поклопац ванредно ретке кутије за лекове са представом Христа који исцељује крвоточиву жену, декоративну пластику, алатке, украсне копче, али и тродимензионални анимирани филм са идеалном реконструкцијом читавог комплекса Јустинијане Приме. На свечаном отварању ове значајне изложбе, по позиву организатора, присуствовали су дугогодишњи директор Народног музеја у Лесковцу, Верољуб Трајковић, кустос-музејски саветник историчар, и др Вујадин Иванишевић, руководилац археолошких истраживања на Царичином граду.²⁴⁹

У Народном музеју у Лесковцу и на Царичином граду, од 4. до 7. октобра 2012. године организована је међународна конференција „Early Byzantine City and Society”, посвећена стогодишњици археолошких истраживања Царичиног града.

Један од најзначајних пројеката Народног музеја у Лесковцу, који говори о Царичином граду и његовом развоју, јесте отварање нове сталне музејске поставке 9. маја 2015. године, у оквиру обележавања Дана музеја. То је прва фаза сталне музејске поставке, под називом „Времеплов лесковачког краја”, која има за циљ археолошко-историјску презентацију лесковачког краја. Приказани су утицаји различитих култура, чијим преплитањем је лесковачки крај изградио сопствени идентитет. Поставка се састоји од четири тематске целине, које су постављене у два архитектонска дела у приземљу музеја. Други архитектонски део сталне музејске поставке, под називом „Царичин град – Justiniana Prima”, посвећен је археолошком локалитету Царичин град – месту рођења цара Јустинијана I. Посебно је издвојен, како архитектонски тако и тематски, да би се истакли монументалност и лепота овог града и његов значај за историју лесковачког краја и земље у целини. Причом и оригиналним деловима архитектонске пластике – капителима, фрагментима декоративне архитектонске пластике, очуваним деловима мозаика, али и цртежима, фотографијама и 3Д моделима, интерпретирана је монументалност архитектуре, док је археолошким материјалом, који је откривен током вишедеценијских истраживања, приказан свакодневни живот у граду. Један део поставке посвећен је јубилеју: 100 година ар-

²⁴⁹ *Byzanz, Pracht und Alltag. Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, 26. Februar bis 13. Juni 2010 (Ausstellungskatalog), Bonn–München 2010, 180–196.*

an, decorative plastic, tools, decorative clasps, but also a three-dimensional animated film with an ideal reconstruction of the entire Justiniana Prima complex. At the invitation of the organizers, Veroljub Trajković, the long-time director of the National Museum in Leskovac, curator-museum advisor and a historian, and Dr. Vujadin Ivanišević, head of archaeological research in Caričin grad, were present at the official opening of this important exhibition.²⁴⁹

The international conference “Early Byzantine City and Society” was organized in the National Museum in Leskovac and Caričin grad from October 4th to 7th 2012, dedicated to the centenary of the archaeological research of Caričin grad.

One of the most significant projects of the National Museum in Leskovac, which testifies about the Caričin grad and its development, was the opening of a new permanent museum exhibit on 9th May 2015, as part of the Museum Day celebration. It was the first phase of the permanent museum exhibition, called “Time Machine of the Leskovac Region”, which aimed at the archaeological and historical presentation of the Leskovac Region. The influences of different cultures were shown, with the intertwining of which the Leskovac area built its own identity. The exhibition consists of four thematic units, which were placed in two architectural parts on the ground floor of the museum. The second architectural part of the permanent museum exhibition, called „Caričin grad - Justiniana Prima”, was dedicated to the archaeological site of Caričin grad - the birthplace of Emperor Justinian I. It has been specially selected, both architecturally and thematically, in order to highlight the monumentality and beauty of this city and its importance for the history of the Leskovac region and the country as a whole. The monumentality of the architecture was interpreted with the story and original pieces of architectural plastic - capitels, fragments of decorative architectural plastic, preserved parts of mosaics, but also with drawings, photographs and 3D models, while everyday life in the city was shown using archaeological material, which was discovered during decades of research. One part of the exhibition was dedicated to the anniversary: 100 years of archaeological research on this site. The exhibition exhibited original objects, which

²⁴⁹ *Byzanz, Pracht und Alltag. Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, 26. Februar bis 13. Juni 2010 (Ausstellungskatalog), Bonn–München 2010, 180–196.*

хеолошких истраживања овог локалитета. У поставци су изложени оригинални предмети, који пружају ексклузивност и остављају снажан утисак на посетиоце. Поред овог традиционалног начина презентације и интерпретације музејског материјала, коришћени су и нови видови комуникације у изложбеном простору: цртежи, карте, фотографије, реконструкције, 3Д модели, компјутерске анимације, видео линкови и аудио-визуелне ефекти. Решењем директора²⁵⁰, за руководиоца нове Сталне поставке „Времеплов лесковачког краја” именован је кустос историчар Верољуб Трајковић²⁵¹, са звањем музејског саветника. Исто тако, решењем директора за чланове ауторског тима²⁵², именовани су кустоси Народног музеја у Лесковцу. Њихов задатак је био рад на изради нове Сталне музеолошке поставке „Времеплов лесковачког краја”. Посебно су за тач скрин припремљени детаљнији прикази појединих сегмената поставке, истраживања и музејских предмета. За предшколску и децу школског узраста припремљене су едукативне музејске играонице, радионице и учионице. Њихов циљ је упознавање са културном баштином Лесковца,

²⁵⁰ Документација Народног музеја Лесковац, Решење о именовању руководиоца бр 61-2 од 05.02.2013; *Решење о координацији пројекта бр 379-1/1* од 12.08.2011. године

²⁵¹ Верољуб Трајковић, рођен 1957. године у Губеревцу, општина Лесковац. Дипломирао на Одсеку за историју Филозофског факултета у Скопљу 1981. године. Радио у Историјском архиву и Народног музеју у Лесковцу. Руководилац многих истраживачких пројеката, аутор бројних радова и публикација. Уређивао часопис Лесковачки зборник, као и многе друге публикације у издању Народног музеја и Центра за истраживање и проучавање културно-историјске баштине југа Србије. Добитник бројних награда за укупни допринос на унапређењу и развијању музејске делатности: Михајло Валтровић – истакнути појединац за животно дело, Кустос године, Октобарска награда Града Лесковца, Грамата нишког владике Арсенија и многе др.

²⁵² Документација Народног музеја Лесковац, Решење о именовању руководиоца бр 61-2 од 05.02.2013; Решење о координацији пројекта бр 61-3 од 05.02.2013. године. Решењем директора за чланове ауторског тима нове Сталне музејске поставке, именовани су кустоси Верољуб Трајковић, музејски саветник историчар, Мира Ниношевић, музејски саветник историчар и Јулијана Пешић, музејски саветник археолог. Поред ово троје именованих, на новој поставци радила је и Смиља Јовић, виши кустос археолог.

provided exclusivity and left a strong impression on visitors. In addition to this traditional way of presentation and interpretation of museum material, new forms of communication were also used in the exhibition space: drawings, maps, photographs, reconstructions, 3D models, computer animations, video links and audio-visual effects. By the decision of the director²⁵⁰, curator and historian, Veroljub Trajković²⁵¹, with the title of museum advisor, was appointed as the manager of the new permanent exhibition “Timeline of the Leskovac Region”. Likewise, the director appointed the curators of the National Museum in Leskovac for the members of the author’s team²⁵². Their task was to work on the creation of a new permanent museum exhibition “Time Machine of the Leskovac Region”. More detailed displays of individual segments of the exhibition, research and museum objects have been specially prepared for the touch screen. Educational museum playrooms, workshops and classrooms have been prepared for preschool and school-aged children. Their goal was to get acquainted with the cultural heritage of Leskovac,

²⁵⁰ Documentation of the National museum in Leskovac, The Decision on appointing managers no 61-2 since 05.02.2013; *The Decision on project coordination no 379-1/1* since 12.08.2011.

²⁵¹ Veroljub Trajković, born in 1957 in Guberevac, Leskovac municipality. Graduated from the History Department of the Faculty of Philosophy in Skopje in 1981. He worked in the Historical Archive and the National Museum in Leskovac. Manager of many research projects, author of numerous papers and publications. He edited the magazine *Leskovački zbornik*, as well as many other publications published by the National Museum and the Center for Research and Study of the Cultural and Historical Heritage of Southern Serbia. Winner of numerous awards for overall contribution to the improvement and development of museum activities: Mihajlo Valtrović - outstanding individual for life’s work, Curator of the Year, October Award of the City of Leskovac, Gramata of Bishop Arsenija of Niš and many others.

²⁵² Documentation of the Leskovac National Museum, Decision on the appointment of the manager no. 61-2 of 05.02.2013; Decision on project coordination No. 61-3 of February 5, 2013. By the decision of the director for the members of the author’s team of the new permanent museum exhibition, the curators Veroljub Trajković, museum advisor historian, Mira Ninošević, museum advisor historian and Julijana Pešić, museum advisor archaeologist, were appointed. In addition to these three named, Smilja Jović, senior curator archaeologist, also worked on the new exhibition.

развијање интересовања и културних потреба деце, али и учење у непосредном контакту са сведоцима прошлости, као традиционалном образовању.

И на крају, 2021. године, поводом обележавања 70 година Француског института у Србији, у оквиру француско-српске научне сарадње у области археологије, Археолошки институт у Београду и Универзитет у Стразбуру, уз подршку Француског института у Србији, организовали су изложбу „Царичин град: репрезентативни пример француско-српске научне сарадње у области археологије”.

Поред научних скупова и изложби о систематском ископавању и истраживању археолошког локалитета Царичин град, паралелно су издаване многе публикације, као што

to develop children's interests and cultural needs, but also to learn in direct contact with witnesses of the past, as traditional education.

And finally, on the occasion of the 70th anniversary of the French Institute in Serbia in 2021, as part of French-Serbian scientific cooperation in the field of archaeology, the Archaeological Institute in Belgrade and the University of Strasbourg, with the support of the French Institute in Serbia, organized the exhibition “The Caričin grad : a representative example of French-Serbian scientific cooperation in the field of archaeology”.

In addition to scientific gatherings and exhibitions on the systematic excavation and research of the archaeological site of Caričin grad, many publications were published in parallel, such as

Проф. др Момчило Павловић, музејски саветник-историчар Верољуб Трајковић, дописни члан САН-у др Вујадин Иванишевић- почетак научног скупа на Царичином граду, 2006.

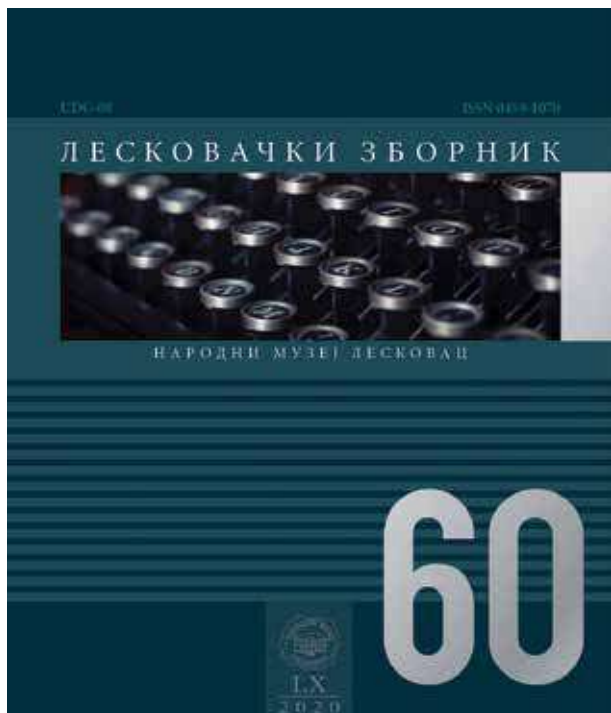
Prof. dr. Momčilo Pavlović, Veroljub Trajković, historian, advisor to the museum and Vujadin Ivanišević corresponding member of SASA - The beginning of the scientific conference in Caričin Grad, 2006.

је српско-француска публикација Царичин град, на француском језику, као и многобројни часописи попут Лесковачког зборника, у издању Народног музеја у Лесковцу, Старинара, у издању Археолошког института у Београду, угледног француског часописа *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen-Âge, Temps modernes*, и многа друга издања.

the Serbian-French publication *Caričin grad*, in French, as well as numerous magazines such as “*Leskovacki zbornik*”, published by the National Museum in Leskovac, “*Starinar*”, published by the Archaeological Institute in Belgrade, the prestigious French magazine *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen-Âge, Temps modernes*, and many other publications.

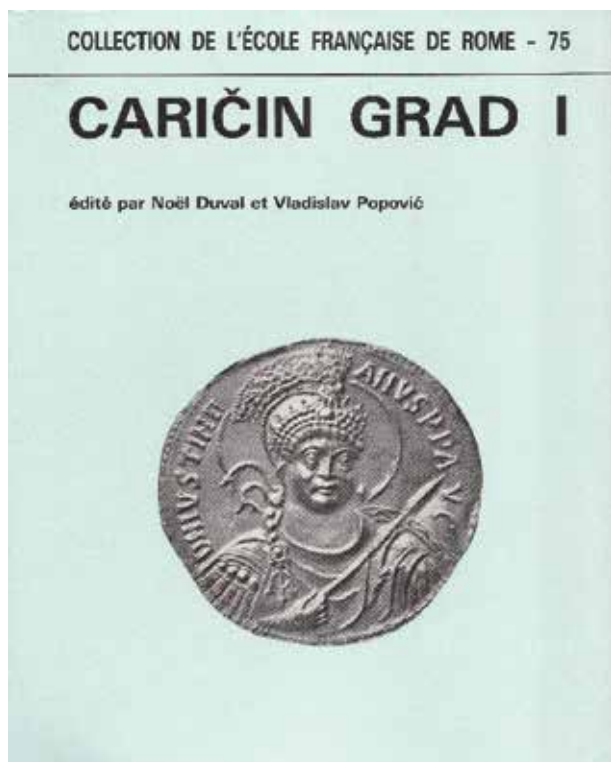

Изложба „Византија. Раскош и свакодневица” Бон 2010.
Exhibition “Byzanz. Pracht und Alltag”, Bonn 2010

Од првог броја Лесковачки зборник редовно објављује стручне текстове о Царичином граду (публиковано 63. бројева)

Since its first issue, Leskovački zbornik (63 issues printed) has regularly published specialist articles on Caričin Grad

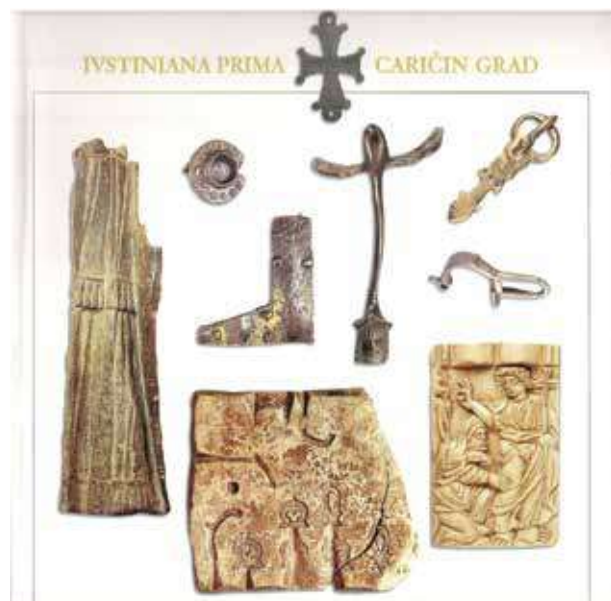

Српско-француска публикација „Царичин Град“ (публиковано четири бројева)
Serbian-French publication "Caričin Grad" (four issues published)

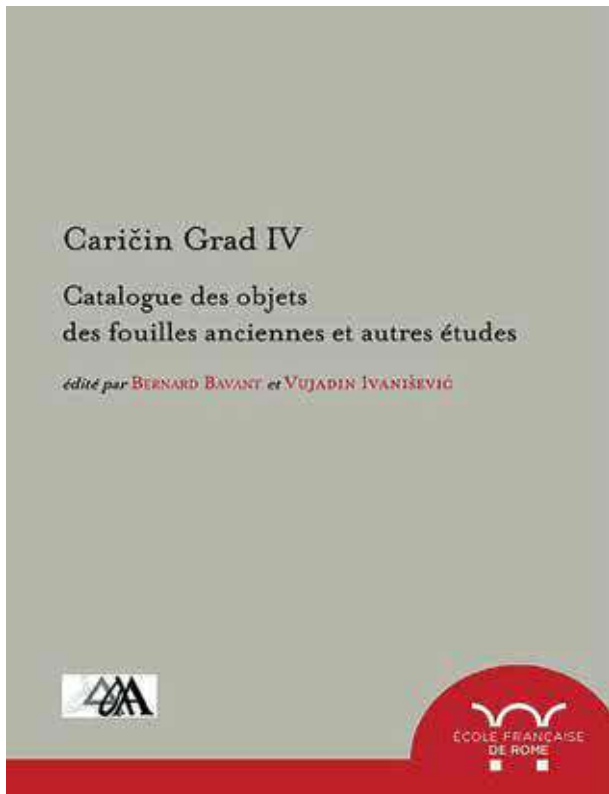
Најавни плакат реализације пројекта Заштита културног наслеђа и туристичке презентације археолошког и историјског локалитета Царичин град, 2006.

Announcement poster of the realization of the project Protection of cultural heritage and tourist presentation of the archaeological and historical site Caričin grad, 2006

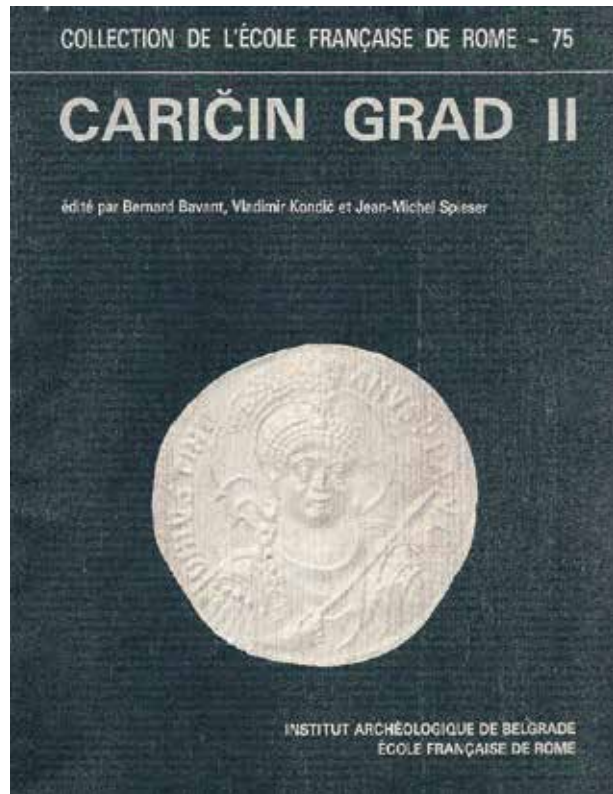

Каталог Ivstiniana Prima-Царичин град аутора Бернара Бавана и Вујадина Иванишевића, 2003.

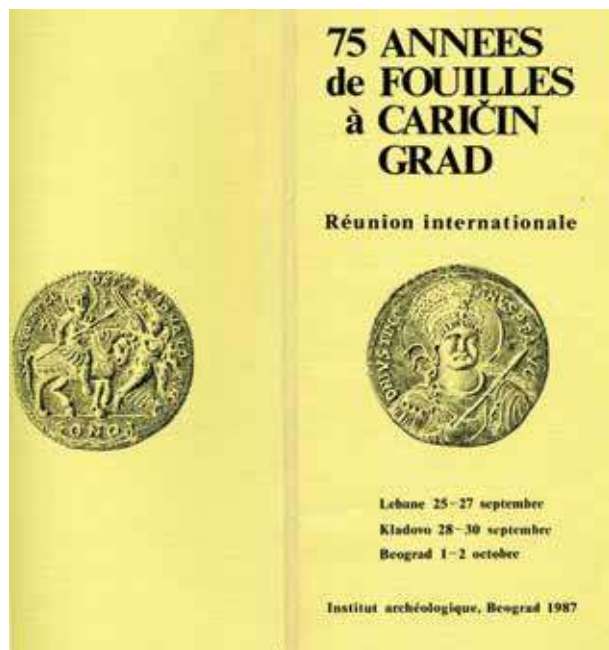
Catalogue "Ivstiniana Prima - Caričin grad" by Bernard Bavant and Vujadin Ivanišević, 2003

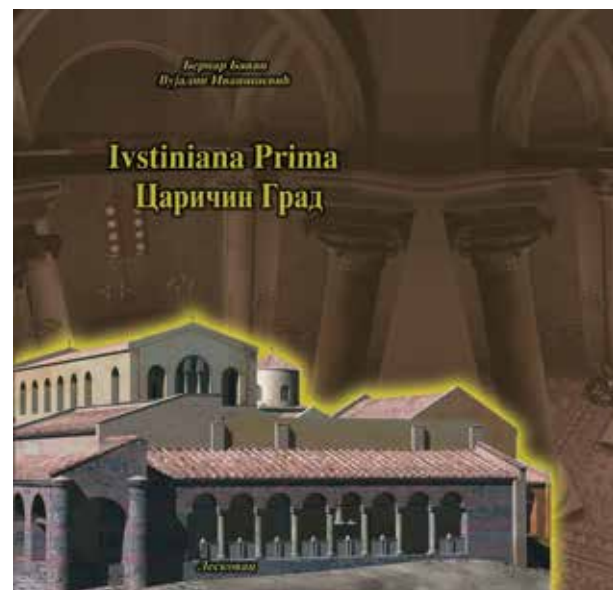
Српско-француска публикација Царичин град IV
Serbian-French publication “Caričin Grad IV”

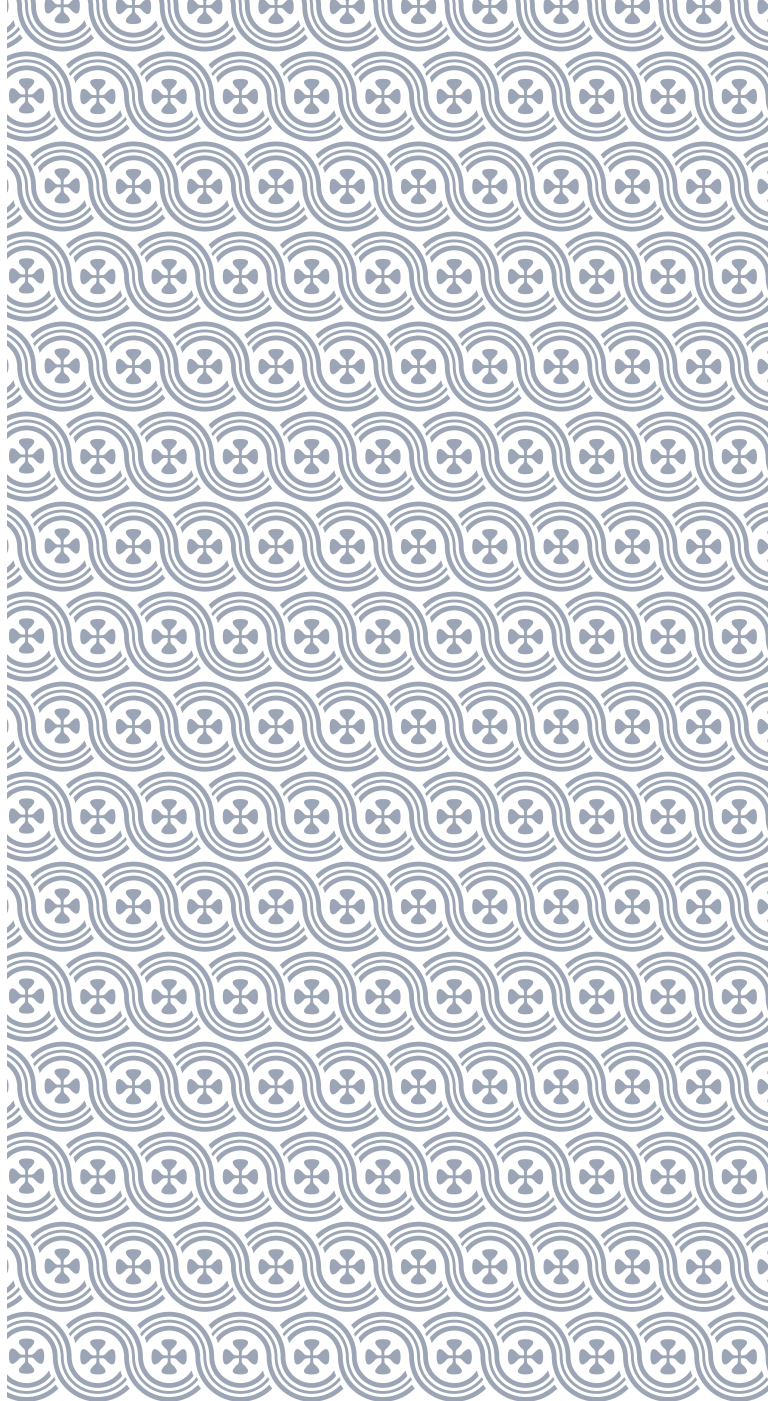
Српско-француска публикација Царичин град II
Serbian-French publication “Caričin Grad IV”

Програм научног скупа одржан поводом 75.-годишњице истраживања на Царичином граду, 1987.
The programme of the scientific meeting organised on the occasion of the 75th anniversary of research in Caričin Grad, 1987

Ivstiniana Prima-Царичин град-аутора Бернара Бавана и Вујадина Иванишевића, 2006
«Ivstiniana Prima - Caričin Grad» by Bernard Bavant and Vujadin Ivanišević, 2006

**ВАСКРС ЦАРИЧИНОГ ГРАДА
ПО ДРУГИ ПУТ
RESSURECTION OF THE CARIČIN GRAD
FOR THE SECOND TIME**

ВАСКРС ЦАРИЧИНОГ ГРАДА ПО ДРУГИ ПУТ

НОМИНАЦИОНИ ДОСИЈЕ

Процес номинације Царичиног града за упис на Листу светске културне баштине при организацији Уједињених нација за образовање, науку и културу УНЕСКО (UNESCO), започео је у Бразилији, на седници Комитета за светску баштину УНЕСКО. Седница је одржана крајем јула и почетком августа 2010. године.²⁵³

Установе заштите Републике Србије покренуле су иницијативе везане за израду номинационог досијеа. Основан је научно-стручни тим за израду стратегије и заштиту археолошког локалитета Царичин град²⁵⁴, који су чинили стручњаци из Народног музеја у Лесковцу, Археолошког института у Београду, Завода за заштиту споменика културе у Нишу, као и представници Општине Лебане. Задатак ових установа био је, да заједно са Републичким заводом за заштиту споменика културе у Београду, осмисле и усвоје стратегију заштите и презентације Царичиног града. Имајући у виду споменичка својства археолошког локалитета Царичин град, који чини културно-историјску целину од изузетног значаја за Републику Србију, предвиђени су конзерваторско-реставраторски радови, који подразумевају конзервацију, консолидацију и ревитализацију Царичиног града, уважавајући његов аутентичан, постојећи изглед. На овај начин истовремено би се зауставила и спречила даља девастација разрушеног града, а тиме би се створила боља

---

²⁵³ <http://www.seecult.org/vest/novi-kandidati-srbije-zalistu-svetske-bastine> *присутуљено 9.06.2023.*

²⁵⁴ Координатор научно-стручног тима био је Војин Николић, технолог конзерватор из Републичког завода за заштиту споменика културе Београд, а чланови тима били су Вујадин Иванишевић, археолог, Верољуб Трајковић, историчар музејски саветник, Брана Стојковић Панелка, архитекта конзерватор, Марина Бунарџић, археолог конзерватор, Бојана Михаљевић, архитекта конзерватор, Немања Смичиклас, сликар конзерватор мозаика, Десимир Тановић, сликар конзерватор за камен, Ивана Цветковић, архитекта конзерватор, Естела Радоњић Живков, етнолог антрополог, Бранислав Орлић, правник, и Владимир Џамић, историчар уметности и лице задужено за контакт са УНЕСКОМ.

RESSURECTION OF THE CARIČIN GRAD FOR THE SECOND TIME

NOMINATION FILES

The process of nominating Caričin grad for inclusion in the World Cultural Heritage List of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) began in Brasilia, at the session of the UNESCO World Heritage Committee. The session was held at the end of July and beginning of August 2010.²⁵³

The institutions for protection of the Republic of Serbia have launched initiatives related to the preparation of the nomination file. A scientific and professional team was established for the development of a strategy and protection of the archaeological site of Caričin grad²⁵⁴, which consisted of experts from the National Museum in Leskovac, the Archaeological Institute in Belgrade, the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Nis, as well as representatives of the Municipality of Lebane. The task of these institutions was to, together with the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments in Belgrade, devise and adopt a strategy for the protection and presentation of Caričin grad. Bearing in mind the monumental properties of the archaeological site of Caričin grad, which forms a cultural and historical entity of exceptional importance for the Republic of Serbia, conservation and restoration works, which include the conservation, consolidation and revitalization of Caričin grad, are planned, respecting its authentic, existing appearance. In this way, further devastation of the ruined city would be stopped and prevented,

---

²⁵³ <http://www.seecult.org/vest/novi-kandidati-srbije-zalistu-svetske-bastine> *присутуљено 9.06.2023.*

²⁵⁴ The coordinator of the scientific and expert team was Vojin Nikolić, conservator technologist from the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments, Belgrade, and the team members were Vujadin Ivanišević, archaeologist, Veroljub Trajković, historian, museum advisor, Brana Stojković Panelka, architect conservator, Marina Bunardžić, archaeologist conservator, Bojana Mihaljević, conservator architect, Nemanja Smičiklas, mosaic conservator painter, Desimir Tanović, stone conservator painter, Ivana Cvetković, conservator architect, Estela Radonjić Živkov, ethnologist anthropologist, Branislav Orlić, lawyer, and Vladimir Džamić, art historian and person in charge of contact with UNESCO.

слика и презентација споменичког наслеђа, у оквиру постојеће културно-историјске целине. Министарство културе, у својству сазивача, покренуло је серију састанака научно- стручног тима. Урађена је стратегија заштите и презентације археолошког налазишта, која ће касније претрпети измене и прећи на виши ниво одлучивања, будући да је Министарство културе образовало радну групу за координацију и праћење активности на истраживању и заштити археолошког налазишта Царичин град. Радном групом је председавала Александра Фулгоси, представник Министарства за културу и информисање.²⁵⁵

Ангажовани стручњаци сагласили су се да, имајући у виду његове вредности и развојне потенцијале, археолошки локалитет Царичин град постане пројекат Владе Републике Србије, како би се што боље сагледала међуресорна сарадња, али и спровело финансирање и праћење реализације.²⁵⁶

Према врсти и степену заштите културних добара и евиденцији Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду, на територији Јабланичког округа, заштићено је осам археолошких налазишта, од којих је једино археолошко налазиште Царичин Град категорисано као налазиште од изузетног значаја, и као такво нашло се на листи за номинацију.²⁵⁷

and thus a better image and presentation of the monumental heritage would be created, within the existing cultural-historical entity.

The Ministry of Culture, in the capacity of convener, initiated a series of meetings of the scientific-professional team. A strategy for the protection and presentation of the archaeological site was developed, which will later underwent changes and moved to a higher decision-making level, since the Ministry of Culture has formed a working group for the coordination and monitoring of activities on the research and protection of the archaeological site of Caričin grad. The chair of the working group was Aleksandra Fulgosi, a representative of the Ministry of Culture and Information.²⁵⁵

Bearing in mind its values and development the engaged experts agreed that the archaeological site of Caričin grad should become a project of the Government of the Republic of Serbia, in order to better understand interdepartmental cooperation, but also to implement financing and monitoring of implementation.²⁵⁶

According to the type and degree of protection of cultural assets and the records of the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments in Belgrade, eight archaeological sites are protected on the territory of the Jablanica district. Only the archaeological site of Caričin grad is categorized as a site of exceptional importance, and as such was on nomination lists.²⁵⁷

---

²⁵⁵ Министарство културе и информисања, *Решење о образовању радне групе за координацију и праћење активности на истраживању и заштити археолошког налазишта Царичин град*, бр. 119-01-00032/2020-02 од 31.01. 2020, Београд.

²⁵⁶ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5539/%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%99%D0%B5%D0%BD%D0%BE%20%D1%83%20%D1%98%D0%B0%D0%BD%D1%83%D0%B0%D1%80%D1%83%202022> виђено 8.јуна 2023

²⁵⁷ Републичка агенција за просторно планирање, *Извештај о остваривању просторног плана Републике Србије о стању просторног развоја 2013*, Београд, 2014, стр. 67.

---

²⁵⁵ Ministry of Culture and Information, *Decision on the formation of a working group for the coordination and monitoring of activities on the research and protection of the archaeological site Caričin grad*, no. 119-01-00032/2020-02 from 31.01. 2020, Belgrade.

²⁵⁶ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5539/%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D1%99%D0%B5%D0%BD%D0%BE%20%D1%83%20%D1%98%D0%B0%D0%BD%D1%83%D0%B0%D1%80%D1%83%202022> виђено 8.јуна 2023

²⁵⁷ Republic Spatial Planning Agency, *Report on the implementation of the spatial plan of the Republic of Serbia on the state of spatial development 2013*, Belgrade, 2014, p. 67.

ДОЛАЗАК ПРЕДСЕДНИКА ДРЖАВЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ, АЛЕКСАНДРА ВУЧИЋА, НА ЦАРИЧИН ГРАД

У јеку припрема за номинацију, председник Републике Србије, Александар Вучић, у склопу обиласка Јабланичког округа, посетио је и археолошки локалитет Царичин град, 28. фебруара 2019. године. На локалитету су га сачекали представници музеја, председник општине Лебане, Иван Богдановић, са сарадницима, и директор Привредне коморе Србије – Регионалне привредне коморе Јабланичког и Пчињског управног округа, Горан Јовић. Председник Вучић се том приликом упознао са дугогодишњом историјом истраживања археолошког локалитета, али и његовим историјским значајем и номинацијом за листу УНЕСКА, као и са свим проблемима везаним за испуњавање услова за попуну номинационог досијеја, за који је била преко потребна финансијска помоћ.²⁵⁸

ARRIVAL OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA, ALEXANDER VUČIĆ, TO CARIČIN GRAD

In the midst of preparations for the nomination, as part of his tour of the Jablanica district, the President of the Republic of Serbia, Aleksandar Vučić also visited the archaeological site of Caričin grad on February 28, 2019. He was awaited at the site by representatives of the museum, Ivan Bogdanović, the president of the municipality of Lebane with his associates, and Goran Jović, the director of the Chamber of Commerce of Serbia – Regional Chamber of Commerce of the Jablanica and Pčinj administrative districts. On that occasion, President Vučić was introduced to the long-term history of research on the archaeological site, as well as its historical importance and nomination for the UNESCO list. He was also presented with all the problems related to fulfilling the requirements for filling out the nomination file, for which financial assistance was badly needed.²⁵⁸

Председник Републике Србије Александар Вучић у пратњи Ивана Богдановића председника општине Лебане и Горана Јовића, директора Привредне коморе Србије – Регионалне привредне коморе Јабланичког и Пчињског округа

President of the Republic of Serbia Aleksandar Vučić accompanied by Ivan Bogdanović, mayor of the municipality. Lebane and Goran Jović, director of the Serbian Chamber of Commerce - Regional Chamber of Commerce. Administrative districts of Jablanica and Pčinja

²⁵⁸ <https://www.infocentarjug.rs/predsednik-aleksandar-vucic-posetio-arheolosko-nalaziste-caricin-grad/> виђено 70. 06. 2023 https://rtv.rs/sr_ci/politika/gradicemo-put-i-preko-radan-planine_996036.html

²⁵⁸ <https://www.infocentarjug.rs/predsednik-aleksandar-vucic-posetio-arheolosko-nalaziste-caricin-grad/> виђено 70. 06. 2023 https://rtv.rs/sr_ci/politika/gradicemo-put-i-preko-radan-planine_996036.html

Схвативши значај самог локалитета на ширем међународном плану, председник Александар Вучић присутним културним посленицима и јавности општине Лебане обећао је да ће држава Србија одвојити „четири милиона евра” за уређење Царичиног града, како би се испунили сви неопходни услови за номинациони досије.²⁵⁹

Обећана помоћ стигла је пар година касније. На предлог министарке културе, Маје Гојко-

Realizing the importance of the locality itself on a wider international level, President Aleksandar Vučić promised the present cultural workers and the public of the municipality of Lebane that the state of Serbia would allocate “four million euros” for the development of Caričin grad, in order to fulfil all the necessary conditions for the nomination file.²⁵⁹

The promised help arrived a couple of years later. At the proposal of the Minister of Culture, Maja

ИМЕ, ПРЕЗИМЕ И ТЕЛЕФОН КОРИСНИКА: <u>АЛЕКСАНДАР ВУЧИЋ</u>	
КОМЕНТАР: <u>Уверен сам да ће генерације грађана Србије које долазе, моћи да уживају у грандиозности Јустинијановог града, а српска држава уложиће све што може да Царичин град буде, једно од најпосећенијих места у Србији</u>	
ДАТУМ:	ПОТПИС: <u>А. Вучић</u>

Уверен сам да ће генерације грађана Србије које долазе, моћи да уживају у грандиозности Јустинијановог града а српска држава уложиће све што може да Царичин град буде, један од најпосећенијих места у Србији.

А. Вучић

Посвета председника Републике Србије
Александра Вучића приликом посете
археолошком локалитету Царичин град.

I am convinced that the next generation of Serbian citizens will be able to enjoy the greatness of Justinian's city, and the Serbian state will invest in all that Caričin Grad can be, of the most visited places in Serbia.

А. Vučić

Dedication of the President of the Republic of Serbia
Aleksandar Vučić during the visit
to the archaeological site of Caričin Grad.

²⁵⁹ <https://jugpress.com/vucic-u-caricinom-gradu/>, виђено 7. јуна 2023

²⁵⁹ <https://jugpress.com/vucic-u-caricinom-gradu/>, виђено 7. јуна 2023

Прва посета председника државе А. Вучића археолошком локалитету Царичин град
The first visit of the President of the state A. Vučić, to the archaeological site of Caričin grad

Генерални секретар председника Републике Србије Никола Селаковић и Горан Јовић у обиласку локалитета, 2019.
General Secretary of the President of the Republic of Serbia Nikola Selaković and Goran Jović during the site visit, 2019.

вић, Влада Републике Србије донела је одлуку да археолошки локалитет Царичин град буде део капиталних инвестиција за финансирање, по програму који је усвојила комисија за Царичин град. Влада је истовремено образовала Међуресорну радну групу за уређење и развој Југозападне Србије на територији градова Лесковац, Прокупље и Краљево и општина Куршумлија, Медвеђа, Лебане и Бојник.²⁶⁰ Задатак радне групе био је да разматра поједина питања и даје предлоге и мишљења из области туризма, животне средине и инфраструктуре, како би се створили одговарајући услови за уређење, коришћење и заштиту подручја на територији градова и општина, као и адекватне валоризације постојећих ресурса и остваривање економско-друштвене користи. У посету археолошком локалитету Царичин град, 2. августа 2021. године дошла је и премијерка Владе Републике Србије, Ана Брнабић. Циљ њене посете био је да се упозна са тренутним стањем локалитета, али и да сазна шта још треба урадити, како би се археолошко налазиште учинило доступним за све наше грађане, али и за туристе из целог света.²⁶¹

КАПИТАЛНИ ПРОЈЕКАТ ВЛАДЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Због изузетне сложености самог археолошког налазишта, те неопходности мултидисциплинарног приступа истраживању, заштити и презентацији, али и због досадашњег недовољног улагања у заштиту и одржавање, преиспитан је начин финансирања. Стога је почетком октобра 2019. године Министарство културе и информисања предложило Министарству финансија да локалитет буде препознат као капитални пројекат везан за конзервацију, рестаурацију и презентацију археолошког налазишта Царичин град у Лебану.²⁶² Влада Републике Србије прихватила је поменути предлог, истовремено формиравши Међуресорну радну групу за уређење и развој

²⁶⁰ Службени гласник РС, бр.99, 22. октобар 2021. и бр. 93. од 19. августа 2022.

²⁶¹ <https://www.infocentarjug.rs/brnabic-drzava-se-trudi-da-arheolosko-nalaziste-caricin-grad-bude-na-uneskovoj-listi-zastite/> виђено 7. јуна 2023

²⁶² <https://www.dnevnik.rs/kultura/naslovi/kapitalni-projekti-za-caricin-grad-i-vincu-01-10-2019>

Gojković, the Government of the Republic of Serbia made a decision that the archaeological site of Caričin grad becomes part of capital investments for financing, according to the program adopted by the commission for Caričin grad. At the same time, the government established the Interdepartmental Working Group for the Arrangement and Development of South-western Serbia on the territory of the cities of Leskovac, Prokuplje and Kraljevo and the municipalities of Kuršumlija, Medveđa, Lebane and Bojnik.²⁶⁰ The task of the working group was to consider individual issues and give proposals and opinions in the field of tourism, environment and infrastructure, in order to create appropriate conditions for the arrangement, use and protection of areas on the territory of cities and municipalities, as well as adequate evaluation of existing resources and realization of economic and social benefits.

On 2nd August 2021, the Prime Minister of the Government of the Republic of Serbia, Ana Brnabić, visited the archaeological site of Caričin grad. The goal of her visit was to familiarize herself with the current state of the site, but also to find out what still needs to be done, in order to make the archaeological site accessible to all our citizens, as well as to tourists from all over the world.²⁶¹

CAPITAL PROJECT OF THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Due to the exceptional complexity of the archaeological site itself, and the necessity of a multidisciplinary approach to research, protection and presentation, but also due to the insufficient investment in protection and maintenance to date, the method of financing has been reconsidered. Therefore, at the beginning of October 2019, the Ministry of Culture and Information proposed to the Ministry of Finance that the site should be recognized as a capital project related to the conservation, restoration and presentation of the archaeological site of Caričin grad in Lebane.²⁶² The Government of the Republic of Serbia accepted the mentioned proposal, at the same time forming the Interdepartmental Working

²⁶⁰ Службени гласник РС, бр.99, 22. октобар 2021. и бр. 93. од 19. августа 2022.

²⁶¹ <https://www.infocentarjug.rs/brnabic-drzava-se-trudi-da-arheolosko-nalaziste-caricin-grad-bude-na-uneskovoj-listi-zastite/> виђено 7. јуна 2023

²⁶² <https://www.dnevnik.rs/kultura/naslovi/kapitalni-projekti-za-caricin-grad-i-vincu-01-10-2019>

Југозападне Србије, која је крајем октобра 2021. године одржала своју прву конститутивну седницу.

Буџетом Републике Србије за 2022. годину пројекат „Конзервација, рестаурација и презентација археолошког налазишта Царичин град у општини Лебане” прихваћен је као планирани капитални издатак за текућу и наредне две буџетске године.²⁶³ Обезбеђивањем сигурног финансирања, Влада Републике Србије дала је одрешене руке установама заштите да у краћем временском периоду доставе предлоге са квалитетним пројектима, полазећи од конзерваторско-рестаураторских радова, ограђивања Царичиног града, постављања видео надзора, изградње Центра за посетиоце, изградње приступних путева, даљих истраживања и др. Остаје да се у блиској будућности види да ли ће се све наведено и спровести у дело.

УЛОГА ЛОКАЛНЕ ВЛАСТИ У СТВАРАЊУ УСЛОВА ЗА ТУРИСТИЧКУ ЕКСПЛОАТАЦИЈУ ЦАРИЧИНОГ ГРАДА

Руководство општине Лебане, на челу са председником, иницирало је и покренуло многа питања везана за оживљавање Царичиног града, како би се поставио на туристичку мапу. Тим поводом одржани су бројни састанци са установама заштите, али и са Владом Републике Србије и њеним институцијама. Залагање челних људи општине резултирало је тиме да археолошко налазиште Царичин град, имајући у виду његове вредности и развојне потенцијале, постане пројекат Владе Републике Србије, како би се обезбедило међуресорно сагледавање, финансирање и праћење реализације, што је на крају и постигнуто, усвајањем буџета Владе Републике Србије за 2022. годину.

Истовремено је Царичин град, као културно добро, укључен у развојни програм осталих локалних заједница Јабланичког и Топличког округа, а резултат тога је оснивање Међуресорне радне групе за уређење и развој Јужне Србије, чија је улога између осталог била и повезивање свих туристичких потенцијала са овог простора. Чланови те групе били су Иван Богдановић, председник општине Лебане, и Горан Јовић, директор Привредне коморе Србије – Регионалне привредне коморе Јабланичког и Пчињског управног округа.

У делу, који се односи на сарадњу са локалном управом, ангажовани су сви актери на ства-

Group for the Arrangement and Development of South-western Serbia, which held its first constitutive session at the end of October 2021.

Regarding the budget of the Republic of Serbia for 2022, the project “Conservation, restoration and presentation of the archaeological site of Caričin grad in the municipality of Lebane” was accepted as a planned capital expenditure for the current and the next two budget years²⁶³. By ensuring secure financing, the Government of the Republic of Serbia has given a free hand to the institutions for protection to submit proposals with quality projects in a shorter period of time, starting from conservation and restoration works, fencing the Caričin grad, installation of video surveillance, construction of the Visitor Centre, construction of access roads, further research etc. It remains to be seen whether all of the above will be implemented in the near future.

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENT IN CREATING THE CONDITIONS FOR THE TOURIST EXPLOITATION OF THE CARIČIN GRAD

The leadership of the municipality of Lebane, led by the president, initiated and launched many issues related to the revival of Caričin grad, in order to put it on the tourist map. Numerous meetings were held with institutions for protection on that occasion, but also with the Government of the Republic of Serbia and its institutions. Bearing in mind its values and development potential, the leaders of the municipality put in a lot of effort that resulted in the archaeological site of Caričin grad becoming a project of the Government of the Republic of Serbia, in order to ensure inter-departmental review, financing and monitoring of implementation. This was finally achieved by adopting the Government’s budget of the Republic of Serbia for 2022.

At the same time, Caričin grad, as a cultural asset, was included in the development program of other local communities of the Jablanica and Toplica districts, and the result was the establishment of the Interdepartmental Working Group for the Arrangement and Development of Southern Serbia, whose one of the roles was to connect all the tourist potentials from this area. The members of that group were Ivan Bogdanović, president of the Lebane municipality, and Goran Jović, director of the Serbian Chamber of Commerce - Regional Chamber of Commerce of the Jablanica and Pčinj administrative districts.

²⁶³ Закон о Буџету Републике Србије за 2022. годину, *Службени гласник РС, број 125/2022.*

²⁶³ Закон о Буџету Републике Србије за 2022. годину, *Official Gazette of the RS, No. 125/2022.*

Председница Владе Ана Брнабић на Царичином граду
Prime Minister Ana Brnabić in Caričin Grad

рању предуслова за унапређење управљања културним добром на локалном нивоу и развој културног туризма, као и сагледавању и промовисању културног добра као могућег покретача и носиоца одрживог развоја.

Захваљујући оваквој сарадњи, многе планиране активности увелико се реализују, као што је ограђивање Царичиног града, спровођење јавних набавки за изградњу Центра за посетиоце, и др.

Поред обавезе које су преузеле установе заштите, и локална самоуправа преузела је део активности у смислу доношења разних одлука, као што су усвајање планских докумената, изузеће земљишта из приватне својине и многе друге.

Од планских докумената, који третирају простор Царичиног града, до сада је усвојен Просторни план подручја посебне намене планине Радан, у оквиру кога су одређене границе културног добра и његове заштићене околине, као и опште и посебне мере заштите.

Усвојен је План детаљне регулације²⁶⁴, у чијој је изради активно учествовала служба заштите. План детаљне регулације разрадио је могућности развоја туристичких капацитета простора, прихватљивих са становишта заштите непокретног културног добра. Планска докумен-

In the part related to cooperation with the local administration, all actors are engaged in creating preconditions for the improvement of the management of cultural property at the local level and the development of cultural tourism, as well as the perception and promotion of cultural property as a possible driver and carrier of sustainable development.

Thanks to this kind of cooperation, many planned activities are largely being realized, such as the fencing of Caričin grad, the implementation of public procurement for the construction of the Visitor Centre, etc.

In addition to the obligations assumed by the protection institutions, the local self-government also took part in the activities in terms of making various decisions, such as the adoption of planning documents, the exemption of land from private ownership and many others.

Of all the documents regarding plans, which treat the area of Caričin grad, the Spatial Plan of the Special Purpose Area of the Radan Mountain has been adopted so far. The plan determines the boundaries of the cultural property and its protected environment, as well as general and special protective measures.

The protection service actively participated in the preparation of a detailed Regulation plan²⁶⁴, which

²⁶⁴ План детаљне регулације археолошког налазишта Царичин град, Службени гласник града Лесковца, бр.9 од 26. марта 2021.

²⁶⁴ Plan of detailed regulation of the archaeological site Caričin grad, Official Gazette of the city of Leskovac, No. 9 of March 26, 2021.

та констатују власничку структуру простора археолошког налазишта, па је културно добро у државном власништву, док је заштићена околина у претежно приватном власништву. Основни циљ израде плана јесте уређење комплекса археолошког налазишта Царичин град, у зонама одређеног степена заштите; очување, заштита, ревитализација и културолошко коришћење непокретних културних добара у функцији науке, едукације, презентације јавности и туризма; третман непокретних културних добара интегрално са простором у коме се налазе; онемогућавање неконтролисане изградње, непримерене реконструкције и изградње објеката, који могу трајно да деградирају идентитет и интегритет културног добра и његовог окружења; популаризација заштите непокретних културних добара; организовање комплексних и дугорочних научних истраживања непокретних културних добара; едукација младих и презентација јавности; заснивање заштите и ревитализације непокретних културних добара на интегралном и континуалном просторном и урбанистичком планирању.

Планом је утврђена детаљна намена површина по зонама и целинама, површине јавне и остале намене; трасе, коридори и капацитети за саобраћајну, енергетску и комуналну инфраструктуру. Дефинисана су правила уређења простора и правила грађења објеката на простору у обухвату Плана, која ће представљати плански основ за израду техничке документације за изградњу планираних објеката и реконструкцију постојећих објеката.

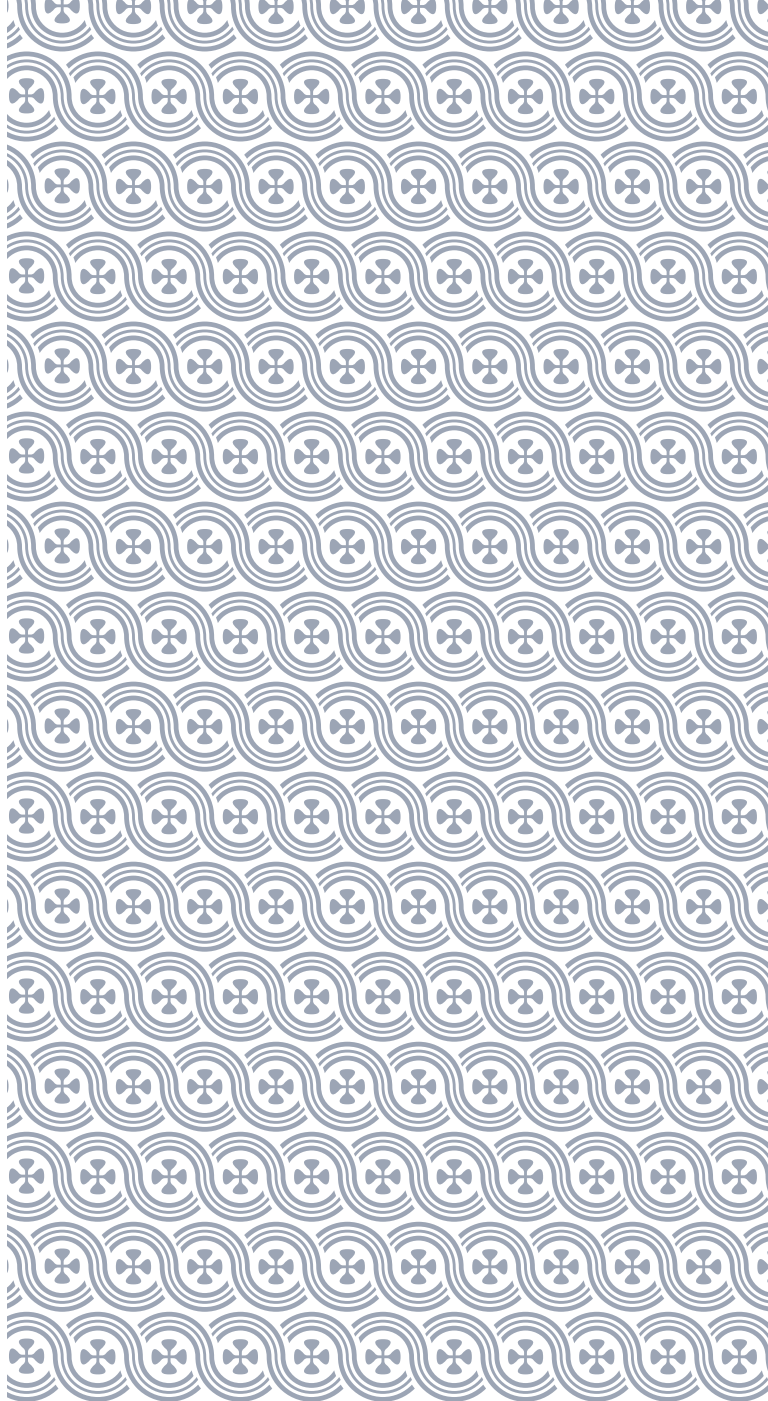
was adopted. The detailed regulation plan elaborated the possibilities of developing the tourist capacities of the area, acceptable from the point of view of the protection of immovable cultural property. The planning documents state the ownership structure of the area of the archaeological site, so the cultural property is state-owned, while the protected environment is predominantly privately owned.

The main goal of creating the plan is the arrangement of the complex of the archaeological site of Caričin grad in zones of a certain level of protection; preservation, protection, revitalization and cultural use of immovable cultural assets in the function of science, education, presentation to the public and tourism; treatment of immovable cultural assets integral to the space in which they are located; prevention of uncontrolled construction, inappropriate reconstruction and construction of buildings, which can permanently degrade the identity and integrity of the cultural property and its environment; popularization of the protection of immovable cultural assets; organizing complex and long-term scientific research of immovable cultural assets; education of young people and presentation to the public; basing the protection and revitalization of immovable cultural assets on integral and continuous spatial and urban planning.

The plan determines the detailed purpose of areas by zones and units, areas for public and other purposes; routes, corridors and capacities for traffic, energy and communal infrastructure. The rules for the arrangement of space and the rules for the construction of facilities in the area covered by the Plan have been defined, which will represent the planning basis for the preparation of technical documentation for the construction of planned facilities and the reconstruction of existing ones.

БИОГРАФИЈА
BIOGRAPHY

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Верољуб Драгана Трајковић рођен је 23. априла 1957. године у Губеревцу, општина Лесковац. Дипломирао на Одсеку за историју Филозофског факултета у Скопљу 1981. године. Радни век провео у Историјском архиву и Народном музеју у Лесковцу.

Уређивао часопис *Лесковачки зборник*, који је припадао категорији истакнутог националног часописа М-52, као и многе друге публикације у издању Народног музеја и Центра за истраживање и проучавање културно-историјске баштине југа Србије.

Руководилац многих истраживачких пројеката и аутор и коаутор више радова и публикација, као и бројних изложби са пратећом документацијом: *Савезничко бомбардовање Лесковца 6. септембра 1944. године*; *Сто двадесет година Црвеног крста Лесковац*; *Сто година основне школе у Орашцу*; *Изборне борбе у лесковачком крају 1919-1939, књ. 1 и књ. 2*; *Златно доба Лесковца 1941-1941. године*; *Југ Србије у Великом рату 1915-1918. године*; *Јашуњски манастир Св. Јован Претеча 1517-2017. године, књ. 1 и књ. 2*; *Ратни пут Моравске дивизије 1914-1918. године*; *Моравци и Французи браћа по оружју 1916-1918. године*.

Руководилац и коаутор нове Сталне поставке „Времеплов лесковачког краја” прва фаза, адаптације и опремање депоа, и руководио пројектом реконструкције, рестаурације, доградње, адаптације и опремање Градске куће са двориштем, где је након тога отворена стална поставка „Лесковачки крај у другој половини XIX и почетак XX века”.

Добитник бројних награда и признања за свој рад:

ПОВЕЉА – Истакнути појединац за животно дело (награда Михајло Валтровић, за укупни допринос на унапређењу и развијању музејске делатности);

КУСТОС ГОДИНЕ, за изузетни допринос у музејском раду као највишу стручну награду **НК. ИКОМ.** Србије;

МУЗЕЈ ГОДИНЕ, за пројекте *Нова стална поставка „Времеплов лесковачког краја”* и *„Југ Србије у Великом рату 1915-1918”*, коаутор Верољуб Трајковић (награда Михајло Валтровић лесковачком музеју за најбољи музеј Србије);

МЕДАЉА – Октобарска награда Града Лесковца (за изузетна остварења у музејској делатности и немерљив допринос у промоцији и развоју Народног музеја у Лесковцу);

ГРАМАТА – Епископа нишког Арсенија (за исказану љубав и несебичан рад и труд у истраживању историје манастира Рођења Светог Јована Крститеља у Јашуњи и публикавању двотомне монографије истог);

СРЕБРНИ ЗНАК – Црвени крст Србије (за значајне резултате у остваривању задатака и циљева Црвеног крста);

ЗАХВАЛНИЦА – Копнене војске Србије (за сарадњу са Командом Копнене војске и Копненом војском, допринос неговању патриотизма, родољубља, слободног духа српског народа и традиције славне српске војске).

SHORT BIOGRAPHY

Veroljub Dragana Trajković was born on April 23rd 1957 in Guberevac, municipality of Leskovac. He graduated from the History Department of the Faculty of Philosophy in Skopje in 1981 and spent his working life in the Historical Archive and the National Museum in Leskovac.

He edited the magazine *Leskovački zbornik*, which belonged to the category of the prominent national magazines M-52, as well as many other publications issued by the National Museum and the Centre for Research and Study of the Cultural and Historical Heritage of Southern Serbia.

Trajković was the head of many research projects, author and co-author of several works and publications, as well as numerous exhibitions with accompanying documentation: *Allied bombing of Leskovac on September 6th, 1944*; *One hundred and twenty years of the Red Cross in Leskovac*; *One hundred years of elementary school in Orašac*; *Election struggles in the Leskovac region 1919-1939, vol. 1 and book 2*; *The Golden Era of Leskovac 1941-1941*; *The South of Serbia in the Great War 1915-1918*; *Jašunja's Monastery of St. John the Forerunner Baptist in 1517-2017, book 1 and book 2*; *The War Route of the Moravian Division 1914-1918*; *Moravians and French- band of brothers 1916-1918*.

He was the manager and co-author of the new Permanent Exhibition "Time Machine of the Leskovac Region", the first phase, adaptation and furnishing of the depot. He also managed the project of reconstruction, restoration, extension, adaptation and furnishing of the Town Hall with a courtyard, where the permanent exhibition "Leskovac Region in the Second Half of the XIX and the beginning of the XX century" was subsequently opened.

Winner of numerous awards and recognitions for his work:

CHARTER - Outstanding individual for life's work (Mihajlo Valtrović award, for overall contribution to the improvement and development of museum activities);

CURATOR OF THE YEAR, for outstanding contribution to museum work, as the highest professional award of NK. ICOM. Serbia;

MUSEUM OF THE YEAR, for the projects New permanent exhibition "The Timeline of the Leskovac Region" and "South of Serbia in the Great War 1915-1918", co-author Veroljub Trajković (Mihajlo Valtrović award to the Leskovac Museum for the best museum in Serbia);

MEDAL - October Award of the City of Leskovac (for exceptional achievements in museum activity and immeasurable contribution to the promotion and development of the National Museum in Leskovac);

CHARTER - by Bishop of Niš, Arsenije (for his love and selfless work and effort in researching the history of the Monastery of the Birth of St. John the Baptist in Jašunja and publishing a two-volume monograph on the same);

SILVER SIGN - Red Cross of Serbia (for significant results in achieving the tasks and goals of the Red Cross);

ACKNOWLEDGMENT - Land Forces of Serbia (for cooperation with the Land Forces Command and the Land Forces, contribution to fostering patriotism, nationalism, the free spirit of the Serbian people and the traditions of the famous Serbian Army).

СПОНЗОРИ И ПАРТНЕРИ
SPONSORS AND PARTNERS

Скупштина општине Лебане
Municipality of Lebane

Компаније породице Öcalgiray
Лебантекс д.о.о. Лебане и ORMO Yün İplik San.ve Tic.
Companies of Öcalgiray family
Lebantex ltd. Lebane and ORMO Yün İplik San.ve Tic.

Народна библиотека „Радоје Домановић“ Лебане
National Library “Radoje Domanović” Lebane

КЛУБ 4 x 4 Justiniana Prima
CLUB 4 x 4 Justiniana Prima

Keramika Leskovac DOO LESKOVAC
Proizvodnja sanitarije i sanitarne galanterije
Keramika Leskovac ltd. LESKOVAC
Production of sanitary ware and sanitary ware accessories

Верољуб Трајковић / Veroljub Trajković

*

ЦАРИЧИН ГРАД / CARIČIN GRAD

Изгубљени град у подножју планине Радан / The Lost city at the foot of Radan Mountain

*

Издавачи / Publishers

Центар за истраживање и проучавање културно историјске баштине југа Србије

Center for research and study of cultural and historical heritage of south Serbia

Верољуб Трајковић / Veroljub Trajković

*

За издавача / For the publisher

Верољуб Трајковић / Veroljub Trajković

*

Превод на енглески језик / Translation into English

Снежана Гавриловић / Snežana Gavrilović

*

Лектор / Proofreader

Марија Шабић / Marija Šabić

*

Карте / Maps

Верољуб Трајковић / Veroljub Trajković

*

ЗД. Реституција / 3D Restitution

Владан Здравковић / Vladan Zdravković

*

Фотографије-Дрон / Photos-Drone

Вујадин Иванишевић / Vujadin Ivanišević

Зоран Радосављевић-Кики / Zoran Radosavljević-Kiki

Петар Костадиновић / Petar Kostadinović

Владимир Прокоповић / Vladimir Prokopić

Небојша Борић / Nebojša Borić

Ray Dream Studio

*

Дизајн, прелом и припрема за штампу / Design, layout and preparation for printing

Афреестудио Ниш / Afreestudio Niš

*

Тираж / Print run

500

*

Прво издање / First edition

*

Штампа / Print

Scero Print D.O.O, Ниш

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

904:711.42"653"(497.11)

902.2(497.11)

ТРАЈКОВИЋ, Верољуб, 1957-

Царичин град : Justiniana Prima : изгубљени град у подножју Радан планине / Верољуб Трајковић ; [карте Верољуб Трајковић] ; [превод на енглески језик Снежана Гавриловић] = [Caričin grad] : Justiniana Prima : the lost city at the foot of Radan Mountain / [Veroljub Trajković] ; [maps Veroljub Trajković] ; [translation into English Snežana Gavrilović]. - 1. izd. = 1st ed. - Лесковац : Центар за истраживање и проучавање културно-историјске баштине југа Србије : В. Трајковић = Leskovac : Center for Research and Study of Cultural and Historical Heritage of South Serbia : V. Trajković, 2023 (Ниш : Scero Print). - 384 стр. : илустр. ; 23 cm. - (Центар за истраживање и проучавање културно-историјске баштине југа Србије ; књ. 8 = Center for research and study of cultural and historical heritage of south Serbia ; book no. 8)

Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Ауторова слика. - Тираж 500. - Кратка биографија В. Трајковића: стр. 383. - Напомене и библиографске референце уз текст.

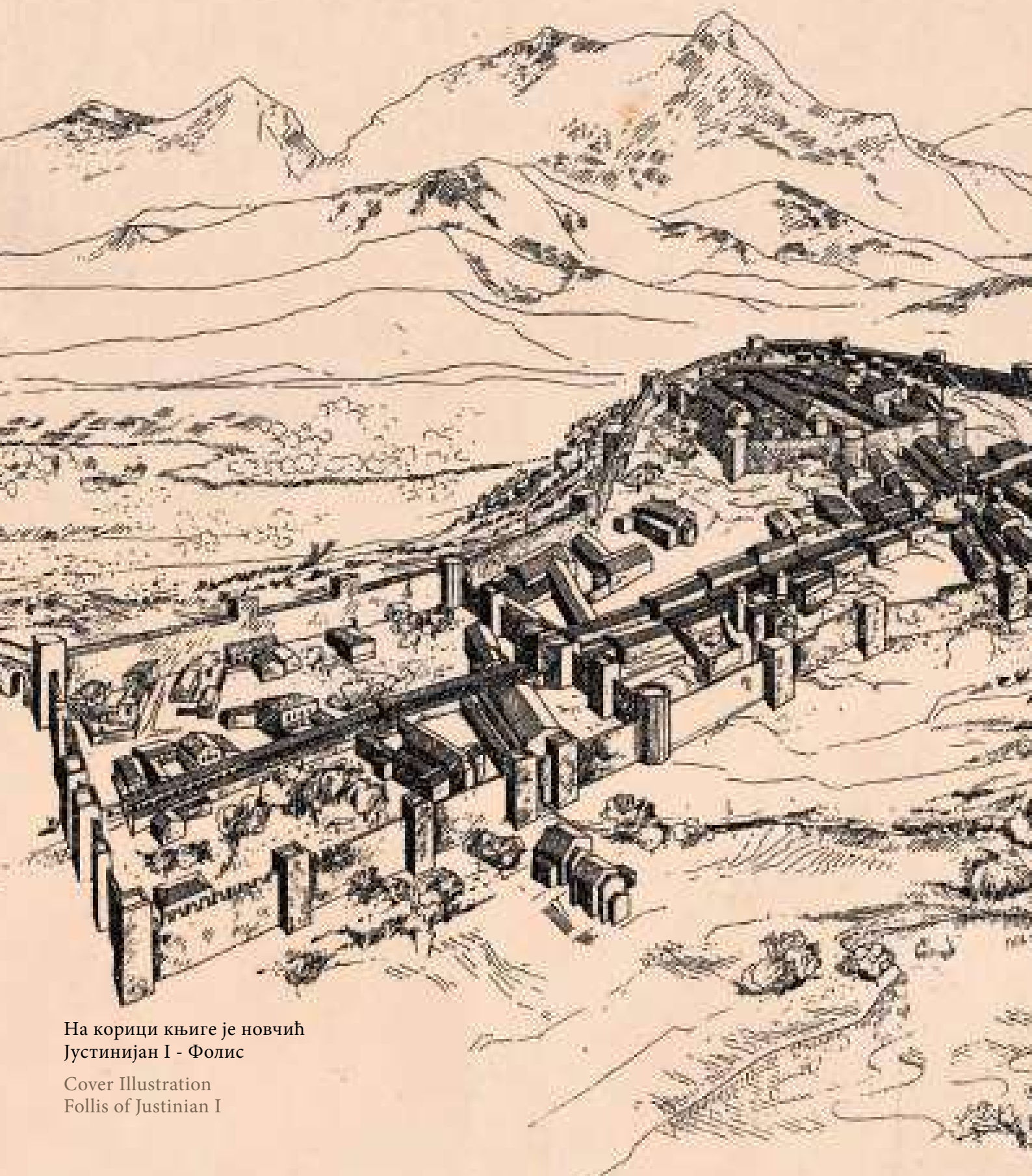
ISBN 978-86-86359-12-4 (ЦИПКИБЈС)

а) Археолошка налазишта -- Јустинијана Прима б) Археолошки налази -- Јустинијана Прима

COBISS.SR-ID 132216585

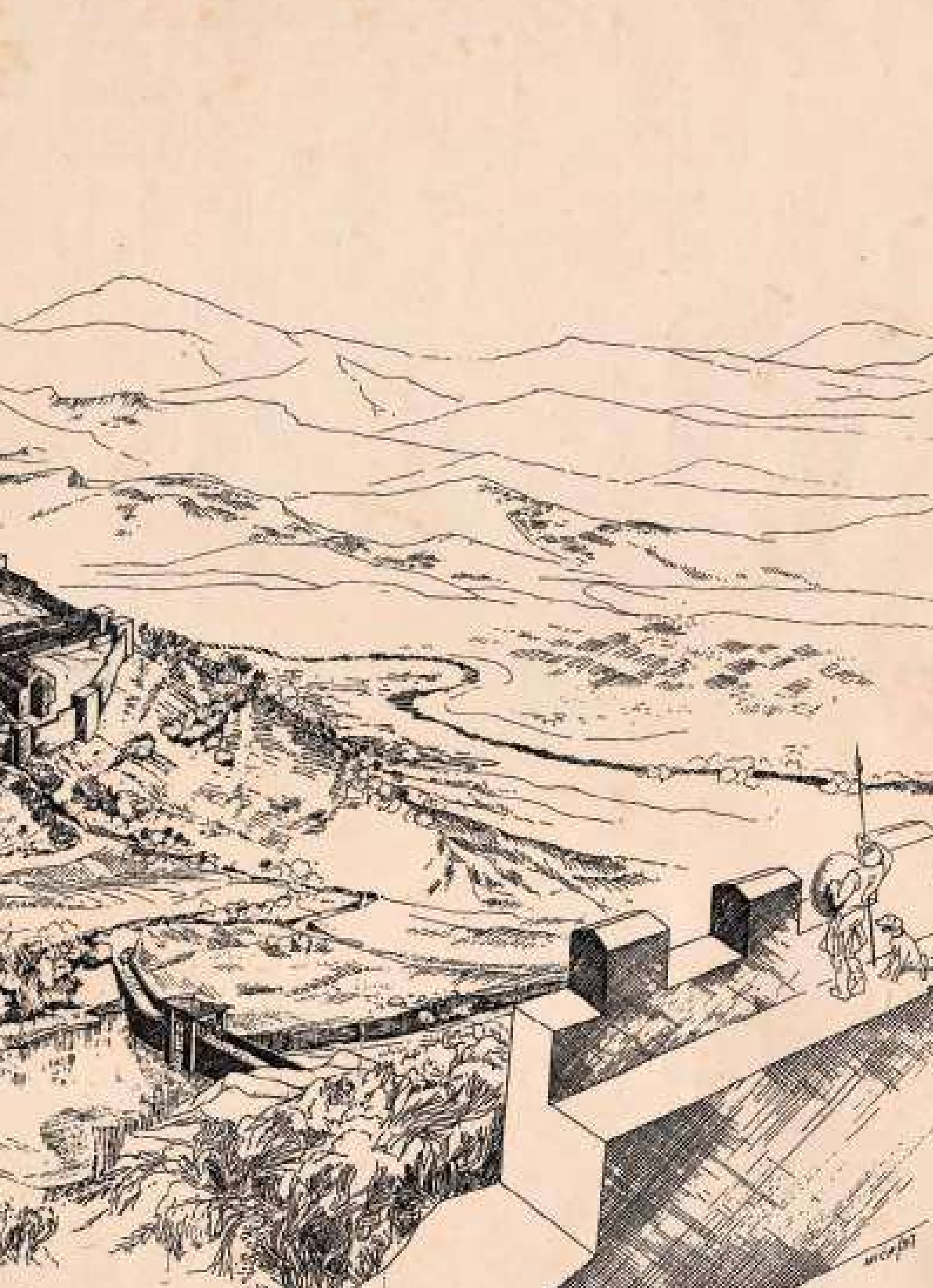

На корици књиге је новчић
Јустинијан I - Фолис

Cover Illustration
Follis of Justinian I

2023.

